E.M. CIORAN

ESEURI

CR

E. M. CIORAN ♦ ESEURI

Selecţia textelor din operele lui E. M. Cioran a fost făcută pe baza următoarelor volume, apărute toate la editura Gallimard, Paris: Précis de décomposition, 1949; La Tentation d'exister, 1956; La Chute dans le temps, 1964; Le Mauvais démiurge, 1969; De l'inconvenient d' être né, 1973; Écartelement, 1979; Exercices d'admiration. *Essais* et portraits, 1986; Aveux et anathèmes, 1987.

E. M. CIORAN
ESEURI

Antologie, traducere şi cuvânt înainte de
MODEST MORARIU

CARTEA ROMÂNEASCĂ
1988

Coperta de DAN STANCIU

Cuvântul *traducătorului*

Ajuns la capătul unei îndelungate şi inevitabile complicităţi cu scriitorul tradus, adesea copleşit de personalitatea acestuia, regăsind în exprimări fulgurante multe din propriile sale gânduri, bâlbâite sau larvare, traducătorul, eliberat, îşi cere dreptul la opinie, chit că va folosi chiar părerile autorului, convins fiind că cele mai autorizate opinii cu privire la noi înşine sunt propriile noastre opinii.

Ştiind cât de refractar este E.M. Cioran la etichetări, ştiind cât îi displace aşezarea precisă într-un anume raft, ne asumăm totuşi riscul de a-l situa — fierbinte sau rece, niciodată căldicel — potrivit propriilor sale consideraţii implicite, aşa cum deducem citind dintr-una din scrierile sale de tinereţe. Este vorba de Amurgul gândurilor, apărută la Bucureşti în 1936. El deosebeşte aici două tipuri de filosofi: cei „ce gândesc asupra ideilor şi cei ce gândesc asupra lor înşişi". Cu alte cuvinte, pe de o parte filosofii obiectivi pentru care numai ideile au biografie; pe de altă parte, filosofii subiectivi, pentru care numai autobiografia are idei; sunt cei predestinaţi să trăiască în preajma categoriilor şi cei predestinaţi să trăiască în preajma lor înşişi.

Pentru aceştia din urmă, filosofia, arată tot Cioran, este» meditaţia poetică a nefericirii", altfel spus, şi tot de el, o ispăşire de sine.

În această ultimă categorie se integrează şi gânditorul, aş spune mai degrabă, decât filosoful Cioran, cunoscută fiind aversiunea lui pentru filosofia profesionistă. Nu spune el, în aceeaşi carte de început? „Nu există plăcere mai mare ca aceea să crezi.că ai fost filosof — şi nu mai eşti? Iar mult mai târziu, în Precis de decomposition, consecvent aceleiaşi idei, va deplânge neputinţa unui Kant de a remedia prin ceva suferinţa omenească.

Nicicând sentimentul milei nu-l vom descoperi la un filosof obiectiv, aşa cum ni-l mărturiseşte Cioran: „De câte ori mă gândesc la om, mila îmi îneacă gândurile. Şi astfel, nu-i pot da

de urmă în niciun chip. O frântură în natură te obligă la meditaţii frânte”.

Am spus gânditor, şi nu filosof. Căci dacă cel de al doilea este înrobit sistemelor, cel dintâi se mişcă liber în viaţă fără a se lăsa timorat de paradoxurile ei. Ceea ce pretinde Cioran gânditorul vom regăsi pe parcursul întregii sale opere, în însuşi felul său de a gândi. Iată ce spune însă explicit în acea carte de tinereţe, mai sus amintită: „Rostul gânditorului este să întoarcă viaţa pe toate părţile, să-i proiecteze feţele în toate nuanţele, să revină neîncetat asupra ascunzişurilor ei, să-i bată în jos şi-n sus cărările, de mii de ori să privească acelaşi aspect, să nu descopere noul decât în ce-a văzut nelămurit, aceleaşi teme să le treacă prin toate membrele, amestecându-şi cugetele-n trup — să zdrenţuiască astfel viaţa, gândind-o până la capăt.

Nu-i oare revelator pentru ce e nedefinibil în insuficienţele vieţii că numai cioburile unei oglinzi sfărâmate pot să ne redea icoana ei caracteristică?”

În încheiere, lipsindu-se de corvoada considerentelor savante în materie de traducere, traducătorul ţine să mărturisească handicapul permanent pe care l-a resimţit, pus fiind în situaţia de a traduce în limba sa maternă pe cel care a fost şi un strălucit scriitor de limbă română.

Textele care urmează îi vor confirma rateul sau reuşita.

MODEST MORARIU

MANUAL DE DESCOMPUNERE

Variaţiuni pe tema morţii

I. Perseverăm în viaţă tocmai pentru că nu se sprijină pe nimic, pentru că îi lipseşte până şi umbra unui argument. Moartea, în schimb, este prea exactă; toate argumentele sunt de partea ei. Misterioasă pentru instinctele noastre, în faţa cugetului nostru ea se profilează limpede, lipsită de prestigiile şi de farmecele amăgitoare ale necunoscutului.

Acumulând întruna mistere găunoase şi monopolizând nonsensul, viaţa inspiră mai multa spaimă decât moartea; de fapt, ea este marele Necunoscut.

Unde poate duce atâta vid şi inexplicabil? Ne agăţăm de zile pentru.că dorinţa de a muri este prea logică, deci ineficace. Dacă viaţa ar avea un singur argument în favoarea ei — desluşit, de o evidenţă indiscutabilă — s-ar spulbera; instinctele şi prejudecăţile se destramă în contact cu Rigoarea. Tot ce respiră se hrăneşte cu inverificabilul; un supliment de logică i-ar fi funest existenţei — efort spre Absurd… Daţi un scop precis vieţii; ea îşi pierde instantaneu farmecul. Inexactitatea ţelurilor o face superioară morţii; — un grăunte de precizie ar coborâ-o la trivialitatea mormintelor. Căci o ştiinţă pozitivă a sensului vieţii ar depopula pământul într-o singură zi şi niciun smintit n-ar izbuti să reînsufleţească aici improbabilitatea fecundă a Dorinţei.

II. Putem clasifica oamenii potrivit celor mai capricioase criterii: după toane, înclinaţii, vise ori glande. Ne schimbăm ideile precum cravatele; căci orice idee, orice criteriu vine din exterior, din configurările şi accidentele timpului. Există însă ceva care vine din noi înşine, care este noi înşine, o realitate invizibilă, dar lăuntric verificabilă, o prezenţă insolită şi dintotdeauna, pe care o putem concepe în orice clipă, neîndrăznind niciodată s-o admitem, şi care nu are actualitate decât înainte de consumarea ei: aceasta e moartea, adevăratul criteriu… Şi tot ea, dimensiunea cea mai intimă a tuturor fiinţelor vii, desparte umanitatea în două ordine ireductibile, atât de depărtate unul de altul, încât distanţa dintre ele este mai mare decât aceea dintre un vultur şi o cârtiţă, dintre o stea

şi un scuipat. Prăpastia ce desparte două lumi incomunicabile se cască între omul care are conştiinţa morţii şi cel care n-o are deloc; totuşi amândoi mor; dar unul îşi ignoră moartea, celălalt o ştie; unul nu moare decât o clipă, celălalt nu încetează să tot moară… Condiţia lor comună îi situează exact la antipozi unul faţă de altul; la cele două extremităţi şi în interiorul uneia şi aceleiaşi definiţii; ireconciliabili, ei îndură acelaşi destin… Unul trăieşte ca şi cum ar fi etern; celălalt îşi gândeşte necurmat eternitatea şi o neagă în fiecare gând.

Nimic nu ne poate schimba viaţa, ci doar insinuarea treptată în noi a forţelor care o anulează. Nici surprizele creşterii şi nici eflorescenţa talentelor noastre nu îi adaugă vreun principiu nou; ele îi sunt fireşti. Şi nimic din ceea ce-i firesc n-ar putea face din noi altceva decât ceea ce suntem.

Tot ce prefigurează moartea adaugă un caracter de noutate vieţii, o modifică şi o amplifică. Sănătatea o conservă ca atare, într-o sterilă identitate; în timp ce boala este o activitate, cea mai intensă din câte poate desfăşura un om, o mişcare frenetică şi… staţionară, cea mai bogată cheltuială de energie *fără gest,* aşteptarea ostilă şi pasionantă a unei fulguraţii ireparabile.

III. Împotriva obsesiei morţii, tertipurile speranţei ca şi argumentele raţiunii se vădesc ineficace: insignifianţa lor exacerbează doar pofta de a muri. Pentru a triumfa asupra acestei pofte nu există decât o singură metodă: aceea de-a o trăi până la capăt, de a-i îndura toate deliciile, toate chinurile, de a nu face nimic pentru a o eluda. O obsesie trăita până la saturaţie se anulează în propriile-i excese. Tot insistând asupra infinitului morţii, gândirea ajunge să-l *uzeze,* să ne inspire faţă de el dezgust, prea-plin *negativ* care nu cruţă nimic şi care, înainte de a compromite şi de a deprecia prestigiile morţii, ne dezvăluie găunoşenia vieţii.

Cine nu s-a dedat desfătărilor spaimei, cine n-a savurat în gând primejdiile propriei sale aboliri şi n-a gustat din crudele şi dulcile prăbuşiri, nu se va lecui nicicând de obsesia morţii: va fi chinuit de ea tocmai pentru că îi va fi rezistat; — pe când acela care, deprins cu disciplina ororii, şi meditându-şi putregaiul, s-a redus deliberat în cenuşă, acela va privi spre *trecutul* morţii — şi el însuşi nu va fi *decât* un *înviat care nu mai poate trăi.* „Metoda” sa îl va fi lecuit de viaţă şi moarte deopotrivă.

Orice experienţă capitală este nefastă: straturile existenţei n-au densitate; cine le scormoneşte, arheolog al inimii şi al fiinţei, se pomeneşte, odată ajuns la capătul cercetărilor, în faţa unor adâncuri goale. Zadarnic va regreta găteala aparenţelor.

Tot astfel şi Misterele antice, pretinse revelaţii ale secretelor supreme, nu ne-au lăsat nimic *în* materie de cunoaştere. Iniţiaţii făcuseră fără îndoială legământ să nu transmită nimic; e totuşi de neconceput ca printre ei să nu se fi aflat nici un singur flecar; ce poate fi mai potrivnic firii omeneşti decât o asemenea încăpăţânare în păstrarea secretului? Adevărul e că nici nu existau *secrete;* existau nişte rituri şi frisoane. Vălurile o dată îndepărtate, ce puteau ei descoperi afară de nişte prăpăstii fără consecinţă? *Nu există iniţiere decât în neant — şi în ridicolul de a fi viu.*

...Şi mă gândesc la un Eleusis al inimilor dezamăgite, la un Mister curat, fără zei şi fără vehemenţele iluziei.

Demisie

Era în sala de aşteptare a unui spital: o bătrână îmi explica bolile ei... Controversele oamenilor, uraganele istoriei; — fleacuri în ochii ei: doar boala ei domnea în spaţiu şi în durată. „Nu pot mânca, nu pot dormi, mi-e frică, aici trebuie să fie puroi", debita ea mângâindu-şi falca grijuliu, cu mai mult interes decât dacă ar fi depins de ea soarta întregii lumi. Acest exces de atenţie, faţa de sine din partea unei cumetre decrepite m-a lăsat întâi nehotărât între spaimă şi greaţă; apoi am părăsit spitalul până să-mi vină rândul, hotărât să renunţ pentru totdeauna la durerile mele...

„Cincizeci şi nouă de secunde din fiecare minut de-al meu, rumegam de-a lungul străzilor, au fost închinate suferinţei sau... ideii de suferinţă. De ce oare n-am avut o vocaţie de piatră! «Inima»: izvor al tuturor chinurilor... Aspir la starea de obiect... binecuvântarea materiei şi a opacităţii. Zburatăceala unei gâze mi se pare a fi o operaţie de apocalips. Făptuieşti un păcat ieşind din tine... Vântul, nebunie a aerului! Muzica, nebunie a tăcerii! Capitulând în faţa vieţii, această lume a uzurpat neantul... Abdic de la mişcarea şi de la visele mele. Absenţă! Tu vei fi singura mea glorie... Fie «dorinţa» ştearsă pe veci din dicţionare şi din suflete. Fug din faţa farsei ameţitoare a zilelor de mâine. Şi dacă mai păstrez unele speranţe, am

pierdut pentru totdeauna facultatea *de a spera.”*

Cheia rezistenţei noastre

Cel care ar ajunge, datorită unei imaginaţii copleşite de milă, să înregistreze toate suferinţele, să fie contemporanul tuturor chinurilor şi spaimelor dintr-o clipă anume, acela — presupunând că asemenea fiinţă ar putea exista — ar fi un monstru de iubire şi cea mai mare victimă din istoria inimii. Dar este inutil să ne închipuim o asemenea imposibilitate. N-avem decât să ne examinăm pe noi înşine, să practicăm arheologia spaimelor noastre. Înaintăm în supliciul zilelor pentru că nimic nu ne opreşte din mers în afară de propriile noastre dureri; durerile celorlalţi ni se par explicabile şi susceptibile de a fi depăşite: suntem încredinţaţi că ceilalţi suferă pentru că n-au destulă voinţă, curaj sau luciditate. Orice suferinţă, afară de a noastră, ni se pare îndreptăţită sau ridicol de inteligibilă; altminteri, doliul ar fi singura constantă în versatilitatea sentimentelor noastre. Dar nu purtăm doliu decât pentru noi. Dacă am putea înţelege şi iubi infinitatea agoniilor care se perindă în jurul nostru, toate vieţile care sunt nişte morţi ascunse, ne-ar trebui tot atâtea inimi câte făpturi care suferă. Iar dacă am avea o memorie miraculos de actuală, care să păstreze prezentă totalitatea suferinţelor noastre trecute, am muri sub o asemenea povară. Viaţa nu-i posibilă decât *datorită deficienţelor imaginaţiei şi memoriei noastre.*

Toată puterea noastră stă în uitări şi în incapacitatea de a ne reprezenta pluralitatea destinelor simultane. Nimeni n-ar putea supravieţui înţelegerii instantanee a durerii universale, fiecare inimă nefiind plămădită decât pentru o anumită cantitate de suferinţă. E ca şi cum nişte limite materiale ne-ar îngrădi puterea de a îndura; totuşi, expansiunea fiecărei dureri le atinge şi uneori le depăşeşte: prea deseori aceasta e originea prăbuşirii noastre. De aici decurge impresia că fiecare durere, fiecare tristeţe sunt infinite. Şi sunt într-adevăr, dar numai pentru noi, pentru hotarele inimii noastre; şi dacă ea ar avea dimensiunile spaţiului nesfârşit, suferinţele noastre ar fi şi mai întinse, pentru că orice durere se substituie lumii şi oricărei tristeţi îi trebuie un alt univers. Zadarnic se căzneşte raţiunea să ne arate proporţiile infinitesimale ale accidentelor noastre; ea eşuează în faţa înclinaţiei noastre pentru proliferarea

cosmogonică. Astfel, adevărata nebunie nu se datorează niciodată hazardurilor sau dezastrelor creierului, ci concepţiei false despre spaţiu pe care şi-o făureşte inima…

Gânditori crepusculari

Atena se stingea, iar o dată cu ea şi cultul cunoaşterii. Marile sisteme îşi trăiseră traiul: limitându-se la domeniul conceptual, ele refuzau intervenţia zbuciumului, căutarea eliberării şi a meditaţiei dezordonate asupra durerii. Cetatea muribundă îngăduind convertirea accidentelor omeneşti în teorie, orice — un strănut, sau moartea — înlocuia vechile probleme. Obsesia remediilor marchează sfârşitul unei civilizaţii; căutarea mântuirii, pe acela al unei filosofii. Platon şi Aristotel cedaseră acestor preocupări numai dintr-o nevoie de echilibru; după ei, ele vor triumfa pretutindeni.

Roma, în asfinţire, n-a cules de la Atena decât ecourile decadenţei şi reflexele istovirii acesteia. Când grecii îşi preumblau îndoielile de-a lungul şi de-a latul Imperiul, zguduirea acestuia şi a filosofiei era un fapt virtual consumat. Toate întrebările părând legitime, superstiţia limitelor formale nu mai stăvilea desfrâul curiozităţilor arbitrare. Infiltrarea epicureismului şi a stoicismului era uşoară: morala înlocuia edificiile abstracte, raţiunea degenerată devenea instrument al practicii. Pe străzile Romei, preconizând fel de fel de reţete de „fericire”, mişunau epicurienii şi stoicii, experţi în înţelepciune, nobili şarlatani iviţi la periferia poeziei, pentru a lecui o oboseală incurabilă şi generalizată. Lipseau însă din terapeutica lor mitologia şi anecdotele stranii care, în condiţia bicisniciei universale, aveau să constituie vigoarea unei religii indiferente la nuanţe: venită mai de departe decât ei. Înţelepciunea este ultimul cuvânt al unei civilizaţii care trage să moară; nimbul amurgirilor istorice, istovirea transfigurată în viziune asupra lumii, ultimă toleranţă înainte de apariţia altor zei, mai proaspeţi — şi a barbariei; ea este, de asemenea, o vană încercare de melodie printre horcăielile sfârşitului, care se înalţă de pretutindeni. Căci înţeleptul – teoretician al morţii limpezi, erou al nepăsării şi simbol al ultimei etape a filosofiei, a degenerării şi a vacuităţii sale – a rezolvat problema propriei morţi… şi a suprimat în consecinţă toate problemele. Înzestrat cu trăsături ridicole neobişnuite, el este un caz-limită, pe care îl

întâlnim în perioade extreme ca pe o confirmare excepţională a patologiei generale.

Aflându-ne în punctul simetric agoniei antice, pradă aceloraşi rele şi stăpâniţi de farmece deopotrivă de neiertătoare, vedem cum marile sisteme sunt abolite de perfecţiunea lor limitată. Şi pentru noi, totul devine materie supusă unei filosofii lipsite de demnitate şi rigoare… Destinul impersonal al gândirii s-a răzleţit în o mie de suflete, în o mie de umilinţe ale Ideii… Nici Leibniz, nici Kant, nici Hegel nu ne mai sunt de niciun ajutor. Noi am venit, cu propria noastră moarte, la porţile filosofiei; putrede şi nemaiavând nimic de apărat, ele se deschid de la sine… Paragrafelor li se substituie strigăte: rezultă de aici o filosofie a *adâncului sufletesc,* a cărei intimitate s-ar recunoaşte *în* aparenţele istoriei şi decorurile timpului.

Şi noi căutăm „fericirea”, fie din frenezie, fie din dispreţ: dispreţuind-o, înseamnă că totuşi n-am uitat-o, şi o refuzăm gândindu-ne la ea; şi noi căutăm „izbăvirea”, fie şi prin simplul fapt că nu ne-o dorim. Şi dacă suntem eroii negativi ai unei Ere prea coapte, prin însuşi acest fapt îi suntem contemporani: A-ţi trăda epoca sau a fi adeptul ei exprimă — sub o contradicţie aparentă — unul şi acelaşi act de participare. Sfârşelile de apogeu, subtilele decrepitudini, aspiraţia la aureole intemporale — toate ducând la înţelepciune, — cine nu le-ar recunoaşte în sinea lui? Cine nu-şi simte dreptul de a afirma orice în vidul care îl înconjoară, înainte ca lumea să piară în zorile unui absolut sau ale unei noi negaţii? Un zeu ameninţă întotdeauna la orizont. Ne aflăm la marginile filosofiei, de vreme ce acceptăm sfârşitul ei. Să facem în aşa fel încât zeul să nu se statornicească în gândurile noastre, să ne mai păstrăm îndoielile, aparenţele de echilibru şi ispita unui destin imanent, orice aspiraţie arbitrară şi fantastă fiind preferabilă adevărurilor inflexibile. Schimbăm remediile şi nu găsim nici unul cât de cât eficace sau potrivit, pentru că nu credem nici în alinarea după care jinduim; nici în plăcerile pe care le urmărim. Înţelepţi versatili, noi suntem epicurienii şi stoicii Romelor moderne…

Bun-rămas filosofiei

M-am rupt de filosofie în momentul când mi-a fost cu

neputinţă să descopăr la Kant vreo urmă de slăbiciune omenească, un accent autentic de tristeţe; la Kant şi la toţi filosofii. Faţă de muzică, de mistică, de poezie, activitatea filosofică trădează o sevă subţiată şi o profunzime suspectă, care nu ispitesc decât firile timide şi călii. De altminteri, filosofia — nelinişte impersonală, refugiu în preajma unor idei anemice — constituie recursul tuturor acelora care evită exuberanţa corupătoare a vieţii. Aproape toţi folosofii au sfârşit bine: iată argumentul suprem împotriva filosofiei. Chiar şi sfârşitul lui Socrate n-are nimic tragic: este o neînţelegere la mijloc, fiind vorba de sfârşitul unui pedagog. — Iar dacă Nietzsche, la rândul lui, s-a prăbuşit, el şi-a ispăşit extazele de poet şi vizionar, nicidecum raţionamentele.

Nu putem eluda existenţa prin explicaţii; putem doar s-o îndurăm, s-o iubim ori s-o urâm, s-o adorăm ori să ne temem de ea, în acea alternanţă de fericire şi de groază care exprimă ritmul însuşi al fiinţei, oscilaţiile, disonanţele, vehemenţele sale amare sau sprinţare.

Cine nu-i expus, prin surprindere sau din necesitate, unei derute irefutabile, cine nu-şi înalţă atunci mâinile în rugă spre a le lăsa apoi să cadă şi mai goale decât răspunsurile filosofiei? S-ar zice că misiunea ei este aceea de a ne ocroti atâta vreme cât inadvertenţa soartei ne îngăduie să drumeţim în afara confuziei şi să ne părăsească de îndată ce suntem siliţi să ne cufundăm într-însa. Şi cum să fie altfel când vedem cât de puţin a preluat filosofia din suferinţele omenirii. Exerciţiul filosofic nu-i fecund; nu-i decât onorabil. Nu rişti nimic ca filosof: o meserie fără destin, care umple cu cugetări voluminoase ceasurile neutre şi libere, ceasurile refractare şi la Vechiul Testament, şi la Bach, şi la Shakespeare. S-au materializat oare vreodată aceste cugetări într-o singură pagină comparabilă cu o exclamaţie a lui Iov, cu o spaimă din Macbeth sau cu altitudinea unei cantate? Universul nu se *discută;* se *exprimă.* Iar filosofia nu-l exprimă. Adevăratele probleme nu încep decât după ce l-a: parcurs sau epuizat, după ultimul capitol al unui imens tom ce pune punctul final ca semn de abdicare în faţa Necunoscutului, în care se înrădăcinează toate clipele noastre şi cu care trebuie să luptăm pentru că este în mod firesc mai imediat, mai important decât pâinea cea de toate zilele. Aici filosoful ne părăseşte: duşman al dezastrului, el este cuminte

ca raţiunea însăşi şi la fel de prudent ca ea. Iar noi rămânem în tovărăşia unui ciumat de pe vremuri, a unui poet cunoscător al tuturor delirurilor şi a unui muzician al cărui sublim transcende sfera inimii. Începem să trăim cu adevărat doar la capătul filosofiei, pe ruinele ei, când am înţeles cumplita-i nulitate şi faptul că e zadarnic să recurgi la ea, că nu-i de niciun ajutor.

(Marile sisteme nu sunt în fond decât nişte tautologii strălucite. Care-i avantajul să ştii că natura fiinţei constă în „voinţa de a trăi", în „idee", sau în fantezia lui Dumnezeu ori a Chimiei? Simplă proliferare de cuvinte, subtile deplasări de sens. Ceea ce este refuză cu repulsie strânsoarea verbului, iar experienţa intimă nu ne dezvăluie nimic dincolo de clipa privilegiată şi inexprimabilă. De altminteri, fiinţa însăşi nu-i decât o pretenţie a Nimicului.

Nu definim decât din disperare. E nevoie de o formulă; ar trebui chiar mai multe, măcar pentru a da spiritului o justificare şi neantului o faţadă.

Nici conceptul şi nici extazul nu sunt operante. Când muzica ne cufundă până în „intimităţile" fiinţei, noi ieşim iarăşi repede la suprafaţă: efectele iluziei se risipesc, iar cunoaşterea se vădeşte nulă.

Lucrurile pe care le atingem şi cele pe care le concepem sunt la fel de îndoielnice ca simţurile şi raţiunea noastră; nu suntem *siguri* decât în universul nostru verbal, maniabil după voie — şi ineficace. Fiinţa este mută, iar spiritul flecar. Asta se cheamă a cunoaşte.

Originalitatea filosofului se reduce la inventarea unor termeni. Cum nu există decât vreo trei, patru atitudini în faţa lumii — şi cam tot atâtea feluri de a muri, — nuanţele care le diversifică şi le multiplică nu depind decât de alegerea, vocabulelor, lipsite de orice deschidere metafizică..

Suntem aruncaţi într-un univers pleonastic, unde întrebările şi răspunsurile se echivalează.)

Întoarcere la elemente

Dacă filosofia n-ar fi făcut niciun progres de la presocratici încoace, n-am fi avut niciun motiv să ne plângem. Exasperaţi de harababura conceptelor, sfârşim prin a ne da seama că viaţa noastră se agită veşnic în elementele cu care presocraticii alcătuiau lumea, că pământul, apa, focul şi aerul ne

condiţionează, că această fizică rudimentară dezvăluie cadrul încercărilor noastre şi principiul pătimirilor noastre. Complicând aceste câteva date elementare, noi am pierdut — fascinaţi de decorul şi edificiul teoriilor — înţelegerea Destinului, care totuşi, neschimbat, este acelaşi ca în primele zile ale lumii. Existenţa noastră, redusă la esenţa ei, continuă să fie o luptă împotriva elementelor dintotdeauna, luptă pe care ştiinţa noastră n-o îmblânzeşte nicidecum. Eroii din toate timpurile nu sunt mai puţin nefericiţi decât eroii lui Homer, şi dacă au devenit *personaje,* aceasta-i numai pentru că au pierdut din suflu şi din măreţie. Cum s-ar putea oare ca rezultatele ştiinţelor să schimbe poziţia metafizică a omului? Şi ce sunt sondajele în materie, observaţiile şi roadele analizei pe lângă imnurile vedice şi tristeţile de aurora istorică strecurate în poezia anonimă?

De vreme ce decadenţele cele mai elocvente nu sunt în stare să ne explice nefericirea mai bine decât bâiguielile unui cioban, şi când, la urma urmei, rânjetul unui idiot ascunde mai multă înţelepciune decât investigaţia laboratoarelor — nu-i oare nebunie curată să urmăreşti adevărul pe căile timpului — sau prin cărţi? Lao-Zi, redus la câteva lecturi, nu-i mai naiv decât noi care am citit totul. Profunzimea este independentă de învăţătură. Noi traducem pe alte planuri revelaţiile epocilor revolute, sau exploatăm intuiţii originare prin ultimele achiziţii ale gândirii. Astfel, Hegel este un Heraclit care l-a citit pe Kant, iar Plictisul nostru un eleatism afectiv, ficţiunea diversităţii demascate şi revelate inimii…

„Câinele celest”

Nu putem şti ce trebuie să piardă un om ca să aibă curajul de a înfrunta toate convenţiile, nu putem şti ce a pierdut Diogene ca să devină omul care şi-a îngăduit totul, care şi-a tradus în acte gândurile cele mai ascunse cu o insolenţă supranaturală, aşa cum ar face-o un zeu al cunoaşterii, libidinos şi neprihănit deopotrivă. Nimeni n-a fost mai deschis; caz-limită de sinceritate şi de luciditate şi în acelaşi timp exemplu de ceea ce am putea fi dacă educaţia şi ipocrizia nu ne-ar înfrâna dorinţele şi gesturile.

„Într-o zi, un om l-a dus într-o casă bogat mobilată şi i-a spus; Ai grijă să nu scuipi pe jos. Diogene, care avea chef să scuipe, l-a scuipat în obraz, strigându-i că e singurul loc

murdar pe care l-a găsit şi unde putea face asta.” (Diogene Laerţiu.)

Cine oare, după ce a fost primit de un bogătaş, n-a regretat că nu dispune de oceane de salivă ca să le reverse peste toţi bogătaşii de pe lume? Şi cine nu şi-a înghiţit modestul lui scuipat de frică să nu-i ţâşnească în obrazul vreunui hoţ respectat şi burtos?

Suntem cu toţii ridicol de prudenţi şi de timizi: cinismul nu se învaţă la şcoală. Nici mândria.

„Menip, în cartea intitulată *Virtutea lui Diogene,* povesteşte că acesta, căzând prizonier şi fiind scos la mezat, a fost întrebat ce ştie să facă. El răspunse: «Să poruncesc», şi-i strigă crainicului: «Întreabă dar cine vrea să cumpere un stăpân»”.

Omul care i-a înfruntat pe Alexandru şi pe Platon, care se masturba în piaţă publică (Deie cerul să fie deajuns să te freci pe burtă ca să-ţi treacă de foame!). Omul faimosului butoi şi al nu mai puţin faimosului felinar, acela care în tinereţe fusese calpuzan (există oare cinstire mai frumoasă pentru un cinic?). — oare ce experienţe o fi avut el cu semenii săi? — Desigur, aceea a noastră a tuturora. Cu deosebirea că omul a fost materia unică a meditaţiei şi dispreţului său. Fără să sufere falsificările vreunei morale şi a vreunei metafizici, l-a dezbrăcat ca să ni-l arate mai despuiat şi mai respingător decât îl înfăţişează comediile şi apocalipsele.

„Socrate nebun”, aşa îl numea Platon. „Socrate sincer”, aşa ar fi trebuit să-l numească de fapt, Socrate renunţând la Bine, la formule şi la Cetate, devenit în fine numai psiholog. Dar Socrate — chiar sublim — rămâne convenţional; rămâne *magistru,* model *edificator.* Singur Diogene nu propune nimic; fondul atitudinii sale — şi al cinismului în esenţă — e determinat de o groază testiculară de ridicolul condiţiei de om.

Gânditorul care reflectează fără iluzii asupra realităţii omeneşti, dacă vrea să rămână în lăuntrul lumii, şi elimină subterfugiul misticii, ajunge la o viziune în care se amestecă înţelepciunea, amărăciunea şi farsa; iar dacă alege piaţa publică drept spaţiu al singurătăţii sale, îşi desfăşoară verva bătându-şi joc de „semeni” ori plimbându-şi dezgustul, dezgust pe care astăzi, cu creştinismul şi cu poliţia, nu ni l-am mai putea îngădui. Două mii de ani de predici şi de coduri ne-au îndulcit furia; de altminteri, într-o lume grăbită, cine s-ar opri

să răspundă la insolenţele noastre ori să se delecteze la lătrăturile noastre?

Faptul că cel mai mare cunoscător al oamenilor a fost poreclit câine dovedeşte că în nicio epocă omul n-a avut curajul să-şi accepte adevărata imagine şi că întotdeauna a respins adevărurile spuse fără menajamente. Diogene a suprimat în el *poza.* Ce monstru în ochii celorlalţi! Pentru a avea un loc onorabil în filosofie, trebuie să fii comediant, să respecţi jocul ideilor şi să te înflăcărezi pentru nişte false probleme. În niciun caz, omul ca atare nu trebuie să te *preocupe.* Tot după Diogene Laerţiu:

„La jocurile olimpice, când crainicul a anunţat: «Dioxip a învins oamenii», Diogene a răspuns: „N-a învins decât nişte sclavi; de oameni mă ocup eu»".

Şi într-adevăr, i-a învins ca nimeni altul, cu arme mai redutabile decât ale cuceritorilor, el al cărui avut era doar o desagă, el, cel mai puţin proprietar dintre toţi cerşetorii, adevărat sfânt al rânjetului.

Să binecuvântăm hazardul care l-a adus pe lume înainte de ivirea Crucii. Cine ştie dacă, altoită pe detaşarea sa, n-ar fi căzut în ispita nesănătoasă a unei aventuri extraumane, devenind un banal schimnic, canonizat mai târziu şi pierdut în gloata preafericiţilor şi în calendar? Atunci ar fi ajuns nebun, tocmai el, fiinţa cea mai profund normală prin distanţarea sa de orice învăţătură, de orice doctrină. El a fost singurul în stare să ne dezvăluie chipul hâd al omului. Meritele cinismului au fost umbrite şi nesocotite de o religie duşmană a evidenţei. Dar a sosit momentul de a opune adevărurilor Fiului lui Dumnezeu pe cele ale „câinelui celest", aşa cum l-a numit un poet de pe vremea lui.

Condiţiile tragediei

Dacă Iisus şi-ar fi încheiat cariera pe cruce, şi nu s-ar fi angajat să învie, — ce grozav erou de tragedie! Latura lui divină a păgubit literatura de un subiect admirabil. El *î*mpărtăşeşte astfel soarta, esteticeşte mediocră, a tuturor *drepţilor.* Ca tot ce se perpetuează în inima oamenilor, ca tot ce se expune cultului şi nu moare în mod iremediabil, el nu corespunde nicicum acelei viziuni de sfârşit total ce marchează un destin tragic. Pentru aceasta ar fi trebuit ca nimeni să nu-l urmeze, iar schimbarea la faţă să nu-l încununeze cu un nimb

ilicit. Nimic mai străin de tragedie ca ideea de izbăvire, de mântuire şi de nemurire! — Eroul sucombă sub propriile-i acte, fără să-i fie dat să-şi escamoteze moartea prin graţie supranaturală; el nu se continuă — ca *existenţă* — în niciun fel, rămâne *desluşit* în memoria oamenilor ca un *spectacol* de suferinţă; neavând niciun discipol, soarta lui neroditoare nu fecundează decât imaginaţia celorlalţi. Macbeth se prăbuşeşte fără nădejde de răscumpărare: în tragedie nu se practică *ultima cuminecătură...*

Specificul unei credinţe, chiar dacă nu izbândeşte până la capăt, este acela de a eluda ireparabilul. (Ce-ar fi putut scoate Shakespeare dintr-un martir?) Adevăratul erou luptă şi moare în numele destinului său, şi în numele unei credinţe. Existenţa lui elimină orice idee de subterfugiu; căile care nu-l duc la moarte îi sunt fundături; el îşi lucrează „biografia"; îşi îngrijeşte deznodământul şi, instinctiv, pune totul la bătaie pentru a-şi compune evenimente funeste. Fatalitatea fiindu-i sevă, orice scăpare n-ar putea fi decât o infidelitate faţă de propria-i pierzanie. De aceea, omul destinului nu se converteşte niciodată la vreo credinţă, oricare ar fi ea: şi-ar rata sfârşitul. Şi, dacă ar fi pironit pe cruce, nu el ar fi acela care să ridice ochii spre cer: propria-i istorie e singurul lui absolut, după cum *voinţa* de tragedie, singura dorinţă…

Aroganţa rugăciunii

Când ai ajuns la limita monologului, la fruntariile singurătăţii, îl născoceşti — în lipsă de alt interlocutor — pe Dumnezeu, pretext suprem de dialog. Atâta vreme cât îL numeşti, demenţa ta e bine deghizată, şi… totul îţi este îngăduit. Adevăratul credincios se deosebeşte prea puţin de nebun; dar nebunia lui este legală, admisă; altminteri, dacă aberaţiile sale ar fi străine de orice credinţă, ar sfârşi la balamuc. Dar Dumnezeu le acoperă, le legitimează. Orgoliul unui cuceritor păleşte pe lângă ostentaţia unui habotnic care i se adresează Creatorului. Cum de se poate atâta îndrăzneală? Şi cum să fie modestia o virtute a templelor, când orice babă decrepită care îşi închipuie Infinitul la cheremul ei, se ridică prin rugăciune la un nivel de îndrăzneală la care niciun tiran n-a aspirat vreodată?

Aş sacrifica imperiul lumii în schimbul unei singure clipe când mâinile mele împreunate l-ar implora pe marele

Responsabil al enigmelor şi banalităţilor noastre. Această clipă constituie totuşi calitatea curentă — şi parcă timpul oficial — al oricărui credincios. Dar cel care este cu adevărat modest repetă în sinea lui: „Prea umil ca să mă rog, prea inert ca să trec pragul unei biserici, mă resemnez la umbra mea şi nu vreau o capitulare a lui Dumnezeu în faţa rugăciunilor mele.” Iar celor care îi propun nemurirea, le răspunde: „Orgoliul meu nu-i nesecătuit: putinţele lui sunt mărginite. Voi gândiţi, în numele credinţei, să-mi învingeţi *eul*; de fapt, doriţi să-l perpetuaţi în eternitate, durata de aici neajungându-vă. Trufia voastră depăşeşte în rafinament toate ambiţiile secolului. Care vis de glorie, asemuit cu al vostru, nu se vădeşte a fi înşelăciune şi fum? Credinţa voastră nu-i decât un delir de superiorităţi tolerate de comunitate, întrucât o ia pe căi travestite; dar pulberea voastră vă este singura obsesie: lacomi de intemporal, voi persecutaţi timpul care o împrăştie. Numai lumea de dincolo e destul de cuprinzătoare pentru poftele voastre; pământul şi clipele sale vi se par fragile. Megalomania mânăstirilor întrece tot ce au închipuit vreodată înfrigurările somptuoase ale palatelor. Cine nu-şi acceptă neantul e un bolnav mintal. Şi, dintre toţi, credinciosul este cel mai puţin dispus să-l admită. Voinţa de a dăinui, împinsă atât de departe, mă înspăimântă.

Refuz fascinaţia nesănătoasă a unui Eu indefinit. Vreau să mă tăvălesc în mortalitatea mea. Vreau să rămân *Normal.*

(Doamne, dă-mi tăria să nu mă rog niciodată, cruţă-mă de nebunia oricărei adoraţii, depărtează de mine ispita unei iubiri ce m-ar dărui ţie pe veci. Fie ca vidul să se întindă între inima mea şi cer! Nu-mi doresc defel pustiurile populate cu prezenţa ta, nici nopţile tiranizate de lumina ta, şi nici Siberiile topite sub soarele tău. Mai singur decât tine, îmi vreau mâinile curate, spre deosebire de ale tale care s-au mânjit pe veci plămădind lutul şi amestecându-se în treburile lumii. Nu cer stupidei tale atotputernicii decât respectul cuvenit singurătăţii şi chinurilor mele. N-am ce face cu vorbele tale; şi mă tem de nebunia care m-ar îndemna să le ascult. Dăruieşte-mi miracolul recules de dinaintea primei clipe, pacea pe care n-ai putut s-o înduri şi care te-a stârnit să faci o spărtură în neant ca să deschizi aici acest bâlci al timpurilor şi să mă osândeşti astfel

la univers, — la umilinţa şi ruşinea de a fi.)

GÂNDITORUL DE OCAZIE

Ideile sunt succedante
ale tristeţilor.

Marcel Proust

Gânditorul de ocazie

Trăiesc în aşteptarea Ideii; o presimt, o împresor, o apuc şi n-o pot formula, îmi scapă. Încă nu-mi aparţine! S-o fi conceput cumva în lipsă? Şi cum, din iminentă şi confuză, s-o redau prezentă şi luminoasă în agonia inteligibilă a expresiei? Ce stare trebuie să aştept pentru ca ea să înflorească — şi să pălească?

Anti-filosof, detest orice idee *indiferenta*: nu sunt veşnic trist, nu gândesc, aşadar, întruna. Când le privesc, ideile îmi par şi mai inutile decât lucrurile; de aceea nu mi-au plăcut decât elucubraţiile marilor bolnavi, meditaţiile insomniei, străfulgerările unei spaime incurabile şi îndoielile străbătute de suspine. Cantitatea de clar-obscur pe care o închide o idee este singurul indiciu al profunzimii sale aşa cum accentul disperat al voioşiei sale ce-o deţine este semnul fascinaţiei sale. Câte nopţi albe ascunde trecutul tău nocturn? — aşa ar trebui să abordăm orice gânditor. Cel care gândeşte *când* vrea el n-are nimic de spus: dincolo de — sau mai degrabă pe *lângă* — gândirea sa el nu-i *răspunzător*, nu-i deloc angajat, nu câştigă şi nici nu pierde expunându-se într-o luptă în care el însuşi nu-i propriul său duşman. Nimic nu-l costii să creadă în Adevăr. Nu-i acelaşi lucru în cazul unui spirit pentru care *adevărul* şi *minciuna* au încetat să fie nişte superstiţii; distrugător al tuturor criteriilor, el *se constată* precum infirmii şi poeţii; gândeşte accidental: gloria unei indispoziţii sau a unui delir îi ajunge. O indigestie nu-i oare mai bogată în idei decât o paradă de concepte? Tulburările organelor determină fecunditatea

spiritului: cel care nu-şi *simte* trupul nu va fi niciodată capabil să conceapă un gând viu; va aştepta zadarnic surpriza avantajoasă a unui inconvenient…

În indiferenţa afectivă, ideile se conturează; niciuna totuşi nu poate prinde formă: tristeţii îi revine menirea de a oferi înfloririi lor un climat. Le trebuie o anumită tonalitate, o anumită culoare pentru a vibra şi a străluci. A fi multă vreme steril înseamnă a le pândi, a le dori fără fi. Le putea compromite într-o formulă. „Anotimpurile" spiritului sunt condiţionate de un ritm organic; nu depinde de „mine", să fiu naiv sau cinic; *adevărurile mele sunt sofismele entuziasmului sau tristeţii mele.* Exist, simt şi gândesc după placul clipei — şi fără voia mea. Timpul mă constituie; mă opun lui zadarnic — şi *sunt.* Prezentul meu nedorit se desfăşoară, mă desfăşoară; neputându-l comanda, îl comentez; sclav al gândurilor mele, mă joc cu ele, ca un bufon al fatalităţii…

Avantajele debilităţii

Individul care nu-şi depăşeşte calitatea de exemplar frumos, de model desăvârşit, şi a cărui existenţă se confundă cu destinul său vital, se situează în afara spiritului. Masculinitatea ideală — obstacol în perceperea nuanţelor — determină o insensibilitate faţă de supranaturalul cotidian, din care arta îşi ia substanţa. Cu cât eşti mai aproape de *natură,* cu atât eşti mai puţin artist. Vigoarea omogenă, nediferenţiată, opacă, a fost idolatrizată de lumea legendelor, de fanteziile mitologiei. Când grecii s-au dedat speculaţiei, cultul efebului anemic l-a înlocuit pe acela al giganţilor; şi eroii înşişi, neghiobi sublimi pe vremea lui Homer, au devenit, datorită tragediei, purtători de frământări şi îndoieli incompatibile cu natura lor frustă.

Bogăţia lăuntrică rezultă din conflicte pe care le întreţii în sinea ta; or, vitalitatea care dispune din plin de ea însăşi nu cunoaşte decât lupta exterioară, înverşunarea asupra ţelului. În masculul pe care îl moleşeşte o doză de feminitate se înfruntă două tendinţe: prin ceea ce are pasiv, el înţelege o întreagă lume de delăsări; prin latura autoritară, îşi converteşte voinţa în lege. Câtă vreme instinctele îi rămân nealterate, el nu interesează decât specia; e destul să se strecoare în ele o insatisfacţie secretă, şi iată-l devenit un *cuceritor.* Spiritul îl justifică, îl explică şi-l scuză şi, consacrându-l în categoria proştilor superiori, îl abandonează curiozităţii Istoriei,

— investigare a stupidităţii în mers…

Cel a cărui existenţă nu constituie un rău viguros şi totodată vag, nu va putea să se instaleze niciodată în mijlocul problemelor şi nici să le cunoască primejdiile. Condiţia prielnică cercetării adevărului sau a expresiei se află la jumătate cale între bărbat şi femeie: lacunele „virilităţii” sunt reşedinţa spiritului… Dacă femela pură, pe care n-am putea s-o suspectăm de nicio anomalie sexuală şi nici psihică este mai goală lăuntric decât un animal, masculul intact epuizează definiţia „cretinului”. — Examinaţi orice fiinţă care v-a reţinut atenţia sau v-a aţâţat fervoarea: ceva în mecanismul ei s-a deteriorat *în avantajul ei.* Pe bună dreptate îi dispreţuim pe cei care nu şi-au folosit defectele, care nu şi-au explorat carenţele şi nu s-a îmbogăţit din pierderile lor, aşa cum dispreţuim orice om care nu suferă pentru că este om sau pur şi simplu pentru că este. Astfel, n-am putea rosti ofensă mai gravă decât numindu-l pe cineva „fericit”, nici să-l măgulim mai tare decât atribuindu-i un „fond de tristeţe”… Aceasta pentru că veselia nu-i legată de niciun act important şi în afară de nebuni, nimeni nu râde când e singur.

„Viaţa interioară” este apanajul delicaţilor, a acelor avortoni fremătători, suferind de o epilepsie fără zvârcoliri şi bale. Fiinţa integră biologic suspectează „profunzimea”, e incapabilă de „profunzime”, vede într-însa o dimensiune necurată ce dăunează spontaneităţii actelor. Nu se înşală: o dată cu replierea în sine începe drama individului — gloria şi declinul său; izolându-se de fluxul anonim, de şiroirea utilitară a vieţii, el se emancipează de *scopurile obiective.* O civilizaţie este „atinsă” când delicaţii ajung să dea tonul; dar, datorită lor, ea a triumfat în mod definitiv asupra naturii — şi se prăbuşeşte. Un exemplar suprem de rafinament întruneşte în sinea lui un exaltat şi un sofist: el nu mai aderă la elanurile sale, le cultivă fără a crede în ele, ilustrând astfel debilitatea atotştiutoare a epocilor crepusculare, prefigurare a eclipsei omului. Delicaţii ne lasă să întrezărim momentul când portarii se vor asteniza cu scrupule estetice; când ţăranii, covârşiţi de îndoieli, nu vor mai avea destulă vlagă ca să apuce coarnele plugului; când toate fiinţele, roase de clarviziune şi golite de instincte, se vor stinge fără puterea de a regreta noaptea prosperă a iluziilor lor…

Parazitul poeţilor

I. Viaţa unui poet nu-şi poate afla împlinire. Puterea lui purcede din tot ce n-a întreprins, din toate clipele hrănite cu inaccesibil. Simte cumva neajunsul de a exista? Capacitatea sa de expresie se va afla astfel fortificată, iar suflul, dilatat.

O biografie nu-i îndreptăţită decât atunci când scoate în evidenţă elasticitatea unui destin, suma variabilelor pe care acesta le comportă. Dar poetul urmează o cale de fatalitate căreia nimic nu îi mlădiază rigoarea. Nătărăilor le este hărăzită viaţa, iar biografiile poeţilor au fost născocite tocmai pentru a ţine loc vieţii de care n-au avut parte…

Poezia exprimă esenţa a ceea ce n-am putea poseda; semnificaţia ei ultimă: imposibilitatea oricărei „actualităţi”. Bucuria nu este un sentiment poetic. (Ea aparţine totuşi unei zone a universului liric în care hazardul întruneşte, în unul şi acelaşi mănunchi, văpaia şi prostiile.) S-a pomenit vreodată cântec de speranţă care să nu inspire o senzaţie de jenă, ba chiar de greaţă? Şi cum să cânţi o prezenţă, când posibilul însuşi e pătat de o umbră de vulgaritate? Între poezie şi speranţă, incompatibilitatea e deplină; de aceea poetul e victima unei arzătoare descompuneri. Cine ar îndrăzni să se întrebe cum a simţit viaţa când prin moarte a fost el viu? Când cade în ispita fericirii, — aparţine comediei… Dar dacă, dimpotrivă, din rănile lui ţâşnesc flăcări, şi totuşi el cânta bucuria — această incandescenţă voluptoasă a nefericirii — poetul se sustrage nuanţei de vulgaritate inerentă oricărui accent pozitiv. E Hölderlin refugiindu-se într-o Grecie de vis şi transfigurând iubirea prin beţii mai pure, cele ale irealităţii…

Poetul ar fi un transfug odios al realului dacă în fuga sa n-ar lua cu sine şi nenorocirea. Spre deosebire de mistic şi de înţelept, el n-ar putea să scape din el însuşi, nici să evadeze din centrul propriei obsesii: chiar şi extazele lui sunt incurabile, şi semne prevestitoare de dezastre. Inapt să se salveze, pentru el totul îi e posibil, în afara propriei sale vieţi…

II. Iată prin ce recunosc un adevărat poet: frecventându-l, trăind multă vreme în intimitatea operei sale, ceva se modifică în mine: nu atât înclinaţiile sau gusturile cât însuşi sângele meu, ca şi cum un rău subtil ar fi pătruns în el ca să-i altereze cursul, densitatea şi substanţa. Valéry sau Stefan George ne lasă acolo unde i-am abordat, sau ne fac mai exigenţi pe planul

formal al spiritului: sunt genii de care n-avem nevoie, nu sunt decât nişte artişti. Dar un Shelley, un Baudelaire, un Rilke pătrund în zona cea mai adâncă a organismului nostru, care şi-i anexează ca pe un viciu. În vecinătatea lor, un trup se întăreşte, apoi se moleşeşte şi se dezagregă. Pentru că poetul este un agent de distrugere, un virus, o boală deghizată şi cea mai mare primejdie, deşi miraculos de vagă, pentru globulele noastre roşii. A trăi pe meleagurile sale? Înseamnă a simţi cum ţi se subţiază sângele, înseamnă a visa un paradis al anemiei, şi a auzi, în vine, şiroind lacrimi…

III. În timp ce versul îngăduie totul, putând să reverşi în el lacrimi, ruşini, extaze — şi mai cu seamă plângeri, proza îşi interzice să te descarci sau să te lamentezi: abstracţiei sale convenţionale îi repugnă toate acestea. Ea cere alte adevăruri: controlabile, deduse, măsurate. Dar dacă le-am fura totuşi pe cele ale poeziei, dacă i-am jefui materia şi am îndrăzni cât îndrăznesc poeţii? De ce n-am strecura în discurs indecenţele, umilinţele, schimonoselile şi suspinele lor? De ce să nu fii descompus, putred, cadavru, înger sau Satan în limbajul prostimii, şi să trădezi patetic atâtea avânturi aeriene şi sinistre? La şcoala poeţilor mai degrabă decât la cea a filosofilor se învaţă curajul inteligenţei şi îndrăzneala de a fi tu însuşi. Faţă de „afirmaţiile” lor, spusele de cea mai stranie impertinenţă ale sofiştilor antici pălesc. Nimeni nu le adoptă: a existat vreodată un singur gânditor care să fi mers atât de departe ca Baudelaire sau să se fi încumetat să pună în sistem o fulguraţie a lui Lear ori o tiradă a lui Hamlet? Poate doar Nietzehe înainte de sfârşitul său, dar vai! El tot se mai îndărătnicea în ritornele sale de profet… De-ar fi să căutăm în rândurile sfinţilor? Anumite frenezii ale Teresei de Ávila sau ale Angelei de Foligno… Numai că prea des îl întâlneşti acolo pe Dumnezeu, acest *non*s*ens consolator* care, întărindu-le curajul, le scade calitatea. A te plimba fără convingeri şi singur printre adevăruri nu stă în puterea unui om, nici chiar în cea a unui sfânt; uneori, totuşi, stă în puterea unui poet…

Îmi închipui un gânditor exclamând într-o pornire de orgoliu: „Mi-ar plăcea ca un poet să-şi facă un destin din cugetările mele!” Dar, pentru ca aspiraţia lui să fie îndreptăţită, ar trebui ca el însuşi să-i fi frecventat multă vreme

pe poeţi, să fi acumulat în preajma lor delicii de maledicţie, restituindu-le apoi, abstractă şi desăvârşită, imaginea propriilor lor decăderi sau a propriilor lor deliruri; — ar trebui mai ales să subcombe în pragul cântului, şi, imn viu *dincoace* de inspiraţie, să fi cunoscut *regretul de a nu fi poet,* — de a nu fi iniţiat în „ştiinţa lacrimilor", în calamităţile inimii, în orgiile formale, în nemuririle clipei…

…Deseori am visat un monstru melancolic şi erudit, versat în toate idiomurile, intim al tuturor versurilor şi al tuturor sunetelor şi care să rătăcească prin lume ca să se înfrupte cu otrăvuri, fervori, extaze, străbătând Persiile, Chinele, lndiile defuncte şi Europele muribunde, — deseori am visat un prieten al poeţilor, şi care să-i fi cunoscut pe toţi din deznădejdea de a nu fi de ai lor.

FEŢELE DECADENŢEI

Ganz vergessener Völker Müdigkeiten
Kann ich nicht abtun von meinen Lidern

Hugo von Hofmannsthal

O civilizaţie începe să decadă din clipa în care Viaţa devine singura ei obsesie. Epocile de apogeu cultivă *valorile* în sine: viaţa nu-i decât un mijloc de a le realiza; individul nu *se ştie* trăind, ci *trăieşte,* — un sclav fericit al formelor pe care le naşte, le îngrijeşte şi le idolatrizează. Afectivitatea îl domină şi-l năpădeşte. Nicio creaţie fără resursele „sentimentului", care sunt limitate; totuşi pentru cel care nu le simte decât bogăţia, ele par nesecătuite: această iluzie *produce* istoria. În epoci de decadenţă, uscăciunea afectivă nu mai îngăduie decât două modalităţi de a simţi şi de a înţelege: senzaţia şi ideea. Or, nu ne dedicăm lumii valorilor decât prin afectivitate, prin ea proiectăm vitalitatea în categorii şi norme. Activitatea unei civilizaţii în momentele ei fecunde constă în extragerea ideilor

din neantul lor abstract, în transformarea *conceptelor în mituri.* Trecerea de la individul anonim la individul conştient nu s-a îndeplinit încă: este totuşi inevitabilă. Măsuraţi-o: în Grecia, de la Homer la sofişti; la Roma, de la vechea Republică austeră la „înţelepciunile" Imperiului; în lumea modernă, de la catedrale la dantelele secolului al XVIII-lea.

O naţiune n-ar putea crea la nesfârşit. Ea este menită să dea expresie şi sens unei sume de valori care se istovesc odată cu sufletul care le-a născut. Cetăţeanul se trezeşte dintr-o hipnoză productivă: începe domnia lucidităţii: masele nu mai folosesc decât categorii vide.

Miturile redevin concepte: începe decadenţa. Şi consecinţele se simt: individul *vrea* să trăiască, el converteşte viaţa în finalitate, se înalţă la rangul unei mici excepţii. Bilanţul acestor excepţii, alcătuind deficitul unei civilizaţii, îi prefigurează totodată şi dispariţia. Toată lumea ajunge la rafinament; — dar opera epocilor măreţe nu-i oare tocmai rodul stupidităţii radioase a amăgiţilor?

Montesqueu susţine că la sfârşitul Imperiului, armata romană era formată numai din cavalerie. Dar omite să ne împărtăşească şi cauza. Să ni-l închipuim pe legionarul sătul de glorie, de bogăţie şi dezmăţ după ce a străbătut nenumărate ţinuturi, pierzându-şi credinţa şi virtutea în contact cu atâtea temple şi vicii, să ni-l închipuim *pe jos*! Pedestraş. A cucerit o lume; o va pierde călare. — Orice lâncezeală dă în vileag o incapacitate fiziologică de a mai adera la miturile cetăţii. Soldatul emancipat şi cetăţeanul lucid sucombă sub barbar. *Descoperirea* Vieţii nimiceşte viaţa.

Când un întreg popor, la niveluri diferite, e în căutarea senzaţiilor rare, când, prin subtilitatea gustului, îşi complică reflexele, el accede la un nivel de superioritate fatal. Decadenţa nu-i altceva decât instinctul devenit impur sub acţiunea conştiinţei. De aceea, niciodată nu exagerăm importanţa gastronomiei în existenţa unei colectivităţi. Actul *conştient* de a mânca este un fenomen alexandrin; barbarul se *hrăneşte.* Eclectismul intelectual şi religios, ingeniozitatea senzuală, estetismul — şi obsesia savantă a bucatelor alese sunt semnele deosebite ale uneia şi aceleiaşi forme de spirit. Când Gabius

Apicius pribegea pe coastele Africii în căutare de languste, fără a se statornic: pe undeva, pentru că nu le găsea nicăieri pe gustul său, el se vădea contemporanul sufletelor zbuciumate care adorau puzderia de zeităţi străine fără să găsească în vreuna dintre ele mulţumire sau tihnă. Senzaţii *rare — zeităţi diverse,* roade paralele ale aceleiaşi uscăciuni. Ale aceleiaşi curiozităţi fără resort lăuntric. A apărut Creştinismul: un *singur Dumnezeu* — şi *postul.* Şi o eră de trivialitate şi de sublim a început…

Un popor se stinge când nu mai are puterea să născocească alţi zei, alte mituri, alte absurdităţi; idolii săi pălesc şi dispar; ia alţii de aiurea şi se simte singur în faţa unor monştri necunoscuţi. Şi aceasta se cheamă tot decadenţă. Dar când vreunul dintre aceşti monştri învinge, o altă lume se urneşte, frustă, obscură, intolerantă, până îşi istoveşte zeul şi se eliberează de El; pentru că omul nu este liber — şi steril — decât în intervalul când zeii mor; sclav — şi creator — doar atunci când — tirani — zeii prosperă.

Să-ţi meditezi senzaţiile — să *ştii* că mănânci, — este o atitudine conştientă prin care un act elementar îşi depăşeşte scopul imediat. Pe lângă dezgustul intelectual se dezvoltă un altul, mai profund şi mai primejdios: emanând din viscere, el ajunge la forma cea mai gravă a nihilismului, nihilismul îmbuibării. Nici cele mai amare reflecţii nu s-ar putea compara, prin efectele lor, cu viziunea ce urmează unui ospăţ îmbelşugat. Orice masă care depăşeşte durata câtorva minute şi, în bucate, necesarul, ne dezagregă certitudinile. Abuzul culinar şi îmbuibarea distrug mai neîndurător Imperiul decât sectele orientale şi doctrinele greceşti prost asimilate. Nicăieri altundeva nu încercăm un fior mai autentic de scepticism ca în faţa unui ospăţ îmbelşugat. După atâtea excese, „Împărăţia Cerurilor” s-a oferit desigur ca o ispită, sau ca o surpriză de-o delicioasă perversitate în monotonia digestiei. Foamea caută în religie o cale de mântuire; îmbuibarea, o otravă. Să te „izbăveşti” prin viruşi, şi în amestecul nedesluşit de rugi şi vicii, să fugi de lume lăfăindu-te în ea totodată… iată într-adevăr suma amărăciunilor alexandrinismului..

În oricare civilizaţie prea coaptă exista o *plenitudine* a

descreşterii. Instinctele se mlădiază; plăcerile se dilată şi nu mai corespund funcţiei lor biologice; voluptatea devine scop în sine, prelungirea ei o artă, escamotarea orgasmului o tehnică, sexualitatea o ştiinţă. Procedee şi inspiraţii livreşti pentru a înmulţi căile dorinţei, imaginaţia torturată pentru a diversifica preliminariile plăcerii, spiritul însuşi amestecat într-un sector străin naturii sale, în care n-ar prea trebui să se amestece, iată tot atâtea simptome de subţiere a sângelui şi de intelectualizare morbidă a cărnii. Iubirea concepută ca *ritual* întronează suveranitatea inteligenţei în imperiul stupidităţii. Automatismele lâncezesc şi ele din aceeaşi cauză: frânate, ele îşi pierd neastâmpărul care declanşează inavuabila contorsiune; nervii ajung teatrul stărilor şi frisoanelor clarvăzătoare, *senzaţia,* în fine, se prelungeşte peste durata ei brută graţie iscusinţei celor doi torţionari ai voluptăţii studiate. *Individul îşi înşală specia,* sângele e prea căliu ca să mai năucească spiritul, este sângele răcit şi subţiat de idei, *sângele raţional.*

Instincte roase de conversaţie…

Din dialog nu s-a născut niciodată ceva monumental, exploziv, „mare”. Dacă omenirea nu s-ar fi distrat discutându-şi propriile puteri, ea n-ar fi depăşit viziunea şi modelele lui Homer. Distrugând însă spontaneitatea reflexelor şi prospeţimea miturilor, dialectica a redus eroul la un exemplar şubred. Un Ahile de astăzi n-are numai un singur călcâi pentru care să se teamă… Vulnerabilitatea, odinioară parţială şi lipsită de urmări supărătoare, a devenit privilegiul blestemat, esenţa fiecărei fiinţe. Conştiinţa a pătruns pretutindeni, tronând până şi-n măduva oaselor; de aceea, omul nu mai trăieşte în existenţă ci în *teoria* existenţei…

Acela care, lucid, se înţelege, se explică, se justifică şi-şi stăpâneşte actele, nu va face nicicând un gest memorabil. *Psihologia* este mormântul eroului. Cele câteva milenii de religie şi de raţionament au slăbit muşchii, decizia şi imboldul aventurii. Cum să nu dispreţuieşti acţiunile glorioase? Orice act care nu-i călăuzit de blestemul luminos al spiritului reprezintă o rămăşiţă de stupiditate ancestrală. Ideologiile n-au fost inventate pentru a da un lustru fondului de barbarie care se menţine de-a lungul secolelor, pentru a ascunde pornirile

ucigaşe comune tuturor oamenilor? Astăzi ucidem invocând ceva; nu cutezăm s-o facem spontan, astfel încât până şi călăii trebuie să invoce motive şi, eroismul fiind desuet, cel încă ispitit de eroism rezolvă mai degrabă o problemă în loc să consume un sacrificiu. *Abstracţiunea* s-a insinuat în viaţă şi în moarte; „complexele" pun stăpânire atât pe cei mici cât şi pe cei mari. *De la Iliada la psihopatologie* — dar acesta e tot drumul omului…

În civilizaţiile care îmbătrânesc, amurgul este semnul unei nobile pedepse. Ce voluptoasă ironie trebuie să simtă ele văzându-se excluse din devenire, după ce secole de-a rândul îşi fixaseră normele puterii şi criteriile gustului! Cu fiecare dintre ele se stinge o întreagă lume. Senzaţiile ultimului grec, ale ultimului roman! Cum să nu îndrăgeşti marile asfinţiri? Farmecul agoniei care învăluie o civilizaţie, după ce ea a abordat toate problemele şi le-a falsificat în mod admirabil, oferă mai multe seducţii decât ignoranţa neprihănită cu care a debutat.

Fiecare civilizaţie întruchipează un răspuns la întrebările pe care le stârneşte universul; misterul rămâne însă intact; — alte civilizaţii, cu noi curiozităţi, apar pentru a se aventura în acest mister, tot atât de zadarnic, fiecare dintre ele nefiind decât un *sistem de erori…*

La apogeu, producem valori; în amurg, odată uzate şi istovite, le abolim. Fascinaţie a decadenţei, — epoci în care adevărurile nu mai au viaţă şi se îngrămădesc ca nişte schelete în sufletul gânditor şi uscat, în osuarul viselor…

Cât îl iubesc pe acel filosof din Alexandria, pe numele său Olimpius, care, la auzul unei voci cântând Aleluia în Serapeon, s-a expatriat pentru totdeauna! Era către sfârşitul secolului al IV-lea: prostia lugubră a Crucii începuse deja să-şi întindă umbrele asupra Spiritului.

Cam tot pe atunci, un grămătic, Palladas, putea scrie: „Noi, grecii, nu mai suntem decât cenuşă. Speranţele noastre se află sub pământ ca ale morţilor". Şi asta e adevărat pentru toate inteligenţele de atunci.

Zadarnic un Celsus, un Porphyrus, un Iulian Apostatul se mai încăpăţânează să stăvilească invazia sublimului nebulos ce se revarsă din catacombe: apostolii şi-au lăsat stigmatele în

suflete şi au înmulţit ravagiile în cetăţi. Era marelui Urât începe: o isterie vulgară cotropeşte lumea. Sfântul Pavel — cel mai remarcabil agent electoral din toate timpurile — şi-a făcut turneele, întinând cu epistolele sale limpezimea amurgului antic. Un epileptic învinge cinci secole de filosofie! Raţiunea confiscată de Părinţii Bisericii!

Şi dacă ar fi să caut data cea mai umilitoare pentru orgoliul spiritului, dacă ar fi să parcurg tot inventarul intoleranţelor, n-aş găsi nimic pe măsura acelui an 529, când, în urma edictului lui Iustinian, şcoala din Atena a fost închisă. Dreptul la decadenţă, odată suprimat oficial, *a crede* a devenit o obligaţie… Este cel mai dureros moment din istoria îndoielii.

Când un popor nu mai are nicio prejudecată în sânge, nu-i mai rămâne drept resursă decât voinţa de a se dezagrega. Imitând muzica, această disciplină a disoluţiei, el îşi ia rămas bun de la pasiuni, de la risipa lirică, de la sentimentalitate, de la orbire. De acum înainte nu va mai putea adora fără ironie: *sentimentul distanţelor* va fi pe veci destinul său.

Prejudecata este un adevăr organic, falsă în sine, dar acumulată de generaţii şi transmisă: nu te descotoroseşti nepedepsit de ea. Poporul care renunţă fără scrupule la prejudecată se reneagă succesiv până când nu mai are nimic de renegat. Durata şi consistenţa unei colectivităţi coincid cu durata şi consistenţa prejudecăţilor sale. Popoarele orientale îşi datorează perenitatea fidelităţii faţă de ele însele: cum n-au evoluat prea mult, nici nu s-au trădat; ele n-au *trăit* în sensul în care este concepută viaţa de civilizaţiile cu ritm precipitat, singurele de care se ocupă istoria; căci, disciplină a zorilor şi a agoniilor cu răsuflarea gâfâită, ea este un roman cu pretenţii de rigoare, care îşi suge substanţa din arhivele sângelui…

Alexandrinismul este o perioadă de negaţii savante, un stil al inutilităţii şi al refuzului, o preumblare erudită şi sarcastică prin confuzia valorilor şi a credinţelor. Spaţiul ei ideal s-ar afla la intersecţia Eladei cu Parisul de altă dată, pe locul de întâlnire dintre agora şi salon. O civilizaţie evoluează de la agricultură la paradox. Între aceste două extremităţi se desfăşoară lupta barbariei cu nevroza: echilibrul instabil al epocilor creatoare este rezultatul acestei lupte care se apropie

de sfârşit: toate orizonturile se deschid fără ca vreunul să mai poată stârni vreo curiozitate obosită şi totodată trează. Este momentul când individul dezabuzat poate înflori în vid, când vampirul intelectual se poate adăpa cu sângele viciat al civilizaţiilor.

Trebuie să luăm oare istoria în serios sau să asistăm la desfăşurarea ei ca spectatori? Să vedem în ea efortul spre un ţel sau sărbătoarea unei lumini care aprinde şi păleşte fără trebuinţă sau temei? Răspunsul depinde de nivelul iluziei noastre cu privire la om, de curiozitatea cu care vrem să ghicim felul cum se va dezlega acest amestec de vals şi abator care îi alcătuieşte şi stimulează devenirea.

Există un *Weltschmerz,* un *mal du siècle,* care nu-i decât maladia unei generaţii; mai există altul care se desprinde din întreaga experienţă istorică şi impune ca o singură concluzie pentru timpurile viitoare. Acesta este spleenul, melancolia de „sfârşit de lume". Totul îşi schimbă înfăţişarea, până şi soarele, totul îmbătrâneşte, până şi nefericirea…

Incapabili de retorică, suntem nişte romantici ai dezamăgirii lucide. Astăzi, Werther, Manfred, René cunoscându-şi boala, ar expune-o fără pompă. Biologie, fiziologie, psihologie — nume groteşti care, ucigând naivitatea deznădejdii noastre şi introducând analiza în cântecele noastre, ne fac să dispreţuim declamaţia! Consemnate în Tratate, amărăciunile noastre docte ne explică ruşinile şi ne clasifică freneziile.

Când conştiinţa va izbuti să ne stăpânească toate secretele, când ultimul vestigiu de mister din nefericirea noastră va fi izgonit, vom mai păstra oare o rămăşiţă de febră şi de exaltare pentru a contempla ruina existenţei şi a poeziei?

Să simţi apăsarea istoriei, povara devenirii şi acea copleşire sub care se încovoaie conştiinţa când examinează suma şi deşertăciunea evenimentelor revolute sau posibile… Nostalgia invocă zadarnic un elan, ignorând lecţiile care se desprind din tot ceea ce a fost; există o oboseală pentru care viitorul însuşi e un cimitir, un cimitir virtual ca tot ceea ce aşteaptă să fie. Secolele s-au îngreunat şi apasă asupra clipei. — Suntem mai putrezi decât toate epocile, mai descompuşi decât toate imperiile. Istovirea noastră interpretează istoria, sufocarea

noastră ne face să auzim horcăielile naţiunilor. Actori clorotici, ne pregătim să jucăm roluri de umplutură în timpul bătut şi răzbătut: cortina universului e roasă de molii şi prin găurile ei nu se mai zăresc decât măşti şi fantome…

Greşeala celor care surprind decadenţa este că vor s-o combată când ar trebui s-o încurajeze: dezvoltându-se, ea se istoveşte şi îngăduie ivirea altor forme. Adevăratul vestitor nu-i cel care propune un sistem când nimeni nu-l doreşte, ci mai degrabă cel care grăbeşte Haosul, este agentul şi crainicul lui. E vulgar să trâmbiţezi dogme în mijlocului unor epoci vlăguite în care orice vis de viitor pare delir sau impostură. Să te îndrepţi spre sfârşitul istoriei cu o floare la butonieră, — iată singura ţinută demnă în desfăşurarea timpului. Ce păcat că nu există o Judecată de apoi, că nu avem prilejul unei măreţe sfidări! Credincioşii: cabotini ai eternităţii; credinţa: nevoia unei *scene* atemporale… — Dar noi, necredincioşii, vom muri cu decorurile noastre, prea obosiţi ca să ne mai amăgim cu splendorile făgăduite cadavrelor noastre…

După Magistrul Eckhart, *divinitatea* îl precede pe Dumnezeu, este esenţa lui, adâncul insondabil. Ce oare am găsi în fiinţa lăuntrică a omului, care să-i definească substanţa în opoziţie cu esenţa divină? *Neurastenia;* de aceea, ea este pentru om ceea ce este divinitatea pentru Dumnezeu.

Trăim într-un climat de epuizare: actul de a crea, de a făuri, de a fabrica nu-i atât de semnificativ prin el însuşi cât prin vidul, prin căderea care îl urmează. Pentru eforturile noastre mereu şi în mod inevitabil compromise, fondul divin şi inepuizabil se situează în afara câmpului conceptelor şi senzaţiilor noastre. — Omul s-a născut cu vocaţia oboselii: când a adoptat poziţia verticală, restrângându-şi astfel posibilităţile de *sprijin,* s-a condamnat la slăbiciuni neştiute de animalul care a fost. Să porţi pe două picioare atâta materie şi toate dezgusturile legate de ea! Generaţiile acumulează oboseala şi o transmit; părinţii noştri ne lasă moştenire un patrimoniu de anemie, provizii de descurajare, resurse de descompunere şi o energie de a muri care devine mai puternică decât instinctele noastre vitale. Şi astfel, deprinderea de a dispărea, susţinută de capitalul nostru de oboseală, ne va permite să înfăptuim în

carnea difuză neurastenia, — esenţa noastră.

Nu-i deloc nevoie să crezi într-un adevăr pentru a-l susţine, nici să iubeşti o epocă pentru a o îndreptăţi, orice principiu fiind demonstrabil şi orice eveniment legitim. Ansamblul fenomenelor — roade ale spiritului sau ale timpului, fără deosebire — este susceptibil de alegerea sau de negarea noastră potrivit dispoziţiei de moment: argumentele, emanate de rigoarea sau de capriciile noastre, sunt aceleaşi în orice privinţă. Orice poate fi susţinut — de la propunerea cea mai stupidă la crima cea mai monstruoasă. Istoria ideilor ca şi cea a faptelor se desfăşoară într-un climat absurd: cine cu bună credinţă ar putea găsi aici un arbitru care să rezolve litigiile acestor gorile anemice ori sangvinare? Acest pământ, loc unde se poate afirma totul cu aceeaşi îndreptăţire: axiome şi deliruri sunt aici interşanjabile; elanuri şi prăbuşiri se confundă; înălţări şi josnicii purced din aceeaşi mişcare. Arătaţi-mi un singur *caz* în sprijinul căruia nu s-ar putea găsi nimic. Avocaţii iadului nu au mai puţin drept la adevăr decât avocaţii cerului — iar eu aş pleda cu aceeaşi fervoare atât cauza înţeleptului cât şi pe cea a nebunului. Timpul condamnă la descompunere tot ce se manifestă şi acţionează: o idee sau un eveniment, actualizându-se, dobândesc o reprezentare şi se degradează. Astfel, atunci când gloata fiinţelor s-a urnit din loc, Istoria a purces dintr-însa şi, odată cu ea, singura dorinţă pură pe care a inspirat-o: să se sfârşească într-un fel sau altul.

Prea copţi pentru alţi zori, şi înţelegând prea multe secole pentru râvni la altele noi, nu ne mai rămâne decât să ne tăvălim în zgura civilizaţiilor. Marşul timpului nu mai seduce decât pe imberbi şi pe fanatici…

Noi suntem marii decrepiţi, copleşiţi de vise destrămate, inapţi pe veci pentru utopie, tehnicieni ai oboselilor, gropari ai viitorului, îngroziţi de avatarurile bătrânului Adam. Arborele Vieţii nu va mai cunoaşte altă primăvară: e lemn uscat; din el se vor face coşciuge pentru osemintele noastre, pentru visele şi durerile noastre. Carnea noastră va moşteni duhoarea frumoaselor stârvuri răzleţite de-a lungul mileniilor. Gloria lor ne-a fascinat: noi am istovit-o. În cimitirul Spiritului odihnesc principiile şi formulele: Frumosul este definit, îngropat acolo. Şi, asemenea lui, Adevărul, Binele, Cunoaşterea şi Zeii.

Putrezesc acolo cu toţii (Istoria: cadru în care se descompun majusculele şi, odată cu ele, cei care le-au închipuit şi le-au venerat.)

… Mă plimb printr-însul. Sub această cruce îşi doarme somnul de veci Adevărul; alături, Farmecul; mai încolo, Rigoarea şi peste o mulţime de lespezi care strivesc fantasme şi ipoteze, se înalţă mausoleul Absolutului: acolo zac false consolări şi culmile amăgitoare ale sufletului. Dar şi mai sus, încununând această tăcere, pluteşte Eroarea, oprind paşii sofistului funebru.

Existenţa omului fiind aventura cea mai importantă şi mai stranie din câte a cunoscut natura, este inevitabil să fie şi cea mai scurtă; sfârşitul ei este previzibil şi de dorit: prelungirea ei la nesfârşit ar fi indecentă. Intrat în riscurile excepţiei sale, animalul paradoxal va mai juca timp de secole, şi chiar milenii, ultima lui carte. Trebuie oare să ne plângem? Este cât se poate de limpede că nu-şi va egala niciodată gloriile trecute, pentru că nimic nu prevesteşte că posibilităţile sale vor naşte într-o zi un rival al lui Bach sau al lui Shakespeare. Decadenţa se manifestă întâi şi-ntâi în arte: „civilizaţia” supravieţuieşte o bucată de vreme descompunerii lor. La fel se va întâmpla şi cu omul: îşi va continua isprăvile, dar resursele lui spirituale vor secătui, întocmai ca şi prospeţimea inspiraţiei. Setea de putere şi de dominare i s-a încuibat prea adânc în suflet: atunci când va stăpâni totul, nu-şi va mai stăpâni propriul sfârşit. Nefiind încă posesorul tuturor mijloacelor de a distruge şi de a se distruge, nu va pieri atât de curând; dar nu încape îndoială că îşi va făuri un instrument de anihilare totală înainte de a descoperi un panaceu, care de altminteri nu pare să intre în posibilităţile naturii. Se va nimici în calitatea lui de creator: trebuie să conchidem oare că toţi oamenii vor dispărea de pe pământ? Nu-i deloc cazul să vedem lucrurile în culori trandafirii. O bună parte, supravieţuitorii, se vor târî pe lume, stirpe de sub-oameni, chilipirgii ai apocalipsului…

Omul nu deţine puterea de a nu se pierde. Instinctul lui de cucerire şi de analiză îşi întinde imperiul ca să dizolve apoi tot ce se află acolo; ceea ce adaugă vieţii se întoarce împotriva ei. Rob al creaţiilor sale, el este — în calitate de creator — un agent al Răului. E un adevăr valabil atât pentru meşteşugarul

îndemânatic cât şi pentru savant, iar — pe planul absolut — pentru cea mai măruntă gâză şi pentru Dumnezeu. Omenirea ar fi putut rămâne în stagnare prelungindu-şi durata dacă ar fi fost alcătuită numai din brute şi sceptici; dar, îndrăgostită de eficacitate, a promovat acea mulţime gâfâitoare şi pozitivă, hărăzită ruinei prin exces de trudă şi de curiozitate. Lacomă de propria ei pulbere, şi-a pregătit sfârşitul şi şi-l pregăteşte zi de zi. Astfel, mai aproape de deznodământ decât de începuturi, nu mai păstrează pentru copiii ei decât elanul dezabuzat în faţa apocalipsei…

Imaginaţia concepe lesne un viitor în care oamenii vor striga în cor: „Noi suntem ultimii: obosiţi de viitor, şi mai mult încă de noi înşine, am stors seva pământului şi am jefuit cerurile. Nici materia nici spiritul nu ne mai pot hrăni visele; acest univers e tot atât de uscat ca şi inimile noastre. Nici urmă de substanţă nicăieri: străbunii noştri ne-au lăsat moştenire sufletul lor zdrenţuit şi măduva roasă de carii. Aventura ia sfârşit; conştiinţa expiră; cântecele noastre s-au destrămat; iată pâlpâind soarele muribunzilor!”

Dacă, întâmplător sau printr-o minune, cuvintele şi-ar lua zborul, am fi cufundaţi într-o angoasă şi-o năuceală intolerabile. Acest mutism subit ne-ar expune la cele mai cumplite cazne. Doar folosirea conceptului ne ajută să ne stăpânim înfricoşările. Spunem: Moartea — şi această abstracţiune ne scuteşte să simţim infinitul şi grozăvia morţii. Botezând lucrurile şi evenimentele eludăm Inexplicabilul: activitatea spiritului este o şarlatanie salutară, un exerciţiu de escamotare; ea ne permite să circulăm într-o realitate îndulcită, confortabilă şi inexactă. Învăţ de-a mânui conceptele — dezvăţ de-a privi lucrurile… Reflecţia s-a născut într-o zi de fugă; din ea a rezultat pompa verbală. Dar când te întorci în tine şi eşti singur — *fără tovărăşia cuvintelor* — descoperi universul incalificat, obiectul pur, evenimentul gol: de unde să scoţi îndrăzneala de a le înfrunta? Nu mai faci speculaţii despre moarte, *eşti* moartea; în loc să împodobeşti viaţa şi să-i fixezi scopuri, îi smulgi găteala şi o reduci la justa ei semnificaţie: *un eufem al Răului.* Vorbele mari: destin, nefericire, urgie se despoaie de sclipirea lor; şi atunci percepi creatura războindu-se cu nişte organe vlăguite, învinsă de o materie apatică şi buimăcită. Lipsiţi omul de minciuna Nefericirii; acordaţi-i

puterea de a privi dedesubtul acestei vocabule: n-ar putea îndura o singură clipă nefericirea *lui.* Abstracţiunea, sonorităţile fără conţinut, risipite şi umflate l-au împiedicat să se scufunde, nicidecum religiile şi instinctele.

Când Adam a fost izgonit din rai, în loc să-şi ponegrească asupritorul, s-a grăbit să boteze lucrurile: era singurul mod să se împace cu ele şi să le uite; — bazele idealismului au fost astfel puse. Şi ceea ce n-a fost decât un gest, o reacţie de apărare a primului bâiguitor, a devenit teorie la Platon, Kant şi Hegel.

Pentru a nu stărui asupra accidentului nostru, ne convertim în entitate până şi numele: cum să mori când te numeşti Petru sau Pavel? Fiecare dintre noi, atent mai degrabă la aparenţa imuabilă a numelui său decât la fragilitatea fiinţei sale, se lasă pradă unei iluzii de nemurire; articulaţia odată dispărută, am rămâne cu desăvârşire singuri; misticul care îmbrăţişează tăcerea a renunţat la condiţia lui de creatură. Să ni-l închipuim, pe deasupra, lipsit de credinţă — un mistic nihilist — şi vom obţine încununarea catastrofală a aventurii terestre.

…E cât se poate de firesc să gândim că, obosit de cuvinte, la capătul sporovăielii timpurilor, omul va dezboteza lucrurile, aruncând numele lor şi al său pe un uriaş rug care îi va mistui speranţele. Alergăm cu toţii spre acest model final, spre omul mut şi gol…

Simt vârsta Vieţii, bătrâneţea, decrepitudinea ei. Din timpuri imemoriale, viaţa se vântură pe suprafaţa globului graţie miracolului falsei nemuriri care este inerţia; mai zăboveşte în reumatismele Timpului, în acest timp mai bătrân decât ea, istovit de un delir senil, de cernerea clipelor sale, de durata lui flecară.

Şi simt toată povara speciei, şi mi-am asumat toată singurătatea ei. De ce nu dispare! — dar agonia ei se prelungeşte spre o eternitate de putregai. Las fiecărei clipe latitudinea de a mă nimici: numai canaliile nu roşesc că respiră. Niciun fel de pact cu viaţa, niciun fel de pact cu moartea: după ce m-am dezvăţat să fiu, accept să dispar. Devenirea, — ce nelegiuire!

Trecut prin toţi plămânii, aerul nu se mai împrospătează.

Fiecare zi îşi varsă propriul ei mâine, şi zadarnic mă căznesc să imaginez chipul unei singure dorinţe. Totul mă apasă: frânt ca o vită de povară înhămată la Materie, târăsc planetele.

Daţi-mi alt univers — sau mă prăbuşesc.

Nu-mi plac decât ivirea şi năruirea lucrurilor, focul care le iscă şi cel care le mistuie. Durata lumii mă exasperează; naşterea şi pieirea ei mă încântă. Să trăieşti sub fascinaţia soarelui virginal şi a soarelui decrepit; să sari peste pulsaţiile timpului ca s-o prinzi pe cea originară şi pe cea din urmă… să visezi improvizaţia aştrilor şi şlefuirea lor; să dispreţuieşti rutina de a fi şi să te năpusteşti spre cele două abisuri care o ameninţă; să te mistuieşti la începutul şi la capătul clipelor…

…Aşa descoperi în tine pe Sălbatic şi pe Decadent, coabitare predestinată şi contradictorie, două personaje îndurând aceeaşi atracţie a *trecerii,* una de la neant spre lume, cealaltă de la lume spre neant: este nevoia unei duble convulsii la *scara* metafizică. Această nevoie se traduce, la scara istoriei, în obsesia lui Adam cel izgonit din rai şi a celui pe care îl va izgoni pământul.: două extremităţi ale *imposibilităţii* omului.

Prin ceea ce este „profund” în noi, suntem expuşi tuturor relelor: nicio izbăvire câtă vreme rămânem aidoma fiinţei noastre. *Ceva* trebuie să dispară din aluatul nostru şi un izvor nefast să sece; de aceea nu există decât o singură ieşire: *abolirea sufletului,* a aspiraţiilor şi a abisurilor sale; el ne-a înveninat visele; trebuie să-l extirpăm cu orice preţ, ca şi nevoia lui de „profunzime”, fecunditatea lui „lăuntrică” şi celelalte aberaţii ale sale. *Spiritul* şi *senzaţia* ne vor fi de ajuns; din însoţirea lor se va naşte o *disciplină a* sterilităţii care ne va apăra de entuziasme şi angoase. Fie ca niciun „sentiment” să nu ne mai tulbure, iar sufletul să ajungă cea mai ridicolă vechitură…

SFINŢENIA ŞI SCHIMONOSELILE ABSOLUTULUI

„Da, într-adevăr, mi se pare că demonii bat mingea cu sufletul meu…”
Teresa de Ávila

Refuzul de a procrea

Acela care, după ce şi-a tocit poftele, se apropie de o formă limită a detaşării, nu mai vrea să se perpetueze; el detestă ideea de a-şi supravieţui prin altul, căruia de altminteri n-ar mai avea nimic să-i transmită; *specia* îl înspăimântă; e un monstru — şi monştrii nu mai zămislesc. „Iubirea” încă îl atrage: aberaţie printre gândurile sale. El caută în iubire un pretext spre a se întoarce la condiţia comună; copilul i se pare însă de neconceput, la fel ca şi familia, ereditatea, legile naturii. Fără profesie şi fără progenitură, el îşi împlineşte — ultimă ipostază — propria concluzie. Oricât de depărtat ar fi de fecunditate, un monstru mult mai îndrăzneţ îl întrece: sfântul, — exemplar fascinant şi totodată respingător, faţă de care ne aflăm întotdeauna la jumătate-drum şi într-o poziţie falsă: poziţia lui, măcar, este limpede: exclus orice joc, exclus orice diletantism. Ajuns pe crestele aurite ale îngreţoşărilor sale, la antipodul Creaţiei, el a făcut din neantul său o aureolă, Niciodată natura n-a cunoscut asemenea calamitate: din punctul de vedere al perpetuării, el marchează un sfârşit absolut, un deznodământ radical. Să ne întristăm, ca Léon Bloy, pentru că nu suntem sfinţi, înseamnă să dorim dispariţia umanităţii… *în numele credinţei!* Cât de pozitiv apare diavolul, în schimb, de vreme ce, silindu-se să ne ţintuiască de metehnele noastre, lucrează — fără voie şi trădându-şi esenţa — la conservarea noastră! Pliviţi păcatele: viaţa se ofileşte brusc. Nebuniile procreaţiei vor dispărea într-o zi — din oboseală mai degrabă decât din sfinţenie. Omul se va epuiza, dar nu atât pentru a fi aspirat la perfecţiune, ci pur şi simplu pentru a se fi irosit; va semăna atunci cu un *sfânt golit,* şi va fi

tot atât de departe de rodnicia naturii ca şi acest model de desăvârşire şi de sterilitate.

Omul nu lasă urmaşi decât rămânând credincios destinului general. De îndată ce se apropie de esenţa demonului sau a îngerului, devine steril sau zămisleşte avortoni. Pentru Raskolnikov, pentru Ivan Karamazov sau Stavroghin, iubirea nu-i decât un pretext pentru a-şi grăbi pierzania; în cazul lui Kirilov, până şi acest pretext dispare: el nu se mai măsoară cu oamenii, ci cu Dumnezeu. Cât despre Idiotul sau despre Alioşa, faptul că unul îl maimuţăreşte pe Iisus, iar celălalt pe îngeri, îi aşază din capul locului printre neputincioşi…

Dar, a te rupe din lanţul vieţuitoarelor şi a refuza ideea de ascendenţă sau de posteritate, nu înseamnă câtuşi de puţin a rivaliza cu un sfânt, a cărui trufie depăşeşte orice dimensiune pământească. Într-adevăr, sub hotărârea de a renunţa la toate, sub nemăsurata vitejie a acestei smerenii, îşi află adăpost o efervescenţă demoniacă: punctul iniţial, demarajul sfinţeniei capătă aspectul unei provocări aruncate speciei umane; — apoi, sfântul urcă scara desăvârşirii, începe să vorbească despre iubire, despre Dumnezeu, se întoarce către cei umili, intrigă mulţimile — şi ne agasează. Mănuşa linsă a fost aruncată…

Ura împotriva speciei şi a „geniului” ei te înrudeşte cu asasinii, cu demenţii, cu divinităţile şi cu toţi marii sterili. De la un anumit grad de însingurare, ar trebui să nu mai iubeşti şi nici să comiţi fascinanta spurcare a împreunării. Cel care vrea să se perpetueze cu orice preţ nu se deosebeşte prea mult de câine: este încă *ură;* el nu va înţelege niciodată că poţi fi subjugat instinctelor răzvrătindu-te totodată împotriva lor, că poţi beneficia de avantajele speciei, dispreţuindu-le totodată: sfârşit de rasă — cu *pofte*… Iată conflictul celui care adoră şi detestă femeia, nehotărât la culme între atracţia şi sila pe care aceasta i-o inspiră. De aceea — neizbutind să renege total specia — rezolvă acest conflict închipuindu-şi sâni în deşert şi amestecând o mireasmă de mânăstire cu izul prea concretelor sudori. *Nesincerităţile cărnii* îl apropie de sfinţi…

Singurătate a urii. Impresia de zeu pus pe distrugere, călcând în picioare sferele, îmbăloşând azurul şi constelaţiile…

zeu frenetic, slinos şi bolnav; — demiurgie ejectând prin spaţiu raiuri şi latrine; cosmogonie de delirum tremens, apoteoză convulsivă în care fierea încununează elementele… creaturile se avântă spre un arhetip de sluţenie şi suspină după un ideal de monstruozitate. Univers al rânjetului, jubilare a cârtiţei, a hienei şi a păduchelui… Orizonturi deschise doar pentru monştri şi nemernici… Totul se îndreaptă spre hidoşenie şi gangrenă; acest glob care puroiază în timp ce vieţuitorii îşi expun rănile sub razele unui şancru luminos…

[…]

Discipolul sfintelor

A fost o vreme când simpla rostire a unui *nume* de sfântă era o desfătare pentru mine, când îi invidiam pe cronicarii mânăstirilor, intimii atâtor isterii inefabile, al atâtor iluminări şi palori. Socoteam că a fi *secretarul* unei sfinte constituie cea mai înaltă carieră rezervată unui muritor. Îmi imaginam rolul de duhovnic al preafericitelor înflăcărate, şi toate amănuntele, toate tainele pe care un Pedro d'Alvastra ni le-a ascuns despre sfânta Brigitta, Heinrich de Hale despre Mechtilda de Magdeburg, Raymond de Capua despre Caterina de Siena, fratele Arnold despre Angela de Foligno, Ioan de Marienwerder despre Dorotea de Montau, Bretano despre Caterina Emmerich… Mi se părea că o Diodata degli Ademari sau Diana d'Andolo s-au înălţat la ceruri prin simplul prestigiu al numelui lor: ele stârneau în mine pofta *senzuală* de altă lume.

Când recapitulam suferinţele Rosei de Lima, ale Lydwinei de Schiedam, ale Caterinei de Ricci şi ale multor altora, când mă gândeam la rafinamentele cruzimii lor cu ele însele, la supliciile lor de auto-torţionare, şi la acea înverşunare voită împotriva farmecelor şi drăgălăşeniei lor, — îl uram pe parazitul chinurilor lor, pe Logodnicul fără scrupule, nesătul de ceresc Don Juan care deţinea în inima lor dreptul primului ocupant. Exasperat de suspinele şi de sudorile iubirii pământeşti, mă întorceam spre ele, măcar pentru năzuinţa lor la un alt fel de a iubi. „Dacă o picătură doar din tot ce simt eu, spunea Caterina de Genova, ar cădea în infern, ea l-ar preschimba numaidecât în Paradis". Aşteptam această picătură care, de-ar fi căzut, la capătul căderii sale m-ar fi atins şi pe mine…

Repetându-mi strigătele Teresei de Ávila, o şi vedeam exclamând la vârsta de şase ani; „Eternitate, eternitate”; urma apoi evoluţia delirurilor, a înflăcărărilor, a uscăciunilor ei. Nimic mai captivant ca destăinuirile *private,* care descumpănesc dogmele şi încurcă Biserica… Mi-ar fi plăcut să păstrez jurnalul acelor mărturisiri echivoce, să mă delectez cu toate acele nostalgii suspecte… Nu în adâncul unui pat se ating culmile voluptăţii: cum să afli în extazul sublunar ceea ce te lasă sfintele să ghiceşti în exaltările lor? Ce substrat au tainele lor am aflat datorită lui Bernini, în acea statuie de la Roma în care sfânta spaniolă ne incită la numeroase consideraţii despre ambiguitatea transporturilor ei extatice.

Când mă gândesc acuma datorită cui întrezăream pe atunci dezlănţuirea mistuitoare a pasiunii, învolburările cele mai tulburi ca şi cele mai pure, leşinul acela când nopţile se învăpăiază, când ultimul fir de iarbă se contopeşte cu aştrii într-un glas unic de bucurie şi încleştare, — infinit instantaneu, incandescent şi sonor aşa cum l-ar concepe un zeu ferice şi smintit, — când mă gândesc acuma la toate acestea, un singur nume mă urmăreşte: Teresa de Ávila — şi cuvintele uneia dintre revelaţiile ei pe care mi le repetam în fiecare zi: „Tu nu trebuie să mai vorbeşti cu oamenii, ci cu îngerii.”

Ani de-a rândul am trăit în umbra sfintelor, încredinţat că nici poetul, nici înţeleptul sau nebunul n-ajung vreodată asemenea lor. În fervoarea mea pentru ele mi-am irosit toată puterea de adoraţie, toată vitalitatea, în dorinţe, toată înflăcărarea, în vise. Şi-apoi… am încetat să le iubesc.

Înţelepciune şi sfinţenie

Dintre toţi marii bolnavi, sfinţii sunt cei mai pricepuţi în a trage foloase din suferinţele lor. Temperamente, voluntare, pătimaşe, ei îşi exploatează dezechilibrul cu dibăcie şi violenţă. Mântuitorul, modelul lor, a fost un exemplu de ambiţie şi cutezanţă, un cuceritor neîntrecut: forţa lui de insinuare, puterea de a se identifica în slăbiciunile şi metehnele sufletului i-au îngăduit să statornicească o domnie la care nicio sabie n-a visat vreodată. Pasionat cu *metodă*: iată tertipul adoptat de cei care l-au luat drept model.

Dar înţeleptul, dispreţuind drama şi fastul, se simte tot atât de departe de sfânt ca şi de juisor, ignoră romanul şi-şi alcătuieşte un echilibru din dezabuzare şi incuriozitate.

— Pascal este un sfânt *fără temperament:* boala a făcut din el ceva mai mult decât un înţelept, ceva mai puţin decât un sfânt. Aşa se explică oscilaţiile lui şi umbra sceptică ce-i urmează fervorile. Un *intelect cultivat* în Incurabil…

Din punctul de vedere al înţeleptului, este de neconceput fiinţă mai impură decât sfântul; din punctul de vedere al acestuia din urmă, fiinţă mai găunoasă decât înţeleptul. Aici e toată deosebirea între omul care înţelege şi omul care aspiră.

Femeia şi absolutul

„În timp ce Domnul îmi vorbea, iar eu contemplam neasemuita lui frumuseţe, observam dulceaţa şi uneori asprimea cu care gura lui nespus de frumoasă şi de dumnezeiască rostea cuvintele. Ardeam să ştiu ce culoare au ochii săi şi care sunt proporţiile staturii sale, ca să pot vorbi despre ele: niciodată n-am meritat să le aflu. Orice silinţă întru aceasta e zadarnică" (Sfânta Teresa).

„Culoarea ochilor săi…" Impurităţi ale sfinţeniei feminine! Să duci până în ceruri indiscreţia sexului tău, iată un lucru menit să-i consolideze şi să-i despăgubească pe toţi cei — mai bine zis, cele — care n-au avut parte de aventura divină. Primul bărbat, prima femeie — acesta e fondul permanent al Căderii pe care nimic, nici geniul şi sfinţenia, n-o vor răscumpăra vreodată. S-a pomenit oare un singur om *nou,* superior în mod absolut celui dinainte? Chiar şi în cazul lui Iisus, Schimbarea la faţă n-a însemnat probabil decât un eveniment trecător, o etapă fără urmări…

Aşadar, sfânta Teresa s-ar deosebi de celelalte femei doar prin capacitatea de a delira, doar sub raportul intensităţii şi direcţiei *capriciilor.* Iubirea — omenească ori divină — nivelează fiinţele: a iubi o târfă sau a-l iubi pe Dumnezeu presupune *unul şi acelaşi* imbold: în ambele cazuri urmezi o pornire de *fiinţă vie.* Singur *obiectul* se schimbă; dar ce interes mai prezintă el de vreme ce nu-i decât pretextul nevoii de a adora, iar Dumnezeu nu-i decât un derivativ printre atâtea altele?

[…]

Isteria eternităţii

Înţeleg că cineva poate să aibă vocaţia crucii, dar să

reproduci zi de zi evenimentul ultra banal al Patimilor ţine de miraculos, de absurd şi de stupid. Adevărul este că şi Mântuitorul, când abuzezi de faima lui, devine la fel de plicticos ca oricare altul.

Sfinţii au fost nişte mari perverşi aşa cum şi sfintele nişte mari voluptoase. Şi unii şi celelalte — nebuni ai unei singure idei — au transformat crucea în viciu. „Profunzimea" este dimensiunea celor care nu-şi pot varia gândurile şi poftele, explorând una şi aceeaşi regiune a plăcerii şi a durerii.

Atenţi la fluctuaţiile clipelor, noi nu putem admite un eveniment absolut: Iisus n-ar putea împărţi istoria în două şi nici năvala crucii n-ar putea sfărâma cursul nepărtinitor al timpului. Gândirea religioasă — formă de gândire obsesivă — sustrage din ansamblul evenimentelor o porţiune temporală şi o investeşte cu toate atributele absolutului. Aşa au fost cu putinţă zeii şi fiii lor…

Viaţa este locul înflăcărărilor mele: tot ce smulg indiferenţei, îi restitui aproape numaidecât, Nu acesta e şi procedeul sfinţilor: ei *aleg* odată pentru totdeauna. Eu trăiesc pentru a mă desprinde de tot ce iubesc; ei, în schimb, pentru a se făli cu un singur obiect; eu savurez eternitatea, ei se aruncă într-însa.

Minunăţiile pământului — şi, cu atât mai vârtos, ale cerului — rezultă dintr-o isterie trainică. Sfinţenia, seism al inimii, nimicire prin exces de credinţă, expresie culminantă a sensibilităţii fanatice, diformitate transcendentă… Între un iluminat şi un sărac cu duhul asemănarea este mai mare decât între cel dintâi şi un sceptic. Într-asta constă toată distanţa ce desparte credinţa de cunoaşterea fără speranţă, de existenţa *fără rezultat.*

Etapele orgoliului

Ţi se întâmplă, când pătrunzi în nebunia sfinţilor, să uiţi propriile tale limite, lanţurile, poverile şi să exclami: „Eu sunt sufletul lumii; împurpurez universul cu vâlvătaia mea. De acum înainte, nu va mai fi noapte: am pregătit sărbătoarea veşnică a aştrilor; soarele e de prisos: totul străluce, iar pietrele sunt mai uşoare decât aripile îngerilor."

Apoi, între frenezie şi reculegere: „Dacă nu sunt Sufletul lumii, cel puţin aspir să fiu. N-am dat oare numele meu tuturor obiectelor? Totul mă proclamă, de la gunoaie la bolţi: nu sunt

eu oare tăcerea şi larma lucrurilor?”

… Şi, ajuns jos, dezmeticit din beţie: „Eu sunt mormântul scânteilor, batjocura viermelui, un stârv ce spurcă azurul, rivalul carnavalesc al cerurilor, un fost Nimic şi fără privilegiul de a fi putrezit vreodată. La ce desăvârşire de hău am ajuns, că nu-mi mai rămâne spaţiu să decad?”

Cer şi igienă

Sfinţenia: rod suprem al bolii; când eşti sănătos, ea pare monstruoasă, de neînţeles şi impură în cel mai înalt grad. E destul însă ca hamletismul automat care-i Nevroza să-şi ceară drepturile, pentru ca cerurile să prindă contur şi să constituie cadrul neliniştii. Împotriva sfinţeniei ne apărăm *îngrijindu-ne*: ea provine dintr-o murdărie specială a trupului şi a sufletului. Dacă, în locul Neverificabilului, creştinismul ar fi propus igiena, zadarnic am căuta măcar un singur sfânt în istoria lui; dar el ne-a întreţinut rănile şi jegul, un jeg intrinsec, fosforescent…

Sănătatea: armă hotărâtoare împotriva religiei. Inventaţi elixirul universal: cerul va dispărea fără întoarcere. Inutil să ispiteşti omul cu alte idealuri: ele vor fi mai slabe decât bolile. Dumnezeu este rugina noastră, istovirea pe nesimţite a substanţei noastre: când ne pătrunde, ne închipuim că ne înălţăm, dar, de fapt, coborâm din ce în ce mai jos; ajunşi la sorocul nostru, el ne încununează decăderea, şi iată-ne „izbăviţi” pe vecie.

Superstiţie sinistră, cancer acoperit cu aureole, care roade pământul de milenii…

Urăsc toţi dumnezeii; nu sunt destul de sănătos ca să-i dispreţuiesc. Aceasta e marea umilire a Indiferentului.

[…]

Oscilaţie

Zadarnic îţi cauţi modelul printre fiinţe: de la cei care au mers mai departe decât tine tu n-ai împrumutat decât înfăţişarea dezonorantă şi primejdioasă: de la înţelept, lenea; de la sfânt, incoerenţa; de la estet, acreala; de la poet, deşănţarea — şi de la toţi, duşmănia de sine, echivocul în cele zilnice şi ura faţă de tot ce trăieşte de dragul de a trăi. Neprihănit, regreţi mârşăvia; scârnav, curăţia; visător, asprimea. Tu nu vei fi, niciodată decât ce nu eşti, şi întristarea de a fi ce eşti. Cu ce contraste a fost îmbibată substanţa ta şi ce

duh spurcat ţi-a vegheat surghiunul în această lume? Pornirea înverşunată de a te înjosi te-a făcut să încurajezi pofta de cădere şi la ceilalţi: la cutare muzician, o anume boală; la cutare profet, o meteahnă oarecare; la femei-poetese, libertine sau sfinte — melancolia, seva lor alterată, stricăciunea cărnii şi visării. Amărăciunea, principiu al determinării tale, felul tău de a acţiona şi de a înţelege, este singurul punct fix în oscilaţia ta între sila de lume şi mila de tine însuţi.

[…]

Crucea înclinată

Sublim talmeş-balmeş, creştinismul e prea profund — şi mai cu seamă prea impur — ca să mai dăinuie: secolele sale sunt numărate. Pe zi ce trece, Iisus e tot mai nesărat; preceptele ca şi blândeţea lui irită; minunile şi dumnezeirea lui stârnesc surâsul. Crucea se apleacă: din simbol, redevine materie… şi se întoarce în ordinea descompunerii, unde pier fără excepţie lucrurile nevrednice sau onorabile. Două milenii de reuşită! Resemnare fabuloasă din partea celui mai neastâmpărat animal… Dar am ajuns la capătul răbdării noastre. Ideea că am putut — ca toată lumea — să fiu în mod sincer creştin, fie şi o singură secundă, mă umple de uimire. Mântuitorul mă plictiseşte. Visez un univers scutit de intoxicările celeste, un univers fără cruce şi credinţă.

Cum să nu prevezi momentul când nu va mai exista religie, când omul, limpede şi vid, nu va mai dispune de niciun cuvânt pentru a-şi denumi abisurile! — Necunoscutul va fi la fel de tern ca şi cunoscutul; totul îşi va fi pierdut interesul şi savoarea. Pe ruinele Cunoaşterii, o letargie sepulcrală ne va preschimba pe toţi în spectre, în eroi lunari ai Incuriozităţii.

Teologie

Sunt bine dispus: Dumnezeu e bun; sunt morocănos: e rău; indiferent: e neutru. Stările mele îi conferă atribute corespunzătoare: când îmi place să ştiu, e atotştiutor, iar când slăvesc forţa, e atotputernic. Mi se pare că lucrurile există? Există şi el; mi se par iluzorii? El se evaporează. O mie şi unul de argumente îl susţin, o mie şi unul îl distrug; dacă entuziasmele mele îl însufleţesc, arţagurile mele îl înăbuşă. E cu neputinţă să plăsmuieşti imagine mai schimbătoare: ne temem de el ca de un monstru şi îl strivim ca pe o gânganie; îl idolatrizăm: el este Fiinţa; îl respingem: este Nimicul. Nici

Rugăciunea, admiţând că ar putea suprima chiar şi Gravitaţia, tot n-ar izbuti să-i asigure o durată universală: el ar rămâne mai departe la bunul plac al dispoziţiilor noastre de moment. Destinul său l-a vrut de neschimbat doar în ochii naivilor sau al aerieraţilor. Un examen îl dezvăluie: cauză inutilă, absolut extravagant. Patron al neghiobilor, divertisment al solitarilor, fir de pai sau fantomă după cum ne amuză spiritul sau ne bântuie fierbinţelile.

Sunt generos: el se împăunează cu atribute; sunt acrit: e greu de absenţă. L-am trăit sub toate formele sale: nu rezişti nici la curiozitate nici la căutare: misterul lui, infinitul lui, se degradează; strălucirea lui păleşte; superioritatea lui scade. E un costum jerpelit ce trebuie dezbrăcat: cum să te mai acoperi cu un dumnezeu în zdrenţe? Mizeria lui, agonia lui se lungeşte de-a lungul secolelor; dar nu ne va supravieţui, îmbătrâneşte; horcăielile sale le vor precede pe ale noastre. Atributele sale odată epuizate, nimeni nu va mai avea energia să-i făurească altele noi; iar creatura, întâi asumându-şi-le, apoi azvârlindu-le, va pleca să-şi întâlnească în neant suprema născocire: creatorul ei.

Animalul metafizic

Dacă am putea şterge tot ceea ce a înscris Nevroza în spirit şi în inimă, toate amprentele bolnave pe care le-a lăsat acolo, toate umbrele impure care o însoţesc! Ceea ce nu-i superficial, e murdar. Dumnezeu: rod al neliniştii măruntaielor noastre şi al ghiorţăielii ideilor noastre… Doar aspiraţia la Vid ne păzeşte de acest exerciţiu de spurcare care-i actul de a crede. Ce limpezime în Arta aparenţei, în indiferenţa faţă de ţelurile şi dezastrele noastre! A gândi la Dumnezeu, a tinde la el, a-l invoca sau a-l îndura, — imbolduri ale unui trup deteriorat şi ale unui spirit descumpănit! Epocile de nobilă superficialitate — Renaşterea, secolul al XVIII-lea — au luat religia în derâdere, i-au dispreţuit zbânţuielile rudimentare. Dar vai! Există în noi o tristeţe de gloată care ne întunecă fervorile şi conceptele. Degeaba visăm un univers de dantelă; Dumnezeu, iscat din străfundurile noastre, din gangrena noastră — profanează acest vis de frumuseţe.

Omul este un animal metafizic prin putregaiul pe care îl adăposteşte în sine. Istoria gândirii: alai al sfârşelilor noastre; viaţa Spiritului: înşiruire a vertigiilor noastre. Ni se şubrezeşte

sănătatea? Universul trage ponoasele şi suportă căderea vitalităţii noastre.

A repeta la tot pasul „de ce” şi „cum”; a urca întruna până la Cauză — şi la toate cauzele — trădează o dezordine a funcţiilor şi a facultăţilor care se încheie în „delir metafizic” — ramolisment al hăului, degringoladă a spaimei, ultimă hidoşenie a misterelor…

[…]

Divagaţii într-o mânăstire

Pentru necredinciosul iubitor de risipă şi împrăştiere, nu există spectacol mai derutant decât aceşti rumegători de absolut… De unde or fi scoţând atâta încăpăţânare în neverificabil, atâta atenţie concentrată asupra vagului şi atâta înflăcărare în dorinţa de a-l înhăţa? Nu le înţeleg deloc certitudinile, nici seninătatea. Sunt fericiţi, şi tocmai asta le-o reproşez. Măcar dacă s-ar urî! Dar ei pun mai mult preţ pe „sufletul” lor decât pe univers; — această falsă evaluare este izvorul unor sacrificii şi renunţări de-o impunătoare absurditate. În timp ce noi facem fel de fel de experienţe lipsite de coerenţă şi de sistem, la voia întâmplării şi a toanelor, ei fac doar una singură, veşnic aceeaşi, de o monotonie şi de o profunzime respingătoare. Este adevărat că obiectul este Dumnezeu; — dar ce interes le mai poate prezenta el? Veşnic asemenea lui însuşi, infinit de aceeaşi natură, El nu se reînnoieşte deloc; aş putea cugeta asupra lui în trecere, dar să-mi umplu ceasurile!

… Încă nu s-a luminat de ziuă. Din chilia mea aud voci, şi ritornelele seculare, ofrande unui cer latin şi banal. Mai devreme, în toiul nopţii, paşi se grăbeau spre Biserică. Utreniile! Şi totuşi, chiar dacă Dumnezeu în persoană ar asista la propria lui slăvire, eu tot n-aş coborî pe un asemenea frig. Dacă aşa stau însă lucrurile, înseamnă totuşi că el *trebuie* să existe, altminteri, aceste sacrificii ale unor făpturi din carne, care îşi scutură lenea pentru a-l adora, ar fi atât de nebuneşti, încât raţiunea nu le-ar suporta nici măcar gândul. Dovezile teologiei sunt frivole în comparaţie cu acest surmenaj care îl uluieşte pe necredincios şi-l obligă să atribuie atâtor eforturi un sens şi o utilitate. Dacă nu cumva se resemnează la o perspectivă estetică asupra acestor insomnii voluntare şi vede

în deşertăciunea acestor veghi aventura cea mai gigantică, întreprinsă în aspiraţia la o Frumuseţe de nonsens şi de groază… Splendoarea unei rugăciuni care nu se adresează nimănui! Dar *ceva* trebuie să fie totuşi: când acest Probabil se schimbă în certitudine. Fericirea nu mai este o vorbă goală, căci unicul mod de a răspunde neantului este iluzia. Dar cum au dobândit ei această iluzie, numită, pe planul absolut, *graţia divină*? Prin ce privilegiu au ajuns să spere ceea ce nu ne lasă să întrezărim nicio speranţă din lume? Cu ce drept se instalează în eternitatea pe care totul ne-o refuză? În virtutea cărui subterfugiu îşi arogă aceşti posesori — singurii *adevăraţi* din câţi am întâlnit vreodată — misterul, pentru a se bucura de el? Dumnezeu le aparţine: orice încercare de a li-l subtiliza ar fi zadarnică: ei înşişi habar n-au prin ce *procedeu* l-au luat în stăpânire. Într-o *bună zi,* au început să creadă. Unul s-a convertit printr-o simplă chemare: credea fără să bage de seamă: cum a prins de veste, s-a călugărit. Altul a trecut prin toate chinurile: ele au încetat în faţa unei lumini neaşteptate. Nu poţi *să vrei* credinţa; întocmai ca o boală, ea se strecoară în tine sau te loveşte; nimeni n-ar izbuti s-o comande; şi este absurd s-o doreşti când nu-i eşti hărăzit. Eşti sau nu eşti credincios, aşa cum eşti nebun sau normal. — Nu pot crede, nici nu doresc să cred: credinţa, formă de delir pentru care n-am nicio chemare… Poziţia necredinciosului e tot atât de nepătruns ca şi a credinciosului. Mă dedic *plăcerii de a fi dezamăgit*: aceasta e esenţa însăşi a *secolului*; mai presus de îndoială nu pun decât agrementul pe care mi-l oferă ea…

Şi răspund tuturor acestor călugări rumeni sau gălbejiţi: „Degeaba insistaţi. Şi eu am privit spre cer, dar n-am văzut nimic. Renunţaţi să mă convingeţi: dacă din când în când l-am putut găsi pe Dumnezeu prin deducţie, niciodată nu l-am găsit în inima mea: şi chiar de l-aş găsi, n-aş putea să vă urmez pe calea sau în schimonoselile voastre, şi încă mai puţin în acele balete care sunt liturghiile şi toate slujbele voastre. Nimic nu întrece deliciile trândăviei: nici măcar sfârşitul lumii nu m-ar scoate din pat la o oră nepotrivită: cum să alerg atunci în toiul nopţii şi să-mi jertfesc somnul pe altarul îndoielnicului? Admiţând că graţia mi-ar întuneca mintea şi extazele m-ar scutura fără o clipă de răgaz, câteva sarcasme ar fi destul pentru a mă distrage. Oh! Nu, vedeţi dumneavoastră, mi-ar fi

frică să rânjesc în rugile mele, osândindu-mă astfel cu mai multă străşnicie prin credinţă decât prin scepticism. Cruţaţi-mă de un surplus de efort: oricum, mi-s umerii prea obosiţi ca să sprijin cerul…”

[…]

ABDICĂRI

Dedesubtul unei obsesii

Ideea neantului nu-i proprie umanităţii truditoare: cei care muncesc n-au nici timp nici chef să-şi cântărească ţărâna; se resemnează cu asprimile sau cu neghiobiile sorţii; speră; speranţa este o virtute de sclavi.

Vanitoşii, înfumuraţii şi cochetele sunt cei care, de teama părului cărunt, a zbârciturilor şi horcăielilor, îşi umplu răgazul cotidian cu imaginea propriului lor stârv; ei se răzgâie şi disperă; gândurile lor zburătăcesc între oglindă şi cimitir şi descoperă în trăsăturile ameninţate ale feţei adevăruri la fel de grave ca şi ale religiilor. Orice metafizică începe cu o spaimă a trupului, care devine apoi universală; astfel încât neliniştiţii din *frivolitate* prefigurează spiritele cu adevărat zbuciumate. Trândavul superficial, bântuit de spectrul îmbătrânirii, este mai aproape de Pascal, de Bossuet sau de Chateaubriand decât un savant nepăsător de sine. Un grăunte de geniu vanităţii, şi rezultatul este marele orgolios, care se împacă greu cu moartea şi o simte ca pe o *ofensă personală.* Buddha însuşi, superior tuturor înţelepţilor n-a fost decât un înfumurat la scară divină. A descoperit moartea, moartea sa şi, jignit, a renunţat la toate, impunând renunţarea lui şi celorlalţi. — Astfel, suferinţele cele mai cumplite şi mai inutile se nasc din acel orgoliu rănit, care, pentru a face faţă neantului, se răzbună transformându-l în Lege.

Epitaf

„A avut mândria să nu poruncească niciodată, să nu dispună de nimic şi de nimeni. Fără subalterni, fără stăpâni, n-a dat ordine nimănui şi nici n-a primit. Sustrăgându-se stăpânirii legilor şi parcă anterior binelui şi răului, n-a pricinuit nicio suferinţă nimănui. Din memoria lui s-au şters numele

lucrurilor; privea fără să zărească, asculta fără să audă: parfumuri sau mirozne piereau apropiindu-se de nările sau de cerul gurii sale. Simţurile şi dorinţele i-au fost singurii sclavi: de aceea n-au simţit şi n-au dorit. El a uitat fericirea şi nefericirea, însetările şi temerile; şi dacă i se întâmpla să şi le amintească, nu catadicsea să le identifice, pentru a nu se înjosi sperând ori regretând. Gestul cel mai mărunt îl costa mai multe eforturi decât pe alţii întemeierea ori răsturnarea unui imperiu. Născut obosit de a se naşte, s-a vrut umbră: când dar a trăit el oare? Şi prin greşeala cărei naşteri? Şi de vreme ce viu şi-a purtat giulgiul, prin ce minune a izbutit să moară?”

Secularizarea lacrimilor

Abia după Beethoven muzica a început să se adreseze oamenilor: înainte nu se întreţinea decât cu Dumnezeu. Bach şi marii italieni n-au cunoscut deloc acea lunecare spre omenesc, acel fals titanism care, de la Surd încoace, alterează arta cea mai pură. Încordarea voinţei a înlocuit suavităţile; contradicţia sentimentelor, avântul naiv; frenezia, suspinul disciplinat: dispărând *cerul* din muzică, în locul lui s-a instalat omul. Înainte vreme, păcatul se răspândea în dulci tânguiri; a venit clipa când s-a etalat: declamaţia a înfrânt rugăciunea, romantismul Căderii a triumfat asupra visului armonios al decăderii…

Bach: lâncezeală de cosmogonie; scară de lacrimi pe care suie dorinţa noastră de Dumnezeu; arhitectură a fragilităţilor noastre, destrămare pozitivă — şi supremă — a voinţei noastre; paragină celestă în Speranţă; singurul fel de a ne pierde fără să ne prăbuşim şi de a dispărea fără să murim…

E oare prea târziu să învăţăm din nou aceste sfârşeli? Şi trebuie oare să ne sfârşim şi pe mai departe în afara acordurilor de orgă?

La funeraliile dorinţei

O cavernă infinitesimală se cască în fiecare celulă… Ştim unde ni se cuibăresc bolile, locul lor, carenţa definită a organelor; dar această boală fără sediu… această apăsare sub povara a mii de oceane, această dorinţă a unei otrăvi malefice la modul ideal…

Vulgarităţile reînnoirii, provocările soarelui, ale verdeţii, ale sevei… Sângele mi se dezagregă când mugurii se deschid, când pasărea şi bruta jubilează… Invidiez nebunii deplini, amorţeala

hârciogului, iernile ursului, uscăciunea înţeleptului, şi aş schimba pe toropeala lor neastâmpărul meu de asasin difuz care visează crime dincoace de sânge. Şi mai mult încă, îi pizmuiesc pe acei împăraţi ai decadenţei, posomoriţi şi cruzi, care piereau înjunghiaţi în năclăiala propriilor crime!

Mă las în voia spaţiului precum o lacrimă de orb. A cui voinţă sunt, cine oare *vrea* în mine? Mi-ar plăcea ca un demon să urzească o conspiraţie împotriva omului: m-aş întovărăşi cu el. Obosit să mă tot încurc la funeraliile dorinţelor mele, aş avea în sfârşit un pretext ideal, căci Plictisul este martiriul celor care nu trăiesc şi nu mor pentru o credinţă.

Invocaţie insomniei

Aveam şaptesprezece ani şi credeam în filosofie. Tot ce nu avea vreo legătură cu ea mi se părea a fi păcat sau gunoi; poeţii? saltimbanci buni să înveselească muieruştele; acţiunea? imbecilitate în delir; iubirea, moartea? pretexte ieftine refuzându-şi onoarea conceptelor. Duhoare a unui univers nevrednic de parfumul spiritului... Concretul, ce pată! A te bucura a suferi, ce ruşine! Doar abstracţia mi se părea că zvâcneşte: mit lăsam pradă performanţelor ancilare de teama ca vreun ţel mai nobil să nu mă facă să-mi încalc principiile şi să mă supună dizgraţiilor inimii. Îmi repetam: numai bordelul e compatibil cu metafizica; şi pândeam — ca să fug de poezie — ochii slujnicuţelor şi suspinele târfelor.

...Când ai venit tu, Insomnie, să-mi scuturi carnea şi orgoliul, tu care schimbi bruta juvenilă, îi nuanţezi instinctele, îi aţâţi visele, tu care, într-o singură noapte, dăruieşti mai multă cunoaştere decât zilele încheiate în odihnă şi pleoapelor îndurerate te dezvălui ca eveniment mai însemnat decât bolile fără nume sau dezastrele timpului! Tu m-ai făcut să aud sforăielile sănătăţii, pe oamenii cufundaţi în uitarea sonoră, în timp ce singurătatea mea înghiţea bezna din jur, devenind mai vastă decât ea. Totul dormea, totul dormea pe vecie. Gata cu zorile: voi veghea astfel până la sfârşitul veacurilor: voi fi aşteptat atunci ca să dau socoteală de spaţiul alb al închipuirilor mele... Fiecare noapte era asemenea celorlalte, fiecare noapte era veşnică. Şi mă simţeam solidar cu toţi cei care nu pot dormi, cu toţi acei fraţi necunoscuţi. Asemenea vicioşilor şi fanaticilor, deţinem un secret; asemenea lor, aş fi alcătuit un clan, căruia să i se scuze totul, să i se dea totul, să i

se sacrifice totul: clanul celor-fără-somn. Acordam geniu primului venit cu pleoapele grele de oboseală, şi nu admiram deloc spiritul capabil să doarmă, fie el o glorie a statului, a artei sau a literelor. Aş fi închinat un cult tiranului care — pentru a se răzbuna pe nopţile sale — ar fi interzis odihna, ar fi pedepsit uitarea, ar fi legiferat nefericirea şi febra.

Atunci am făcut apel la filosofie: dar n-am descoperit nicio idee care să consoleze pe întuneric, niciun sistem care să reziste veghilor. Analizele insomniei destramă certitudinile. Obosit de asemenea distrugere, am ajuns să-mi spun: gata cu ezitările: să dorm sau să mor… să recuceresc ori să dispar…

Dar această recucerire nu-i uşoară: când te apropii de ea, îţi dai seama cât de mult te-au însemnat nopţile. Iubeşti?… Elanurile îţi vor fi otrăvite pe vecie; din fiecare „extaz” vei ieşi ca într-o spaimă de delicii; ochiadelor prea apropiatei tale vecine le vei opune o faţă de criminal; zbenguielilor sale sincere le vei răspunde prin iritările unei voluptăţi înveninate; inocenţei sale, printr-o poezie de vinovat, căci totul va deveni pentru voi poezie, dar o poezie a greşelii… Idei cristaline, înlănţuire fericită de gânduri? Nici nu te vei mai gândi: va fi o irupere, o lavă de concepte, fără consistenţă şi fără şir, concepte vomitate, agresive, pornite din rărunchi, pedepse pe care carnea şi le dă singură, spiritul fiind victima umorilor şi scos din cauză… Vei suferi de toate, şi peste măsură: adierile ţi se vor părea furtuni; atingerile, pumnale; surâsurile, palme; fleacurile, cataclisme. — Căci veghile pot înceta; dar lumina lor supravieţuieşte în tine; nu vedem nepedepsiţi în tenebre şi nu culegem fără primejdie învăţătura; sunt ochi ce nu vor mai putea învăţa nimic de la soare, şi suflete bolnave de nopţi de care nu se vor vindeca nicicând…

Filosofie vestimentară

Cu câtă duioşie şi invidie mi se întorc gândurile spre schimnicii din deşert şi spre cinici! Abjecţia de a dispune de cel mai neînsemnat obiect: această masă, acest pat, aceste boarfe… Veşmântul se interpune între noi şi neant. Priviţi-vă trupul într-o oglindă: veţi înţelege că sunteţi muritori; plimbaţi-vă degetele de-a lungul coastelor ca pe o mandolină, şi veţi vedea ce aproape sunteţi de mormânt. Ne mândrim cu nemurirea numai pentru că suntem îmbrăcaţi: cum poţi muri când porţi o cravată? Cadavrul care se împopoţonează ignoră

ceea ce este şi, imaginând eternitatea, îşi însuşeşte iluzia ei. Carnea îmbracă scheletul, haina îmbracă, la rându-i, carnea: subterfugii ale naturii şi ale omului, înşelătorii instinctive şi convenţionale: un *domn* n-ar putea fi plămădit din noroi şi praf… Demnitate, onorabilitate, decenţă, — simple subterfugii în faţa iremediabilului. Şi când vă puneţi o pălărie, cine ar mai spune că aţi stat un timp în nişte măruntaie sau că viermii se vor ghiftui din grăsimea voastră?

… Iată de ce voi abandona aceste ţoale şi, aruncând masca zilelor mele, voi fugi de timpul când, în cârdăşie cu ceilalţi, mă spetesc trădându-mă. Odinioară, unii solitari se despuiau de toate, pentru ca să se identific cu ei înşişi: în deşert sau pe stradă, bucurându-se deopotrivă de sărăcia lor deplină, ei atingeau suprema şansă: egalau morţii…

Despre un antreprenor de idei

Cuprinde totul şi totul îi reuşeşte; nimic care să nu-i fie contemporan. Atâta vigoare în artificiile intelectului, atâta uşurinţă în a aborda toate zonele spiritului şi ale modei — de la metafizică până la cinema — uluieşte, trebuie să uluiască. Nu-i problemă care să-i reziste, nu-i fenomen care să-i fie străin, şi nici ispită care să-l lase nepăsător. E un cuceritor, şi care n-are decât un singur secret: *lipsa lui de emoţie;* nimic nu-l costă să înfrunte orişice, de vreme ce nu pune pe asta niciun accent. Construcţiile lui sunt magnifice, dar fără sare: categorii închid acolo experienţe intime, rânduite ca într-un fişier de dezastre sau un catalog de nelinişti. Sunt clasificate tribulaţiile omului, precum în poezia sfâşierii sale. Iremediabilul e trecut în sistem, chiar în revistă, etalat ca un articol de circulaţie curentă, adevărată manufactură a spaimelor. Publicul îl revendică; nihilismul de bulevard şi amărăciunea curioşilor se înfruptă din el.

Gânditor fără destin, infinit de gol şi miraculos de amplu, el îşi exploatează gândirea, o vrea pe toate buzele. Nicio fatalitate nu-l urmăreşte: născut în epoca materialismului, i-ar fi urmărit simplismul şi i-ar fi dat o extensie de nebănuit; din romantism, ar fi alcătuit o Sumă de reverii; — apărut în plină teologie, l-ar fi mânuit pe Dumnezeu ca pe orice alt concept. Iscusinţa cu care atacă direct marile probleme derutează: totul e remarcabil, exceptând autenticitatea. Profund a-poet, când vorbeşte despre neant, nu are fiorul neantului; dezgusturile lui

sunt cuminţi, exasperările, stăpânite şi inventate parcă după aceea; — dar voinţa lui, de o eficacitate supranaturală, este în acelaşi timp atât de lucidă, încât ar putea fi poet dacă *ar vrea* şi, aş adăuga, sfânt, dacă ar ţine cu orice preţ… Neavând nici preferinţe şi nici prejudecăţi, părerile lui sunt simple accidente; regreţi faptul că poate crede în ele: ceea ce interesează este doar demersul gândirii sale. Dacă l-aş auzi predicând din amvon, nu m-aş mira, până-ntr-atât e de adevărat că se situează dincolo de toate adevărurile, că le stăpâneşte şi niciunul nu-i este necesar şi nici organic…

Înaintând ca un explorator, cucereşte domeniu după domeniu; paşii, întocmai ca şi gândurile sale, sunt adevărate întreprinderi; creierul nu-i deloc duşmanul instinctelor; el se înalţă mai presus de ceilalţi, pentru că n-a încercat nici oboseala, nici umilinţa plină de ură ce paralizează dorinţele. Fiu al unei epoci, îi exprimă contradicţiile, abundenţa inutilă; şi când s-a avântat s-o cucerească, a pus atâta metodă şi încăpăţânare, încât succesul şi faima sa le egalează pe ale spadei şi reabilitează spiritul prin mijloace care, până atunci, îi erau odioase ori necunoscute.

ISPITA DE A EXISTA
(1956)

VII. STILUL CA AVENTURĂ

Maeştri ai unei arte de a gândi pur verbale, sofiştii sunt cei dintâi care au cugetat cu râvnă asupra cuvintelor, asupra valorii şi proprietăţii lor, asupra funcţiei care le revenea în dezvoltarea raţionamentului: pasul capital spre descoperirea stilului, conceput ca scop în sine, ca ţel intrinsec, era făcut. Rămânea doar ca această căutare verbală să fie transpusă, să i se atribuie drept ţel armonia frazei, iar jocului abstracţiei să i se substituie jocul expresiei. Artistul care cugetă asupra

mijloacelor sale este, aşadar, îndatorat sofistului, este organic înrudit cu acesta. Şi unul şi altul urmăresc, în direcţii deosebite, acelaşi gen de activitate. Încetând să mai fie *naturali,* ei trăiesc în funcţie de cuvânt. Nimic original într-însşii: nimic care să-i lege de izvoarele experienţei; nicio naivitate, niciun fel de „simţire". Când gândeşte, sofistul îşi domină până-ntr-atât gândirea, încât face din ea tot ce vrea; nefiind supus gândirii, el o dirijează potrivit capriciilor sau calculelor sale; faţă de propriul său spirit, se comportă ca un strateg; nu meditează, ci concepe, conform unui plan pe cât de abstract pe atât de artificial, operaţiuni intelectuale, deschide breşe în concepte, şi le dezvăluie plin de mândrie slăbiciunea sau le acordă în mod arbitrar o soliditate sau un sens. De „realitate" nu se sinchiseşte mai deloc: ştie că ea depinde de semnele care o exprimă şi pe care important e să le stăpânească.

Artistul porneşte şi el de la cuvânt spre trăit: *expresia* constituie singura experienţă originală de care este capabil. Simetria, îmbinarea, perfecţiunea operaţiilor formale reprezintă mediul său natural: aici sălăşluieşte el, aici respiră. Şi pentru că năzuieşte să epuizeze capacitatea cuvintelor, el tinde, mai mult decât la expresie, la expresivitate. În universul închis în care trăieşte, nu scapă de sterilitate decât prin această reînnoire continuă impusă de un joc în care nuanţa dobândeşte dimensiuni de idol, iar chimia verbalii reuşeşte dozaje de neconceput pentru arta naivii. O activitate atât de deliberată se apropie, în schimb, atunci când se situează la antipozii experienţei, de extremităţile intelectului. Ea face din artistul care i se dedică un sofist al literaturii.

În viaţa spiritului vine o clipă când, erijându-se în principiu autonom, scriitura devine destin. Atunci Verbul îşi dezvăluie, atât în speculaţiile filosofice cât şi în producţiile literare, vigoarea şi neantul deopotrivă.

♦

Maniera unui scriitor este condiţionată fiziologic; el are un ritm al său, imperios şi ireductibil. Nu-i de conceput un Saint-Simon schimbându-şi structura frazelor prin efectul unei metamorfoze voite, şi nici delimitându-se, practicând laconismul. Totul în el îi impunea să se reverse în fraze

întortocheate, stufoase, mobile. Imperativele sintaxei trebuie să-l fi urmărit ca un chin şi o obsesie. Suflul său, cadenţa respiraţiei sale, gâfâiala sa îi impuneau acea mişcare fluidă şi amplă ce forţează soliditatea şi bariera cuvintelor. Exista în el o latură de *orgă*, cu totul diferită de trilurile de flaut ce caracterizează franceza. De aici acele perioade care, evitând *punctul*, se cotropesc reciproc, îşi înmulţesc ocolişurile de parcă ar vrea să nu se mai sfârşească.

În cealaltă extremă, gândiţi-vă la La Bruyère şi felul său de a reteza fraza, de a o restrânge, de a o opri, foarte atent să-i delimiteze frontierele: punct şi virgulă este obsesia lui; el are punctuaţia în sânge. Opiniile, şi chiar sentimentele sale sunt *bine cumpănite.* Se teme să le solicite, să le irite ori să le exaspereze. Are suflul scurt, trăsăturile gândirii sale sunt clare; ar prefera să se restrângă mai degrabă decât să iasă din limitele naturii sale. Prin aceasta, el adoptă geniul unei limbi specializate în suspinele intelectului, şi pentru care tot ce nu-i cerebral e suspect sau nul. Condamnată la uscăciune prin însăşi desăvârşirea sa, improprie să asimileze şi să traducă *Iliada* şi *Biblia,* pe Shakespeare şi pe *Dan Quijote,* golită de orice încărcătură afectivă şi lipsită parcă de originea ei, limba lui La Bruyère refuză primordialul şi cosmicul, tot ce precede sau depăşeşte omul. Dar Iliada*, Biblia,* Shakespeare sau Don Quijote ţin de un soi de autoştiinţă naivă, care se situează dedesubtul şi totodată deasupra fenomenului uman. Limba franceză nu abordează sublimul, atrocele, blasfemia sau strigătul decât spre a le denatura prin retorică. Ea nu-i mai adaptată nici pentru delir şi nici pentru umorul brut: Ahile şi Priam, David, Lear sau Don Quijote se înăbuşă sub rigorile unei limbi care îi face să pară neghiobi, jalnici sau monstruoşi. Oricât de deosebiţi ar fi, ei trăiesc incă — şi aceasta e trăsătura lor comună — la nivelul *sufletului,* care, pentru a se exprima, cere o limbă fidelă reflexelor, legată de instinct, nedescărnată.

Dacă, după ce a frecventat o seamă de idiomuri a căror plasticitate îi oferea iluzia unei puteri nemărginite, străinul dezlănţuit, îndrăgostit de improvizaţie şi dezordine, înclinat spre exces sau echivoc din neînzestrare pentru limpezime, abordează în cele din urmi franceza cu timiditate, el ajunge să vadă în ea un instrument de salvare, o asceză şi o terapeutică.

Folosind-o, se lecuieşte de trecutul său, învaţă să jertfească un întreg fond de obscuritate de care era legat, se simplifică, devine *altul,* abandonează extravaganţele, îşi domină vechile rătăciri, se împacă din ce în ce mai mult cu bunul simţ, şi cu raţiunea; de altfel, poţi oare să pierzi raţiunea şi foloseşti o unealtă care cere cultivarea ei, chiar abuzivă? Cum să fii nebun — sau poet — într-o astfel de limbă? Prin însăşi semnificaţia pe care o traduc, toate cuvintele ei par cuvinte lucide. Folosirea lor în scopuri poetice echivalează o aventură sau un martiriu.

„E frumos ca o proză." Butadă tipic franceză. Universul redus la articulaţiile frazei, *proza ca* unică *realitate,* vocabula retrasă în ea însăşi, emancipată de obiect şi de lume: sonoritate în sine, tragică ipseitate a unei limbi silite la propria ei desăvârşire.

♦

Când examinezi stilul timpului nostru este cu neputinţă să nu te întrebi care sunt raţiunile coruperii sale. Artistul modern este un solitar care scrie pentru el sau pentru un public despre care nu are nicio idee precisă. Legat de o epocă, el se străduieşte să-i exprime trăsăturile; dar această epocă este în mod inevitabil *fără chip.* El ignoră cui i se adresează, nu-şi reprezintă cititorul. În secolul al XVII-lea şi în următorul, scriitorul avea în vedere un cerc restrâns căruia îi cunoştea exigenţele, gradul de fineţe şi de acuitate. Limitat în posibilităţile sale, el nu se putea abate de la regulile, reale deşi neformulate, ale gustului. Cenzura saloanelor, mai severă decât cea a criticilor de astăzi, a permis ecloziunea geniilor perfecte şi minore, condamnate la eleganţă, la miniatură şi la migală.

Gustul se formează prin presiunea exercitată de trândavi asupra Literelor şi se formează mai ales în epocile când societatea e destul de rafinată pentru a da tonul literaturii. Când ne gândim că în alte timpuri o metaforă şchioapă putea discredita un scriitor, că un oarecare academician s-a făcut de râs pentru o stângăcie în exprimare sau că o vorbă de duh rostită în faţa unei curtezane putea asigura o situaţie, chiar şi o abaţie (cazul lui Talleyrand), măsurăm distanţa străbătută de atunci încoace. Teroarea gustului a încetat şi, odată cu ea, superstiţia stilului. A te plânge ar fi tot atât de ridicol pe cât de ineficace. Avem în urma noastră o tradiţie de vulgaritate destul de solidă; arta trebuie să i se adapteze, să se resemneze, sau să

se izoleze în expresia absolut subiectivă. Fiecare trebuie să decidă, potrivit cu firea lui, dacă scrie pentru toată lumea sau pentru nimeni. Orice hotărâre am lua, suntem siguri că nu vom mai întâlni în calea noastră acea sperietoare care era pe vremuri lipsa de gust.

♦

Virus al prozei, stilul poetic o dezarticulează şi o nimiceşte: o proză poetică este o proză bolnavă. În plus, ea se demodează întotdeauna: metaforele îndrăgite de o generaţie par ridicole celei următoare. Îi citim pe Saint-Evremond, Montesquieu, Voltaire, Stendhal ca pe contemporanii noştri tocmai pentru că n-au păcătuit nici prin lirism nici prin exces de imagini. Cum prin însăşi natura ei proza ţine de procesul verbal, prozatorul trebuie să-şi învingă primele impulsuri, să se apere de ispita sincerităţii: toate greşelile de gust se trag din „inimă". *Plebea* din noi poartă răspunderea dezlănţuirilor noastre, a exceselor noastre: ce poate fi mai plebeian decât un sentiment?

♦

Sumă de constrângeri imperceptibile, simţ al dozajului şi al proporţiei, vigilenţă impusă facultăţilor noastre, discreţie, pudoare faţă de cuvinte, gustul este propriu autorilor care, neatinşi de mania „profunzimii" sacrifică o parte din forţa lor în folosul unei anumite anemii. Că nu l-am putea întâlni în secolul nostru, e de la sine înţeles. Epoca în care puteai fi minunat de superficial a apus pe vecie. Decăderea rafinamentului trebuia s-o antreneze pe cea a stilului, care, pitoresc, complex, se prăbuşeşte sub povara propriei sale bogăţii. Cine poartă vina, dacă există vreo vină? Poate că ar trebui s-o imputăm romantismului; dar el însuşi n-a fost decât consecinţa unei degradări generale, un efort de eliberare *în detrimentul rafinamentului.* La drept vorbind, rafinamentul secolului al XVIII- lea nu s-ar fi putut perpetua fără să cadă în poncif, dulcegărie sau scleroză.

O naţiune în declin decade pe toate planurile. „Orice degradare individuală sau naţională, observă Joseph de Maistre, este numaidecât anunţată de o degradare riguros proporţională în limbaj." Deficienţele noastre ne maculează şi scrisul; când e vorba de o naţiune, instinctul ei, tot mai puţin sigur, o târăşte într-o incertitudine echivalentă în toate domeniile. De mai bine de un secol, Franţa îşi abandonează

vechiul ideal de perfecţiune. La fel s-a întâmplat şi cu Roma: eclipsa puterii sale a fost contemporană cu o latină din ce în ce mai fadă, care, slujind cu docilitate doctrinele şi unele himere opuse geniului ei, a ajuns o unealtă luată în stăpânire de către concilii. Limba lui Tacit, deformată, trivializată, silită să îndure divagaţiile despre Treime! Cuvintele au acelaşi destin ca şi imperiile.

În epoca saloanelor, franceza a câştigat o uscăciune şi o transparenţă care i-au permis să ajungă universală. Când a început să se complice, să-şi îngăduie libertăţi, soliditatea ei s-a resimţit. Ea se eliberează în cele din urmă în detrimentul universalităţii sale şi, ca şi Franţa, evoluează spre antipodul trecutului ei, al geniului ei. Dublă dezagregare inevitabilă. Pe vremea lui Voltaire, fiecare încerca să scrie ca toată lumea; dar toată lumea scria perfect. Astăzi, scriitorul vrea să aibă stilul său, se individualizeze prin expresie; nu izbuteşte decât demontând limba, silnicindu-i regulile, minându-i structura. Magnifica ei monotonie. Să vrei să te sustragi acestui proces ar fi stupid; vrând-nevrând colaborezi la el, şi aşa şi trebuie să faci, altminteri rişti moartea literară. Din moment ce franceza declină, să ne declarăm solidari cu destinul ei, să profităm de profunzimile pe care le etalează, ca şi de înverşunarea ei de a-şi învinge pudoarea limitelor. Nimic mai derizoriu decât să protestezi împotriva frumoasei sale toamne, împotriva ultimelor sale sclipiri. Să ne bucurăm mai degrabă că trăim într-o epocă în care, folosite indiferent în ce sens, cuvintele se emancipează de orice constrângere, iar semnificaţia nu mai constituie o exigenţă şi nicio obsesie. Nu încape nicio îndoială; asistăm la splendida dezagregare a unei limbi. Viitorul ei? Poate că va mai cunoaşte câteva tresăriri de rafinament sau, ceea ce-i mai probabil, va sfârşi slujind diverse concilii moderne, mai rele decât cele din antichitate. Sau, dimpotrivă; ar putea avea parte de o agonie rapidă. Oricum, fie că se îndreaptă sau nu spre starea de vestigiu, nu ne rămâne decât să constatăm că nu puţine dintre vocabulele sale îşi pierd tot restul de vitalitate. Va fugi oare geniul prozei spre alte idiomuri?

♦

Ţară a cuvintelor, Franţa s-a afirmat prin scrupulele pe care le-a nutrit faţă de ele. Câteva urme ale acestor scrupule mai dăinuie. Făcând, în 1950, un bilanţ al jumătăţii de secol, o

revistă cita evenimentul major. Din fiecare an: sfârşitul afacerii Dreyfus, vizita Kaizerului la Tanger, etc. Pentru 1911, ea notează simplu: „Faguet admite locuţiunea *malgré que*”. S-a mai pomenit oare pe undeva o asemenea solicitudine faţă de Verb, de viaţa sa cotidiană, de amănuntele existenţei sale? Franţa l-a iubit pînă la viciu, şi în detrimentul lucrurilor. Sceptică faţă de posibilităţile noastre de cunoaştere, nu însă şi faţă de posibilităţile de a ne formula îndoielile, ea asimilează adevărurile noastre modului de a ne traduce neîncrederea faţă de ele. În oricare civilizaţie delicată se operează o disjuncţie radicală între realitate şi verb.

A vorbi despre decadenţă în absolut nu înseamnă nimic, legată de o literatură şi de o limbă, ea nu-l priveşte decât pe cel care se simte ataşat de una sau de alta. Se deteriorează oare limba franceză? Singur cel care vede în ea un instrument unic şi de neînlocuit se îngrijorează. Puţin îi pasă că se va găsi în viitor alta mai suplă, mai puţin exigentă. Când iubeşti o limbă, a-i supravieţui este o dezonoare.

♦

De două secole încoace, orice originalitate s-a manifestat în opoziţie cu clasicismul. Nu-i formă sau formulă nouă care să nu fi reacţionat împotriva acestuia.

Pulverizarea a tot ce s-a dobândit până acum mr se pare a fi tendinţa esenţială a spiritului modern. În oricare sector al artei, orice stil se afirmă împotriva *stilului.* Numai subminând ideea de raţiune, de ordine, de armonie, devenim conştienţi de noi înşine. Romantismul, ca să ne întoarcem iarăşi la el, n-a fost decât un elan spre o destrămare dintre cele mai fecunde. Universul clasic nemaifiind viabil, simţim nevoia să-l zdruncinăm, să strecurăm în el o sugestie de nedesăvârşire. „Desăvârşirea” nu ne mai tulbură: ritmul vieţii noastre ne face insensibili la ea. Pentru a produce o operă „perfectă”, trebuie să ştii cum să aştepţi, cum să trăieşti în miezul acestei opere până ce ea ajunge să înlocuiască universul. Departe de a fi produsul unei tensiuni, ea este rodul pasivităţii, rezultatul unor energii îndelung acumulate. Dar noi ne cheltuim, suntem nişte oameni fără rezerve; pe deasupra, incapabili de a fi sterili, intraţi în automatismul creaţiei, copţi pentru orice fel de operă, pentru toate semireuşitele.

♦

„Raţiunea” nu moare doar în filosofie, ci şi în artă. Prea desăvârşite, personajele lui Racine ni se par a aparţine unei lumi aproape cu neputinţă de conceput. Nu-i unul, până şi Fedra, care să nu aibă aerul că insinuează: „Priviţi frumoasele mele suferinţe. Vă desfid să trăiţi şi voi suferinţe ca astea!” Noi nu mai suferim astfel; logica noastră schimbându-şi faţa, am învăţat să ne lipsim de evidenţe. De aici ni se trage pasiunea pentru tot ce-i confuz, de aici nehotărârea comportărilor noastre, ca şi a scepticismului nostru: noi nu ne mai definim îndoielile în raport cu certitudinile noastre, ci cu alte îndoieli mai *consistente,* pe care ar urma să le facem ceva mai mlădioase, mai fragile, ca şi cum, fără să ne pese de statornicia unui adevăr, ţelul nostru ar fi acela de a întemeia o ierarhie a ficţiunilor, o scară a erorilor. Pentru că noi urâm limitele pe care ni le pune „adevărul” şi tot ce reprezintă el ca frână a mofturilor noastre sau a goanei noastre după nou. Or, clasicul, urmându-şi munca de aprofundare într-o singură direcţie, se păzea de nou, de originalitate în sine.

Noi vrem spaţiu cu orice preţ, chiar cu riscul ca spiritul să-şi sacrifice atât legile, cât şi vechile sale exigenţe. Nu credem cu adevărat în cele câteva dovezi pe care oricum le deţinem: simple puncte de reper. Teoriilor, ca şi atitudinilor noastre le dă viaţă sarcasmul nostru. Iar acest sarcasm, aflat la rădăcina vitalităţii noastre, explică de ce înaintăm desprinşi de paşii noştri. Orice clasicism îşi găseşte legile în el însuşi şi nu le încalcă: el trăieşte într-un prezent fără istorie; în timp ce noi trăim într-o istorie ce ne împiedică să avem un prezent. Astfel, nu numai stilul, ci însuşi timpul nostru e sfărâmat. Noi n-am putut să-l sfărâmăm fără a ne sfărâma, în acelaşi timp, gândirea: veşnic hărţuindu-le între ele, gata să se anuleze reciproc, să se facă ţăndări, ideile ni se fărâmiţează întocmai ca şi timpul.

♦

De vreme ce există un raport între ritmul fiziologic şi maniera unui scriitor, există cu atât mai mult şi unul între universul său temporal şi stilul său. Cum să fi practicat o scriitură sacadată, discontinuă, scriitorul clasic, cetăţean al unui timp linear, delimitat, ale cărui fruntarii nu le trecea nicicând? El cruţa cuvintele, trăia în ele neclintit, iar aceste cuvinte oglindeau pentru el un etern prezent, acel timp al

perfecţiunii, care era al său. În schimb, scriitorul modern, care nu-şi mai găsea lăcaş în timp, trebuia să îndrăgească un stil convulsionat, epileptic. Putem regreta aceasta, măsurând totodată cu amărăciune ravagiile făcute de dărâmarea vechilor idoli. Oricum, este cu neputinţă să mai aderăm la o scriitură „ideală". Neîncrederea noastră faţă de „frază" atinge o întreagă parte a literaturii: aceea care punea în joc „farmecul", care folosea procedeele seducţiei. Scriitorii care mai recurg la ea ne derutează, ca şi cum ar vrea să perpetueze un univers perimat.

Orice idolatrie a stilului porneşte de la credinţa că realitatea este încă şi mai goală de înţeles decât reprezentarea ei verbală, că accentuarea unei idei valorează

Mai mult decât ideea, un pretext bine ticluit mai mult decât o certitudine, o întorsătura savantă mai mult decât o izbucnire necugetată. Ea exprimă o pasiune de sofist, de sofist al Literelor. În spatele ungi fraze proporţionale, satisfăcută de echilibrul ei sau umflată de sonoritatea ei, se ascunde prea deseori stinghereala unui spirit incapabil să parvină prin *senzaţie* la un univers original. Ce-i de mirare ui stilul este, deopotrivă, şi mască: şi mărturisire?

VII. DINCOLO DE ROMAN

Pe vremea când artistul îşi mobiliza toate metehnele pentru a produce o operă *care îl ascundea,* ideea de; i-şi destăinui viaţa publicului nici nu-i trecea măcar prin minte. Nu-l poţi închipui pe Dante sau pe Shakespeare notând incidentele mărunte din existenţa lor pentru a le aduce la cunoştinţa celorlalţi. Poate că încercau chiar să dea o imagine falsă despre ei înşişi. Aveau acea pudoare a forţei pe care deficientul modern nu o mai are. Jurnalele intime şi romanele ţin prin natura lor de aceeaşi aberaţie: ce interes poate să prezinte o existenţă? Prin ce pot interesa nişte cărţi care pornesc dintr-alte cărţi sau nişte spirite care se sprijină pe alte spirite? Eu însumi n-am încercat o senzaţie de adevăr, un fior de viaţă autentică decât în contact cu analfabetul: ciobani întâlniţi în

Carpaţi mi-au făcut o impresie mult mai puternică decât profesorii din Germania sau subtilii de la Paris, şi am văzut în Spania vagabonzi căror hagiograf mi-ar fi plăcut să fiu. Ei nu simţeau deloc nevoia să-şi inventeze o viaţă, ci pur şi simplu *existau;* ceea ce nu i se întâmplă civilizatului. Hotărât lucru, niciodată nu vom şti de ce strămoşii noştri nu s-au baricadat în cavernele lor.

Orice om îşi atribuie un destin, oricine poate, aşadar, să şi-l descrie pe al său. Credinţa că psihologia ne dezvăluie esenţa trebuia să ne lege de actele noastre. De ideea că ele comportă o valoare intrinsecă sau simbolică. A apărut apoi acel snobism al „complexelor", ca să ne înveţe să ne umflăm frivolităţile, să ne lăsăm fascinaţi de ele, să ne înzestrăm eul cu facultăţi şi profunzimi de care este lipsit. Şi totuşi, perceperea intimă a nulităţii noastre nu-i zdruncinată decât în parte. Cât despre romancierul care zăboveşte cu insistenţă asupra propriei sale vieţi, ne putem da lesne seama că doar se face a crede în ea, că nu respectă câtuşi de puţin secretele pe care le descoperă într-însa: nu se lasă păcălit de acestea, iar noi, cititorii, cu atât mai puţin. Personajele sale aparţin unei umanităţi de categoria a doua, şmecheră şi debilă, suspectă din cauza atâtor tertipuri şi maşinaţii. Nu putem concepe un rege Lear şiret... Latura vulgară, latura de parvenit a romanului îi fixează şi trăsăturile: depreciere a fatalităţii, Destin care şi-a pierdut majuscula, improbabilitate a nenorocirii, tragedie declasată.

Pe lângă eroul tragic, copleşit de adversitate, avutul său dintotdeauna, patrimoniul său, personajul romanesc apare ca un aspirant la ruină, un trepăduş al ororii, foarte dornic să se piardă şi temător totodată că nu va izbuti. Nesigur de dezastrul său, suferă totuşi din cauza lui. Moartea sa nu implică nicio necesitate. Ni se pare că autorul l-ar putea salva, fapt care ne indispune şi ne strică toată plăcerea lecturii. Tragedia, în schimb, se desfăşoară pe un plan, aş spune, absolut: autorul n-are nicio influenţă asupra eroilor săi, nu-i decât slujitorul, instrumentul lor; ei sunt cei care comandă şi îi ordonă să redacteze procesul verbal al faptelor şi gesturilor lor. Ei *domnesc* până şi în operele cărora le servesc ca pretext. Iar aceste opere ni se par realităţi independente atât de scriitor cât şi de sforăriile psihologiei. Cu totul altfel citim romanele. Tot timpul ne gândim la romancier; prezenţa lui ne obsedează;

îl vedem zbătându-se cu personajele sale; în cele din urmă, singur el ne mai solicită. „Ce va face cu ele? Cum se va descotorosi de ele?” — ne întrebăm, cu o jenă amestecată cu teamă. De vreme ce s-a putut spune că Balzac shakespeariza cu nişte rataţi, ce să mai credem despre romancierii noştri siliţi să se aplece asupra unui tip de umanitate încă şi mai deteriorată? Lipsit de suflu cosmic, personajul se subţiază şi nu izbuteşte să contracareze efectul dizolvant al ştiinţei sale, al voinţei sale de clarviziune, al lipsei sale de „caracter”.

Fenomenul modern prin excelenţă este constituit de apariţia artistului *inteligent.* Aceasta nu înseamnă di. Cei de odinioară ar fi fost incapabili de abstractizare sau de subtilitate; dar, instalaţi din capul locului în mijlocul propriei lor opere, o creau fără să cugete prea mult asupra ei, şi fără să se înconjoare cu doctrine şi considerente de metodă. Arta lor, încă nouă, îi *purta.* Acum nu se mai întâmplă acelaşi lucru. Oricât de reduse ar fi mijloacele sale intelectuale, artistul este înainte de toate un estetician: plasat în afara inspiraţiei sale, el o pregăteşte, i se supune în mod deliberat. Poet, îşi comentează operele, le explică fără să ne convingă şi, pentru a inventa şi a se reînnoi, maimuţăreşte instinctul pe care nu-l mai are: ideea de poezie a devenit materia lui poetică, sursa lui de inspiraţie. El *îşi* cântă poemul; gravă slăbiciune, nonsens poetic: nu se fac poeme cu poezie. Singur artistul îndoielnic porneşte de la artă; artistul adevărat îşi extrage materia de altundeva: din sine însuşi… Pe lângă „creatorul” actual, pe lângă suferinţele şi sterilitatea acestuia, cei din trecut par copleşiţi de sănătate: nu erau anemiaţi de filosofie, ca ai noştri. Întrebaţi, într-adevăr, pe oricare pictor, romancier, muzician: veţi vedea că *problemele* îl macină şi îi provoacă acea insecuritate care e semnul lui esenţial. Bâjbâie ca şi cum ar fi osândit să se oprească în pragul creaţiei sau cel al sorţii sale. Nimeni nu scapă astăzi de această exacerbare a intelectului, însoţită de o atrofiere corespunzătoare a instinctului. Monumentalul, grandiosul iraţional nu mai e posibil; dimpotrivă, *interesantul* se ridică la nivel de categorie. Astăzi, individul făureşte artă şi nu arta îl făureşte, precum odinioară, pe individ, aşa cum nici opera nu mai este cea care contează, ci comentariul care o precede sau îi succede. Iar ceea ce produce mai bun artistul sunt doar idei despre ceea ce ar fi putut îndeplini. El a devenit propriul său

critic, aşa cum omul de rând a devenit propriul său psiholog. Nicio epocă n-a cunoscut o asemenea conştiinţă de sine. Văzuse din această perspectivă, Renaşterea pare barbară, Evul Mediu preistoric, şi nu există nimic până în secolul trecut care să nu pară oarecum pueril. Ştim o grămadă despre noi înşine; pe de altă parte, nu *suntem* nimic. Revanşă a lacunelor noastre în naivitate, în prospeţime, în speranţă şi în prostie. „simţul psihologic", cea mai mare achiziţie a noastră, ne-a metamorfozat în spectatori ni propriei noastre fiinţe. Cea mai mare achiziţie a noastră? Fără îndoială că da, ţinând seama de incapacitatea noastră metafizică, după cum este şi singurul gen de profunzime de care suntem susceptibili. Dar dacă transcendem psihologia, întreaga noastră „viaţă interioară" devine un fel de meteorologie afectivă ale cărei variaţii nu comportă nicio semnificaţie. La ce bun să te interesezi de uneltirile unor stafii, de stafiile aparentei? Şi cum, după *Timpul regăsit*, am mai putea revendica un eu, cum am mai miza pe secretele noastre? Nu Eliot, ci Proust este profetul aşa-numiţilor „hollow men", al oamenilor goi pe dinăuntru. Eliminaţi funcţiile memoriei prin care el se trudeşte să ne ofere triumful asupra devenirii şi nu mai rămâne în noi decât ritmul ce marchează etapele delicveşcenţei noastre. Prin urmare, a te împotrivi nimicirii este o impoliteţe faţă de sine. Starea de creatură nu mai mulţumeşte. O ştim la fel de bine atât prin Proust cât şi prin Magistrul Eckhart; cu cel dintâi, ne este dată voluptatea vidului prin timp, cu cel de al doilea, prin eternitate. Vid psihologic; vid metafizic. Unul, încununare a introspecţiei celălalt, a meditaţiei. „Eul" constituie privilegiul acelora doar care nu merg pînă la propriul lor capăt. Dar a merge până la capătul sinelui, această extremitate, rodnică pentru mistic, este o opţiune nefastă pentru scriitor. Nu ţi-l închipui pe Proust supravieţuind operei sale, viziunii care o încheie. Pe de altă parte, el a făcut superfluă şi iritantă orice căutare în direcţia minuţiilor psihologice. Cu timpul, hipertrofia analizei stânjeneşte deopotrivă pe romancier şi pe personajele sale. Nu putem complica la nesfârşit un caracter şi nici situaţiile în care acesta se află implicat. Le cunoaştem pe toate, sau măcar le ghicim.

Un singur lucru e mai cumplit decât plictiseala: teama de plictiseală. E tocmai teama ce mă încearcă ori de câte ori

deschid un roman. N-am ce face cu viaţa eroului, nu ader la ea, nu cred deloc în ea. Cum genul şi-a risipit substanţa, el nu mai are obiect. Personajul moare, şi de asemeni intriga. De aceea, nu-i lipsit de semnificaţie faptul că singurele romane demne de interes sunt tocmai cele în care, universul odată eliminat, nu se mai petrece nimic. Autorul însuşi pare să lipsească din ele. Încântător de ilizibile, fără cap şi coadă, ele s-ar putea opri la fel de bine la prima frază sau ar putea conţine zeci de mii de pagini. În legătură cu ele, îţi vine să te întrebi: putem repeta oare la nesfârşit aceeaşi experienţă? Să scrii un roman fără materie nu-i rău, dar ce rost are să scrii zece sau douăzeci? Necesitatea absenţei odată afirmată, la ce bun s-o mai multiplici şi să te complaci în ea? Concepţia implicită a acestui gen de opere opune uzurii fiinţei realitatea nesecătuită a neantului. Logic lipsită de valoare, asemenea concepţie nu e mai puţin adevărată din punct de vedere afectiv. (A vorbi despre neant altfel decât în termeni de afectivitate e o pierdere de vreme.) Ea postulează o căutare fără referinţe, o experienţă trăită în interiorul unei vacuităţi inepuizabile, vacuitate încercată şi gândită prin senzaţie, precum şi a unei dialectici în mod paradoxal încremenită, fără mişcare, a unui dinamism al monotoniei şi al vacuităţii. Nu înseamnă oare asta a te învârti în cerc? *Voluptate a nonsemnificaţiei:* suprem impas. Să te foloseşti de anxietate nu pentru a converti absenţa în mister, ci mister ul în absenţă. Mister nul, suspendat sieşi, lipsit de arier-plan şi incapabil să-l poarte pe acela care îl concepe dincolo de revelaţiile nonsensului.

Naraţiei care suprimă naratul, obiectul, îi corespunde o asceză a intelectului, o meditaţie *fără conţinut*... Spiritul se vede redus la actul prin care este spirit, şi nimic mai mult. Toate activităţile sale îl readuc la sine, la acea desfăşurare staţionară ce-l împiedică să se agaţe de lucruri. Nicio cunoaştere, nicio acţiune: meditaţia fără conţinut reprezintă apoteoza sterilităţii şi a refuzului.

Romanul care iese din timp îşi abandonează dimensiunea specifică, renunţă la funcţiile sale: gest eroic pe care este ridicol să-l refaci. Are cineva dreptul să-şi extenueze propriile obsesii, să le exploateze, să le repete la nesfârşit? Mulţi romancieri de astăzi mă fac să mă gândesc la un mistic care l-ar fi *depăşit* pe Dumnezeu. Odată ajuns acolo, adică nicăieri,

misticul nu s-ar mai putea ruga, întrucât a ajuns mai departe decât obiectul rugilor sale. Dar de ce oare romancierii care au depăşit romanul perseverează totuşi? Puterea lui de fascinaţie este atât de mare, încât îi subjugă până şi pe cei care se străduie să-l desfiinţeze. Cine ar putea traduce mai bine decât el obsesia modernă a istoriei şi a psihologiei? De vreme ce se istoveşte în realitatea sa temporală, omul nu-i decât un personaj, un subiect de roman, şi nimic mai mult. Pe scurt, semenul nostru. De altminteri, romanul ar fi fost de neconceput într-o epocă de înflorire metafizică: e greu să ni-l închipuim înfloritor în Evul Mediu ori în Grecia, în India ori în China clasice. Pentru că experienţa metafizică, dezertând din cronologie şi din modalităţile fiinţei noastre, trăieşte în intimitatea absolutului, absolut la care personajul trebuie să tindă fără să ajungă la el; numai cu această condiţie dispune de un destin, care, pentru a fi cu adevărat eficace, presupune o experienţă metafizică neîncheiată şi, voi adăuga, voit neîncheiată. Spre aceasta ţintesc înşişi eroii dostoievskieni: inapţi să se salveze, nerăbdători să decadă, ei ne intrigă în măsura în care păstrează o *falsă* relaţie cu Dumnezeu. Sfinţenia nu-i pentru ei decât un pretext de sfâşiere, un supliment de haos, un ocoliş care să le îngăduie şi mai bine prăbuşirea. De îndată ce ar ajunge cu adevărat la sfinţenie, ar înceta să mai fie personaje: ei aspiră la ea doar ca să o respingă, doar ca să guste din primejdia recăderii în ei înşişi. În calitatea lui de sfânt ratat se situează prinţul epileptic în centrul unei intrigi, sfinţenia *realizată* fiind în contradicţie cu arta romanului. Cât despre Alioşa, mai aproape de înger decât de sfânt, puritatea lui nu evocă ideea unui destin şi e greu de văzut cum ar fi putut face Dostoievski din el figura centrală într-o urmare a Fraţilor Karamazov. Proiecţie a repulsiei pe care ne-o inspiră istoria, îngerul e stavila ce ameninţă naraţia, dacă nu chiar moartea ei. Să deducem oare că domeniul naratorului nu trebuie să se întindă până la antecedentele Căderii? Aceasta mi se pare cât se poate de adevărat pentru romancier, a cărui funcţie, merit şi unică raţiune de a fi este aceea de a pastişa infernul.

♦

Nu revendic onoarea de a nu fi în stare să citesc un roman

până la sfârşit; mă revolt pur şi simplu împotriva insolenţei sale, împotriva tabietului pe care ni l-a impus, şi a locului pe care şi l-a câştigat în preocupările noastre. Nimic mai inadmisibil decât să asişti ore în şir la nişte discuţii în jurul cutărui sau cutărui personaj fictiv. Să fiu bine înţeles: cărţile cele mai răscolitoare, dacă nu şi cele mai mari, pe care le-am citit erau romane. Ceea ce nu mă împiedică să urăsc viziunea din care purcedeau acestea. Ură fără de speranţă. Căci dacă aspir la o altă lume, la indiferent ce lume în afară de a noastră, ştiu totuşi că nu voi ajunge în ea niciodată. Ori de câte ori am încercat să mă statornicesc într-un principiu superior „experienţelor" mele, am fost nevoit să constat că, pentru mine, interesul acestora precumpănea asupra acelui principiu, că toate veleităţile mele metafizice se izbeau de frivolitatea mea. Pe drept sau pe nedrept, am ajuns în cele din urmă să trag la răspundere un întreg gen, să-l împresor cu furia mea, să văd în el un obstacol în calea spre mine însumi, agentul fărâmiţării mele şi a celorlalţi, o manevră a Timpului pentru a se infiltra în substanţa noastră, dovada în sfârşit dobândită că pentru noi eternitatea nu va fi niciodată altceva decât un cuvânt şi un regret. „Ca toată lumea, tu eşti fiu al romanului", acesta mi-e refrenul şi înfrângerea.

Nu-i atac fără voinţa de a te elibera din mrejele unei vrăji sau, dimpotrivă, de a te pedepsi pentru ea. Nu-mi voi ierta niciodată că, în sinea mea, sunt mai aproape de primul romancier venit decât de cel mai uşuratic dintre înţelepţii de odinioară. Nu ne înflăcărăm nepedepsiţi după balivernele civilizaţiei occidentale, civilizaţie a romanului. Obnubilată de literatură, ea acordă scriitorului aproape acelaşi credit atribuit odinioară înţeleptului în lumea antică. Cu toate acestea, patricianul care îşi cumpăra un stoic sau un epicurian trebuia, în preajma acestui sclav, să se înalţe la un nivel la care n-ar putea năzui burghezul modern care îşi citeşte romancierul. Dacă mi s-ar răspunde că înţeleptul antic, atunci când nu era un impostor, pălăvrăgea pe teme răsuflate precum destinul, plăcerea sau durerea, aş răspunde că acest gen de mediocritate mi se pare preferabil mediocrităţii noastre, căci până şi în şarlatania înţelepciunii există mai mult adevăr decât în aceea a activităţii romaneşti. Şi-apoi, în materie de şarlatanie, să n-o uităm pe aceea, mai demnă, mai reală, a

poeziei.

Este limpede că nu se poate face poezie cu orice. Ea nu se pretează la orice. Are scrupule şi un… *standing*. A-i fura avutul atrage unele riscuri: nimic mai inconsistent decât poezia când o transplantezi în discurs. Cunoaştem caracterul hibrid al romanului de inspiraţie romantică, simbolistă sau suprarealistă. Într-adevăr, romanul, uzurpator prin vocaţie, n-a şovăit să-şi însuşească mijloacele proprii unor mişcări poetice în esenţa lor. Impur prin însuşi adaptabilitatea sa, el a trăit şi mai trăieşte încă din fraudă şi jaf, şi s-a vândut tuturor cauzelor. A făcut trotuarul literaturii. Nu se încurcă în niciun scrupul de decenţă şi nu-i intimitate pe care să n-o violeze. Cu egală dezinvoltură scotoceşte prin lăzile de gunoi şi în conştiinţe. Romancierul, a cărui artă se alcătuieşte din auscultaţie şi clevetiri, transformă tăcerile noastre în bârfă. Chiar mizantrop, el are pasiunea omenescului: se afundă în omenesc. Cât de jalnic pare alături de mistici, de nebuniile lor, de „neomenia" lor! Şi-apoi, Dumnezeu are totuşi altă clasă. E de înţeles când cineva se ocupă de el. Dar nu înţeleg să te ataşezi de fiinţe. Visez la profunzimile *Ungrund*-ului, fond anterior stricăciunilor timpului, şi a cărui singurătate, superioară celei a lui Dumnezeu, m-ar despărţi pe vecie de mine, de semenii mei, de limbajul iubirii, de prolixitatea la care duce curiozitatea pentru aproapele nostru. Mă leg de romancier pentru că, lucrând pe o materie anume, pe noi toţi, el este şi trebuie să fie mai prolix decât noi. Într-o privinţă, să fim totuşi drepţi cu el: are curajul poliloghiei. Nu există talent epic fără o ştiinţă a banalităţii, fără instinctul neesenţialului, al accesoriului şi al infimului. Pagini peste pagini: acumulare de nimicuri. Dacă poemul-fluviu este o aberaţie, romanul fluviu era înscris în înseşi legile genului. *Vorbe, vorbe, vorbe*… Hamlet citea fără îndoială un roman.

A oglindi viaţa în amănuntele ei, a degrada stupefacţiile noastre în anecdote, ce chin pentru spirit! Romancierul nu simte acest supliciu, după cum nu simte nici insignifianţa şi naivitatea „extraordinarului". Există oare vreun eveniment ce merită osteneala de a fi relatat? Întrebare necugetată, căci am citit la fel de multe romane ca toată lumea. Dar, întrebare de bun-simţ, de îndată ce timpul dispare din conştiinţa noastră şi nu mai rămâne în noi decât o tăcere care ne smulge fiinţelor, şi

acelei prelungiri a deneconceputului asupra sferei de fiece clipă prin care se defineşte existenţa.

♦

Înţelesul începe să se demodeze. Nu privim îndelung o pânză a cărei intenţie este sesizabilă; bucata de muzică având un caracter perceptibil, conture definite, ne plictiseşte: poemul prea limpede, prea explicit ni se pare… de neînţeles. Domnia evidenţei este pe sfârşite: care-i adevărul limpede vrednic de osteneala de a fi enunţat? Ceea ce se poate comunica nu merită să zăboveşti asupră-i. Să deducem atunci că singur „misterul" trebuie să ne reţină? El nu-i cu nimic mai puţin fastidios decât evidenţa. Înţeleg prin aceasta misterul *deplin*, aşa cum a fost conceput până la noi. Al nostru, pur formal, nu-i decât un recurs al unor spirite dezamăgite de claritate, o profunzime găunoasă, asortată acelei etape a artei în care nimeni nu-i păcălit, în care, în literatură, în muzică, în pictură, suntem contemporanii tuturor stilurilor. Eclectismul, deşi dăunător inspiraţiei, ne lărgeşte, în schimb, orizontul şi ne îngăduie să profităm de toate tradiţiile. El eliberează teoreticianul, dar îl paralizează pe creator, căruia îi dezvăluie perspective, mult prea vaste; or, o operă se face alături sau în afara instruirii. Artistul de astăzi se refugiază în obscur pentru că nu mai poate inova cu *ceea ce ştie.* Masa cunoştinţelor sale a făcut dintr-însul un glosator, un Aristarc dezabuzat. Pentru a-şi salva originalitatea, nu-i rămâne decât aventura în ininteligibil. El va renunţa aşadar la evidenţele la care îl condamnă o epocă savantă şi sterilă. Poet, acesta se află în faţa unor cuvinte dintre care niciunul, în accepţia sa legitimă, nu-i încărcat cu viitor; dacă le vrea viabile, va trebui să le sfarme sensul, să alerge după *improprietate.* În Litere în general, asistăm la capitularea Verbului, care, oricât de straniu ar putea părea, este încă şi mai uzat decât noi. Să urmăm deci curba descendentă a vitalităţii sale, să ne acordăm gradului său de surmenaj şi decrepitudine, să-l însoţim pe drumul agoniei sale. Lucru ciudat: niciodată, în schimb, el n-a fost mai liber; demisia îi este şi triumful: emancipat de real şi de trăit, el îşi îngăduie în fine luxul de a nu mai exprima nimic în afară de echivocul propriului său joc. Tocmai de această agonie, de acest triumf, avea să se resimtă genul care ne interesează.

Apariţia romanului fără materie a dat o lovitură de moarte

romanului. S-a terminat cu afabulaţia, cu personajele, cu intrigile, cu cauzalitatea. Obiectul odată excomunicat, evenimentul odată abolit, nu mai subzistă decât un eu care îşi supravieţuieşte, care îşi aduce aminte că a fost, un eu *fără viitor,* care se cramponează de Indefinit, îl răsuceşte pe toate feţele, îl converteşte în tensiune, iar această tensiune nu sfârşeşte decât la ea însăşi; extaz pe hotarele Literelor, murmur inapt de a se topi în strigăt, litanie şi soliloc al Vidului, apel schizofrenic ce refuză ecoul, metamorfoză într-o extremitate ce se eschivează şi pe care n-o urmăreşte nici lirismul invectivei, nici acela al rugii. Aventurându-se până la rădăcinile Vagului, romancierul devine un arheolog al absenţei, care explorează straturile a ceea ce nu este şi n-ar putea fi, care scrutează insesizabilul şi-l desfăşoară în faţa privirilor noastre complice şi descumpănite. Mistic care se ignoră? Cu siguranţă nu pentru că misticul, dacă ne descrie transele aşteptării sale, aceasta se deschide asupra unui obiect în care el izbuteşte să se ancoreze. Tensiunea lui se revarsă în afara propriilor ei hotare, ori se păstrează ca atare în lăuntrul lui Dumnezeu, unde află un sprijin şi o justificare. Redusă la ea însăşi, lipsită de temelia unei realităţi, ea ar fi îndoielnică sau n-ar stârni decât curiozitatea psihologiei. Să admitem totuşi că această realitate care o susţine şi o transfigurează ar fi iluzorie: în accesele sale de acedie[1], el o recunoaşte. Dar resursele sale, automatismul tensiunii sale merg până acolo încât, în loc să se abandoneze Indefinitului şi să se contopească intru acesta, el îl substanţializează, îi dă o consistenţă şi un chip. După ce şi-a renegat căderile şi şi-a convertit nopţile în drum şi nu în ipostază, misticul pătrunde într-o regiune în care nu mai cunoaşte acea senzaţie, cea mai penibilă între toate, că *fiinţa* îţi este interzisă, că un pact cu ea nu va mai fi cu putinţă niciodată. Şi din această fiinţă vei cunoaşte numai periferia, numai frontierele: pentru asta eşti scriitor. Romancierul

1 „Oboseala în umbra mânăstirii şi imensitatea vidului întinsă în ţesuturi, o tristeţe surdă şi o melancolie fără elocvenţă, năşteau în sufletul călugărilor acel gol mânăstiresc, pe care Evul Mediu l-a numit acedia. Este un dezgust eleatic rezultat din pustiul inimii şi înmărmurirea lumii, un spleen religios. Nu o plictiseală *de,* ci *din* Dumnezeu, care pare a se fi lăsat peste singuratici, cu toate deşerturile lui. *Acedia* sunt toate adevărurile după-amiezelor de duminică în tăcerea apăsătoare a mânăstirilor şi tot ce nu este vibrant în Dumnezeu. Sufletul lui Baudelaire în Evul Mediu”. (Emil Cioran, *Lacrimi şi sfinţi.)* (N. trad.).

străbate un *no man's land* care se întinde între aceste frontiere şi cele ale literaturii în momentele sale cele mai bune. Ajunsă aici, în lipsa unui conţinut şi a unui obiect la care să se aplice, psihologia se anulează, pentru că a pătruns într-o zonă incompatibilă cu practica ei. Închipuiţi-vă un roman în care personajele n-ar mai trăi în funcţie unele de altele, nici de ele însele, un Adolphe, un Ivan Karamazov sau un Swann fără parteneri: veţi înţelege că zilele romanului sunt numărate şi că, dacă se încăpăţânează totuşi să dăinuie, va trebui să se mulţumească doar cu o carieră de cadavru.

Fără îndoială, trebuie să mergem şi mai departe: să dorim, dincolo de sfârşitul unui gen, pe acela al tuturor celorlalte, pe acela al artei. Lipsit de orice ieşire, omul ar avea bunul gust, proclamându-şi sărăcia, să-şi suspende cursa, măcar pe durata câtorva generaţii. Înainte de a se reîncepe, va trebui să se regenereze prin abrutizare: tocmai la asta îl şi angajează toată arta contemporană, în măsura în care subscrie la propria ei distrugere.

Nu că ar trebui să credem în viitorul metafizicii, şi nici în vreo altă specie de viitor. Departe de mine asemenea insanitate. Nu-i totuşi mai puţin adevărat că orice sfârşit conţine o făgăduinţă şi degajează orizontul. Când, în vitrina librăriilor, nu vom mai vedea niciun roman, un pas va fi făcut — poate că unul înainte, poate că unul înapoi… În orice caz, o întreagă civilizaţie întemeiată pe prospectarea futilităţilor se va nărui. Utopie? Divagaţie? Sau barbarie? Nu ştiu. Dar nu mă pot opri să nu mă gândesc la cel din urmă romancier.

Când, spre sfârşitul Evului Mediu, epopeea a început să se ofilească, pierind apoi, contemporanii acestui declin trebuie să fi încercat o uşurare: cu siguranţă, respirau mai liber. Mitologia creştină şi cavalerească odată epuizate, eroismul, conceput la nivel cosmic şi divin, a cedat locul tragediei: omul a pus stăpânire, în Renaştere, pe propriile sale limite, pe propriul său destin şi a devenit el însuşi până a ajunge astfel pe punctul de-a exploda. Apoi, neputând îndura multă vreme opresiunea sublimului, s-a coborât la nivelul romanului, epopee a erei burgheze, surogat de epopee.

În faţa noastră se cască un gol pe care îl vor umple nişte succedanee filosofice, nişte cosmogonii de un simbolism ceţos, nişte viziuni îndoielnice. Spiritul se va lărgi datorită lor şi va

îngloba mai multă materie decât conţine în mod obişnuit. Să ne gândim la epoca elenistică şi la efervescenţa sectelor gnostice: Imperiul, în vasta lui curiozitate, îmbrăţişa sisteme ireconciliabile şi, tot naturalizând zei orientali, ratifica o sumedenie de doctrine şi de mitologii. Precum o artă istovită devine permeabilă la forme de expresie ce-i erau străine, un cult la capătul resurselor se lasă năpădit de toate celelalte. Acesta a fost sensul sincretismului antic, acesta-i sensul sincretismului contemporan. Vidul nostru, în care se îngrămădesc arte şi religii disparate, cheamă idoli de aiurea, ai noştri fiind prea caduci pentru a mai veghea asupră-ne. Specializaţi în alte ceruri, nu tragem totuşi niciun folos dintr-asta: născută din lacunele noastre, din absenţa unui principiu de viaţă, ştiinţa noastră este o universalitate de suprafaţă, o risipire ce prevesteşte venirea unei lumi unificate întru vulgaritate şi grozăvie. Ştim cum, în antichitate, dogma a pus capăt fanteziilor gnosticismului; ghicim în ce fel de certitudine se vor încheia dezordinile noastre enciclopedice. Faliment al unei epoci în care istoria artei s-a substituit artei, cea a religiilor religiei.

♦

Să nu fim în mod inutil amari: anumite falimente sunt rodnice uneori. Astfel cel al romanului. Să-l salutăm aşadar, şi chiar să-l sărbătorim: singurătatea noastră se va afla astfel întărită, împuternicită. Tăiaţi de la un debuşeu, încolţiţi în fine în noi înşine, ne vom putea interoga mai bine asupra funcţiilor şi limitelor noastre, asupra inutilităţii de a avea o viaţă, de a deveni un personaj sau de a crea din ea unul. Romanul? Un veto opus pulverizării aparenţelor noastre, punctul cel mai depărtat al originilor noastre, artificiu menit să escamoteze adevăratele noastre probleme, ecran ce se interpune între realităţile noastre primordiale şi ficţiunile noastre psihologice. Nu-i vom admira niciodată îndeajuns pe cei care, impunându-i tehnici ce-l neagă, o atmosferă ce-l infirmă, exigenţe ce-l depăşesc, concurează la falimentul lui şi la acela al epocii noastre, căreia romanul îi este în acelaşi timp efigia, chintesenţa şi grimasa. El îi traduce toate feţele, îi acaparează toate posibilităţile de expresie. Mulţi îl adoptă, deşi natura lor

nu prea îi predispunea s-o facă. Astăzi, Descartes, ar fi probabil romancier; Pascal, cu siguranţă. Un gen devine universal când seduce spirite pe care nimic nu le purta spre el. Dar ironia vrea ca tocmai acestea să-l şi submineze: ele introduc în roman probleme eterogene naturii sale, îl diversifică, îl pervertesc şi-l încarcă peste măsură, făcând să-i pârâie arhitectura. Când nu mai ai la inimă viitorul romanului, ajungi să te bucuri văzându-i pe filosofi scriind despre el. Ori de câte ori aceştia se insinuează în viaţa Literelor, o fac pentru a le exploata confuzia sau pentru a le precipita falimentul total.

♦

Că literatura e menită pieirii este posibil şi chiar de dorit. La ce bună farsa interogărilor noastre, a problemelor noastre, a neliniştilor noastre? N-ar fi preferabil, la urma urmelor, să ne orientăm spre o condiţie de roboţi? Tristeţilor noastre individuale, prea sfâşietoare, le-ar urma tristeţi în serie, uniforme şi uşor de îndurat. Dispărând astfel operele originale sau profunde, vor dispărea şi visele şi secretele noastre. Fericirea, nefericirea, ar pierde orice înţeles de vreme ce n-ar mai avea *de unde* să provină iar noi am fi cu toţii în chip ideal desăvârşiţi şi nuli: *nimeni.* Ajunşi în amurg, la ultimele zile ale sorţii… să ne contemplăm zeii în derivă: erau pe măsura noastră, bieţii de ei. Poate că le vom supravieţui, poate că vor reveni diminuaţi, deghizaţi, pe furiş. Din respect pentru dreptate, să recunoaştem că, dacă ei se interpun între noi şi adevăr, acuma că se duc, nu suntem totuşi mai aproape de adevăr decât pe vremea când ne interziceam să-l privim ori să-l înfruntăm. La fel de jalnici ca şi ei, continuăm să lucrăm în fictiv şi să substituim, pe bună dreptate, o iluzie alteia: cele mai înalte certitudini ale noastre nu sunt decât minciuni *active…*

Oricum, materia literaturii se subţiază, iar aceea, mai limitată, a romanului piere sub ochii noştri. E oare mort cu adevărat, sau numai muribund? Incompetenţa în materie mă împiedică să mă pronunţ. După ce am susţinut că s-a sfârşit cu el, remuşcări prind să mă împresoare: dar dacă totuşi trăieşte? În acest caz, altora, mai pricepuţi, le revine menirea de a stabili gradul exact al agoniei sale.

X. FURII ŞI RESEMNĂRI

Cariera cuvintelor

Că istoria ideilor nu-i decât o înşiruire de vocabule convertite în tot atâtea absoluturi nu-i greu să ne convingem; e destul să evocăm cele mai memorabile evenimente filosofice de un secol încoace.

Cunoaştem triumful „ştiinţei" în epoca pozitivismului. Cine vorbea în numele ei putea delira în voie: totul îi era îngăduit de îndată ce invoca „rigoarea" sau „experienţa". Curând după aceea şi-au făcut apariţia Materia şi Energia: prestigiul majusculelor lor n-a durat multă vreme. Indiscreta, insinuanta Evoluţie câştiga teren în detrimentul lor. Sinonim savant al „progresului", imitaţie optimistă a destinului, ea pretindea să elimine orice mister şi să guverneze inteligenţele, generând un cult comparabil celui închinat „poporului". Deşi a avut şansa de a supravieţui popularităţii sale, ea nu mai trezeşte totuşi niciun accent liric: cine o mai exaltă se compromite sau e demodat.

Către începutul secolului, încrederea în concepte a fost zdruncinată. De aceasta avea să profite intuiţia cu tot cortegiul ei — durată, elan, viaţă — pentru a domni şi ea o bucată de vreme. Apoi s-a simţit nevoia de ceva nou: a venit rândul Existenţei. Cuvânt magic care i-a înflăcărat deopotrivă pe specialişti şi pe diletanţi. În sfârşit, se găsise cheia. Nimeni nu mai era un individ, fiecare era un Existent.

Cine oare va face un dicţionar al vocabulelor pe epoci. Un recensământ al modelelor filosofice? O asemenea lucrare ne-ar arăta că orice sistem se demodează prin terminologia lui, se uzează prin formă. Refuzăm să-l recitim pe cutare gânditor care ne-ar mai putea interesa numai pentru cât ne e peste putinţă să suportăm aparatul verbal în care îşi îmbracă ideile. Împrumuturile din filosofie sunt nefaste literaturii. (Să ne gândim la anumite fragmente din Novalis stricate de limbajul fichtean.) Doctrinele mor prin ceea ce le-a asigurat succesul: prin stil. Ca să retrăiască, trebuie să le regândim în jargonul nostru sau să le imaginăm înainte de elaborarea lor, în realitatea lor originară şi informă.

Printre vocabulele importante, există una a cărei carieră,

deosebit de lungă, suscită reflecţii melancolice. Am numit Sufletul. Când îi examinezi starea actuală, sfârşitul său jalnic, rămâi uluit. Şi totuşi *începuse* bine. Să ne amintim de locul pe care i-l acorda neoplatonismul: principiu cosmic, derivat al lumii inteligibile. Toate doctrinele antice impregnate de misticism se sprijineau pe el. Mai puţin preocupat să-i definească natura cât să-i determine folosinţa pentru credincioşi, creştinismul l-a redus la dimensiuni umane. Cât trebuie să fi regretat el vremurile când cuprindea natura şi se bucura de privilegiul de a fi în acelaşi timp imensă realitate şi principiu explicativ! În lumea modernă, el reuşeşte puţin câte puţin să recâştige teren şi să-şi consolideze poziţiile. Credincioşi şi necredincioşi deopotrivă trebuiau să-l ia în seamă, să-l menajeze şi să se bizuie pe el: chiar în plin materialism. Încă mai era citat, măcar pentru a fi combătut, iar filosofii, atât de reticenţi faţă de el, îi rezervau totuşi un ungher în sistemele lor.

Astăzi, cui îi mai pasă de Suflet? Nu-i pomenit decât din nebăgare de seamă; locul lui este în cântece: doar melodia mai izbuteşte să-l facă suportabil, să-i ierte aerul de vechitură. Discursul nu-l mai tolerează: îmbrăcând prea multe semnificaţii şi îndeplinind prea multe funcţii, s-a ponosit, s-a tocit, a decăzut. Patronul său, psihologul, tot sucindu-l şi răsucindu-l, avea să-i dea lovitura de graţie. De aceea el nu mai trezeşte în conştiinţele noastre decât regretul ce se asociază cu frumoasele reuşite apuse pe vecie. Şi când te gândeşti că odinioară înţelepţii îl venerau, îl puneau mai presus de zei şi-i ofereau universul ca să dispună de el după bunul său plac!

Dibăcia lui Socrate

Dacă ar fi dat unele precizări despre natura demonului său, şi-ar fi compromis o bună parte din glorie. Înţeleapta lui prudenţă a creat o curiozitate pe seama lui atât printre antici cât şi printre moderni; pe deasupra, ea a îngăduit istoricilor filosofiei să insiste asupra unui caz străin în toate privinţele de preocupările lor. Acest caz evocă altul: pe acela al lui Pascal. *Demon, hău,* pentru filosofie două infirmităţi picante sau două piruete… Hăul în cauză, s-o recunoaştem, descumpăneşte mai puţin. Nimic mai firesc din partea unui spirit în luptă deschisă cu raţiunea decât să-l perceapă şi să şi-l revendice; era însă

oare firesc ca tocmai inventatorul conceptului, promotorul raţionalismului, să-şi îngăduie „voci lăuntrice”?

Acest gen de echivoc continuă să fie rodnic pentru gânditorul care ţinteşte la posteritate. Raţionalistul consecvent nu ne prea interesează: îl ghicim şi, ştiind ce scop urmăreşte, îl abandonăm sistemului său. Calculat şi inspirat deopotrivă, Socrate, în schimb, a ştiut ce întorsătură să dea contradicţiilor sale, pentru ca ele să ne surprindă şi să ne descumpănească. Oare demonul său era un fenomen pur psihologic sau, dimpotrivă, corespundea unei realităţi profunde? să fi fost de origine divină sau nu răspundea decât unei exigenţe morale? îl înţelegea oare cu adevărat sau nu era decât o halucinaţie? Hegel îl consideră drept un oracol pur subiectiv, fără nimic exterior; Nietzche, drept un artificiu de comediant.

Cum să crezi că cineva poate juca o viaţă întreagă pe omul-care-aude-voci? A susţine un asemenea rol ar fi fost, chiar şi pentru un Socrate, o performanţă dificilă, dacă nu imposibilă. În fond, n-are prea multă importanţă dacă a fost stăpânit de demonul său ori l-a folosit doar pentru nevoile cauzei! De vreme ce şi l-a inventat, înseamnă, fără îndoială, că a fost silit s-o facă, fie şi numai pentru a apărea de nepătruns în ochii celorlalţi. Solitar anturat, prima lui datorie era să scape de anturajul său baricadându-se într-un mister real sau măsluit. Cum să faci deosebirea între un demon autentic şi un demon trucat? între un secret şi aparenţa unui secret? Cum să ştii dacă Socrate divaga sau umbla cu tertipuri?

Oricum, dacă învăţătura lui ne lasă indiferenţi, dezbaterea pe care a stârnit-o în legătură cu el însuşi ne interesează şi astăzi: n-a fost el oare primul gânditor care s-a erijat în *caz?* Şi nu cu el începe problema inextricabilă a sincerităţii?

Faţa cealaltă a unei grădini

Când problema fericirii o subminează pe aceea a cunoaşterii, filosofia îşi abandonează domeniul propriu pentru a se deda unei activităţi suspecte: ea se interesează de om... Întrebări pe care înainte n-ar fi catadicsit să le abordeze, acum o reţin şi încearcă să le răspundă cu aerul cel mai serios din lume. „Cum să evităm suferinţa?” este una dintre cele care o solicită în primul rând. Intrată într-o fază de oboseală, din ce în ce mai străină de neliniştea impersonală, de lăcomia de a cunoaşte, filosofia părăseşte astfel speculaţia şi, adevărurilor

care descumpănesc, le opune pe cele care consolează.

Acesta este genul de adevăruri pe care le aştepta de la Epicur o Grecie şubrezită şi aservită, pândind o formulă de odihnă şi un leac împotriva neliniştii. Pentru vremea lui, el a fost ceea ce este astăzi psihanalistul: nu denunţa oare şi el, în felul său, „zbuciumul în civilizaţie”? (În toate epocile confuze şi rafinate, un Freud încearcă să despovăreze sufletele.) Mai mult decât cu Socrate, odată cu Epicur filosofia a lunecat spre terapeutică. A vindeca şi mai ales a se vindeca, aceasta era ambiţia lui: deşi vroia să elibereze oamenii de frica de moarte şi de zei, el însuşi le încerca şi pe una şi pe cealaltă. Ataraxia cu care se fălea nu constituia experienţa sa obişnuită: „sensibilitatea” sa era notorie. Cât despre dispreţul pentru ştiinţe, dispreţ ce i s-a reproşat mai târziu, ştim că adeseori el este particularitatea unor „inimi rănite”. Acest teoretician al fericirii era bolnav: voma, pe cât se pare, de două ori pe zi. În ce suferinţe trebuie să se fi zbătut pentru a urî până-ntr-atât „tulburările sufletului”! Puţina seninătate pe care a reuşit s-o dobândească o rezerva desigur învăţăceilor săi; recunoscători şi naivi, aceştia i-au făurit o faimă de înţelepciune. Cum iluziile noastre sunt mult mai plăpânde decât ale contemporanilor săi, noi întrezărim cu uşurinţă faţa nevăzută a Grădinii sale…

Sfântul Pavel

Niciodată nu-i vom reproşa îndeajuns faptul că a făcut din creştinism o religie lipsită de eleganţă, că a introdus în el cele mai detestabile tradiţii ale Vechiului Testament: intoleranţa, brutalitatea, provincialismul. Cu câtă indiscreţie se amestecă în lucruri ce nu-l privesc, de care habar nu are! Părerile lui despre virginitate, abstinenţă şi căsătorie te îngreţoşează pur şi simplu. Răspunzător pentru prejudecăţile noastre religioase şi morale, el a fixat normele stupidităţii şi a înmulţit restricţiile care ne paralizează şi astăzi instinctele.

El n-are nici lirismul, nici accentul elegiac şi cosmic al vechilor profeţi; de la ei n-a preluat decât spiritul sectar şi tot ce era de prost gust, flecăreală, divagaţie pentru uzul cetăţenilor. Moravurile îl interesează în cel mai înalt grad. De îndată ce vorbeşte despre ele, îl şi vezi vibrând de răutate. Obsedat de cetate, de cea pe care vrea s-o distrugă ca şi de cea pe care vrea să zidească, el acordă mai puţină atenţie raporturilor dintre om şi Dumnezeu cât celor dintre oameni.

Examinaţi îndeaproape faimoasele Epistole: nu veţi desluşi în ele niciun moment de oboseală şi de delicateţe, de reculegere şi de distincţie; totul e furie, gâfâială, isterie josnică, neînţelegere a cunoaşterii, a solitudinii cunoaşterii. Pretutindeni intermediari, legături de rudenie, un spirit de familie: Tatăl, Maica, Fiul, îngeri, sfinţi; nici urmă de intelectualitate, niciun concept definit, nimeni doritor să înţeleagă. Păcate, răsplăţi, contabilizare a viciilor şi a virtuţilor. O religie fără întrebări: un dezmăţ de antropomorfism. Roşesc pentru Dumnezeu pe care ni-l propune; descalificarea lui devine o datorie: în halul în care a ajuns este oricum pierdut.

Nici Lao Zi[2] nici Buddha nu se prevalează de o Fiinţă identificabilă; dispreţuind intrigăriile credinţei, ei ne invită să medităm şi, pentru ca această meditaţie să nu meargă în gol, îi fixează ţelul: Tao sau Nirvana. Aveau altă idee despre om.

Cum să medităm când trebuie să raportăm totul la un individ… suprem? Cu psalmi, cu rugăciuni, nu cauţi nimic, nu descoperi nimic. Numai din lene personificăm divinitatea şi o implorăm. Grecii s-au trezit la filosofie în momentul când zeii lor li s-au părut insuficienţi; conceptul începe unde sfârşeşte Olimpul. A gândi înseamnă a înceta să venerezi, înseamnă a te răzvrăti împotriva misterului şi a-i proclama falimentul.

Adoptând o doctrină străină lui, convertitul îşi închipuie că a făcut un pas spre sine însuşi, când el îşi escamotează doar dificultăţile. Pentru a scăpa de insecuritate — sentimentul său dominant — el se consacră primei cauze pe care i-o oferă hazardul. Odată intrat în posesia „adevărului”, îşi va răzbuna pe ceilalţi vechile sale incertitudini, vechile sale spaime. Acesta a fost cazul convertitului, al Sfântului Pavel. Ifosele sale grandilocvente ascundeau prost o nelinişte pe care se străduia să şi-o biruie fără a reuşi.

Ca toţi neofiţii, credea că prin noua sa credinţă îşi va schimba firea şi îşi va învinge incertitudinile pe care se ferea cu străşnicie să le împărtăşească auditoriului şi corespondenţilor săi. Numeroase minţi s-au lăsat amăgite de el. Asta se întâmpla, e drept, într-o vreme când se căută „adevărul”, când nimeni nu se interesa de *cazuri.* Faptul că, în Atena, apostolul

2 Transcriem astfel, potrivit normelor oficiale, numele marelui filosof cunoscut în mod tradiţional la noi sub forma Lao Ţi sau Lao Tzi, (N. trad.)

nostru a fost rău primit, şi a găsit o ambianţă refractară elucubraţiilor sale, se explică prin aceea că locuitorii cetăţii încă mai *discutau*, iar scepticismul, departe de a abdica, îşi apăra în continuare poziţiile. Balivernele creştine nu puteau face carieră; ele aveau, în schimb, să fascineze Corintul, oraş al drojdiei umane, refractar la dialectică.

Plebea vrea să fie copleşită cu invective, cu ameninţări şi revelaţii, cu discursuri sforăitoare: îi plac clonţoşii. Sfântul Pavel a fost unul dintre ei, cel mai inspirat, cel mai înzestrat, cel mai abil din toată antichitatea. Şi astăzi mai percepem ecourile zarvei pe care a stârnit-o. Ştia să se cocoaţe pe estrade şi să-şi clameze pandaliile. Nu el a introdus în lumea greco-romană un ton de bâlci? Înţelepţii timpului său recomandau tăcerea, resemnarea, abandonul, lucruri impracticabile; el în schimb, mai dibaci, a venit cu reţete foarte îmbietoare: cele care salvează pleava şi îi demoralizează pe delicaţi. Revanşa lui asupra Atenei a fost deplină. Poate cu dacă ar fi triumfat acolo de la bun început, resentimentele lui s-ar fi îmblânzit. Nicicând un eşec n-a avut consecinţe mai grave. Iar faptul că am ajuns nişte păgâni schilodiţi, fulgeraţi, crucificaţi, nişte păgâni trecuţi printr-o vulgaritate profundă, de neuitat, o vulgaritate de două mii de ani, acestui eşec îl datorăm.

♦

Un evreu ne-evreu, un evreu pervertit, un trădător. De aici impresia de nesinceritate ce se desprinde din apelurile sale, din exhortaţiile sale, din violenţele sale. Este suspect: prea pare *convins.* Nu ştii de unde să-l apuci, cum să-l defineşti; plasat la o răscruce a istoriei, el a trebuit să sufere multiple influenţe. După ce a şovăit între mai multe căi, a sfârşit prin a alege una, pe cea *bună.* Cei de teapa lui joacă la sigur: obsedaţi de posteritate, de ecoul pe care îl vor stârni gesturile lor, atunci când se sacrifică pentru o cauză, o fac în calitate de victime *eficace.*

Când nu mai ştiu pe cine să detest, deschid Epistolele şi mă liniştesc numaidecât. E omul meu. Mă face să cad în transă, să tremur. Ca să-l urăsc *de aproape,* în postură de contemporan, fac tabula rasa din douăzeci de secole şi-l urmez în turneele sale; succesele lui mă descurajează, supliciile la care e supus

mă umplu de bucurie. Întorc împotriva lui frenezia pe care mi-o comunică: din păcate, vai! nu tot aşa a procedat şi Imperiul.

O civilizaţie putredă pactizează cu propria ei boală, iubeşte virusul care o roade, nu se mai respectă, îl lasă pe un sfânt Pavel să circule... Prin însuşi acest fapt ea se recunoaşte învinsă, măcinată, sfârşită. Duhoarea de hoit atrage şi aţâţă apostolii, gropari hrăpăreţi şi buni de gură.

O lume de splendoare şi lumină a cedat în faţa agresivităţii acestor „duşmani ai Muzelor", ai acestor turbaţi care, şi astăzi, ne inspiră o panică amestecată cu aversiune. Păgânismul i-a tratat cu ironie, armă inofensivă, prea nobilă ca să răpună o hoardă recalcitrantă la nuanţe. Delicatul care raţionează nu se poate măsura cu beoţianul care se roagă. Încremenit în atitudinile dispreţului şi ale surâsului, el va sucomba la primul asalt, căci dinamismul, privilegiul drojdiei, vine totdeauna de jos.

Ororile antice erau de o mie de ori preferabile ororilor creştine. Aceste creiere înfierbântate, aceste suflete bântuite de remuşcări năstruşnice, aceşti demolatori înverşunaţi împotriva visului de blândeţe al unei societăţi întârziate, aveau să maltrateze conştiinţele pentru a le preschimba în „inimi". Cel mai competent dintre ei a făcut-o cu o perversitate care, la început, a dezgustat spiritele, dar, mai târziu, avea să le marcheze, să le zdruncine şi să le asocieze într-o aventură infamă.

Crepusculul greco-roman era totuşi demn de alt duşman, de altă făgăduinţă, de altă religie. Cum să admiţi o umbră de progres când te gândeşti că scornelile creştine au putut înăbuşi atât de uşor stoicismul? Dacă acesta ar fi reuşit să se propage, să pună stăpânire pe lume, omul ar fi *izbândit,* sau ar fi fost aproape de izbândă. Resemnarea, devenită obligatorie, ne-ar fi învăţat să îndurăm nenorocirile noastre cu demnitate, să ne amuţim vocile, să ne contemplăm cu seninătate nimicnicia. Ar fi dispărut oare poezia din moravurile noastre? La dracu poezia! În schimb, am fi dobândit facultatea de a îndura fără să crâcnim toate încercările. Să nu acuzi pe nimeni, să nu te laşi stăpânit nici de tristeţe, nici de bucurie, nici de regret, să-ţi reduci raporturile cu universul la un joc armonios de înfrângeri, să trăieşti ca un condamnat senin, să nu implori divinitatea, ci să-i dai mai degrabă un avertisment... Asta nu

era cu putinţă. Împresurat din toate părţile, stoicismul, fidel principiilor sale, a avut eleganţa să moară fără zvârcoliri. O religie se instalează pe ruinele unei înţelepciuni: uneltirile pe care le foloseşte una nu i se potrivesc celeilalte. Întotdeauna oamenii vor prefera să deznădăjduiască în genunchi decât în picioare. Mântuirea este năzuinţa laşităţii şi a oboselii lor, incapacitatea de a se înălţa la nemângâiere şi de a scoate dintr-însa temeiuri de mândrie. Se dezonorează cine moare escortat de speranţele care l-au făcut să trăiască. N-au decât să se târască spre „ideal" şi să se înglodeze în el mulţimile şi propovăduitorii flecari! Solitudinea este mai degrabă o misiune decât o determinare: a te înălţa la ea şi a ţi-o asuma înseamnă a renunţa la sprijinul acelei josnicii care garantează reuşita oricărei întreprinderi, fie religioasă, fie de alt gen. Recapitulaţi istoria ideilor, a gesturilor, a atitudinilor; veţi vedea că viitorul a fost întotdeauna complicele mulţimii. Nu se predică în numele lui Marc Aureliu: cum el nu se adresa decât sieşi, n-a avut nici discipoli, nici spectatori; în timp ce nu mai contenim să înălţăm temple în care anumite Epistole sunt citate până la saturaţie. Câtă vreme tot aşa va fi, îl voi urmări cu arţagul meu pe cel care a ştiut, cu atâta dibăcie, să ne capteze interesul pentru chinurile sale.

Luther

Nu-i totul să ai credinţă; important este s-o şi înduri ca pe un blestem, să vezi în Dumnezeu un duşman, un călău, un monstru şi totuşi să-l iubeşti proiectând printr-însul toată inumanitatea de care dispui, la care visezi... Biserica a făcut din el o făptură ştearsă, degenerată, amabilă; Luther protestează: Dumnezeu, susţine el, nu-i nici „nătărăul", nici „duhul blajin", nici „încornoratul" care ni se propune spre venerare, ci un „foc mistuitor", un turbat „mai cumplit decât diavolul", şi care se desfată schingiuindu-ne. Nu că ar nutri un respect sfios faţă de El. La nevoie, îl ia la rost şi-l tratează de la egal la egal: „Dacă Dumnezeu nu mă ocroteşte şi nu-mi salvează onoarea, ruşine lui!" Luther ştie să îngenuncheze, să se umilească, după cum ştie să fie şi insolent, să implore pe un ton provocator, să treacă de la suspin la admonestare, să se roage ca *polemist.* În ochii lui, orice cuvânt este bun, chiar şi cel mai vulgar, pentru a adora sau a blestema. Chemându-l pe Dumnezeu la ordine, el a dat un înţeles nou umilinţei, făcând

din ea un schimb între mizeriile creatorului şi cele ale creaturii. Să terminăm cu pietatea, să terminăm cu neliniştile emasculate! Un minimum de agresivitate dă relief credinţei: Dumnezeu nu răspunde chemărilor duioase; el vrea să fie interpelat, hărţuit, îi plac, între el şi ai săi, acele neînţelegeri pe care Biserica se străduieşte să le aplaneze. Supraveghind stilul credincioşilor, ea îi rupe de Cer care, de fapt, nu reacţionează decât la ocări, la înjurături, la strigătele pornite din rărunchi, la expresiile care sfidează cenzura teologiei sau a bunului gust, care o sfidează chiar şi pe cea a… raţiunii.

Cât valorează această raţiune, nu-i întrebaţi pe filosofi; e meseria lor s-o menajeze şi s-o apere. Pentru a-i dezlega taina, adresaţi-vă celor care au cunoscut-o pe spinarea şi în carnea lor. Nu întâmplător a numit-o Luther târfă. Asta şi este prin natura şi conduita ei. Nu trăieşte ea oare din simulare, versatilitate şi impudoare? Cum nu se leagă de nimic, cum *nu-i* nimic, se dă tuturor, şi toţi o pot folosi: cei drepţi şi cei nedrepţi, martirii şi tiranii. Nu-i cauză pe care să n-o slujească: ea pune totul pe acelaşi plan, fără reticenţe, fără slăbiciuni, fără vreo preferinţă oarecare; primul venit îi obţine favorurile. Doar naivii o proclamă bunul nostru cel mai de preţ. Luther a demascat-o. Este adevărat că nu tuturor le este dat să fie bântuiţi de Diavol.

Sunt spirite care se aruncă în mrejele ispitei, care trăiesc pe picior de intimitate cu Necuratul şi nu fug de el decât pentru a-l regăsi şi mai bine… „Îl purtam, spune Luther, atârnat de gât”, „a dormit lângă mine, în patul meu, mai adesea decât nevastă-mea”. În cele din urmă ajunge chiar să se întrebe „dacă diavolul nu-i cumva Dumnezeu”.

Departe de a-i fi liman, credinţa era pentru el naufragiu râvnit, căutat, o primejdie ce-l măgulea şi-l înălţa în propriii săi ochi. Pură, o religie ar fi sterilă: virulent şi profund într-o religie nu-i divinul, ci demoniacul. Vrând s-o cruţi de societatea Diavolului, înseamnă s-o transformi într-o dulcegărie lipsită de vlagă, s-o degradezi. Pentru a crede în realitatea mântuirii trebuie să crezi mai întâi în cea a căderii; orice act religios debutează prin întrezărirea infernului, — materie primă a credinţei; — cerul nu vine decât *după* aceea, în chip de corectiv

şi consolare: un lux, o superstiţie, un accident cerut de gustul nostru pentru echilibru şi simetrie. Singur Diavolul e *necesar.* Religia care se lipseşte de el slăbeşte, se macină, devine cucernicie difuză, pusă pe dezbateri. Cine caută cu orice preţ mântuirea nu va face niciodată o mare carieră religioasă.

E meritul Reformei de a fi tulburat somnul conştiinţelor, de a fi refuzat narcoticele Romei, opunând imaginii unui Dumnezeu bun şi unui Satan oarecare pe aceea a unei divinităţi echivoce şi unui demon atotputernic. Ideea de predestinare, şi Luther ştia asta, e o idee imorală. Motiv în plus ca s-o susţină şi s-o promoveze. Misiunea lui era să şocheze şi să scandalizeze spiritele, să le adâncească suferinţele, să le împresoare cu speranţe imposibile; într-un cuvânt, să *micşoreze numărul aleşilor.* El a avut onestitatea de a recunoaşte că în anumite privinţe şi-a însuşit sugestiile Duşmanului. Aşa se explică îndrăzneala de a condamna majoritatea credincioşilor. Vroia să deruteze? Nu încape nicio îndoială. Cinismul profeţilor ne reconciliază cu doctrinele lor, şi chiar cu victimele lor…

În ciuda inabilităţii sale de a spera, Luther apare totuşi ca un eliberator: nu puţine mişcări de emancipare purced de-a dreptul de la el. Căci el n-a proclamat suveranitatea absolută a lui Dumnezeu decât pentru a denigra mai bine orice altă formă de autoritate. „A fi prinţ, spune Luther, şi a nu fi tâlhar, este aproape imposibil.” Maximele răzvrătirii sunt frumoase; şi mai frumoase sunt cele ale ereziei. Dacă Europa se defineşte printr-o succesiune de schisme, dacă gloriile ei se reduc la un cortegiu de heterodoxii, numai lui i le datorează. Strămoş al multor înnoitori, el a avut totuşi asupra lor avantajul de a nu cădea în optimism, viciu care dezonorează revoluţiile. Mai aproape decât noi de izvoarele Păcatului, nu putea să ignore faptul că a elibera omul nu înseamnă neapărat a-l şi salva.

Navigând între Evul Mediu şi Renaştere, hărţuit de convingeri şi impulsuri contradictorii, acest Rabelais al neliniştii era mai indicat decât oricine să înzdrăvenească un creştinism pe cale de a se debilita, de a se decolora. Singur el ştia cum să procedeze ca să-l întunece. Cucernicia lui era *neagră.* Chiar cea a lui Pascal, sau a lui Kierkegaard pălesc alături de a sa: unul e prea scriitor, celălalt prea filosof. Luther însă, trăgându-şi puterea din neurastenia lui ţărănească, avea

instinctul trebuincios. încăierării cu puterile Binelui şi cele ale Răului. Familiară, savuroasă, grosolănia lui nu dezgustă niciodată. El n-are nimic înşelător, nimic dintr-un apostol clasic; nici ură savantă, nici vehemenţă studiată. Din dezinvoltura spaimelor sale răzbate o notă de umor: ceea ce le lipsea mai ales promotorilor Crucii. Luther? Un sfânt Pavel umanizat.

Dincolo de self-pity

Nu-l consideraţi învins pe cel care se înduioşează de sine: el are încă destulă energie pentru a se apăra de primejdiile ce-l ameninţă. Să-şi plângă de milă, aşadar! E felul său de a-şi travesti vitalitatea. Se afirmă şi el cum poate: lacrimile sale ascund adesea un ţel agresiv.

Şi nici nu-i consideraţi lirismul sau cinismul drept semne de slăbiciune; acestea emană deopotrivă dintr-o forţă latentă, dintr-o capacitate de expansiune sau refuz. Potrivit împrejurărilor, el uzează de unul sau de celălalt: e bine înarmat. De altminteri, nu ignoră defel consolidările unei existenţe fără orizont, potolite, îndrăgindu-şi impasurile, mândră cât se poate să culmineze într-o înfrângere. Lăsaţi-l aşadar fericirii sale. În schimb, plecaţi-vă asupra celui care nu se mai poate înduioşa de sine, care îşi respinge suferinţele, le izgoneşte şi din natura, şi din vocea sa. Renunţând la resursele văicărelii şi ale rânjetului, el încetează să mai comunice cu propria-i viaţă pe care o transformă în obiect. Înseşi durerile îl cotropesc izolate de eul său, şi, dacă le înregistrează, o face pentru a le declasa, pentru a le preschimba în lucruri şi a le abandona materiei. Nimeni, nici el însuşi, nu ştie la ce mai reacţionează. Descumpăniţi, înţelepţii îi întorc spatele; dar poate că ar mai trezi mila sau invidia nebunilor, dacă aceştia ar putea să-şi dea seama că, fără să-şi piardă minţile, el a mers mai departe decât ei.

Dulceaţa hăului

Când credinciosul simte acea intoleranţă ce refuză orice soluţie, faţă de orice tentativă de a încheia procesul cunoaşterii, acea aversiune pentru definitiv, el nu gândeşte decât cum să se pedepsească pentru a fi căzut în mrejele mântuirii. Aşa născoceşte el păcatul, sau se întoarce spre propriile-i „tenebre” care, prea eficace pentru a fi doar

inventate, pun stăpânire pe credinţa lui, îl zdruncină şi fac din el un eşec întru Lumină.

Nu mă pot împiedica să-i citesc pe gânditorii religioşi, să mă tăvălesc în spaimele lor, să mă ghiftuiesc cu ele. Asist fermecat la cele ale lui Pascal, şi mă înminunez văzând cât este el de-al nostru. Romantismul n-a făcut decât să-i dilueze temele: Senancour e un Pascal difuz, Chateaubriand un Pascal sforăitor. Puţine sunt motivele psihologiei recente pe care să nu le fi atins măcar în treacăt sau să nu le fi presimţit. Dar a făcut mai mult: ticsind religia cu îndoieli şi asimilând-o unei abrutizări deliberate, el a reabilitat-o în ochii necredinciosului. Ambiţios, hârţuit, indiscret în felul său, acest gazetar de bârfe ale cerului şi ale infernului îi pizmuia desigur pe sfinţi, cunoscând înciudarea de a nu-i egala şi de a nu le putea opune decât o credinţă sfâşiată: fericită sfâşiere, fără de care ar fi lăsat niscai searbăde *Fioretti* sau cine ştie ce adormitoare *Introducere în viuţa pioasă.*

Plictisul, care îl preocupa ceva mai mult decât graţia divină, îl obsedează, face dintr-însul substanţa noastră, „veninul" spiritului nostru, principiul care sălăşluieşte „în adâncul inimii". Va afirma cineva că se preface numai a-l împărtăşi? Nimic mai neadevărat; putem să ne jucăm de-a mila sau de-a cucernicia, putem să ne rugăm din convingere (ceea ce şi făcea el), să împreunăm mâinile şi să luăm o atitudine de circumstanţă (ceea ce şi recomandă el); dar plictisul nu ni-l prescrie nicio practică, nicio tradiţie, nicio metodă; nicio doctrină nu-l preconizează, nicio credinţă nu-l iartă. Este un sentiment condamnat. Pascal răspundea la solicitările sale pentru că îl găsea în el însuşi şi poate că se şi desfăta cu „veninul" lui. E obsedat de plictis, ca şi de „glorie" despre care ne vorbeşte cu atâta pătrundere, încât e greu de gândit că ea a însemnat pentru el doar un pretext de a ne denunţa deşertăciunea. El descrie nevoia noastră de glorie şi o analizează în toate amănuntele; minuţie suspectă şi revelatoare: sub obsesia gloriei se ascund adeseori operaţiunile[3] plictisului...

Impur ca orice moralist, preocupat să ne pironească de supliciile ca şi de rănile noastre, el ne va fi învăţat să ne urâm,

3 Presupunem că E.M. Cioran foloseşte aici termenul *opérations* cu sensul său teologic, în ironică simetrie cu *operaţiunea graţiei* sau a *Sfântului Duh*. (N. Tr.)

să savurăm chinurile scârbei de sine şi dacă propriile noastre conştiinţe puroiază, dacă suntem nişte ciumaţi în extaz, nişte fanatici ai putreziciunii noastre, el poartă întreaga răspundere.

Descărnat si senzual totodată, când se apleacă asupra insignifianţei noastre, îl simţim fremătând de bucurie; neantul nostru e beţia lui; vibrând la tot ce ne anulează, exaltându-se la contrastul infinitului şi al infimului, Pascal, participă în calitate de expert la spectacolul corupţiei noastre: n-a deschis el oare calea artei de-a extrage din suferinţă substanţa desfătărilor noastre?

Dulceaţa urii de sine: dulceaţa prăbuşirii! Să nu-l mai plângem pe acela care simţea un hău în preajma sa, căci hăul acela era fără îndoială un izvor de desfătări pentru el când, pentru a-şi salva prestigiul, simula groaza. Chiar şi marile spirite mint când e vorba de plăcerile lor, iar iscodirea hăului e o voluptate. Pentru a recunoaşte aceasta, a fost nevoie de impudoarea vremurilor recente, şi de acea curiozitate pe care o încercăm cu toţii pentru propriile noastre secrete. De altminteri, sondajele în „adâncul inimii" trebuiau să ne ducă la descoperirea Inconştientului, ultimă versiune a „tenebrelor" pascaliene.

Limbajul ironiei

Oricât de aproape am fi de paradis, ironia vine să ne îndepărteze de el. „Inepţii, ne spune ea, ideile voastre despre o fericire imemorabilă sau viitoare, ne spune ea. Lecuiţi-vă de nostalgii, de obsesia puerilă a începutului şi a sfârşitului veacurilor. Eternitatea, durată moartă, nu-i preocupă decât pe cei nevolnici. Bizuiţi-vă pe clipă, lăsaţi-o să vă resoarbă visele."

Ne întoarcem privirile spre cunoaştere? Ea ne semnalează zădărnicia şi ridicolul ei.; „La ce bun să degradezi lucrurile în probleme? Cunoştinţele voastre se anulează una pe alta, şi nu se poate spune că cea mai proaspătă ar fi mai bună decât cea dintâi. Îngrădiţi în impresia că *totul se ştie de când lumea,* voi nu mai aveţi altă materie în afară de cea a cuvintelor: gândirea nu aderă la fiinţă."

Şi când, înminunaţi, cugetăm la vreun călugăr hindus care, nouă ani de-a rândul, a meditat încremenit cu faţa la zid, ea intervine iarăşi ca să ne dezvăluie că la capătul atâtor cazne el a descoperit neantul cu care începuse! „Vedeţi, insinuează ea,

ce comice sunt aventurile spiritului. Depărtaţi-vă de el şi profitaţi de aparenţe. Dar să nu căutaţi cumva în spatele lor cine ştie ce temei, cine ştie ce taină: nimic n-are temei, nici taină. Păziţi-vă să scotociţi iluzia, să atentaţi la unica realitate ce există…

Vorbindu-ne astfel, ea ne deprinde cu acest limbaj, nu fără a compromite atât experienţele noastre metafizice cât şi modelele care ne îndemnau să le încercăm. Iar dacă se mai agravează şi cu umor, atunci ne va exclude pe vecie din acel viitor *în* afara *timpului* care este absolutul.

Cruzimea — un lux

În doză normală, frica indispensabilă acţiunii şi gândirii, ne stimulează simţurile şi spiritul; fără ea, nu există act de curaj, nici chiar de laşitate… fără ea, pe scurt, niciun fel de act. Dar când, nemăsurată, ea ne împresoară şi ne cotropeşte, iat-o metamorfozându-se în principiu nociv, în cruzime. Cel care tremură visează să-i facă pe ceilalţi să tremure, cel care trăieşte cu spaimă sfârşeşte în ferocitate. Aşa s-a întâmplat cu împăraţii romani. Cum presimţeau, cum simţeau că vor fi asasinaţi, se consolau măcelărind… Descoperirea unui prim complot trezea şi dezlănţuia în ei monstrul. Şi ca să-şi uite frica, se baricadau în cruzime.

Dar noi, muritori de rând, care nu ne putem îngădui luxul de a fi cruzi cu semenii noştri, suntem nevoiţi să ne exercităm şi să ne uşurăm spaimele pe noi înşine, pe carnea şi pe spiritul nostru. Tiranul din noi tremură; simte nevoia să acţioneze, să-şi descarce turbarea, să se răzbune; şi asupra noastră îşi revarsă răzbunarea. Aşa cere modestia condiţiei noastre. În mijlocul spaimelor noastre, nu puţini dintre noi evocă un Nero care, lipsit fiind de un imperiu, n-ar dispune decât de propria sa conştiinţă pe care s-o brutalizeze şi s-o schingiuiască.

Analiza surâsului

Ca să ştiţi dacă cineva este sau nu pândit de nebunie, nu-i nevoie decât să-i examinaţi *surâsul.* Vi se pare a desluşi în el o umbră de stânjeneală? Improvizaţi-vă atunci fără teamă psihiatru.

Este suspect surâsul ce nu aderă la o fiinţă şi pare a veni de aiurea, de la *altcineva*; şi vine într-adevăr de la un altul, de la dementul care aşteaptă, se pregăteşte şi se organizează înainte

de a se declara.

Lumină fugară emanată din noi, surâsul nostru durează cât trebuie să dureze, fără a se prelungi dincolo de prilejul sau de pretextul care l-a provocat. Cum nu zăboveşte prea mult pe chipul nostru, abia ce-l observi: el aderă la o anumită situaţie, epuizându-se instantaneu. Celălalt surâs, cel suspect, supravieţuieşte evenimentului care l-a născut, întârzie, se perpetuează, nu ştie cum să dispară. La început ne solicită atenţia, ne intrigă, apoi ne stânjeneşte, ne tulbură şi ne obsedează. Degeaba încercăm să facem abstracţie de el sau să-l respingem; ne priveşte, şi-l privim. Niciun mijloc de a-l eluda, de a ne apăra împotriva forţei sale de insinuare. Senzaţia de nelinişte pe care ne-o stârnea se amplifică, se adânceşte şi se preschimbă în frică. El, în schimb, neputându-se încheia, se dezvoltă parcă desprins, şi independent de interlocutorul nostru: surâs în sine, surâs înfricoşător, mască ce-ar putea acoperi orice chip: de pildă, al nostru.

Gogol

Unele mărturii, rare ce-i drept, ni-l înfăţişează ca pe un sfânt; altele, mai frecvente, ca pe o fantomă. „Mi se părea că aduce atât de puţin a fiinţă vie, scria Aksakov a doua zi după moartea lui Gogol, încât până şi eu, care mă tem de cadavre şi nu suport vederea lor, în faţa trupului său n-am avut deloc această senzaţie.”

Torturat de un frig care nu-l slăbeşte o clipă, el repetă întruna: „Dârdâi de frig, dârdâi de frig”. Aleargă din ţară în ţară, consultă medici după medici, trece din clinică în clinică: de frigul lăuntric nu-i vindecare sub niciun climat. Nu i se cunoaşte nicio legătură. Biografii săi vorbesc deschis de neputinţă, şi nu-i meteahnă care să izoleze mai tare un om. Neputinciosul dispune de o forţă lăuntrică ce îl singularizează, îl face inaccesibil şi în mod paradoxal primejdios: el provoacă frică. Animal ieşit din animalitate, om fără de rasă, viaţi din care instinctul dezertează, neputinciosul se înalţă tocmai prin ceea ce a pierdut: e victima preferată a spiritului. Ne-am putea oare închipui un şobolan neputincios? Rozătorii îndeplinesc de minune actul în discuţie. Nu s-ar spune acelaşi lucru despre oameni: cu cât sunt mai excepţionali, cu atât mai pronunţat se

vădeşte în cazul lor această slăbiciune majoră care îi smulge din rândul fiinţelor. Orice activitate le este îngăduită în afară de aceea care ne înrudeşte cu ansamblul zoologiei. Sexualitatea ne egalizează; mai mult: ne răpeşte misterul... Într-o măsură mult mai mare decât restul nevoilor şi acţiunilor pe care le întreprindem, ea ne aşază laolaltă cu semenii noştri: cu cât o practicăm mai mult, cu atât mai temeinic intrăm în rândul lumii: în cursul unei operaţii reputat bestiale ajungem a ne dovedi calitatea de cetăţean: nimic mai *public* decât actul sexual.

Abstinenţa voluntară sau forţată, plasând individul mai presus şi totodată mai prejos de Specie, face din el un amestec de sfânt şi de imbecil care ne intrigă şi ne năuceşte. De aici vine ura echivocă pe care o nutrim faţă de călugăr, cum de altminteri faţă de orice bărbat care a renunţat la femeie, care a renunţat să fie ca noi. Singurătatea lui nu i-o vom ierta niciodată: ea ne umileşte pe cât ne şi dezgustă; este o provocare. Stranie superioritate a metehnelor! Într-o zi, Gogol a mărturisit că dacă i-ar fi cedat iubirii, ea l-ar fi „spulberat numaidecât”. Asemenea mărturisire, răscolitoare şi fascinantă, ne duce cu gândul la „taina” lui Kierkegaard. La acel „ghimpe din carne” de care vorbeşte acesta. Totuşi filosoful danez era o fire erotică: ruptura logodnei sale, eşecul său amoros l-a chinuit toată viaţa şi i-a marcat până şi scrierile teologice. Ar trebui oare să-l comparăm atunci pe Gogol cu Swift, cu acest alt „străfulgerat”? Ar însemna să uităm că Swift a avut, dacă nu norocul de a iubi, cel puţin pe acela de a face victime. Pentru a-l situa pe Gogol, trebuie să închipuim un Swift fără Stella şi fără Vanessa.

♦

Fiinţele care trăiesc sub ochii noştri în *Revizorul* sau în *Suflete moarte*, observă un biograf, nu sunt „nimic”. Şi fiind „nimic”, sunt „totul”.

Ele sunt într-adevăr lipsite de „substanţă”; de unde şi universalitatea lor. Ce sunt Cicikov, Pliuşkin, Sobakevici, Nozdrev, Malinov, eroul din *Mantaua,* sau cel din Nasul, dacă nu noi înşine reduşi la esenţa noastră? „Suflete nule”, spune Gogol; cu toate acestea, ele ating o anumită măreţie: cea a platitudinii. Un Shakespeare al *meschinului* ai spune, un Shakespeare, preocupat să observe maniile noastre,

minusculele noastre obsesii, urzeala zilelor noastre. Nimeni ca Gogol n-a mers mai departe în perceperea cotidianului. Pe atâta realitate, personajele sale devin inexistente şi se convertesc în simboluri în care ne recunoaştem pe deplin. Ele nu decad; sunt decăzute dintotdeauna. Vrând-nevrând te gândeşti la *Posedaţii;* dar în timp ce eroii lui Dostoievski se avântă spre limita lor, ai lui Gogol se trag îndărăt spre a lor; unii par să răspundă unei chemări care îi depăşeşte, ceilalţi nu-şi ascultă decât nemăsurata trivialitate.

În ultima perioadă a vieţii sale, Gogol a fost cuprins de remuşcări: personajele sale, gândea el, nu-s decât viciu, vulgaritate, gunoi. Era timpul să li se dăruiască nişte virtuţi. Să fie smulse din decăderea lor. Aşa a scris partea a doua a *Sufletelor moarte*: din fericire, a aruncat-o în foc. Eroii lui nu puteau fi „salvaţi". Gestul său a fost pus pe seama nebuniei, când el emana dintr-un scrupul al conştiinţei sale de artist: scriitorul a biruit profetul. Ne place la el tocmai ferocitatea, dispreţul de oameni, viziunea unei lumi osândite: cum am fi suportat o caricatură moralizatoare? Pierdere ireparabilă, zic unii; pierdere mai degrabă salutară.

♦

Către sfârşit, Gogol e încă animat de o forţă obscură pe care nu ştie s-o folosească; el lâncezeşte într-o letargie străbătută în răstimpuri de tresăriri; tresăriri de spectru. Umorul care îi îngăduia să-şi ţină la respect „accesele de spaimă" dispare. O jalnică aventură începe. Prietenii îl părăsesc. A comis nebunia de a publica *Extrase din corespondenţa mea,* care au fost, el însuşi o recunoaşte, o „palmă pentru public, o palmă pentru prietenii mei, o palmă pentru mine". Slavofili şi occidentalişti l-au renegat deopotrivă. Cartea era o apologie a puterii, a iobăgiei, o divagaţie reacţionară. Spre nenorocul lui, Gogol s-a agăţat de un oarecare părinte Matvei, impermeabil la artă, mărginit, agresiv, care a avut asupra lui ascendentul confesorului; al torţionarului. Purta la el scrisorile pe care le primea de la acest Matvei, le citea şi le recitea; cură de stupiditate, de idiotizare, pe lângă care pascalianul *abrutizaţi-vă* pare o simplă butadă. Când talentul unui scriitor seacă, inepţiile unui duhovnic ocupă golul lăsat de inspiraţie, Influenţa părintelui Matvei asupra lui Gogol a fost mai importantă decât a lui Puşkin; acesta îi

încuraja geniul; celălalt se străduia să înăbuşe rămăşiţele de geniu… Nemulţumindu-se să predice, Gogol vroia să se şi pedepsească; opera lui acorda o semnificaţie universală farsei, grimasei: zbuciumul său religios avea să se resimtă.

S-ar putea ca unii să susţină că mizeriile lui erau meritate, că prin ele Gogol îşi ispăşea cutezanţa de a fi deformat chipul omului. Adevărat îmi pare a fi tocmai contrariul; el trebuia să plătească faptul că a văzut exact; în materie de artă, nu erorile ni le ispăşim, ci „adevărurile" noastre, ceea ce am întrezărit cu adevărat. Personajele sale îl urmăreau. Cum singur mărturiseşte, pe Hlestakovi, pe Cicikovi, îi purta mereu în el însuşi: subumanitatea lor îl strivea. Nu-l salvase pe niciunul dintre ei; ca artist, n-o putea face. Când şi-a pierdut geniul, a vrut să se mântuiască. Eroii săi l-au împiedicat. De aceea, fără să vrea, a trebuit să rămână credincios vidului lor.

Aici, nu la Regent ne gândim (despre care Saint-Simon spunea că „se născuse plictisit"), nici la Baudelaire sau la Ecleziast, nici măcar la şomajul lăuntric al Diavolului, dacă acesta ar locui într-o lume lipsită de rău, ci la o fiinţă care şi-ar întoarce rugăciunile împotriva sa. La acest stadiu, plictisul dobândeşte un fel de demnitate mistică. „Orice senzaţie absolută, spune Novalis, este religioasă". Cu timpul, plictisul s-a substituit la Gogol în credinţă şi a devenit pentru el senzaţie absolută, religie.

Demiurgie verbală

Dacă aş fi întrebat pe cine urăsc cel mai mult, aş răspunde fără şovăire: pe cel care, odihnindu-se printre cuvinte, trăieşte acolo cu naivitate, prin consimţământ reflex, fără să le pună în discuţie, nici să le asimileze unor semne, ca şi cum ar corespunde realităţii înseşi sau ar fi un absolut risipit în cotidian. N-aş avea, în schimb, niciun motiv să-l invidiez pe cel care le dă în vileag, le desluşeşte conţinutul, nulitatea. Pentru acesta, nu mai există schimburi spontane cu realul; izolat de uneltele sale, constrâns la o autonomie primejdioasă, el parvine la o identitate care îl înfricoşează. Cuvintele îi scapă: neputându-le prinde, le urmăreşte cu o ură nostalgică şi nu proferă unul fără să rânjească ori să suspine. Deşi nu mai comunică prin cuvinte, nu se poate lipsi totuşi de ele şi, cu cât se îndepărtează de ele mai mult, cu atât se cramponează tot mai tare.

Stânjeneala pe care ne-o provoacă limbajul nu se deosebeşte prea mult de cea pe care ne-o inspiră realul; golul întrezărit în miezul cuvintelor îl evocă pe cel sesizat în miezul lucrurilor: două percepţii, două experienţe în care se operează disjuncţia dintre obiecte şi simboluri, dintre realitate şi semne. În actul poetic, această disjuncţie ia aspectul de ruptură. Smulgându-se instinctiv semnificaţiilor convenite, universului moştenit şi cuvintelor transmise, poetul, pornit în căutarea altei ordini, aruncă o sfidare neantului, evidenţei, opticii ca atare. El se angajează în demiurgie verbală.

Să ne imaginăm o lume în care Adevărul, descoperit în fine, s-ar impune tuturor, în care, triumfător, el, ar zdrobi farmecul aproximaţiei şi al posibilului. În ea, poezia ar fi de neconceput. Dar cum, spre fericirea ei, adevărurile noastre se deosebesc prea puţin de ficţiuni, ea nu-i obligată să subscrie la ele; îşi va forma, aşadar, un univers al ei, tot atât de adevărat, tot atât de fictiv ca şi al nostru. Nu însă tot atât de întins şi nici atât de puternic. Numărul se află de partea noastră: suntem puzderie, iar convenţiile noastre au acea putere pe care doar statistica o poate conferi. Acestor avantaje li se adaugă unul, şi nu dintre cele mai neglijabile: acela de a deţine monopolul cuvintelor uzate. Superioritatea numerică a minciunilor noastre va avea întotdeauna drept efect biruinţa noastră asupra poeţilor, iar dezbaterea între ortodoxia discursului şi erezia versului nu va fi niciodată închisă.

De îndată ce suferi ispita scepticismului, exasperarea faţă de limbajul utilitar se atenuează şi se converteşte cu timpul în acceptare: te resemnezi şi-l admiţi. Cum lucrurile nu conţin mai multă substanţă decât cuvintele, ne acomodăm cu improbabilitatea lor şi, fie maturitate, fie oboseală, renunţăm să intervenim în viaţa Verbului: la ce bun să-i acordăm un supliment de înţeles, să-l silnicim ori să-l înnoim, de vreme ce i-am detectat neantul? Scepticismul: surâs ce domină cuvintele… După ce le-am cântărit rând pe rând, operaţiunea odată încheiată, nu ne mai gândim la ea. Cât despre „stil”, dacă totuşi ne preocupă încă, doar trândăvia sau impostura mai pot fi trase la răspundere.

Poetul, în schimb, judecă altfel: el ia limbajul în serios, îşi

creează unul pe gustul său. Toate singularităţile sale purced din intoleranţă faţă de cuvinte ca atare. Incapabil să le suporte banalitatea şi uzura, el este predestinat să sufere din cauza lor şi pentru ele; şi totuşi prin ele încearcă să se salveze, de la regenerarea lor îşi aşteaptă izbăvirea. Oricât de strâmbă ar fi viziunea lui despre lucruri, el nu-i niciodată un adevărat negator. Dorinţa de a înviora cuvintele, de a le insufla o viaţă nouă, presupune un fanatism, o obnubilare ieşită din comun: a inventa — la medul poetic — înseamnă a fi un complice şi un fervent al Verbului, un fals nihilist: orice demiurgie verbală se dezvoltă pe, seama luciditǎţii.

În niciun caz nu trebuie să-i cerem poeziei un răspuns la întrebările noastre sau cine ştie ce revelaţie esenţială. „Misterul” ei nu se deosebeşte de oricare altul. De ce apelăm atunci la ea? de ce — în anumite momente — suntem constrânşi să recurgem la poezie?

Când, singuri printre cuvinte, nu suntem în stare să le comunicăm nici cea mai mică vibraţie, şi ele ni se par la fel de uscate, la fel de degradate ca noi, când tăcerea spiritului e mai apăsătoare decât aceea a obiectelor, coborâm până la punctul în care ne cuprinde spaima de inumanitatea noastră. Plutind în derivă, departe de evidenţele noastre, cunoaştem brusc acea oroare de limbaj ce ne aruncă în muţenie, — moment de vertigiu când numai poezia vine să ne consoleze de pierderea momentană a certitudinilor şi a îndoielilor. De aceea ea este absolutul *momentelor noastre negative,* nu ale tuturora, ci doar ale acelora care purced din stânjeneala noastră în universul verbal. De vreme ce poetul este un monstru care îşi încearcă salvarea prin cuvânt şi înlocuieşte vidul universului prin simbolul însuşi al vidului (căci este oare cuvântul altceva?), de ce nu l-am urma în excepţionala sa iluzie? El devine recursul nostru ori de câte ori abandonăm ficţiunile limbajului curent, pentru a căuta altele, insolite, dacă nu riguroase. Nu s-ar părea atunci că orice altă irealitate e preferabilă irealităţii noastre, şi că un vers conţine mai multă substanţă decât toate acele cuvinte trivializate prin conversaţiile sau rugăciunile noastre? Dacă poezia trebuie să fie accesibilă sau ermetică, eficace sau gratuită, aceasta e o problemă secundară. Exerciţiu sau revelaţie, n-are importanţă. Ceea ce îi cerem este să ne elibereze de opresiune, de chipurile discursului. Izbutind, ea

săvârşeşte, *pentru o clipă,* izbăvirea noastră.

Din motive potrivnice, limbajul prieşte doar vulgului şi poetului; dacă adormind asupra cuvintelor, sau combătând cu ele, avem ceva de câştigat, în schimb este un risc să le cercetăm pentru a descoperi în ele minciuna. Cine se străduieşte s-o facă, cine se apleacă asupra lor şi le analizează, ajunge să le istovească, să le metamorfozeze în umbre şi va fi pedepsit împărtăşindu-le soarta. Ia o vocabulă oarecare, repet-o de mai multe ori, examineaz-o: ea se va pulveriza şi, drept urmare, ceva se va nărui şi în *tine.* Ia altele apoi şi continuă operaţia. Treptat vei ajunge la punctul fulgurant al sterilităţii tale, la antipodul demiurgiei verbale.

Nu pierdem încrederea în cuvinte şi nici nu atentăm la securitatea lor, fără a ne afla cu un picior în hău. Neantul lor purcede dintr-al nostru. Nemaifăcând corp comun cu spiritul nostru, ele par să nu ne fi slujit niciodată. Există oare cu adevărat? Le concepem existenţa fără s-o simţim. Ce singurătate când ne părăsesc sau le părăsim noi! Suntem liberi, e adevărat; dar le regretăm despotismul. Erau aici, laolaltă cu lucrurile; acuma, că dispar, şi acestea se pregătesc să le urmeze, subţiindu-se sub privirile noastre. Totul descreşte, totul se resoarbe. Unde să fugi, pe unde să scapi infimului? Materia se chirceşte, abdică din dimensiunile ei, părăseşte locurile… Între timp, frica noastră se dilată şi, ocupând golul lăsat, ne ţine loc de univers.

Contagiunea tragediei

Nu milă, ci invidie ne inspiră eroul tragic, un mare norocos, ale cărui suferinţe le devorăm, ca şi cum ni s-ar cuveni de drept, iar el ne-ar fi lipsit de ele. De ce să nu încercăm să i le luăm înapoi? Oricum, nouă ne erau destinate… Pentru a fi mai siguri pe ele, le declarăm ale noastre, le mărim şi le dăm proporţii nemăsurate; degeaba se zbuciumă el şi geme în faţa noastră; oricum n-ar putea să ne înduioşeze, căci noi nu suntem spectatorii, ci concurenţii săi, rivalii din sală, capabili să-i îndure nenorocirile mai bine decât el: luându-le pe seama noastră, le exagerăm dincolo de posibilităţile lui *de pe scenă*. Înzestraţi cu soarta lui şi alergând spre înfrângerea lui mai

repede decât el, îi adresăm cel mult un surâs superior, rezervându-ne doar nouă, în schimb, meritele greşelii sau ale crimei, ale remuşcării sau ale ispăşirii. Ce este el pe lângă noi şi cât de banală ni se pare agonia lui! Nu ne-am încărcat noi oare cu toate durerile sale, nu reprezentăm noi oare victima pe care vroia s-o întrupeze fără să izbutească? Dar, ce batjocură, la sfârşit totuşi *el* este cel care moare!

În afara cuvântului

Câtă vreme suntem închişi în literatură, îi respectăm adevărurile şi ne străduim să le întrupăm, să le îngrăşăm bine neantul. Condiţie întristătoare, fără îndoială. Dar se poate şi mai rău: să depăşim aceste adevăruri, fără a le cuprinde totuşi pe cele ale înţelepciunii. În ce direcţie s-o apucăm? În ce zonă a spiritului să ne statornicim? Nu mai suntem oameni de litere; şi totuşi scriem, deşi dispreţuim expresia. A păstra rămăşiţe de vocaţie fără a avea curajul de a te descotorosi de ele este o poziţie echivocă, ba chiar tragică, ignorând înţelepciunea, care constă tocmai din îndrăzneala de a extirpa orice vocaţie, literară sau de alt fel. Cine a avut ghinionul să treacă prin Litere, va păstra întotdeauna fetişismul formulării sau cine ştie ce superstiţie de care doar cuvintele beneficiază. Dispunând de un talent pe care şi-l neglijează sau de care se teme, el se va avânta fără convingere în întreprinderi sau opere în mod necesar avortate, ageamiu suspendat între cuvânt şi tăcere, jalnic pretendent la acea glorie a Vidului refuzată celui care se exprimă ori se leagă de numele ei. „Adevărata viaţă” este în afara cuvântului.

Şi totuşi cuvântul ne obnubilează şi ne domină: n-am mers noi oare pînă la a-l face să nască universul? Şi n-am asimilat oare originile flecărelii improvizaţiilor unui Dumnezeu palavragiu? Să reduci cosmogonia la discurs, să ridici limbajul la rangul de instrument al creaţiei, să atribui începuturile noastre unei antichităţi iluzorii a Verbului! Literatura, precum se vede, urcă foarte departe în timp, de vreme ce, accesibili oricărei aberaţii, nu ne-am sfiit să-i imputăm primele tresăriri ale materiei.

Viitorul scepticismului

Naivitatea, optimismul, generozitatea sunt însuşiri pe care le întâlnim la botanişti, la specialişti în ştiinţe pure, la exploratori, dar niciodată la politicieni, la istorici sau la preoţi.

Cei dintâi se lipsesc de semeni, ceilalţi fac din aceştia obiectul activităţii sau al cercetării lor. Nu ne acrim decât în vecinătatea omului. Cei care îi dedică gândurile, îl examinează sau vor să-l ajute, mai curând sau mai târziu, ajung să-l dispreţuiască, să aibă oroare de el. Psiholog neîntrecut, preotul este cel mai lucid exemplar uman, incapabil prin însăşi meseria lui să acorde fie şi o umbră de credit semenilor săi; de unde şi aerul său complice, şiretenia, blândeţea prefăcută şi cinismul său profund. Acei preoţi, foarte puţini la număr, care au lunecat către sfinţenie, n-ar fi izbutit s-o dobândească dacă şi-ar fi observat mai îndeaproape enoriaşii: De fapt, ei au fost nişte rătăciţi, nişte *răi* preoţi, inapţi să trăiască în calitate de curioşi — şi paraziţi — pe seama păcatului originar.

Pentru a te lecui de orice iluzie privind omul, ar trebui să deţii ştiinţa, experienţa seculară a confesionalului. Biserica e atât de bătrână şi dezabuzată încât nu mai poate crede în izbăvirea nimănui, nici să se complacă în intoleranţă. După ce s-a războit cu o mulţime nenumărată de fervenţi şi de suspecţi, ea trebuia să sfârşească prin a-i înţelege şi a se sastisi de ei, detestându-le scrupulele, zbuciumul, mărturisirile. Două mii de ani în intimitatea sufletelor! E prea mult chiar şi pentru ea. Scutită pînă acum în chip miraculos de ispita dezgustului, astăzi îl cedează: conştiinţele cărora le purta de grijă o sâcâie şi-o obosesc peste măsură. Niciuna dintre suferinţele şi ticăloşiile noastre nu-i mai stârneşte interesul: i-am uzat atât mila cât şi curiozitatea. Cunoscându-ne pe toate cusăturile, Biserica ne dispreţuieşte, ne lasă să ne facem mendrele, să căutăm auirea… Fanaticii au şi început s-o părăsească. În curând va fi ultimul refugiu al scepticismului.

CĂDEREA ÎN TIMP
(1964)

ESTE DEMONUL UN SCEPTIC?

Cele mai odioase isprăvi pe care le punem pe seama demonului apar, în efectele lor, mai puţin dăunătoare decât temele sceptice, când acestea încetează să mai fie joc şi devin obsesie. A distruge înseamnă a acţiona, înseamnă a crea pe dos, înseamnă, într-o manieră foarte specială, a-ţi manifesta solidaritatea cu ceea ce este. Ca agent al nefiinţei, Răul se inserează în economia fiinţei, este prin urmare necesar, îndeplineşte o funcţie importantă, vitală chiar.

Dar ce funcţie să atribui îndoielii? Cărei necesităţi îi răspunde ea? Cine are nevoie de ea afară de acela care se îndoieşte? Pacoste gratuită, deznădejde în stare pură, ea nu corespunde nici uneia dintre exigenţele pozitive ale fiinţei însufleţite. Să pui veşnic totul sub semnul întrebării, să te îndoieşti până şi-n vis!

Ca să-şi atingă ţinta, demonul, spirit dogmatic, împrumută câteodată prin vicleşug căile scepticismului; el vrea să ne încredinţeze că nu aderă la nimic, simulează îndoiala, iar când are prilejul, îşi face din ea un adjuvant. Deşi o cunoaşte, nu se complace totuşi niciodată în ea, ba se şi teme de ea atât de tare, încât nici nu-i măcar sigur că ar vrea s-o sugereze sau s-o aplice victimelor sale.

Drama celui care se îndoieşte e mai mare decât a celui care neagă, pentru motivul că e mult mai greu să trăieşti fără vreun ţel decât să trăieşti pentru o cauză ticăloasă. Or, scepticul nu cunoaşte niciun ţel: pe care să-l alegi când toate sunt deopotrivă de fragile sau de nule? Negarea, în schimb, valorează cât un program; ea poate ocupa, şi chiar împlini cea mai exigentă existenţă, fără să mai punem la socoteală că-i frumos să negi, mai ales când cel care trage ponoasele e Dumnezeu: negarea nu-i vacuitate, ci plenitudine, o plenitudine neliniştită şi agresivă. Dacă admitem că mântuirea rezidă în act, a nega înseamnă a te salva, înseamnă a urmări un scop, a juca un rol. Înţelegem de ce scepticul, când regretă că s-a aventurat pe un teren primejdios, îl invidiază pe demon; pentru că, în ciuda rezervelor pe care le inspiră, nimic nu poate împiedica negaţia să fie izvor de acţiune sau de certitudine; când negi, ştii ce vrei; când te îndoieşti, ajungi să nu mai ştii.

Obstacol major pentru echilibrul nostru, tristeţea e o stare de non-adeziune difuză, o ruptură pasivă de existenţă, o negare *nesigură* pe sine, improprie, în plus, să se transforme în afirmaţie sau în îndoială. Ea se potriveşte de minune infirmităţilor noastre, şi s-ar potrivi şi mai bine celor ale unui demon care, obosit să tot nege, s-ar pomeni deodată pe drumuri. Încetând să mai creadă în rău, deloc înclinat să pactizeze cu binele, s-ar vedea, tocmai el, cel mai înflăcărat dintre toţi decăzuţii, privat de misiune şi de încredere în sine, incapabil să strice, obosit de haos, izgonit fără să se mai bucure de alinările sarcasmului. Tristeţea te duce uneori cu gândul la un infern dezafectat, pentru că ea conţine ceva de-o răutate gata să abdice, tocită şi meditativă, o răutate ce refuză să se mai exercite asupra cuiva, cu excepţia cazurilor când se îndreaptă împotriva ei înseşi. Ea de-pasionează devenirea, o obligă să-şi înghită furia, să se devoreze, să se calmeze nimicindu-se.

Afirmarea şi negarea nu se deosebesc *calitativ,* trecerea de la una la alta este firească şi uşoară. Dar de îndată ce ai îmbrăţişat îndoiala, nu-i nici uşor şi nici firesc să te întorci la certitudinile pe care acestea le reprezintă. Te pomeneşti atunci paralizat, pus în imposibilitatea de a milita, indiferent pentru ce cauză; mai mult, le vei refuza pe toate, şi, la nevoie, le vei distruge, *fără să cobori* în *arenă.* Scepticul, spre marea desperare a demonului, este omul prin excelenţă inutilizabil. El nu se leagă de nimic, nu se fixează nicăieri; fiecare eveniment şi fiecare problemă cu care trebuie să se confrunte agravează ruptura dintre el şi lume. A fost taxat drept diletant pentru că îi place să minimalizeze; de fapt, nu minimalizează nimic; reaşează pur şi simplu lucrurile la locul lor. Atât plăcerile cât şi durerile noastre purced din importanţa necuvenită pe care o atribuim experienţelor noastre. Scepticul se va strădui, aşadar, să pună ordine nu numai în judecăţile sale, ceea ce-i uşor, ci şi în senzaţiile sale, ceea ce-i mai greu. Prin însuşi faptul acesta, el îşi trădează limitele şi neîmplinirea (nu îndrăznim să spunem frivolitatea sa), căci numai voluptatea suferinţei converteşte existenţa în destin. Unde să-l clasăm de vreme ce locul său nu-i nici printre spiritele grave şi nici printre cele uşuratice? Între ele desigur, în acea condiţie de trecător veşnic neliniştit care

nu zăboveşte nicăieri, pentru că niciun scop, nicio fiinţă nu-i oferă cea mai mică impresie de realitate. Ceea ce-i lipseşte, ceea ce ignoră el, este pietatea, unic sentiment capabil să salveze atât aparenţa cât şi absolutul. Cum nu analizează nimic, pietatea nici nu poate minimaliza ceva; ea percepe *valoare* pretutindeni, se leagă de lucruri şi se fixează pe ele. A încercat-o oare vreodată scepticul în trecutul său? Oricum n-o va mai regăsi nicicând, de s-ar ruga zi şi noapte. Va avea credinţa, va crede în felul său, îşi va tăgădui rânjetele şi blasfemiile, dar nu va izbuti cu niciun preţ să cunoască vreodată pietatea: pe unde a trecut îndoiala nu mai rămâne loc pentru pietate. Cum să-i ofere scepticul spaţiul de care aceasta ar avea nevoie când el a pustiit totul în sinea lui şi împrejur? Să-l plângem de acest risipitor de sine tenebros, să ne înduioşăm de soarta acestui *amator blestemat.*

Chiar dacă s-ar instaura certitudinea pe pământ şi ar suprima orice urmă de curiozitate şi de nelinişte în spirite, nimic nu s-ar schimba pentru cel predestinat scepticismului. El ar rămâne neclintit pe poziţiile sale chiar dacă i-am distruge unul câte unul toate argumentele. Pentru a-l expulza, pentru a-l zdruncina în adâncul său, ar trebui lovit în lăcomia lui de şovăieli, în setea lui de perplexităţi: ceea ce caută el nu-i adevărat ci nesiguranţa, interogarea fără de sfârşit. Ezitarea, care este pasiunea lui, aventura lui, martiriul după care jinduieşte, îi va stăpâni toate gândurile şi toate acţiunile. Şi tocmai el, pururea şovăitor atât din metodă cât şi din necesitate, va reacţiona ca un fanatic: nu va putea ieşi din obsesiile sale şi, cu atât mai mult, nici din el însuşi. În mod paradoxal, îndoiala nesfârşită va face din el prizonierul unei lumi închise. Nefiind conştient de acest lucru, va stărui în convingerea că demersul său nu se izbeşte de nicio barieră şi nici nu-i abătut ori alterat de cea mai mică slăbiciune. Nevoia exasperată de incertitudine va deveni o infirmitate căreia nu-i va căuta remediul, pentru că nicio evidenţă, fie ea irezistibilă şi definitivă, nu-l va face să-şi *suspende* îndoielile. Simte că-i fuge pământul de sub picioare? Nu se pierde cu firea, ci continuă, disperat şi calm. Chiar dacă s-ar ajunge la cunoaşterea adevărului final, la divulgarea cuvântului enigmei, la rezolvarea tuturor dificultăţilor şi la elucidarea tuturor misterelor — nimic

nu l-ar tulbura, nimic nu l-ar abate din drumul său. Tot ce-i stârneşte pofta de nehotărâre, tot ce-l ajută şi-n acelaşi timp îl împiedică să trăiască e sacru pentru el. Când Indiferenţa îl copleşeşte, face dintr-însa o realitate la fel de vastă cât întreg universul, căci Indiferenţa este echivalentul practic al îndoielii, iar îndoiala nu se bucură oare în ochii săi de prestigiul Absolutului?

Înfeudarea, supunerea, iată marea problemă a tuturora. E tocmai ceea ce scepticul îşi refuză. El ştie totuşi că de îndată ce *serveşti* eşti salvat, pentru că ai ales; şi orice alegere este o sfidare a vagului, a blestemului, a infinitului. Oamenii au nevoie de puncte de sprijin, vor certitudinea cu orice preţ, fie şi în detrimentul adevărului. Cum certitudinea este reconfortantă, şi nu se pot lipsi de ea, chiar când ştiu că-i înşelătoare, niciun scrupul nu-i va frâna strădaniile de-a o obţine.

În schimb, căutarea îndoielii este debilitantă şi nesănătoasă; n-o susţine nicio necesitate vitală, niciun *interes.* Este foarte probabil că numai o forţă distrugătoare ne determină s-o apucăm pe această cale. N-ai zice oare că însuşi demonul, care nu neglijează nimic, se răzbună astfel pe noi pentru refuzul de a coopera la opera lui? Furios că ne vede lucrând pe cont propriu, el ne obnubilează, ne face să căutăm Insolubilul cu o migală ce ne închide în faţa oricărei iluzii ca şi a oricărei realităţi. De aceea, căutarea aceasta la care ne condamnă se reduce la o cădere *metodică* în hău.

Înainte de Lucifer, cel dintâi care a atentat la inconştienţa originară, lumea se odihnea întru Domnul. Nu că n-ar fi existat conflicte, numai că, neimplicând nici ruptură nici răzvrătire, ele se desfăşurau încă în interiorul unităţii primitive, unitate pe care o forţă nouă şi redutabilă avea s-o sfărâme. Atentatul, inseparabil de căderea îngerilor, rămâne faptul capital survenit înainte de cealaltă cădere, a omului. Revolta acestuia, prăbuşirea lui, marchează în istoria conştiinţei cea de a doua etapă, a doua lovitură dată ordinii şi operei lui Dumnezeu, ordine şi operă pe care avea să le atace, la rândul său, scepticul — produs al oboselii şi al disoluţiei, capăt în drumul spiritului, versiune târzie, poate finală, a omului. Spre deosebire de aceşti doi protestatari, scepticul dispreţuieşte

revolta şi nu înţelege să se înjosească până la ea; uzându-şi indignările precum şi ambiţiile, el a ieşit din ciclul insurecţiilor provocate de dubla cădere. Şi se depărtează de om, pe care îl găseşte demodat, aşa cum omul se depărtează de Demon, magistrul său, căruia îi reproşa rămăşiţe de naivitate şi iluzie. Percepem astfel gradaţia în trăirea singurătăţii şi consecinţelor rupturii de unitatea primordială.

Gestul lui Lucifer, ca şi gestul lui Adam, unul precedând Istoria, celălalt inaugurând-o, reprezintă momentele esenţiale ale luptei pentru izolarea lui Dumnezeu şi discreditarea universului său. Acest univers era universul fericirii inconştiente în indiviziune. La ea aspirăm ori de câte ori obosim sub povara dualităţii.

Marea valoare practică a certitudinilor nu trebuie să ne ascundă fragilitatea lor teoretică. Ele se ofilesc, îmbătrânesc, în timp ce îndoielile păstrează o prospeţime inalterabilă…

Orice credinţă este legată de o epocă; argumentele pe care i le opunem şi care ne pun în imposibilitatea de a adera la ea înfruntă însă timpul, astfel încât această credinţă nu durează decât graţie obiecţiilor care au subminat-o. E greu să ne închipuim formarea zeilor greci, procesul exact care a generat teama de ei sau venerarea lor; înţelegem perfect în schimb cum s-a ajuns la dezinteresul faţă de ei, apoi la contestarea utilităţii sau a existenţei lor. Critica este o permanenţă; inspiraţia religioasă este privilegiul anumitor epoci, eminamente rare. Dacă pentru a zămisli un dumnezeu e nevoie de multă nechibzuinţă şi ebrietate, pentru a-l ucide ajunge un pic de *atenţie.* Europa face acest mic efort de la Renaştere încoace. Ce-i de mirare dacă am ajuns să invidiem rarele momente grandioase când puteai asista la naşterea absolutului?

O lungă intimitate cu îndoiala duce la o formă particulară de orgoliu: nu te crezi mai dotat decât ceilalţi, te crezi doar *mai puţin naiv* decât ei. Degeaba ştii că un ins ori altul e înzestrat cu însuşiri sau cunoştinţe pe lângă care propriile tale însuşiri sau cunoştinţe nu valorează mare lucru, nimic nu te va opri să-l consideri drept cineva care, inapt pentru esenţial, s-a încurcat în frivol. A trecut cumva prin încercări fără număr şi de necrezut? Oricum o să ţi se pară mult rămas în afara

experienţei unice, capitale, pe care tu o ai cu privire la fiinţe şi la lucruri. Un copil, toţi nişte copii, incapabili să vadă ceea ce singur tu ai văzut, tu, cel mai dezamăgit dintre muritori, lipsit de orice iluzie faţă de semenul tău şi faţă de tine. Cu toate acestea, una tot vei mai păstra: aceea, tenace, de nedezrădăcinat, de a crede că nu ai niciuna. Nimeni nu va fi în stare să ţi-o smulgă,

Pentru că nimeni nu va avea în ochii tăi meritul de a fi atât de blazat ca tine. În faţa unui univers de amăgiţi te vei afirma solitar, cu consecinţa că nu vei putea nimic pentru nimeni, cum nimeni nu va putea nimic pentru tine.

Cu cât suntem mai conştienţi de insignifianţa noastră, cu atât mai mult îi dispreţuim pe ceilalţi. Ei încetează chiar să mai existe pentru noi când ne străfulgeră evidenţa nimicniciei noastre. Nu atribuim o oarecare realitate semenului nostru decât în măsura în care o descoperim în noi înşine. Când nu ne mai putem amăgi cu privire la noi înşine, nu mai suntem capabili nici de acel minimum de ordine şi generozitate care ar mai putea *salva* existenţa semenilor noştri. La acest grad de luciditate, nemaiavând niciun scrupul faţă de ei, îi asimilăm unor marionete, incapabile să se înalţe la viziunea realităţii lor. Cum să te mai opreşti atunci la ce spun şi fac ei?

Dincolo de oameni, sunt vizaţi zeii înşişi: ei nu există decât în măsura în care găsim în noi înşine un principiu de existenţă. Dacă secătuieşte acest principiu, nu mai există niciun schimb posibil cu ei: n-au ce să ne dea, n-avem ce să le oferim. După ce i-am frecventat şi răsfăţat vreme îndelungată, ne depărtăm de ei, îi uităm şi rămânem în faţa lor cu mâinile goale, pe vecie. Marionete şi ei, ca şi semenii noştri, ca şi noi înşine.

În principiu, scepticul ar trebui să-şi interzică dispreţul, care presupune o complicitate cu certitudinea, o luare de poziţie în orice caz. Îl cultivă din păcate, ba chiar se uită de sus la cei care nu procedează la fel. El, care pretindea că a învins totul, n-a putut învinge trufia, nici inconvenientele pe care le implică ea. La ce bun să îngrămădeşti îndoială peste îndoială, refuz peste refuz, pentru a încheia printr-un gen special de aservire şi de suferinţă? Luciditatea cu care se mândreşte e propriul său duşman: ea nu-l trezeşte la nefiinţă, nu-i dă conştiinţa nefiinţei decât pentru a-l ţintui de ea. Şi nu se va mai

putea desprinde, i se va aservi, prizonier chiar în pragul eliberării sale, legat fedeleş de irealitate.

DORINŢĂ ŞI OROARE DE GLORIE

Dacă fiecare dintre noi şi-ar mărturisi dorinţa cea mai tainică, aceea care îi inspiră toate proiectele şi toate acţiunile, am spune: „Vreau să fiu lăudat”. Nimeni nu se va încumeta să facă asemenea mărturisire, căci e mai puţin dezonorant să făptuieşti o mârşăvie decât să-ţi dai în vileag o slăbiciune atât de jalnică şi atât de umilitoare, născută dintr-un sentiment de singurătate şi de nesiguranţă de care suferă, cu egală intensitate, şi cei năpăstuiţi de soartă şi norocoşii. Nimeni nu-i *sigur* de ceea ce este el de fapt, nici de ceea ce face. Oricât de pătrunşi am fi de meritele noastre, neliniştea ne roade şi nu dorim, ca să scăpăm de ea, decât să fim înşelaţi, să găsim pretutindeni aprobarea tuturor. Un bun observator desluşeşte întotdeauna o nuanţă de implorare în privirea celui care tocmai a terminat o acţiune sau o operă, ori se consacră, pur şi simplu, unei activităţi oarecare. Infirmitatea este universală, iar dacă Dumnezeu pare să nu fi fost atins, explicaţia e simplă: creaţia odată încheiată, el n-avea cum, din lipsă de martori, să se aştepte la felicitări. Şi le-a acordat singur, e drept, şi la sfârşitul fiecărei zile!

Aşa cum, pentru a-şi face un nume, fiecare se străduieşte să-i întreacă pe ceilalţi, şi omul trebuie să fi cunoscut, la începuturile sale, pofta confuză de a eclipsa dobitoacele, de a se afirma pe seama lor, de a străluci cu orice preţ. O ruptură de echilibru, sursă de ambiţie dacă nu de energie, producându-se în economia sa vitală, el s-a pomenit proiectat într-o competiţie cu toate vieţuitoarele, până să intre în competiţie cu el însuşi prin acea nebunie a depăşirii care, agravată, avea să fie caracteristica lui specifică. Doar omul, în condiţia naturii, s-a vrut *important,* doar omul, dintre toate animalele, ura anonimatul şi s-a zbătut să iasă din el. Să se pună în valoare, acesta era, acesta rămâne visul lui. E greu să credem că ar fi

sacrificat paradisul din simpla dorinţi de a cunoaşte binele şi răul; în schimb. Ni-l închipuim perfect riscând totul pentru a fi cineva. Să corectăm Geneza: dacă şi-a ratat fericirea iniţială, a făcut-o nu atât de dragul cunoaşterii cât din poftă de glorie. De îndată ce a căzut în mrejele acesteia, a trecut de partea diavolului. Şi gloria este într-adevăr diabolică, în principiu ca şi în manifestări. Din cauza ei, cel mai înzestrat dintre îngeri a sfârşit aventurier, şi nu puţini sfinţi în chip de saltimbanci. Cei care au gustat din glorie ori numai s-au aflat pe aproape nu mai pot să se depărteze de ea şi, pentru a-i rămâne în preajmă, nu se vor da îndărăt de la nicio josnicie, de la nicio mârşăvie. Când nu mai poţi să-ţi salvezi sufletul, speri să-ţi salvezi măcar numele. Oare uzurpatorul care avea să-şi asigure o poziţie privilegiată în univers ar fi reuşit aceasta fără voinţa de a face să se vorbească despre el, fără obsesia, fără mania zarvei în jurul său? Dacă această manie ar pune stăpânire pe orice alt animal, oricât de „arierat”, animalul cu pricina ar progresa vertiginos şi ar ajunge din urmă omul.

Simţi că dorinţa de glorie te părăseşte? Ea va lua cu sine şi frământările care te îmboldeau, te împingeau să produci, să te realizezi, să ieşi din tine însuţi. Odată cu dispariţia lor, te vei mulţumi cu ceea ce eşti, vei reintra în matcă, voinţa de supremaţie şi exces fiind învinsă şi abolită. Scăpat din puterea şarpelui, nu vei mai păstra nici urma vechii ispitiri, a stigmatului care te deosebea de celelalte făpturi. E oare sigur că mai eşti *om?* Cel mult o plantă *conştientă*.

Teologii, asimilându-l pe Dumnezeu unui spirit pur, s-au dovedit a nu avea nicio idee despre procesul creaţiei, despre *facere* în general. Spiritul ca atare este inapt să producă; el proiectează, dar, pentru executarea proiectelor sale, e nevoie de o energie impură care să-l urnească. El însuşi este slab, nu carnea, şi nu ajunge puternic decât stimulat de o sete suspectă, de un imbold condamnabil. Cu cât este mai dubioasă, o pasiune îl cruţă pe cel înrobit ei de primejdia de a crea opere false ori descărnate. E stăpânit de lăcomie, de invidie, de vanitate? Departe de a-l înfiera, trebuie, dimpotrivă, să-l lăudăm: ce-ar fi fără ele? Aproape nimic, adică spirit pur, mai exact înger; or, îngerul este, prin definiţie, steril şi ineficace, ca şi lumina în care vegetează şi care nu zămisleşte nimic, lipsită fiind de acel

principiu obscur, subteran, ce sălăşluieşte în orice manifestare a vieţii. Dumnezeu apare favorizat, plămădit cum este din tenebre: fără imperfecţiunea lor dinamică, ar fi rămas într-o stare de paralizie sau de indiferenţă, incapabil să joace rolul pe care îl ştim. Lor le datorează totul, inclusiv *fiinţarea* sa. Nimic din ceea ce e rodnic şi adevărat nu-i deplin luminos, nici deplin onorabil. A spune despre un poet, în legătură cu vreo slăbiciune de a sa, că aceasta e o „pată pe geniul său" înseamnă a ignora resortul şi secretul, dacă nu al talentelor sale, cu siguranţă al „randamentului". Orice operă, oricât de înalt i-ar fi nivelul, răsare din imediat şi-i poartă semnul: nimeni nu creează în absolut şi nici în vid. Închişi într-un univers omenesc, pentru ce şi pentru cine să mai producem, îndată ce evadăm dintr-însul? Cu cât ne solicită mai mult *omul,* cu atât încetează să ne intereseze oamenii. Cu toate acestea, din cauza lor şi a părerii pe care şi-o fac despre noi ne agităm. Dovadă stă puterea linguşirii asupra tuturor spiritelor, asupra celor rudimentare ca şi asupra celor rafinate. Greşit am crede că ea n-are niciun efect asupra solitarului; în realitate, el este mai sensibil la linguşire decât ne-am închipui, căci, negustând adeseori din farmecul sau din otrava ei, nici nu ştie să se apere. Oricât de blazat ar fi, complimentele nu-l lasă indiferent. Cum nu i se fac prea des, nici nu-i obişnuit cu ele; scăldaţi-l cu cel dintâi prilej în complimente şi le va primi cu o lăcomie puerilă şi greţoasă. Competent în numeroase domenii, în acesta e un novice. Să mai adăugăm, spre disculparea lui, că orice compliment acţionează fizic şi stârneşte un fior delicios pe care nimeni nu l-ar putea înăbuşi şi nici măcar stăpâni, fără o disciplină, fură o stăpânire de sine ce se dobândesc numai prin experienţa vieţii sociale, prin frecventarea îndelungată a intriganţilor şi a ipocriţilor. La drept vorbind, nimic. Nici neîncrederea şi nici dispreţul, nu ne imunizează împotriva efectelor linguşirii: suspectăm sau dispreţuim pe un ins oarecare? Vom fi totuşi atenţi la aprecierile favorabile cu care va binevoi să ne gratifice, ba chiar ne vom schimba părerea despre el dacă aceste aprecieri vor fi destul de lirice, destul de exagerate ca să ni se pară spontane, involuntare. În aparenţă, toată lumea e mulţumită de sine: în realitate, nimeni. Va trebui oare atunci, din caritate, să ne tămâiem prietenii şi duşmanii, pe toţi muritorii fără excepţie, aprobându-le orice

extravaganţă? Îndoiala de sine îi chinuie pe oameni atât de tare, încât, drept remediu, ei au inventat iubirea, pact tacit între doi nefericiţi pentru a se preţui peste măsură, pentru a se lăuda între ei cu neruşinare. Cu excepţia nebunilor, nu există om indiferent la elogiu sau la blam; câtă vreme rămânem mai mult sau mai puţin normali. Suntem sensibili şi la unul şi la celălalt; dar mai avem oare ce căuta printre semenii noştri când devenim refractari la ele? Să reacţionăm asemenea lor este desigur umilitor; pe de altă parte, e foarte greu să te ridici mai presus de toate aceste nimicnicii care îi hărţuiesc şi-i copleşesc. A fi om nu-i o soluţie, dar nici a înceta să mai fii.

Cel mai mic salt în afara lumii frânează voinţa noastră de a ne realiza, de a-i întrece şi de a-i strivi pe ceilalţi. Ghinionul îngerului este că nu trebuie să se zbată pentru a dobândi gloria: în glorie s-a născut, în glorie se lăfăie, gloria îi este consubstanţială. Ce mai poate să-şi dorească? Însăşi facultatea de a-şi inventa dorinţele îi lipseşte. Dacă a produce şi a exista sunt totuna, atunci nu există condiţie mai ireală şi nici mai dezolantă decât a sa.

E primejdios să simulezi indiferenţa când nu-i eşti predestinat: pierzi astfel multe defecte menite să te îmbogăţească, necesare pentru împlinirea unei opere. A-l deposeda pe om de aceste defecte înseamnă a ne lipsi de propriul nostru fond, a ne înfunda de bună voie în impasul purităţii. Fără aportul trecutului nostru, al mocirlei noastre, al corupţiei noastre recente şi originare deopotrivă, spiritul şomează. Vai de cel care nu-şi sacrifică mântuirea!

Dacă orice înfăptuire importantă, mare, nemaipomenită, purcede din dorinţa de glorie, ce se întâmplă când această dorinţă slăbeşte ori se stinge, şi ne ruşinăm că am vrut să ne impunem în ochii celorlalţi? Pentru a înţelege cum se poate ajunge aici, să ne gândim la acele momente când se produce o adevărată neutralizare a instinctelor noastre. Ce-i drept, suntem încă în viaţă, dar asta n-are cine ştie ce importanţă pentru noi: o constatare lipsită de interes; adevăr, minciună, — o înşiruire de vorbe goale, şi atât. Ce este, ce nu este — cum să ştim, când am depăşit acel stadiu când încă îţi mai dai osteneala să ierarhizezi aparenţele? Nevoile, dorinţele noastre ne sunt paralele, cât despre visele noastre, nu noi suntem cei care le mai visăm, altcineva le visează în noi. Nici chiar frica nu

mai e a noastră. Nu că s-ar micşora, ea sporeşte mai degrabă. Dar rămâne în afara noastră; hrănindu-se din propriile-i resurse, eliberată, trufaşă, ea duce o existenţă autonomă; noi îi slujim doar ca suport, ca domiciliu, ca *adresă,* o găzduim: nimic mai mult. Ea trăieşte separat, se dezvoltă şi se împlineşte şi-şi face de cap fără a ne consulta vreodată. Deloc supăraţi, o lăsăm în toanele ei, o tulburăm tot atât de puţin pe cât ne tulbură şi ea pe noi, şi asistăm, dezabuzaţi şi impasibili, la spectacolul pe care ni-l oferă.

Aşa cum purtaţi de imaginaţie putem străbate lesne drumul invers celui parcurs de viaţă, traversând astfel din nou speciile, urmând în răspăr cursul istoriei putem ajunge până la începuturile ei şi chiar mai departe. Această retrogradare devine o necesitate la cel care, smuls din tirania opiniei, nu mai aparţine nici unei epoci. A aspira la consideraţie e de înţeles în cele din urmă; dar când n-ai pe *nimeni* faţă de care să ţii să faci impresie bună, ce rost mai are să te istoveşti pentru a trece drept cineva, ba chiar ce rost are să te istoveşti pur şi simplu să fii?

După ce am jinduit ca numele nostru să fie gravat în jurul soarelui, cădem în cealaltă extremă, dorindu-ne fierbinte să fie şters de pretutindeni şi să piară pe vecie. Ardoarea cu care am vrut să ne afirmăm nu cunoscuse nicio limită? Aceea de a ni se şterge orice urmă nu va cunoaşte nici ea vreuna. Împingând până la eroism voinţa de abdicare, ne folosim energiile pentru a ne spori anonimatul; pentru distrugerea oricărui semn al trecerii noastre, a celei mai mărunte amintiri a răsuflării noastre. Urâm pe oricine ni se ataşează, se bizuie pe noi sau aşteaptă ceva de la noi. Singura concesie pe care o mai putem face celorlalţi e să-i dezamăgim. Oricum, nu vor putea înţelege dorinţa noastră de a scăpa de surmenajul eului, de a ne opri în pragul conştiinţei şi de a nu pătrunde în ea niciodată, de a ne ghemui în străfundul tăcerii primordiale, în beatitudinea nearticulată, în dulcea stupoare în care zăcea creaţia înainte de zarva stârnită de verb. Această nevoie de a ne ascunde, de a abandona lumina, de a fi în toate cel de pe urmă, aceste impetuoase porniri de modestie când, rivalizând cu cârtiţele, le acuzăm de ostentaţie, această nostalgie a nenăscutului sau a nenumitului — sunt tot atâtea modalităţi de a lichida achiziţiile

evoluţiei spre a regăsi, printr-un salt înapoi, clipa care a precedat urnirea devenirii.

Când concepem o înaltă idee despre dispariţie şi privim cu dispreţ afirmaţia celui mai şters dintre moderni: „Toată viaţa am sacrificat totul, linişte, interes, fericire, destinului meu” — nu fără satisfacţie ne închipuim, la antipod, înverşunarea dezabuzatului care, ca să nu lase nicio urmă, îşi îndreaptă acţiunile spre un ţel unic: suprimarea identităţii, volatilizarea eului său. Dorinţa de a trece neobservat e atât de pătimaşă încât ea ridică Insignifianţa la rangul de sistem, de divinitate, şi îngenunchează în faţa ei. Să nu mai existi pentru nimeni, să trăieşti ca şi cum n-ai fi trăit niciodată, să izgoneşti evenimentul, să nu mai pui preţ pe nicio clipă şi pe niciun loc, să te desprinzi pentru totdeauna! A fi liber înseamnă a te emancipa de căutarea unui destin, înseamnă a renunţa să faci parte atât dintre aleşi cât şi dintre osândiţi; a fi liber înseamnă a te exersa să fii nimic.

Cel care a dat tot ce putea da oferă un spectacol mai dureros decât cel care, după ce n-a putut şi nici n-a vrut să se remarce, moare cu toate harurile, reale sau presupuse, cu capacităţile sale neexploatate şi cu meritele nerecunoscute: cariera pe care ar fi putut s-o facă, pretându-se la multiple versiuni, ne stimulează jocul imaginaţiei; ai spune că-i încă viu, când primul, încremenit în reuşita lui, împlinit şi hidos, evocă un stârv. În toate domeniile ne intrigă singuri cei care, fie din slăbiciune, fie din scrupul, au întârziat la nesfârşit momentul când ar fi trebuit să se decidă să exceleze. Avantajul lor asupra celorlalţi este de a fi înţeles că nimeni nu se realizează nepedepsit, că orice gest ce se adaugă la simplul fapt de a trăi trebuie plătit. Natura urăşte talentele pe care le-am dobândit pe seama ei, le urăşte chiar şi pe cele cu care ne-a înzestrat şi pe care le-am cultivat într-un fel necuvenit; ea pedepseşte zelul, această cale a pierzaniei, şi ne avertizează întotdeauna că atunci când ţinem neapărat să ne ilustrăm, în detrimentul nostru o facem. Există oare ceva mai funest decât un prea mare belşug de calităţi, decât o grămadă de merite? Să ne cultivăm deficienţele, să nu uităm că mai uşor se piere din excesele unei virtuţi decât din cele ale unui viciu.

A te considera *cunoscut* de Dumnezeu, a-i căuta

complicitatea şi adulările, a dispreţui toate sufragiile exceptându-le pe ale sale, — ce trufie şi ce forţă! Doar religia e în stare să satisfacă deplin atât pornirile noastre bune cât şi pe cele rele.

Între un om pe care nicio „împărăţie" nu-l ignoră, şi un dezmoştenit care nu are decât credinţa, care din ei, în absolut, ajunge la o mai mare strălucire? Nu s-ar putea pune în cumpănă ideea pe care Dumnezeu consimte s-o aibă despre noi cu cea pe care şi-o fac semenii noştri. Fără voinţa de a fi *apreciat,* în ceruri, fără certitudinea de a te bucura, acolo, de o anumită faimă, n-ar exista rugăciune. Muritorul care s-a rugat sincer, fie şi o singură dată în viaţă, a atins forma supremă a gloriei. Ce altă reuşită va mai spera de acum înainte? Ajuns în culmea carierei, misiunea lui pe lume fiind îndeplinită, el se va putea odihni liniştit tot restul zilelor sale.

Privilegiul de a fi cunoscut de Dumnezeu poate să le pară unora insuficient. Aşa a judecat, în orice caz, primul nostru străbun care, obosit de o celebritate pasivă, şi-a pus în cap să impresioneze creaturile, ba chiar şi pe creator căruia îi pizmuia nu atât atotştiinţa cât pompa, fastul de paradă, zorzoanele. Nemângâiat că a jucat un rol de mâna a doua, de ciudă şi din cabotinaj s-a lansat într-un şir de performanţe istovitoare, în istorie, şi aceasta nu atât pentru a submina divinitatea cât pentru a o *ului.*

Dacă vrem să avansăm în propria noastră cunoaştere, nimeni nu ne poate ajuta mai mult decât lăudărosul: el se comportă aşa cum am face şi noi dacă nu ne-ar mai reţine unele rămăşiţe de timiditate şi de pudoare; el spune în gura mare ce gândeşte despre sine, îşi clamează meritele, în timp ce noi, lipsindu-ne îndrăzneala, suntem condamnaţi să le murmurăm pe ale noastre sau să le tăinuim. Auzindu-l cum se extaziază ore în şir asupra faptelor şi gesturilor sale, te cutremuri la gândul că o nimica toată ar fi de ajuns pentru ca fiecare să facă la fel.

Cum se preferă făţiş universului şi nu pe ascuns, ca noi, n-are niciun motiv s-o facă pe neînţelesul sau pe damnatul. De vreme ce nimeni nu vrea să se ocupe de ceea ce este el nici de cât valorează, va avea el însuşi grija s-o facă. Nicio restricţie, nicio insinuare sau nuanţă în aprecierile pe care şi le va atribui.

E satisfăcut, împlinit, a aflat ceea ce toţi urmăresc, ceea ce puţini găsesc.

Ce vrednic de plâns, în schimb, cel care nu cutează să-şi ridice în slăvi meritele şi talentele. El îi urăşte pe cei care nu i le preţuiesc şi se urăşte pe el însuşi pentru că nu le poate exalta sau afişa măcar. Bariera prejudecăţilor odată ridicată, fanfaronada în sfârşit tolerată şi chiar obligatorie, ce eliberare a spiritelor ar rezultă astfel —! Psihiatria n-ar mai avea obiect dacă ne-ar fi îngăduit să divulgăm imensul bine pe care îl gândim despre noi sau dacă la orice oră din zi am avea la îndemână un linguşitor. Oricât de fericit e lăudărosul, fericirea sa nu-i fără cusur: nu totdeauna găseşte pe cineva dispus să-l asculte; iar despre aceea ce poate simţi când e redus la tăcere, mai bine să nici nu, ne gândim.

Oricât de plini de noi înşine am fi, trăim într-o acreală neliniştită, de care n-am putea scăpa decât dacă pietrele înseşi, înduioşate, s-ar milostivi să ne tămâieze. Câtă vreme se vor încăpăţâna în muţenia lor, nu ne rămâne decât să ne bălăcim în chinuri, să ne ghiftuim cu propria noastră fiere.

Faptul că aspiraţia la glorie îmbracă o formă din ce în ce mai gâfâită vădeşte că ea s-a substituit credinţei în nemurire. Dispariţia unei himere pe cât de înveterată pe atât de legitimă ar trebui să lase în spirite o anume panică, odată cu o aşteptare amestecată cu frenezie. Nimeni nu se poate lipsi de un simulacru de perenitate, şi cu atât mai puţin nu-şi poate interzice s-o caute pretutindeni, începând cu cea literară. De când moartea îi apare fiecăruia ca un termen absolut, *toată lumea scrie.* De aici idolatria succesului şi, în consecinţă, aservirea la *public*, putere pernicioasă şi oarbă, flagel al secolului, versiune imundă a Fatalităţii.

Cu eternitatea în arierplan, gloria putea avea un sens: nu mai are niciunul într-o lume unde domneşte timpul, unde, alt ghinion, timpul însuşi e *ameninţat.* Fragilitatea universală, care îi afecta atât de tare pe antici, e acceptată de noi ca o evidenţă ce nici nu ne loveşte nici nu ne întristează, şi ajungem să ne cramponăm voioşi de certitudinile unei celebrităţi precare şi nule. Să adăugăm că dacă, în epocile când omul era rar, a fi cineva putea să prezinte încă un oarecare interes, acum, când s-a devalorizat, nu mai e acelaşi lucru. Pe o planetă invadată de

carne, la consideraţia cui să mai ţii, când ideea de semen s-a golit de orice conţinut şi n-ai mai putea iubi masa umană nici cu toptanul nici cu bucata? A vrea doar să te distingi este oricum un simptom de moarte spirituală. Oroarea de glorie purcede din oroarea de oameni: interşanjabili, ei justifică prin numărul lor aversiunea pe care le-o nutrim. Nu-i departe momentul când va trebui să te afli în stare de graţie pentru a putea, nu să-i iubeşti, asta-i cu neputinţă, ci doar să suporţi să-i vezi. Pe vremea când epidemii providenţiale de ciumă curăţau cetăţile, individul, în calitatea sa de supravieţuitor, inspira pe bună dreptate un anumit respect: încă era o *fiinţă.* Nu mai există fiinţe, nu mai există decât o viermuială de muribunzi atinşi de longevitate, cu atât mai odioşi cu cât ştiu să-şi organizeze atât de bine agonia. Le preferăm oricare animal, fie şi numai pentru faptul că e hăituit de ei, spoliatori şi profanatori ai peisajului pe care odinioară îl înnobila prezenţa dobitoacelor. Paradisul înseamnă absenţa oamenilor. Cu cât ne dăm mai bine seama, cu atât iertăm mai puţin gestul lui Adam: înconjurat de animale, ce-şi mai putea dori? Şi cum de a desconsiderat fericirea de a nu fi silit să înfrunte, clipă de clipă, blestemul hidos înscris pe chipurile noastre? Seninătatea nemaifiind de conceput decât după eclipsa speciei, să încetăm, în aşteptare, a ne martiriza pentru fleacuri, să întoarcem privirile aiurea, către acea parte din noi pe care nimic n-o înrâureşte. Schimbăm perspectiva asupra lucrurilor atunci când, în confruntare cu singurătatea noastră cea mai tainică, descoperim că nu există realitate decât în străfundul nostru, restul nefiind decât amăgire. Când cineva s-a pătruns de acest adevăr, ce pot să-i mai acorde ceilalţi şi el să nu aibă, şi ce să-i ia ca să-l mai întristeze şi să-l umilească? Nu există eliberare fără triumf asupra ruşinii şi a fricii de ruşine. Învingătorul aparenţelor, scăpat pentru totdeauna din mrejele lor, trebuie să fie mai presus nu numai de onoruri ci şi de onoarea însăşi. Fără să ia câtuşi de puţin în seamă dispreţul semenilor, el va şti să plimbe, în mijlocul lor, o mândrie de zeu descreditat.

Ce uşurare când te crezi inaccesibil laudei şi blamului, şi când nu mai ţii să treci drept cineva în ochii nimănui! Stranie uşurare, punctată de momentele de opresiune, eliberare dublată de stânjeneală.

Oricât de departe am fi împins ucenicia detaşării, nu putem spune totuşi cum stăm cu dorinţa de glorie: o mai simţim ori suntem cu totul insensibili? Cel mai probabil e că am escamotat-o şi ea continuă să ne hărţuiască fără ştirea noastră. N-o biruim decât în acele clipe de descurajare deplină când nici viii nici morţii nu s-ar putea recunoaşte în noi... În celelalte experienţe ale noastre lucrurile nu sunt chiar atât de simple, pentru că atâta vreme cât dorim, dorim implicit gloria. Chiar desprinşi de toate şi încă râvnim la ea, căci pofta de glorie supravieţuieşte dispariţiei tuturor celorlalte. Cine s-a înfruptat din glorie, cine s-a tăvălit în glorie, nu se va mai putea lipsi de ea niciodată şi, nemaiavând mereu parte de ea, va cădea în acreală, în insolenţă sau în lâncezeală. Cu cât ni se adâncesc metehnele, ea câştigă relief şi ne atrage; vidul din noi o cheamă; şi, când nu răspunde, îi acceptăm surogatul: notorietatea. Pe măsură ce aspirăm la ea, ne zbatem în insolubil: vrem să învingem timpul cu mijloacele timpului, să dăinuim în efemer, să atingem indestructibilul prin istorie şi, culmea deriziunii, să fim aplaudaţi tocmai de cei ce ne scârbesc cel mai tare. Nenorocirea noastră e că n-am găsit, pentru a remedia pierderea eternităţii, decât această înşelăciune, decât această jalnică obsesie, de care s-ar putea elibera numai acela care s-ar implanta în fiinţă. Dar cine-i în stare, când nu eşti om tocmai pentru că nu poţi izbuti aceasta?

A crede în istorie înseamnă a râvni posibilul, înseamnă a postula superioritatea calitativă a iminentului asupra imediatului, înseamnă a-ţi închipui devenirea destul de bogată în sine pentru a face eternitatea de prisos. E destul să încetezi să crezi în ea şi toate evenimentele îşi pierd orice urmă de semnificaţie. Nu te mai interesează atunci decât extremităţile Timpului, mai puţin începuturile cât împlinirea sa, consumarea, ceea ce va veni după el, când secătuirea setei de glorie va aduce cu sine şi secătuirea poftelor, şi când, liber de impulsul care îl împingea să înainteze, despovărat de aventura sa, omul vedea deschizindu-i-se în faţă o *eră fără dorinţă.*

Dacă redobândirea inocenţei primordiale ne este interzisă, putem, în schimb, imagina alta, încercând s-o atingem graţie unei ştiinţe lipsite de perversitate, purificată de tarele ei, schimbată în profunzime, „pocăită". Asemenea metamorfoză ar echivala cucerirea unei a doua inocenţe care, survenită după

milenii de îndoială şi de luciditate, ar avea asupra celei dintâi avantajul de a nu se mai lăsa prinsă în mrejele, acum uzate, ale Şarpelui. Disjuncţia dintre ştiinţă şi cădere odată operată, actul cunoaşterii nemailinguşind vanitatea nimănui, nicio plăcere demonică n-ar mai însoţi indiscreţia inevitabil agresivă a spiritului. Ne-am comporta ca şi cum n-am fi siluit niciun mister şi ne-am privi performanţele de orice fel cu detaşare, dacă nu cu dispreţ. Ar fi vorba atunci, nici mai mult nici mai puţin, decât de *a reîncepe Cunoaşterea,* adică de a edifica altă istorie, o istorie degrevată de străvechiul blestem, şi în care ne-ar fi dat să regăsim acel semn divin pe care îl purtam înainte de ruptura cu restul creaţiei. Nu putem trăi cu conştiinţa unei greşeli totale, nici cu această pecete de infamie pe toate acţiunile noastre. Cum corupţia noastră e cea care ne scoate din noi înşine, şi tot ea ne face eficienţi şi fecunzi, zelul de a produce ne denunţă, ne acuză. Şi atunci, nu cumva propriile noastre opere depun mărturie împotrivă-ne tocmai pentru a ne camufla decăderea, pentru a înşela semenul şi, mai mult, pentru a ne înşela pe noi înşine? *Săvârşirea* este pătată de un viciu originar de care *fiinţa* pare scutită. Şi, de vreme ce tot ce săvârşim purcede din pierderea inocenţei, numai prin înfierarea actelor noastre şi dezgustaţi de noi înşine ne mai putem răscumpăra.

DESPRE BOALĂ

Oricare i-ar fi meritele, un om sănătos dezamăgeşte întotdeauna. Cu neputinţă să acorzi cel mai mic credit spuselor sale, să vezi în ele altceva decât pretexte sau acrobaţii. El nu deţine experienţa spaimei, singura care conferă o oarecare consistenţă cuvintelor noastre, după cum nici nu-şi poate închipui nenorocirea, fără de care nimeni n-ar putea să comunice cu acele fiinţe *separate* care sunt bolnavii; este adevărat că din clipa în care ar deţine-o, ar înceta să fie sănătos. Neavând nimic de transmis, neutru până la abdicare, el se cufundă în sănătate, stare de perfecţiune insignifiantă, de impermeabilitate la moarte ca şi, la celelalte, de indiferenţă faţă de sine şi faţă de lume. Câtă vreme rămâne în această stare este asemenea obiectelor; odată smuls dintr-însa, el se

deschide la toate şi ştie totul: atotştiinţa spaimei.

Carne ce se emancipează, se răscoală şi refuza să mai slujească, boala este *apostazia organelor;* fiecare înţelege să se izoleze, fiecare încetând, brusc sau treptat, să mai joace jocul, să colaboreze cu celelalte, se aruncă în aventură şi capriciu. Pentru a se ajunge la o anume intensitate a conştiinţei, organismul trebuie să pătimească şi chiar să se dezagrege: conştiinţa, la începuturile sale, este conştiinţă a organelor. Sănătoase, le ignorăm; boala ni le dezvăluie, ne face să le înţelegem importanţa şi fragilitatea, precum şi dependenţa noastră faţă de ele. Insistenţa cu care ne reaminteşte realitatea lor are ceva inexorabil; zadarnic vrem să le uităm, ea nu ne îngăduie; această neputinţă de a uita, prin care se exprimă drama de a avea un trup, umple spaţiul veghilor noastre. În timpul somnului, participăm la anonimatul universal, suntem *toate fiinţele;* e destul ca durerea să ne trezească şi să ne scuture ca să nu mai fim decât noi înşine, faţă în faţă cu răul nostru, cu puzderia de gânduri pe care le stârneşte în noi şi împotriva noastră. „Vai de carnea ce atârnă de suflet şi vai de sufletul ce atârnă de carne!” Sunt nopţi în adâncul cărora ne e dat să cuprindem tot înţelesul acestor cuvinte din *Evanghelia după Toma.* Carnea boicotează sufletul, sufletul boicotează carnea; funeşti unul altuia, nu sunt în stare să coabiteze, să elaboreze în comun o minciună salutară, o ficţiune de anvergură.

Pe măsură ce conştiinţa creşte graţie suferinţelor noastre, ar trebui să ne simţim mai liberi. Adevărul e tocmai pe dos. Pe măsură ce acumulăm infirmităţi, cădem pradă trupului nostru, ale cărui toane înseamnă tot atâtea opriri. El ne îndrumă şi ne guvernează, ne impune umorile; ne supraveghează, ne pândeşte, ne ţine sub tutela sa; şi, în timp ce ne supunem voinţelor sale şi îndurăm o robie atât de umilitoare, înţelegem de ce, sănătoşi fiind, ideea de fatalitate ne repugnă: pentru că, atunci, trupul nostru îşi trădează prea puţin existenţa; practic, nici nu i-o percepem. Dacă în timp de sănătate organele sunt discrete, în timp de boală, nerăbdătoare să se remarce, ele intră în concurenţă, întrecându-se care mai de care să ne atragă atenţia. Cel care câştigă întrecerea nu-şi păstrează însă

avantajul decât prin exces de zel; efortul îl uzează şi astfel altul mai întreprinzător şi mai viguros îl va înlocui. Supărător în această rivalitate e faptul că eşti silit să fii în acelaşi timp şi obiect şi martor.

Ca orice factor de dezechilibru, boala dezmorţeşte, biciuieşte şi aduce un element de tensiune şi de conflict. Viaţa înseamnă o răscoală în interiorul anorganicului, un elan tragic al inertului, înseamnă materia însufleţită şi, trebuie s-o spunem, ruinată de durere. De atâta agitaţie, de atâta dinamism şi frământare nu scapi decât aspirând la tihna anorganicului, la pacea în sânul elementelor. Dorinţa de a te întoarce în materie constituie substanţa însăşi a dorinţei de a muri. Dimpotrivă, a te teme de moarte înseamnă a te teme de această întoarcere, înseamnă a fugi de tăcerea şi de echilibrul inertului, de echilibru mai cu seamă. Nimic mai firesc: avem de a face în acest caz cu o reacţie de viaţă, şi tot ce ţine de viaţă este, la propriu ca şi la figurat, *dezechilibru.*

Fiecare dintre noi este produsul suferinţelor sale trecute şi, *dacă-i un anxios,* al celor viitoare. Maladiei vagi, nedeterminate, de a fi om, i se adaugă altele, multiple şi precise, toate apărând pentru a ne anunţa că viaţa este o stare de insecuritate absolută, că este provizorie în esenţă, că reprezintă un mod de existenţă accidental. Dar dacă viaţa este un accident, individul este accidentul unui accident.

Nu există vindecare, sau, mai bine spus, purtăm în noi toate bolile de care ne-am „vindecat” şi ele nu ne părăsesc niciodată. Incurabile sau nu, sunt acolo pentru a împiedica durerea să se topească într-o senzaţie difuză: ele o îmbogăţesc, o organizează, o reglementează… Le-am numit „ideile fixe” ale organelor. Şi într-adevăr, te fac să te gândeşti la nişte organe căzute pradă obsesiei, incapabile să i se sustragă, abandonate unor tulburări orientate, previzibile, înrobite unui coşmar metodic, la fel de monoton ca o manie.

Automatismul bolii e atât de puternic încât ea nu poate concepe nimic în afară de ea însăşi. Îmbogăţindu-ne la primele ei manifestări, ea se repetă apoi în mod inevitabil, fără a deveni totuşi, precum plictisul, simbol al invariabilului şi al sterilităţii. Trebuie să mai adăugăm că, de la un moment dat, ea nu-i mai

aduce nimic celui care suferă, în afară de confirmarea cotidiană a imposibilităţii de a nu mai suferi.

Câtă vreme suntem sănătoşi, nu existăm. Mai exact: nu ştim că existăm. Bolnavul suspină după neantul sănătăţii, după ignoranţa de a fi: clipă de clipă, el este exasperat de conştiinţa că are *tot* universul în faţă, fără nicio posibilitate de a face parte din el, ori de a se risipi în el. Idealul său ar fi să uite totul şi, despovărat de trecut, să se trezească într-o bună zi gol în faţa viitorului. „Nu mai pot întreprinde nimic pornind de la mine însumi. Mai degrabă să plesnesc ori să dispar decât să continui astfel”, îşi spune. Invidiază, dispreţuieşte sau urăşte restul muritorilor, pe cei sănătoşi în primul rând. Durerea odată înrădăcinata, departe de a purifica, scoate la iveală tot ceea ce o fiinţă are *rău,* în ea, atât fizic cât şi moral. Regulă de conduită: să n-ai încredere în suferinzi, să te păzeşti de oricine a zăcut la pat multă vreme. Dorinţa secretă a bolnavului este ca toată lumea să fie bolnavă, iar a muribundului ca toată lumea să fie în agonie. În încercările prin care trecem, dorim ca şi ceilalţi să fie tot atât de nefericiţi ca noi: nu mai mult, exact la fel ca noi. Căci nu trebuie să ne amăgim: singura egalitate care ne interesează, singura, de asemenea, de care suntem în stare, este egalitatea în infern.

Putem deposeda omul, putem să-i luăm totul; într un fel sau altul se va descurca. De un singur lucru nu trebuie totuşi să ne atingem, căci, lipsindu-l, va fi pierdut fără scăpare: facultatea, mai exact: voluptatea de a se plânge. Răpindu-i-o, bolile sale nu-i vor mai trezi nici interes nici plăcere. Vieţuieşte cu ele atâta vreme cât poate să le comenteze şi să le etaleze, atâta vreme, mai ales, cât le poate povesti semenilor săi, pentru a-i pedepsi că nu le încearcă şi ei, că pentru moment sunt cruţaţi de ele. Iar când se plânge, el subînţelege: „Aşteptaţi numai un pic, vă vine şi vouă rândul, nu scăpaţi nici voi”. Toţi bolnavii sunt nişte sadici, numai că sadismul lor e *dobândit;* aceasta-i singura lor scuză.

A cădea, în toiul suferinţelor noastre, în ispita de a crede că nu ne vom fi ales cu nimic de pe urma lor, că, fără ele, am fi infinit mai avansaţi, înseamnă a uita dublul aspect al bolii: *nimicire* şi *revelaţie;* ea nu ne scoate din aparenţele noastre şi

nu le distruge decât pentru a ne deschide şi mai bine ultimei noastre realităţi şi, câteodată, invizibilului. Pe de altă parte, n-am putea nega că fiecare bolnav nu-i un trişor în felul său. Dacă se apleacă asupra infirmităţilor sale şi se ocupă de ele cu atâta grijă, o face pentru a nu se gândi la moarte; escamotează moartea *îngrijindu-se.* N-o privesc în faţă decât cei, puţini de fapt, care, înţelegând „neajunsurile sănătăţii", nu catadicsesc să ia măsuri ca s-o păstreze ori s-o recucerească. Ei se lasă încetişor să moară, spre deosebire de ceilalţi, care se zbuciumă şi se zbat şi-şi închipuie că scapă de moarte pentru că n-au *timp* să fie răpuşi de ea.

În echilibrul facultăţilor noastre, nu ne este cu putinţă să percepem alte lumi; la cea mai mică dezordine, ne înălţăm la ele şi le *simţim.* Este ca şi cum în real s-ar fi produs o fisură prin care întrezărim un mod de existenţă la antipodul celui trăit de noi. Ezităm totuşi să reducem această deschidere, oricât de improbabilă ar fi ea obiectiv, la un simplu accident al spiritului nostru. Tot ce percepem are o valoare de realitate din clipa când obiectul perceput, fie şi imaginar, se încorporează în viaţa noastră. Îngerii, pentru cel care nu poate să nu şi-i închipuie, există îndeajievea. Dar ce revoluţie, ce criză în toată fiinţa sa când îi şi vede, când îşi închipuie că-l vizitează! Niciodată un om sănătos n-ar putea simţi prezenţa lor, nici să-şi facă despre ei o idee exactă. A-i imagina înseamnă a te pierde; a-i vedea, a-i atinge înseamnă a fi pierdut. La anumite triburi, spune despre cineva cuprins de convulsii: „E posedat de zei" — „E posedat de îngeri" ar trebui să spunem despre cineva ros de spaime ascunse.

A fi lăsat în seama îngerilor sau a zeilor, treacă-meargă; cel mai rău e să te închipui, timp îndelungat, omul cel mai normal cu putinţă, scutit de metehnele care îi chinuie pe ceilalţi. Scăpat de consecinţele căderii, imun la nenorocire, un om sănătos în toate privinţele, stăpânit în permanenţă de impresia că s-a rătăcit în mijlocul unei mulţimi de maniaci şi de ciumaţi. Cum să te lecuieşti de obsesia „normalităţii" absolute, ce să faci ca să fii un salvat sau un decăzut *oarecare*? Nulitatea, abjecţia, orice mai degrabă decât această perfecţiune malefică!

Omul s-a distanţat de animale tocmai pentru că era mult mai expus şi mai receptiv la boli decât ele. Şi reuşeşte să se

menţină în starea actuală numai pentru că animalele continuă să-l ajute; ele îl înconjoară mai mult ca oricând şi se înmulţesc, pentru ca nu cumva omul să se creadă singur şi dezmoştenit; veghează la prosperitatea lui, pentru ca nicio clipă să nu aibă impresia că nu-i aprovizionat cu suferinţe.

Fără durere, şi autorul *Însemnărilor din subterană* a văzut asta bine, n-ar fi existat conştiinţă. Iar durerea, care afectează toate vieţuitoarele, este unicul semn ce îngăduie presupunerea că această conştiinţă nu-i apanajul omului. Chinuiţi un animal, contemplaţi-i expresia privirii; veţi observa o străfulgerare care, timp de o clipă, îl proiectează mai presus de condiţia sa. Orice animal, de îndată ce suferă, face un pas către noi, se străduieşte să ne ajungă din urmă. Şi, câtă vreme suferi, este imposibil să-i refuzăm un grad, oricât de redus. De conştiinţă.

Conştiinţa nu este luciditate. Luciditatea, monopol al omului, reprezintă rezultatul procesului de ruptură dintre spirit şi lume; ea este, în mod necesar, conştiinţa conştiinţei, iar dacă noi, oamenii, ne deosebim de dobitoace, numai lucidităţii îi revine meritul sau vina.

Nicio durere nu-i *ireală:* durerea ar exista chiar dacă n-ar exista lumea. Şi chiar dacă s-ar demonstra că nu are nicio utilitate, noi tot i-am mai putea găsi una: aceea de a proiecta o oarecare substanţă în ficţiunile din jurul nostru. Fără ea, am fi cu toţii nişte marionete, fără ea, nimic n-ar avea conţinut; prin simpla ei prezenţă, durerea transformă orice, chiar şi un concept. Tot ce atinge este promovat la rangul de amintire; ea sapă în memorie urme pe care plăcerea abia ce le scrijeleşte: un om care a suferit este un om *marcat* (aşa cum spunem că-i marcat destrăbălatul, şi pe bună dreptate, căci destrăbălarea este suferinţă). Boala dă o coerenţă senzaţiilor noastre şi o unitate eului nostru, rămânând, odată abolite certitudinile, singura speranţă de a scăpa de naufragiul metafizic. Oare trebuie acum să mergem mai departe şi, conferindu-i un statut impersonal, să susţinem, împreună cu budhismul, că numai ea există, nu şi suferindul? Dar dacă durerea deţine privilegiul de a subzista prin ea însăşi, „sinele” devenind doar o iluzie, ne întrebăm *cine* atunci suferă şi ce sens poate avea derularea mecanică la care este redusă. S-ar zice că buddhismul n-o descoperă pretutindeni decât pentru a o discredita mai bine.

Noi însă chiar când admitem că durerea există independent de noi, nu ne putem imagina lipsiţi de ea, nici n-o putem separa de noi, de *fiinţa* noastră, a cărei substanţă, şi chiar cauză este. Cum să concepem o senzaţie ca atare, fără suportul „eului", cum să ne reprezentăm o suferinţă care nu-i „a noastră"? A suferi înseamnă a fi pe deplin tu însuţi, înseamnă a atinge o stare de necoincidenţă cu lumea, căci suferinţa este *generatoare de intervale;* şi, când ne chinuie, nu ne mai identificăm cu nimic, nici măcar cu ea; atunci, îndoit conştienţi, veghem asupra veghilor noastre.

În afara bolilor de care suferim, care se abat asupra noastră şi cu care ne împăcăm de bine de rău, există şi altele, pe care ni le dorim atât instinctiv cât şi din calcul: o sete stăruitoare le cheamă, ca şi cum ne-am teme că, încetând să suferim, n-ar mai exista nimic de care să ne agăţăm. Avem nevoie de o certitudine liniştitoare, aşteptăm să ni se aducă dovada că atingem ceva concret, că nu suntem în plin delir. Durerea, oricare ar fi ea, îndeplineşte acest rol şi, când o avem la îndemână, ştim cu certitudine că ceva totuşi există. Irealităţii flaglante a lumii nu-i putem opune decât *senzaţii;* aceasta explică de ce, când ne convingem că nimic nu comportă nici cel mai mic temei, ne agăţăm de tot ce oferă un conţinut pozitiv, de tot ce produce suferinţă. Cine a trecut prin Vid va vedea în fiecare senzaţie dureroasă un ajutor providenţial, şi marea lui teamă va fi să n-o devoreze, să n-o epuizeze prea repede pentru a cădea iar în starea de deposedare şi de absenţă din care aceasta îl scosese. Trăind într-o sfâşiere sterilă, el cunoaşte până în satisfacţie nefericirea de a chinui fără chinuri, de a suferi fără suferinţe; şi astfel, vizează un şir de încercări determinate, exacte, care să-l elibereze de acest vag intolerabil, de această disponibilitate chinuitoare în care nimic nu-i foloseşte, în care înaintezi zadarnic, în ritmul unui lung şi insubstanţial supliciu. Vidul, impas *infinit,* aspiră să-şi fixeze hotare şi, din lăcomie de limite, se aruncă asupra primei dureri ivite, asupra oricărei senzaţii susceptibile să-l smulgă din transele indefinitului. Pentru că durerea, circumscrisă, duşmană a nedeterminării, este totdeauna încărcată cu un sens, fie şi negativ, în timp ce Vidul, prea vast, n-ar putea conţine niciunul.

Bolile care ne copleşesc, bolile involuntare, sunt mult mai frecvente şi mai reale decât celelalte; sunt, de asemenea, cele care ne află cel mai dezarmaţi: să le acceptăm? Să fugim de ele? Nu ştim cum să reacţionăm, şi totuşi acesta e singurul lucru care ar avea importanţă. Pascal avea dreptate să nu insiste asupra maladiilor, ci asupra *folosului* pe care trebuie să-l tragem de pe urma lor. E totuşi imposibil să-l urmezi când ne asigură că „bolile trupului nu sunt altceva decât pedeapsa şi totodată reprezentarea bolilor sufletului”. Afirmaţia e atât de gratuită încât, pentru a o dezminţi, nu trebuie decât să privim în jur: e limpede că boala loveşte la întâmplare şi pe inocent şi pe culpabil, ea arată chiar o predilecţie vădită pentru inocent; ceea ce este de altfel în firea lucrurilor, inocenţa, puritatea lăuntrică presupunând aproape totdeauna o constituţie slabă. Hotărât lucru, Providenţa nu face eforturi pentru cei firavi. Cauze, mult mai degrabă decât reflexe, ale suferinţelor noastre spirituale, suferinţele noastre fizice ne determină viziunea asupra lucrurilor şi hotărăsc direcţia pe care o vor lua ideile noastre. Formularea lui Pascal e adevărată, cu condiţia s-o răsturnăm.

Nici urmă de necesitate morală nici de echitate în distribuirea bunurilor şi a relelor noastre. Trebuia oare să ne mâniem din cauza asta şi să cădem în exagerările unui Iov? E zadarnic să te revolţi împotriva durerii. Pe de altă parte, resemnarea nu se mai poartă: nu refuză ea oare să linguşească şi să ne înfrumuseţeze nevolniciile? Nu putem depoetiza nepedepsiţi infernul. Ea nu-i doar inactuală, ci şi condamnată: este o virtute care nu răspunde nici uneia dintre slăbiciunile noastre.

De îndată ce te dăruieşti unei pasiuni, nobilă sau sordidă, n-are importanţă, eşti sigur că vei trece din suferinţă în suferinţă. Însăşi aptitudinea de a simţi o suferinţă dovedeşte predestinarea de a suferi. Iubim numai pentru că în mod inconştient am renunţat la fericire. Adagiul brahmanic este irefutabil: „Ori de câte ori îţi creezi o nouă legătură, împlânţi, ca pe un cui, încă o durere în inimă”. — Tot ce ne aprinde sângele, tot ce ne dă impresia că trăim, că participăm, se transformă inevitabil în suferinţă. O pasiune este prin ea însăşi

o pedeapsă. Cel care i se dăruieşte, chiar de s-ar crede omul cel mai răsfăţat, ispăşeşte prin zbucium fericirea sa reală sau imaginară. Pasiunea dă dimensiuni unor lucruri lipsite de dimensiuni, proclamă idol sau monstru o umbră, şi păcătuieşte faţă de adevărata însemnătate a fiinţelor şi evenimentelor. Este, deopotrivă, cruzime faţă de celălalt şi faţă de sine, căci n-o poţi trăi fără să chinuieşti şi să te chinuieşti. În afară de insensibilitate şi, la rigoare, de dispreţ, totul e suferinţă, chiar şi plăcerea, aceasta mai ales, a cărei funcţie nu constă în a depărta durerea, ci a o *pregăti.* Admiţând chiar că n-ar ţinti atât de sus şi ar duce doar la dezamăgire, ce dovadă mai bună a insuficienţelor sale, a lipsei sale de intensitate, de *existenţă*! Există efectiv în jurul ei un aer de impostură pe care nu-l aflăm niciodată în jurul durerii; ea promite totul şi nu oferă nimic, e din acelaşi aluat ca şi dorinţa. Or, dorinţa neîmplinită e suferinţă; nu e *plăcere* decât în timpul împlinirii; şi e dezamăgire, odată împlinită.

Cum nefericirea s-a instalat în lume datorită senzaţiei, idealul ar fi să ne nimicim simţurile şi să ne abandonăm unei abulii divine. Ce plenitudine, ce dilatare, atunci când sperăm că ne vom pierde toate poftele! Chietudinea[4] concentrată veşnic în ea însăşi se depărtează de orice orizont ostil acestei reflecţii obsesive, de tot ce ar putea s-o smulgă desfătării de a nu simţi nimic. Când detestăm deopotrivă plăcerile şi durerile şi suntem obosiţi de ele până la dezgust, nu la fericire visăm, şi nici la *altă* senzaţie, ci la o viaţă încetinită, compusă din impresii atât de imperceptibile, încât par inexistente. Cea mai mică emoţie se reduce atunci la un simptom de nebunie, iar de îndată ce o simţim ne alarmăm, gata-gata să strigăm după ajutor.

Cum tot ce ne afectează într-un fel sau altul este în mod virtual suferinţă, vom deduce oare atunci superioritatea mineralului asupra însufleţitului? În acest caz, unicul recurs ar fi să reintegrăm cât mai grabnic imperturbabilitatea elementelor. Cu condiţia, fireşte, să putem. Să nu uităm că pentru un animal care a suferit dintotdeauna, este incomparabil mai uşor să sufere decât să nu sufere. Şi dacă totuşi condiţia sfântului e mai plăcută decât a înţeleptului,

4 În sens filosofic: liniştea sufletească a înţeleptului; în limbaj teologic: pacea mistică a sufletului. (N. trad.).

motivul constă în aceea că-i mai uşor să te tăvăleşti în durere decât s-o stăpâneşti prin reflecţie şi orgoliu.

De vreme ce suntem incapabili să ne învingem suferinţele, nu ne mai rămâne decât să le cultivăm şi şi ne desfătăm cu ele. Anticii, care nu concepeau voluptate superioară celei de a nu suferi, ar fi considerat această împăcare cu suferinţa drept o aberaţie. Mai puţin rezonabili, noi judecăm altfel la capătul a douăzeci de secole în care convulsia era socotită semn de progres spiritual. Deprinşi cu un Mântuitor contorsionat, desfigurat, schimonosit, suntem incapabili să preţuim dezinvoltura zeilor antici, sau inepuizabilul surâs al unui Buddha cufundat într-o beatitudine vegetală. Oare Nirvana, dacă ne gândim, bine, nu pare să-şi fi împrumutat secretul esenţial de la plante? Nu putem accede la eliberare decât luând drept model o formă de fiinţare opusă fiinţării noastre.

A iubi suferinţa înseamnă a te iubi necuvenit, înseamnă a nu voi să pierzi ceva din ceea ce eşti, înseamnă a-ţi savura infirmităţile. Cu cât ne aplecăm mai mult asupra infirmităţilor noastre, cu atât mai mult ne place să repetăm la nesfârşit întrebarea: „Cum de a fost posibil omul?” În inventarul factorilor răspunzători de apariţia sa, boala se află pe primul loc. Dar pentru ca omul să se fi putut ivi cu adevărat, relelor sale li s-au adăugat desigur altele venite de aiurea, conştiinţa fiind încununarea unui număr ameţitor de impulsuri întârziate şi înfrânate, de contrarietăţi şi de încercări suferite de specia noastră, de toate speciile. Iar omul, după ce a profitat de această infinitate de încercări, se străduieşte din răsputeri să le justifice, să le dea un sens. „Ele nu vor fi fost inutile, ele le-au pregătit şi le-au anunţat pe ale mele, mai diverse şi mai intolerabile decât ale voastre”, le spune el tuturor vieţuitoarelor, pentru a le consola că n-au atins chinuri atât de excepţionale ca ale sale.

CEA MAI VECHE SPAIMĂ

(*în legătură cu Tolstoi*)

Natura s-a arătat darnică numai cu cei pe care i-a scutit de obsesia morţii. Pe ceilalţi i-a lăsat pradă celei mai vechi şi mai corosive spaime, fără să le ofere şi nici măcar să le arate mijloacele de a se lecui de ea. Dacă-i firesc să mori, nu-i deloc firesc, în schimb, să zăboveşti asupra morţii, şi nici să te gândeşti la ea cu orice prilej. Cine nu-şi abate niciodată gândul de la moarte dovedeşte egoism şi vanitate; trăind doar conform imaginii pe care şi-o fac ceilalţi despre el, nu poate accepta ideea că într-o zi nu va mai fi nimic; *uitarea* fiind coşmarul său de fiece clipă, e agresiv şi veninos şi nu pierde nicio ocazie ca să-şi reverse ţâfnele şi mojiciile. A te teme de moarte nu înseamnă oare o anumită ineleganţă? Această spaimă care îi roade pe ambiţioşi, pe cei puri nu-i atacă; abia ce-i atinge în treacăt, fără să-i lovească. Ceilalţi i se supun cu iritare şi-i detestă pe toţi aceia care n-o resimt defel. Niciodată un Tolstoi nu le va ierta fericirea de a n-o cunoaşte, şi-i va pedepsi punându-i s-o îndure, descriind-o cu o minuţie care o înfăţişează pe cât de respingătoare pe atât de contagioasă. Arta lui constă în a transforma orice agonie în agonia însăşi, obligându-l pe cititor să-şi repete înfricoşat şi fascinat: „Vasăzică aşa se moare”.

În decorul interşanjabil, în lumea convenţională în care trăieşte Ivan Ilici, boala dă năvală. La început, el îşi închipuie că-i vorba de o simplă indispoziţie trecătoare, de-o sfârşeală fără urmări; apoi, asaltat de suferinţe tot mai precise şi-n cele din urmă crâncene, sfârşeşte prin a înţelege gravitatea cazului său, şi îşi pierde curajul. „... erau clipe când Ivan Ilici ar fi dorit, după îndelungi suferinţe, mai mult ca orice, oricât de ruşine i-ar fi fost s-o recunoască — ar fi dorit ca cineva să-l alinte ca pe un copil bolnav. Ar fi dorit să-l alinte cineva, să-l sărute, să-i plângă de milă, aşa cum sunt alintaţi şi consolaţi copiii. El ştia că e un consilier cu vază, că barba a început să-i încărunţească, şi deci un asemenea lucru este cu neputinţă, şi totuşi, îl dorea.”[5] — Cruzimea, în literatură cel puţin, e semn de elecţiune. Cu cât un scriitor este mai înzestrat, cu atât se

5 Citatele din *Moartea lui Ivan Ilici* din traducerea semnată de Ştefana Velisar Teodoreanu şi Irina Andreescu. (N. trad.).

străduieşte mai mult să-şi pună personajele în situaţii fără de ieşire; le urmăreşte, le persecută, le obligă să înfrunte toate amănuntele impasului sau ale agoniei. Ca să insişti asupra apariţiei neaşteptate a iremediabilului în mijlocul insignifianţei, asupra celor mai mici nuanţe ale groazei ce copleşesc pe un ins banal căzut în ghearele nenorocirii; cruzimea nu-i destul; pentru asta se cere ferocitate. „Apoi, deodată (Ivan Ilici) simţi vechea-i durere, cunoscută, surdă, sâcâitoare, îndârjită, înăbuşită, necruţătoare." Extrem de zgârcit cu adjectivele, Tolstoi găseşte patru.[6] De astă dată pentru a caracteriza o simplă senzaţie, dureroasă, ce-i drept. Considerând carnea o realitate fragilă şi totuşi înfricoşătoare, un izvor nesecat de spaime, cu ea începe, şi pe bună dreptate, să înfăţişeze fenomenul morţii. Nici vorbă de deznodământ în absolut, independent de organele şi de suferinţele noastre. Cum să te stingi în interiorul unui sistem? Şi cum să putrezeşti? Metafizica nu lasă niciun loc pentru cadavru. Nici pentru fiinţa vie de altminteri. Cu cât devii mai abstract şi mai impersonal, fie din pricina conceptelor sau a prejudecăţilor (filosofii şi spiritele obişnuite se mişcă deopotrivă în ireal), cu atât moartea apropiată, imediată, pare de neconceput. Fără boală, Ivan Ilici, spirit altminteri obişnuit, n-ar avea niciun fel de relief, nicio consistenţă. Distrugându-l, boala este aceea care îi conferă o dimensiune existenţială. Curând nu va mai fi nimic; tot nimic era şi înainte de boală; el *este* numai în intervalul cuprins între vidul sănătăţii şi cel al morţii, el nu există decât atâta vreme cât moare. Cine era Ivan Ilici înainte? O marionetă îndrăgostită de simulacre, un magistrat care credea în profesiunea şi în familia lui. Dezmeticit din ipocrizie şi din iluzoriu, el înţelege acum că până la ivirea bolii îşi pierduse timpul cu nimicuri. Tot ce va dăinui din atâţia ani de viaţă sunt cele câteva săptămâni când a suferit şi când boala i-a dezvăluit realităţi nebănuite până atunci, *Adevărata viaţă începe şi se termită cu agonia,* iată învăţătura ce se desprinde din încercarea lui Ivan Ilici, ca şi dintr-aceea a lui Brehunov de altfel, din *Stăpân şi slugă.* Cum pierzania noastră ne izbăveşte, să păstrăm vie în noi superstiţia ultimelor noastre clipe: doar

6 Cf. traducerii folosite de E.M. Cioran. În traducerea românească, mai sus indicată, numărul adjectivelor se ridică la şapte. Neavând acces la original...! (N. trad.).

ele, în ochii lui Tolstoi, ne vor elibera de vechea spaimă, numai prin ele vom triumfa asupra ei. Ea ne învenineză, este rana noastră; dacă vrem să ne lecuim, trebuie să avem răbdare, *să aşteptăm.* Puţini înţelepţi vor ratifica această concluzie; căci a aspira la înţelepciune înseamnă a vrea să învingi numaidecât această spaimă.

Chiar dacă Tolstoi a fost întotdeauna preocupat de moarte, ea n-a devenit pentru el o problemă chinuitoare decât după criza prin care a trecut în jurul vârstei de cincizeci de ani, când, cuprins de panică, a început să se întrebe care este „sensul" vieţii. Numai că viaţa, de îndată ce eşti obsedat de semnificaţia pe care poate s-o implice, se destramă, se spulberă, vădindu-se astfel ceea ce este ea de fapt, cât preţuieşte şi cât de firavă şi de nesigură este substanţa ei. Va trebui să susţinem oare, împreună cu Goethe, că rostul vieţii rezidă în viaţa însăşi? Cel obsedat de această problemă se va hotărî cu greu la aşa ceva, pentru bunul motiv că obsesia lui debutează tocmai prin revelaţia *nonsensului* vieţii.

Unii au încercat să explice criza şi „convertirea" lui Tolstoi prin secătuirea talentului său. Explicaţia nu stă în picioare. Opere din ultimă perioadă, ca *Moartea lui Ivan Ilici, Stăpân şi slugă, Părintele Serghi, Diavolul,* au o densitate şi o profunzime de care un geniu vlăguit n-ar fi în stare. În cazul lui Tolstoi, nu-i vorbă de-o secătuire, ci de o deplasare a centrului de interes. Fiindu-i silă să se mai aplece asupra vieţii exterioare a fiinţelor, nu mai vroia să le cerceteze decât din clipa când, căzute şi ele pradă unei crize, erau nevoite să rupă cu ficţiunile în care trăiseră până atunci. În aceste condiţii, îi era cu neputinţă să mai scrie mari romane. El denunţă şi distruge pactul cu aparenţele, pe care îl semnase ca romancier, pentru a se întoarce spre *cealaltă* parte a lucrurilor. Criza în care intra nu era totuşi chiar atât de neaşteptată şi nici atât de radicală cum gândea atunci când a scris: „Viaţa mea s-a oprit". Departe de a fi neprevăzută, ea reprezenta de fapt rezultatul, exasperarea unei spaime care îl bântuise dintotdeauna. Dacă *Moartea lui Ivan Ilici* datează din 1886, toate motivele tratate aici se află în germene în *Trei morţi,* scrisă în 1859. Numai că spaima lui de dinainte, firească prin lipsa ei de intensitate, era suportabilă, spre deosebire de cea resimţită după aceea. Ideea de moarte, la care a fost sensibil încă din copilărie, n-are nimic morbid în

sine; nu şi atunci când se transformă în obsesie, aprofundare necuvenită a acestei idei, ce devine astfel funestă în exercitarea vieţii. Aşa este, fără îndoială, dacă acceptăm punctul de vedere al vieţii. Dar n-am putea concepe oare o nevoie de adevăr care, în faţa ubicuităţii morţii, să respingă orice concesie, precum şi orice deosebire între normal şi maladiv? Dacă singur faptul că murim contează, atunci trebuie să tragem concluziile ce se impun, fără a ne încurca în alte considerente. Este o poziţie pe care n-o vor adopta cei ce nu contenesc să se văicărească înduioşaţi de „criza" lor, de o condiţie spre care, dimpotrivă, tind eforturile adevăratului solitar. Acesta nu se va înjosi niciodată spunând: „Viaţa mea s-a oprit", pentru că tocmai asta caută şi urmăreşte el. Dar un Tolstoi, bogat şi celebru, un răsfăţat în ochii lumii, contemplă deznădăjduit prăbuşirea vechilor sale certitudini şi se căzneşte zadarnic să izgonească din mintea sa recenta revelaţie a non-sensului, care-l năpădeşte, îl înghite. Ceea ce îl uimeşte şi-l dezorientează e mai ales faptul că, deşi înzestrat cu o vitalitate puţin obişnuită (lucra neobosit, ne spune chiar el, câte opt ore pe zi şi mânuia coasa ca un adevărat ţăran), trebuie să folosească tot soiul de tertipuri ca să nu se omoare. Vitalitatea nu constituie neapărat un obstacol în calea sinuciderii: totul depinde de direcţia pe care o urmează sau i s-a imprimat. El însuşi constată de altfel că forţa ce-l împingea să se distrugă era asemenea celei care înainte vreme îl lega de viaţă, cu deosebirea, adaugă el, că se producea acum *în sens invers.*

A te strădui să percepi lacunele condiţiei de a fi, a-ţi grăbi pierzania prin exces de luciditate, a te prăbuşi şi a te pierde nu-i un privilegiu al bicisnicilor; firile puternice sunt mult mai susceptibile de asemenea căderi, cu condiţia să intre în conflict cu ele însele, pentru că îşi pun la bătaie tot elanul, toată frenezia; tot ele sunt victimele unor crize în care trebuie să vedem o pedeapsă, pentru că nu-i firesc să-şi irosească energia devorându-se. Au apucat cumva să atingă culmea carierei lor? Atunci se vor înăbuşi sub povara întrebărilor fără de răspuns sau vor cădea pradă unei perplexităţi aparent stupidă, dar legitimă şi esenţială în fond, precum aceea care a pus stăpânire pe Tolstoi când, total descumpănit, îşi repeta buimac: La *ce bun*? sau *Ei şi*?

Cine a făcut o experienţă analogă Ecleziastului îşi va aminti

mereu de ea; adevărurile pe care le va fi extras cu acest prilej sunt pe cât de categorice pe atât de impracticabile: banalităţi, evidenţe distrugătoare de echilibru, locuri comune *ce duc la nebunie.* Nimeni în lumea modernă n-a avut, cu limpezimea lui Tolstoi, această intuiţie a deşertăciunii care distonează atât de fericit cu speranţele îngrămădite în Vechiul Testament. Chiar şi mai târziu, când se va erija în reformator, el nu-i va putea răspunde lui Solomon, fiinţa cu care are cele mai multe puncte comune: nu erau oare, şi unul şi altul nişte mari senzuali în luptă cu un dezgust universal? Acesta e un conflict fără ieşire, o contradicţie de temperament, din care purcede probabil viziunea Deşertăciunii. Cu cât suntem mai înclinaţi să ne bucurăm din plin de toate plăcerile vieţii, cu atât mai mult se înverşunează dezgustul să ne împiedice, iar intervenţiile sale vor fi cu atât mai viguroase cu cât mai nerăbdătoare va fi lăcomia noastră de plăceri. „De nimic n-ai să te bucuri!" aceasta-i porunca pe care ne-o dă la orice întâlnire, la orice prilej de uitare. Existenţa n-are savoare decât atunci când te menţii într-o beţie gratuită, în acea ebrietate fără de care fiinţa nu stăpâneşte nimic pozitiv. Când Tolstoi ne asigură că înainte de criză era „beat de viaţă", trebuie să înţelegem prin aceasta că *trăia* pur şi simplu, adică era ameţit ca orice fiinţă însufleţită. Dar iată că survine dezbaterea luând chipul fatalităţii. Ce-i de făcut? Ai de ce să fii beat, dar nu mai poţi; deşi în plină putere, nu te mai afli în viaţă, nu mai faci parte din ea; o străbaţi, îi desluşeşti irealitatea, căci dezbaterea înseamnă clarviziune şi trezie. Şi în ce te trezeşti, dacă nu în moarte?

Ivan Ilici vroia ca lumea să se înduioşeze de soarta lui şi să-l plângă; mai jalnic decât eroul său, Tolstoi se compară, la rându-i, cu un puişor căzut din cuib! Drama lui forţează simpatia, deşi nu poţi subscrie la raţiunile pe care le invocă pentru ca s-o explice. În cazul său, partea „negativă" este cu mult mai interesantă decât cealaltă. Dacă întrebările pe care şi le pune emană din fiinţa sa profundă, lucrurile stau altfel în privinţa răspunsurilor. Că perplexităţile prin care a trecut în timpul crizei sale erau la limita intolerabilului nu încape nicio îndoială; în loc să vrea să se descotorosească de ele, doar din acest motiv, el găseşte de cuviinţă să ne spună că, fiind specifice bogătaşilor şi trândavilor şi nicidecum mujicilor, ele

n-au nicio importanţă intrinsecă. Este limpede că Tolstoi subestimează avantajele saţietăţii, care permite descoperiri interzise sărăciei. Ghiftuiţilor, blazaţilor li se dezvăluie anumite adevăruri pe nedrept numite false sau temerare, a căror valoare subzistă chiar şi atunci când condamnăm felul de viaţă care le-a născut. Cu ce drept le refuzăm pe cele ale Ecleziastului? Dacă ne vom situa la nivelul actelor, va fi greu, lucru pe care îl vom admite cu uşurinţă, să încuviinţăm dezabuzarea lui. Dar Ecleziastul nu consideră că actul ar fi un criteriu. De aceea şi rămâne pe poziţiile sale, ca şi ceilalţi pe ale lor.

Ca să justifice cultul pe care îl profesează pentru mujici, Tolstoi invocă detaşarea lor, uşurinţa cu care părăsesc viaţa fără să se încurce în probleme inutile. Îi preţuieşte şi-i iubeşte oare cu adevărat? Li invidiază mai degrabă, pentru că îi crede mai puţin complicaţi decât sunt. Îşi închipuie că mujicii alunecă în moarte, că moartea este pentru ei o uşurare, că se lasă prinşi în vâltoarea unei viforniţe, asemenea lui Nichita, în timp ce Brehunov se încleştează şi se zvârcoleşte. „Care-i modul cel mai simplu de a muri?” — aceasta este întrebarea care i-a dominat maturitatea şi i-a torturat bătrâneţea. Simplitatea, pe care a căutat-o necurmat, n-a găsit-o nicăieri, cu excepţia stilului ei. Cât despre el, era prea răvăşit ca s-o dobândească. Precum orice spirit zbuciumat, istovit şi înrobit de frământările sale, nu putea iubi decât copacii şi dobitoacele, şi numai pe acei oameni care într-un fel sau altul se înrudeau cu stihiile. În contact cu ei, năzuia, fără îndoială, să se smulgă din spaimele lui obişnuite şi să se îndrepte spre o agonie suportabilă şi chiar senină. Tot ce-l preocupa era să se liniştească, să-şi afle cu orice preţ pacea. Aşa ne dăm acum seama de ce nu trebuia să-l lase pe Ivan Ilici să moară în dezgust sau în spaimă. „Căuta vechea, obişnuita sa teamă de moarte, şi n-o mai găsea. Unde este? Moartea? Nu mai simţea niciun fel de spaimă, pentru că nici moartea nu mai exista. În locul morţii era lumina. „Aşadar asta este! spuse el deodată cu glas tare. Ce fericire!”

Nici această fericire şi nici această lumină nu conving; sunt extrinseci, sunt înnădite. E greu să admitem că ele izbutesc să îmblânzească beznele în care se zbate muribundul: nimic de altfel nu-l pregătea pentru această jubilare, ce n-are nicio legătură cu mediocritatea sa, nici cu singurătatea la care e

condamnat. Pe de altă parte, descrierea agoniei sale e atât de apăsătoare prin exactitatea ei, încât ar fi fost aproape cu neputinţă s-o rezolve fără o schimbare de ton şi de plan. „S-a sfârşit cu moartea, îşi spuse el. Ea nu mai există.” Şi prinţul Andrei vroia să se convingă de aceasta. „Iubirea este Dumnezeu, şi a muri înseamnă pentru mine, părticică din această iubire, să mă întorc în marele tot, în izvorul veşnic.” Mai sceptic faţă de divagaţiile finale ale prinţului Andrei decât mai târziu faţă de cele ale lui Ivan Ilici, Tolstoi adaugă: „Aceste gânduri i se păreau consolatoare; dar nu erau decât nişte gânduri…, exista în ele ceva unilateral, individual, pur raţional; erau lipsite de relief.” Nu mai puţin, din păcate, şi cele ale bietului Ivan Ilici. Dar, după *Război şi Pace,* Tolstoi a progresat: ajunsese la un stadiu când trebuie să elaborezi cu orice preţ o doctrină a mântuirii de care să te cramponezi. Cum să nu simţi că acea lumină, că acea bucurie pe care le adăugase, pentru el însuşi le visa şi că, întocmai ca şi simplitatea, îi erau interzise? Nu mai puţin *visate* sunt şi ultimele cuvinte despre sfârşitul morţii pe care le pune în gura eroului său. Să comparăm cu acest sfârşit, care de fapt nici nu-i un sfârşit, cu acest triumf convenţional şi premeditat, ura atât de reală, atât de adevărată pe care o resimte acelaşi erou faţă de familia sa:

„Dimineaţa, când îl văzuse pe lacheu, apoi pe nevastă-sa, apoi pe fiică-sa, apoi doctorul — fiecare mişcare a lor, fiecare cuvânt al lor confirmau adevărul atât de îngrozitor pentru el şi care i se dezvăluise peste noapte. Se vedea în ei pe sine însuşi, vedea tot pentru ce trăise şi vedea limpede că toate acestea nu erau ceea ce ar fi trebuit să fie, că toate acestea fuseseră o amăgire grozavă, imensă, care acoperea şi viaţa, şi moartea. Conştiinţa tuturor acestora îi înzeci suferinţele fizice. Gemea şi se zbătea smulgându-şi hainele de pe el. Îi părea că hainele îl înăbuşă, îl apasă. Şi pentru aceasta îi ura pe ei toţi.”

Ura nu duce la eliberare, şi nu prea vedem cum din dezgustul de sine şi de toate poţi face un salt în acea zonă de puritate în care moartea e depăşită, „sfârşită”. A urî lumea şi a te urî înseamnă a acorda prea mult credit atât lumii cât şi ţie însuţi, înseamnă a-ţi crea neputinţa de a te elibera şi de lume şi de tine. Ura de sine mai ales atestă o iluzie capitală. Pentru că se ura, Tolstoi îşi închipuia că a încetat să mai trăiască în minciună. Or, când n-ai făcut legământ de renunţare (de care el

însuşi era de altfel incapabil), nu poţi trăi decât minţindu-i pe alţii şi pe tine însuţi. Ceea ce, de altminteri, Tolstoi a şi făcut: nu înseamnă oare să minţi când afirmi *tremurând* că ai învins moartea şi frica de moarte? Acest senzual care incriminează simţurile, care s-a asmuţit neîncetat împotriva lui însuşi, căruia îi plăcea să-şi ponegrească pornirile, s-a străduit să urmeze cu înflăcărare perversă o cale potrivnică sieşi. O nevoie voluptuoasă de a se tortura îl împingea spre insolubil. Era scriitor, cel dintâi în epoca lui; în loc să-şi găsească într-asta o mulţumire, şi-a *inventat* o vocaţie, cea de om de bine, cu totul străină de înclinaţiile sale. A început să se intereseze de săraci, să-i ajute, să le plângă soarta, numai că mila lui, sumbră şi indiscretă, rând pe rând, nu era decât o formă a dezgustului de lume. Ursuzenia, trăsătura lui dominantă, se întâlneşte la toţi cei care, convinşi că au apucat pe o cale greşită, ratându-şi astfel adevărata destinaţie, nu se pot consola că au rămas mai *prejos* de ei înşişi. Acest sentiment l-a stăpânit în ciuda operei considerabile pe care o produsese; să nu uităm că a ajuns să considere această operă frivolă, chiar dăunătoare. O realizase, dar nu se realizase pe el însuşi. Ursuzenia lui se născuse în golul ce despărţea reuşita literară de neîmplinirea spirituală.

Sakia Muni, Solomon, Schopenhauer — dintre aceşti trei melancolici pe care îi citează deseori, primul a mers cel mai departe şi nu încape îndoială că de el ar fi vrut Tolstoi să se apropie cel mai mult: ar fi izbutit dacă dezgustul de lume şi de sine ar fi destul ca să ajungi în Nirvana. Şi-apoi, Buddha şi-a părăsit familia de tânăr (nu ni-l putem închipui încurcat într-o dramă conjugală şi eternizându-se printre ai săi, nehotărât şi posac, detestându-i pentru că îl împiedică să-şi ducă la îndeplinire marele ţel), în timp ce Tolstoi trebuia să ajungă la decrepitudine pentru a întreprinde o fugă spectaculoasă şi penibilă. Chiar dacă discordanţa dintre doctrina şi viaţa lui l-a mâhnit, n-avea totuşi puterea să îndrepte lucrurile. Cum ar fi făcut-o, dată fiind incompatibilitatea dintre aspiraţiile premeditate şi instinctele sale profunde? Pentru a măsura amploarea zbuciumului său (aşa cum ni-l dezvăluie mai cu seamă *Părintele Serghi),* e necesar să subliniem că, în taină, el se străduia să-i *imite* pe sfinţi şi că, dintre toate ambiţiile sale, aceasta a fost cea mai nesăbuită. Propunându-şi un model atât de disproporţionat faţă de mijloacele sale, se condamna la un

supliment de dezamăgiri. Ar fi trebuit să cugete asupra versetului din *Bhagawadgita,* potrivit căruia mai bine-i să pieri după legea ta decât s-o urmezi pe a altuia! Tocmai pentru că şi-a căutat izbăvirea în afara propriilor sale căi, în perioada aşa-numită de „regenerare", a fost şi mai nefericit decât înainte. Cu un orgoliu ca al său, nu trebuia să practice milostenia cu atâta înverşunare: cu cât se îndârjea mai mult pe această cale, cu atât se posomora mai tare. Incapacitatea lui radicală de a iubi, dublată de o clar-vedere glacială, explică de ce arunca asupra tuturor lucrurilor, îndeosebi asupra personajelor sale, o privire lipsită de complicitate. „Citindu-i operele, nu-ţi vine niciodată să râzi ori să zâmbeşti", nota un critic rus către sfârşitul secolului trecut. În schimb, n-ai înţeles nimic din Dostoievski dacă nu simţi că umorul este calitatea sa majoră. El se înflăcărează, uită de sine, şi, cum niciodată nu-i rece, atinge acel grad de febrilitate când, realul transfigurându-se, frica de moarte nu mai are niciun sens, pentru că te-ai ridicat mai presus de ea. Dostoievski a depăşit-o, a triumfat asupra ei, aşa cum îi şade bine unui vizionar, şi n-ar fi fost în stare să descrie o agonie cu acea precizie clinică în care un Tolstoi excelează. Şi e cazul să mai adăugăm că cel din urmă este un clinician *sui generis:* el nu studiază decât propriile sale boli, iar când şi le îngrijeşte, pune în tratament toată acuitatea şi toată vigilenţa spaimelor sale.

Adeseori s-a făcut remarca: Dostoievski, bolnav şi sărac, şi-a încheiat cariera într-o apoteoză (discursul despre Puşkin!), în timp ce Tolstoi, mult mai răsfăţat de soartă, avea s-o sfârşească în deznădejde. Cugetând bine, contrastul pe care îl oferă acest deznodământ e cât se poate de firesc. Dostoievski, după revoltele şi încercările de tinereţe, n-avea alt gând decât *să slujească;* el s-a împăcat, dacă nu cu universul, măcar cu ţara lui, ale cărei abuzuri le-a acceptat şi justificat; credea că Rusia este menită să joace un mare rol, că trebuie chiar să salveze omenirea. Conspiratorul de altădată, acum înrădăcinat şi liniştit, putea apăra fără impostură Biserica şi Statul; oricum, nu mai era *singur.* Tolstoi, dimpotrivă, se va însingura tot mai mult. El se înfundă într-o tristeţe neagră, şi vorbeşte atât de mult despre o „viaţă nouă" numai pentru că viaţa propriu-zisă îi scapă. Îşi închipuie că reîntinereşte religia când în realitate o subminează. Combate oare nedreptăţile? El merge mai departe

decât anarhiştii şi formulele pe care le avansează sunt demoniace sau rizibile prin caracterul lor excesiv. Atâta lipsă de măsură, atâta negare traduc răzbunarea unui spirit care nu s-a putut împăca niciodată cu umilirea de a muri.

DEMIURGUL CEL RĂU
(1969)

NOII ZEI

Cel care urmăreşte cortegiul ideilor şi al credinţelor ireductibile, ar trebui să zăbovească neapărat asupra spectacolului oferit de primele secole ale erei noastre: ar descoperi acolo chiar modelul tuturor formelor de conflict pe care le întâlnim, sub o formă atenuată, în orice moment al istoriei. Şi-i firesc să fie aşa: aceasta e epoca în care oamenii s-au urât mai mult ca niciodată. Meritul le revine creştinilor, febrili, intransigenţi, experţi de la bun început în arta detestării, în timp ce păgânii nu mai ştiau să mânuiască decât dispreţul. Agresivitatea este o trăsătură comună oamenilor şi zeilor noi.

Dacă un monstru de blajinătate, ignorând harţagul, nr vrea totuşi să-l înveţe, sau măcar să-i afle utilitatea, cel mai simplu lucru ar fi să-i citească pe unii autori ecleziastici, începând cu Tertulian, cel mai strălucit dintre toţi, şi sfârşind, să zicem, cu sfântul Grigore din Nazians veninos şi totuşi insipid, al cărui discurs împotriva lui Iulian Apostatul îţi trezeşte pe loc pofta de a te converti la păgânism. Împăratului nu i se recunoaşte nicio calitate; cu o satisfacţie nedisimulată, i se contestă moartea eroică în războiul împotriva perşilor, unde ar fi fost chipurile ucis de „un barbar, de meserie măscărici, care urma oştirea pentru a-i face pe soldaţi să uite de suferinţele războiului cu năzdrăvăniile şi vorbele sale de duh”. Nici urmă de eleganţă, nici cea mai mică grijă ca să pară cât de cât demn de un asemenea adversar. De neiertat în cazul unui sfânt e şi faptul că îl cunoscuse pe Iulian la Atena, pe vremea când, tineri fiind,

frecventau împreună şcolile de filosofie.

Nimic mai odios decât tonul celor care apărând o cauză, aparent compromisă, câştigătoare în fapt, nu-şi pot stăpâni bucuria la gândul triumfului lor şi nici nu se pot împiedica să-şi convertească înseşi spaimele lor în tot atâtea ameninţări. Când Tertulian, sardonic şi înfricoşat, descrie Judecata de apoi, cel *mai* măreţ spectacol, cum o numeşte, el îşi imaginează cum va râde contemplând atâţia monarhi şi zei „scoţând gemete amarnice în străfundurile genunei…" Insistenţa cu care le reamintea păgânilor că sunt pierduţi, şi ei şi idolii lor, avea de ce să exaspereze chiar şi spiritele cele mai moderate. Suită de pamflete camuflate în tratate, apologetica creştină reprezintă un sumum al genului bilios.

Nu se poate respira decât la umbra divinităţilor uzate. Pe măsură ce te convingi de acest lucru, îţi repeţi cu groază că dacă ţi-ar fi fost dat să trăieşti în momentul ascensiunii creştinismului, probabil că n-ai fi putut scăpa de fascinaţia lui. Începuturile unei religii (ca orice începuturi) sunt totdeauna suspecte. Şi totuşi doar ele au o oarecare realitate, doar ele sunt *adevărate;* adevărate şi abominabile. Nu asişti nepedepsit la instaurarea unui zeu, oricare ar fi el şi oriunde s-ar ivi. Inconvenientul acesta nu-i recent: Prometeu îl semnala la timpul său, el, victima lui Zeus şi a noii clici instalate în Olimp.

Nu atât perspectiva mântuirii cât pornirea înverşunată împotriva lumii antice îi târa pe creştini în unul şi acelaşi elan distrugător. Cum cei mai mulţi veneau de aiurea, dezlănţuirea lor împotriva Romei e explicabilă. Dar la ce fel de frenezie putea să participe indigenul, atunci când se convertea? Mai puţin înzestrat decât ceilalţi, el nu avea decât un singur refugiu: ura de sine. Fără această deviere a urii, insolită la început, apoi molipsitoare, creştinismul ar fi rămas o simplă sectă, mărginită la o clientelă străină, singura, la drept vorbind, capabilă să schimbe fără eforturi şi chin vechii zei pe un cadavru bătut în cuie. Cineva care ar vrea să ştie cum ar fi reacţionat el însuşi la convertirea lui Constantin, n-are decât să se închipuie în locul unui apărător al tradiţiei, al unui păgân mândru de faptul că-i păgân: cum să accepţi crucea, cum să tolerezi ca pe stindardele romane să figureze simbolul unei morţi dezonorante? Totuşi oamenii s-au resemnat, şi greu ne

putem imagina suma de înfrângeri lăuntrice din care s-a născut această resemnare, ce avea să devină curând generală. Dacă, pe plan moral, o putem concepe ca încununare a unei crize, acordându-i astfel statutul sau scuza unei convertiri, ea devine trădare de îndată ce n-o mai considerăm din perspectivă politică. A-i abandona pe zeii care au făcut Roma însemna a abandona Roma însăşi, pentru a te alia cu acea „nouă rasă de oameni abia născuţi, fără patrie şi tradiţii, încârdăşiţi întru sfărâmarea tuturor instituţiilor religioase şi civile, urmăriţi de justiţie, înfieraţi de toată lumea, dar făcându-şi un titlu de glorie din aversiunea unanimă…" Diatriba lui Celsus datează din 178. Cu aproape două secole mai târziu, Iulian avea să scrie la rândul său: „Consideraţi-mă cel mai mare impostor dacă veţi descoperi sub domnia lui Tiberiu sau a lui Claudiu o singură minte aleasă care să se fi convertit la ideile creştine."

„Noua rasă de oameni" avea să se căznească multă vreme până să pună stăpânire pe spiritele cultivate. Cum să te încrezi în aceşti necunoscuţi răsăriţi din pleava societăţii, şi care prin toate gesturile lor nu stârneau decât dispreţ? Chiar aşa: cum să-l accepţi pe zeul celor pe care îi dispreţuieşti şi care, pe deasupra, e şi de fabricaţie recentă? Numai vechimea garanta validitatea zeilor, şi toţi erau toleraţi, fără deosebire, cu condiţia să nu fie de dată recentă. Foarte supărătoare în acest caz era noutatea absolută a Fiului: un contemporan, un parvenit… El mai cu seamă, personaj respingător, pe care niciun *înţelept* nu-l prevăzuse şi nu-l prefigurase, a „şocat" cel mai tare. Apariţia lui a fost un scandal; patru secole i-au trebuit lumii pentru a se obişnui cu el. Tatăl, o cunoştinţă veche, fiind *acceptat,* creştinii, din raţiuni tactice, s-au năpustit asupra lui şi l-au adoptat. Cărţile care îl glorificau, şi al căror spirit era perpetuat de Evanghelii, nu erau oare, după Tertulian, anterioare cu câteva secole templelor, oracolelor, zeilor păgâni? Odată pornit, apologetul ajunge chiar să susţină că Moise precede cu câteva milenii căderea Troiei. Asemenea divagaţii erau menite să combată efectul pe care îl puteau provoca unele reflecţii ca aceea a lui Celsus: „La urma urmei, evreii, cu multe secole în urmă, s-au constituit într-un corp de naţiune, şi-au statornicit legi spre folosinţa lor, pe care le mai păstrează şi astăzi. Bună, rea, şi indiferent de ceea ce am spune noi, religia pe care o practică este religia moştenită din

moşi strămoşi. Rămânându-i credincioşi, ei fac exact ce fac şi ceilalţi oameni, care-şi păstrează fiecare datinile ţării lor."

Conformându-te prejudecăţii vechimii însemna să-i recunoşti implicit pe zeii indigeni ca singurii legitimi. Din calcul, creştinii vroiau într-adevăr să se încline în faţa acestei prejudecăţi, dar nu puteau să meargă mai departe şi s-o adopte integral, cu toate consecinţele, fără să piardă ei înşişi. Pentru un Origen, zeii etnici erau nişte idoli, rămăşiţe de politeism; la timpul său, sfântul Pavel îi declarase în rândul demonilor. Iudaismul îi socotea pe toţi la fel de mincinoşi, în afară de unul, al său. „Singura lor vină, spune Iulian despre evrei, este că, străduindu-se neîncetat să-şi mulţumească zeul, nu-i slujesc în acelaşi timp şi pe ceilalţi." El îi laudă totuşi pentru repulsia lor faţă de modă în materie de religie. „Mă feresc de orice schimbare, şi mai cu seamă când e vorba de zei", — este o mărturie care l-a discreditat şi pe care toţi o folosesc pentru a-l eticheta drept „reacţionar". Dar, ne întrebăm, ce fel de „progres" reprezintă creştinismul în raport cu păgânismul? Nu se poate vorbi de un „salt calitativ" de la un zeu la altul, nici de la o civilizaţie la alta. Şi nici de la un limbaj la altul. Cine ar îndrăzni să proclame superioritatea scriitorilor creştini asupra celor păgâni? Sfântul Ieronim, de pildă, după ce se cufundase iar în Cicero şi Plaut, ne mărturiseşte aversiunea pe care o încerca citindu-i pe Profeţi, care aveau totuşi alt suflu şi alt stil. „Progresul", în acea epocă, se întrupa în aceşti Părinţi de necitit: a le întoarce spatele însemna oare că treci la „reacţiune"? Iulian avea perfectă dreptate preferându-i pe Homer, Tucidide sau Platon. Edictul prin care interzicea profesorilor creştini să comenteze autori greci a fost viu criticat, nu numai de adversarii săi, dar şi de toţi admiratorii din toate timpurile. Fără intenţia de a-i lua apărarea, nu te poţi opri totuşi să-l înţelegi. Avea de a face cu nişte fanatici; pentru a le impune, trebuia, întocmai ca ei, să întreacă din când în când măsura, să debiteze câte o insanitate la adresa lor, căci altminteri ei l-ar fi dispreţuit considerându-l amator. Le-a cerut aşadar acestor „învăţători" să imite scriitorii pe care îi comentau şi să împărtăşească opiniile lor cu privire la zei. „Dar dacă ei cred că aceşti autori s-au înşelat asupra esenţialului, n-au decât să se ducă în bisericile galileenilor să-i comenteze pe Matei şi pe Luca!"

În ochii anticilor, cu cât recunoşti mai mulţi zei, cu atât slujeşti mai bine Divinitatea, ei nefiind decât înfăţişările, chipurile ei. A voi să le limitezi numărul era o impietate; a-i suprima pe toţi în folosul unuia singur, o crimă. Tocmai de această crimă s-au făcut vinovaţi creştinii. Ironia la adresa lor nu mai avea niciun efect: răul pe care îl răspândeau câştigase prea mult teren. Toată acreala lui Iulian venea tocmai din neputinţa de a-i trata cu dezinvoltură.

Politeismul corespunde mai bine diversităţii tendinţelor şi impulsurilor noastre, cărora le oferă posibilitatea de a se exersa, de a se manifesta, fiecare dintre ele fiind liberă să tindă, potrivit naturii sale, spre zeul care îi convine pe moment. Dar ce să faci cu un singur zeu? Cum să ţi-l închipui, cum să-l *foloseşti*? Odată instalat, el te obligă să trăieşti mereu sub *presiune.* Monoteismul ne comprimă sensibilitatea: ne aprofundează, îngustându-ne; sistem de constrângeri ce ne conferă o dimensiune lăuntrică în detrimentul înfloririi depline a puterilor noastre, el se aşază ca o stavilă, ne opreşte expansiunea, ne dereglează. Cu zei mai mulţi, eram fără îndoială mai *normali* decât suntem acum cu unul singur. Dacă *sănătatea* este un criteriu, ce recul reprezintă monoteismul!

Sub regimul mai multor zei, fervoarea se împarte; când se adresează unui singur, ea se concentrează şi se exacerbează, sfârşind prin a degenera în agresivitate, în *credinţă.* Energia nu se mai dispersează, se îndreaptă toată într-o unică direcţie. Remarcabil în păgânism era faptul că nu se făcea o distincţie radicală între a crede şi a nu crede, a avea sau a nu avea credinţa. De altminteri, credinţa este o născocire creştină; ea presupune unul şi acelaşi dezechilibru atât la om cât şi la Dumnezeu, prinşi într-un dialog pe cât de dramatic pe atât de delirant. De aici înverşunarea ce caracterizează noua religie. Cea veche, mult mai *umană,* îţi lăsa posibilitatea de a-ţi alege zeul pe care îl voiai; cum nu-ţi impunea niciunul, rămânea să ţi-l alegi singur. Cu cât erai mai capricios, cu atât simţeai mai mult nevoia să-i schimbi, să treci de la unul la altul, fiind deplin încredinţat că de-a lungul unei existenţe vei găsi mijlocul de a-i iubi pe toţi. Unde pui că erau pe deasupra şi modeşti, nu pretindeau decât respect; îi salutai, nu îngenunchiai în faţa lor. Pentru un spirit zbuciumat şi fără de astâmpăr, ale cărui

contradicţii nu erau şi nici nu puteau fi rezolvate, ei reprezentau idealul: ce şansă, în descumpănirea lui itinerantă, să-i poată *încerca* pe toţi şi să fie aproape sigur că l-a nimerit pe cel de care avea nevoie în clipa aceea! Odată cu triumful creştinismului, libertatea de a evolua printre ei şi de a-ţi alege unul pe plac, devine de neconceput. Coabitarea lor, admirabila lor promiscuitate se încheiase. Oare cutare estet, obosit de păgânism, dar încă nu scârbit, ar mai fi aderat la noua religie dacă ar fi bănuit că avea să se întindă de-a lungul atâtor secole? Ar mai fi schimbat oare fantezia proprie unui regim cu idoli interşanjabili pe un cult al cărui zeu avea să se bucure de-o asemenea longevitate fioroasă?

În aparenţă, omul şi-a dăruit zei din nevoia de a fi ocrotit, apărat; în realitate, din dorinţa lacomă de a suferi. Câtă vreme credea că există o mulţime de zei, îşi acordase o libertate de joc, nişte căi de ieşire; mărginindu-se mai târziu la unul singur, şi-a aplicat un supliment de piedici şi de chinuri. Doar un animal care se iubeşte şi se urăşte până la viciu îşi putea oferi luxul unei aserviri atât de apăsătoare. Ce cruzime faţă de noi înşine să ne legăm de marele Spectru şi să ne încătuşăm soarta de a lui! Zeul *unic* face viaţa irespirabilă.

Creştinismul a folosit rigoarea juridică a romanilor şi acrobaţia filosofică a grecilor, nu pentru eliberarea spiritului, ci pentru înlănţuirea lui. Înlănţuindu-l, l-a obligat să se aprofundeze, să coboare în el însuşi. Dogmele îl întemniţează, îi fixează limite exterioare pe care nu trebuie să le încalce sub niciun motiv; în acelaşi timp, îl lasă liber să-şi cutreiere universul, să-şi exploreze propriile ameţeli şi, pentru a scăpa de tirania certitudinilor doctrinale, să caute fiinţa — sau echivalentul ei negativ — în punctul extrem al oricărei senzaţii. Aventură a spiritului încătuşat, extazul este în mod necesar mai frecvent într-o religie autoritară decât într-o religie liberală; pentru că, atunci, el este un salt spre intimitate, recursul la abisuri, *fuga spre sine*.

Neavând, atât amar de vreme, alt refugiu decât în Dumnezeu, ne-am cufundat tot atât de adânc în el ca şi în noi înşine (această cufundare reprezintă singura noastră performanţă reală înfăptuită în două mii de ani), am sondat hăurile lui şi pe ale noastre, i-am distrus una câte una tainele, i-am vlăguit şi compromis substanţa prin dubla agresiune a

ştiinţei şi a rugii. Anticii nu-şi surmenau zeii: prea eleganţi ca să-i istovească sau să facă din ei obiect de studiu. Cum trecerea funestă de la mitologie la teologie nu se operase încă, ei ignorau acea necurmată tensiune, deopotrivă prezentă în accentele marilor mistici şi în banalităţile catehismului. Când această lume este sinonimă cu impracticabilul, şi când simţim că, fizic, contactul ce ne leagă de ea a fost tăiat, leacul nu se află nici în credinţă nici în negarea ei (şi una şi alta, expresie a aceleiaşi infirmităţi), ci în diletantismul păgân. Mai exact în ideea pe care ne-o facem despre el.

♦

Cel mai grav inconvenient pe care îl întâmpină creştinul este acela de a nu putea sluji *conştient* decât un singur zeu, chiar dacă în practică are latitudinea de a se înfeuda mai multora (cultul sfinţilor!). Înfeudare salutară, care i-a îngăduit totuşi politeismului o prelungire indirectă. Fără de care, un creştinism prea pur ar fi instaurat cu siguranţă o schizofrenie universală. Nu-i fie cu supărare lui Tertulian, *sufletul este în mod firesc păgân.* Oricare zeu, când răspunde unor pretenţii imediate, stăruitoare din partea noastră, reprezintă pentru noi un adaus de vitalitate, o „plesnitură de bici”; nu-i totuna dacă ne este impus sau nu corespunde nici unei necesităţi. Vina păgânismului este aceea de a fi acceptat şi acumulat prea mulţi: a murit din generozitate şi exces de înţelegere, a murit din lipsă de instinct.

Dacă, pentru a învinge eul, această lepră, nu se mai mizează decât pe aparenţe, e cu neputinţă să nu deplângem stingerea unei religii fără drame, fără crize de conştiinţă, fără îndemn la remuşcare, superficială atât în principiile cât şi în practicile ei. În antichitate, profundă era filosofia, nu religia; în epoca modernă, singura cauză a „profunzimii” şi a inerentelor ei sfâşieri de tot felul este creştinismul.

Numai epocile lipsite de o credinţă precisă (epoca elenistică sau a noastră) se ocupă zelos cu clasificarea zeilor, refuzând totodată să-i împartă în adevăraţi şi mincinoşi. Dimpotrivă, ideea că toţi ar putea avea aceleaşi merite este inacceptabilă atunci când domină fervoarea. Rugăciunea nu s-ar putea adresa unui zeu probabil adevărat. Ea nu se prea coboară la subtilităţi şi nici nu tolerează gradaţia în interiorul supremului: chiar când se îndoieşte, o face în numele Adevărului. *Nu*

implorăm o *nuanţă*. Toate acestea nu sunt exacte decât odată cu calamitatea monoteistă. Pentru pietatea păgână, lucrurile stăteau altfel. În *Octavius* de Minucius Felix, autorul, înainte de a apăra poziţia creştină, pune în gura lui Cecilius, reprezentantul păgânismului: „Vedem cum sunt adoraţi tot felul de zei naţionali: la Eleusis, Ceres; în Frigia, Cibela; în Epidaur, Esculap; în Caldeea, Belus; în Siria, Astartea; în Taurida, Diana; Mercur la gali şi toţi laolaltă la Roma.” Şi adaugă, în legătură cu zeul creştin, singurul care nu-i acceptat: „Oare de unde vine zeul acesta unic, solitar, părăsit, pe care nu-l cunoaşte nicio naţiune liberă, niciun imperiu…?”

Potrivit unei vechi prescripţii romane, nimeni nu avea voie să adore în mod special zei noi sau străini, care nu fuseseră admişi în prealabil de stat, mai exact de senat, singurul împuternicit să decidă care merită să fie adoptaţi sau respinşi. Zeul creştin, ivit la periferia imperiului, parvenit la Roma prin mijloace inavuabile; urma firesc să se răzbune mai târziu pentru că a fost obligat să pătrundă fraudulos.

Nu distrugi o civilizaţie decât distrugându-i zeii. Necutezând să atace frontal imperiul, creştinii i-au atacat religia. S-au lăsat persecutaţi numai ca s-o poată batjocori mai bine, ca să-şi satisfacă pafta nestăvilită de a urî. Cât de nefericiţi ar fi fost dacă nu li s-ar fi acordat rangul de victime! Totul în păgânism îi exaspera, până şi toleranţa. Neclintiţi în certitudinile lor, nu puteau concepe, asemenea păgânilor, ideea acceptării adevărurilor aparente şi nici să adere la un cult în care preoţii, simpli funcţionari însărcinaţi cu maimuţărelile ritualului, nu impuneau nimănui corvoada *sincerităţii.*

Când îţi tot spui că viaţa nu-i de trăit decât atunci când poţi să schimbi când vrei zeii şi că monoteismul conţine în germene toate formele tiraniei. Sclavia antică nu te mai înduioşează. Era mai bine să fii sclav şi să te poţi închina la zeitatea pe care o voiai, decât să fii „liber” şi să n-ai în faţa ta decât una şi aceeaşi varietate a divinului. Libertatea este dreptul la *diferenţă;* fiind pluritate, ea postulează fărâmiţarea absolutului, destrămarea lui într-o puzderie de adevăruri, la fel de justificate şi de provizorii. Democraţia liberală implică un politeism subiacent (sau, dacă preferăm, inconştient); dimpotrivă, prin natura sa, orice regim autoritar este un monoteism deghizat. Ciudate efecte ale logicii monoteiste: un păgân, odată devenit creştin,

cădea în intoleranţă. Mai bine să mergi la pieire însoţit de o puzderie de zei înţelegători decât să prosperi în umbra unui despot! Într-o epocă în care, în lipsa unor conflicte religioase, asistăm la conflicte ideologice, întrebarea care ni se pune este aceeaşi care obseda antichitatea muribundă: „Cum să renunţi la atâţia zei pentru unul singur?” — cu corectivul, totuşi, că sacrificiul care ni se cere se situează mai jos, la nivelul opiniilor şi nicidecum al zeilor. De îndată ce o divinitate, sau o doctrină, pretinde supremaţia, libertatea este în primejdie. Dacă vedem în toleranţă valoarea supremă, orice atentat împotriva ei trebuie considerat o crimă, începând cu acele operaţiuni de convertire în care Biserica a rămas neîntrecută. Şi dacă a exagerat amploarea persecuţiilor la care a fost supusă şi a umflat în mod ridicol numărul martirilor, a făcut-o numai pentru că, fiind timp atât de îndelungat o forţă opresivă, avea nevoie să-şi acopere relegiuirile sub pretexte nobile: nepedepsirea unor doctrine pernicioase, nu însemna oare o trădare faţă de cei care s-au jertfit pentru ea? Faptul că a procedat la nimicirea „rătăciţilor” şi a putut, după ce fusese asuprită timp de patru secole, să devină ea însăşi asupritoare timp de patrusprezece, a fost, aşadar, un act de fidelitate. Acesta e secretul, *miracolul* perenităţii sale. Nicicând martirii n-au fost răzbunaţi mai sistematic şi mai înverşunat. Cum ascensiunea creştinismului a coincis cu aceea a Imperiului, unii Părinţi (Eusebiu printre alţii) au susţinut că această coincidenţă are o semnificaţie profundă: un Dumnezeu — un împărat. În realitate, desfiinţarea barierelor naţionale, posibilitatea de a circula de-a lungul unui stat întins şi fără frontiere, i-au îngăduit neîndoielnic creştinismului să se infiltreze şi apoi să reprime. Lipsit de această uşurinţă de a se răspândi, ar fi rămas o simplă dizidentă în sânul iudaismului, în loc să devină o religie invadatoare şi, lucru şi mai supărător, o religie de propagandă. Nu scăpa niciun prilej de a recruta, de a se afirma şi extinde, folosindu-se până şi de acele funeralii diurne, a căror pompă era o adevărată ofensă adusă atât păgânilor cât şi zeilor olimpieni. Iulian observă că, după legislatorii de altădată, „dat fiind că viaţa şi moartea se deosebesc cu totul şi întru totul, actele relative la una şi la cealaltă trebuie îndeplinite separat.” În prozelitismul lor deşănţat, creştinii nu erau dispuşi să facă această disociere: ei

cunoşteau bine utilitatea cadavrului şi foloasele ce se pot trage de pe urma lui. Păgânismul n-a escamotat moartea, dar întotdeauna s-a ferit să facă paradă de moarte. Pentru aceasta, faptul că moartea nu se acordă cu strălucirea zilei, că este o insultă la adresa luminii era un principiu fundamental; ea purcede din noapte şi din zeii Infernului. Galileenii au umplut totul cu morminte, spunea Iulian, care nu-l numeşte pe Iisus decât „mortul". Pentru păgânii demni de acest nume, noua superstiţie nu putea să pară decât o exploatare, o punere în valoare a hidosului. Cu atât mai mult trebuie să fi deplâns progresele ei în toate mediile. Ce n-a putut cunoaşte Celsus, dar a cunoscut perfect Iulian, au fost veleitarii creştinismului, cei care, incapabili să adere pe deplin, se străduiau totuşi să-l urmeze, temându-se că, dacă se vor ţine deoparte, vor fi excluşi din „viitor". Fie din oportunism, fie de frica singurătăţii, ei vroiau să mărşăluiască în rând cu acei oameni, „născuţi de ieri", dar chemaţi curând la rolul de stăpâni, de călăi.

Oricât de legitimă i-a fost pasiunea pentru zeii defuncţi, Iulian nu avea nicio şansă să-i reînvie. În locul acestei îndeletniciri zadarnice, mai bine ar fi făcut să se alieze din mânie cu maniheenii şi împreună cu ei ar fi subminat Biserica. Astfel, sacrificându-şi idealul, şi-ar fi satisfăcut cel puţin resentimentele. Ce altă carte îi mai rămânea, decât cea a răzbunării? În faţa lui se deschidea o splendidă carieră de demolator, şi poate că ar fi urmat-o dacă n-ar fi fost obnubilat de nostalgia Olimpului. Nu porneşti la luptă în numele unui regret. A murit tânăr; e adevărat: după abia doi ani de domnie; să fi apucat zece sau douăzeci, ce serviciu ne-ar fi adus! N-ar fi înăbuşit creştinismul, desigur, dar l-ar fi obligat la mai multă modestie. N-am mai fi fost chiar atât de vulnerabili, căci n-am fi trăit ca şi cum am fi centrul universului, ca şi cum totul, chiar *şi Dumnezeu,* s-ar învârti în jurul nostru. Întruparea este cea mai primejdioasă linguşire cu care ne-am amăgit. Ea ne-a conferit un statut excesiv, disproporţionat în raport cu ceea ce suntem. Înălţând anecdota umană la demnitatea de dramă cosmică, creştinismul ne-a înşelat asupra nimicniciei noastre, ne-a azvârlit în iluzie, în acel optimism morbid care, în pofida evidenţei, confundă mersul cu apoteoza. Mai înţeleaptă, antichitatea păgână punea omul la locul cuvenit. Când Tacit se

întreabă dacă evenimentele sunt guvernate de legi eterne sau se desfăşoară la bunul plac al hazardului, el nu dă la drept vorbind niciun răspuns, ci lasă întrebarea doar rostită şi această indecizie exprimă foarte bine simţământul general al anticilor. Mai mult decât oricine, istoricul, confruntat cu acel amestec de constante şi aberaţii din care se compune procesul istoric, ajunge în mod necesar să oscileze între determinism şi contingenţă, între legi şi capriciu, între Fizică şi Hazard. Rareori nenorocire pe care să n-o putem raporta după placul nostru fie la o neatenţie a providenţei, fie la indiferenţa hazardului, fie, în sfârşit, la inflexibilitatea destinului. Această trinitate, de o folosinţă atât de comodă pentru oricine, dar mai cu seamă, pentru un spirit dezamăgit, este tot ce are mai consolator de propus înţelepciunea păgână. Modernilor le repugnă să recurgă la ea, după cum le displace şi ideea, specific antică, potrivit căreia cele bune şi cele rele reprezintă o sumă invariabilă, ce n-ar putea suferi nicio schimbare. Obsedaţi de ideea de progres şi de regres, admitem implicit că răul se schimbă fie micşorându-se, fie sporind. Identitatea lumii, cu ea însăşi, ideea că ea e condamnată a fi ceea ce este, că viitorul nu va adăuga nimic esenţial la datele existente, această frumoasă idee nu se mai bucură de nicio trecere; căci tocmai viitorul, obiect de speranţă sau de groază, e adevăratul nostru loc; în el trăim, el înseamnă totul pentru noi. Obsesia venirii, care este de esenţă creştină, reducând timpul la conceptul de iminent şi de posibil, ne face inapţi să concepem o clipă imuabilă, statornicită în ea însăşi, sustrasă blestemului succesiunii. Suntem atât de inapţi de o viziune statică, încât chiar lipsită de orice urmă de conţinut, *aşteptarea* este un vid care ne inundă, o nelinişte care ne calmează. „Nu-i nevoie ca Dumnezeu să-şi corecteze opera” — această opinie a lui Celsus, care este aceea a unei întregi civilizaţii, ne contrazice inclinaţiile, instinctele, fiinţa noastră însăşi. Nu o putem ratifica decât într-un moment insolit, într-un *acces* de înţelepciune. Ea contrazice însăşi gândirea credinciosului, pentru că ceea ce i se reproşează lui Dumnezeu, în mediile religioase mai mult chiar decât în celelalte, este conştiinţa împăcată, nepăsarea faţă de calitatea operei sale şi refuzul de a-i atenua anomaliile. Ne trebuie viitor cu orice preţ. Credinţi. În Judecata de apoi a creat condiţiile psihologice ale credinţei într-un *sens* al istoriei;

mai mult: toată filosofia istoriei nu-i decât un subprodus al ideii de Judecată de apoi. Degeaba înclinăm spre o teorie ciclică sau alta: nu-i vorba în fond decât de o adeziune abstractă din partea noastră; ne comportăm de fapt ca şi cum istoria ar urma o dezvoltare liniară, ca şi cum diversele civilizaţii care se succed în cadrul ei n-ar fi decât etapele pe care le parcurge, întru manifestarea şi împlinirea sa, cine ştie ce proiect important, al cărui nume variază potrivit credinţelor sau ideologiilor noastre.

Ce poate dovedi mai bine deficienţa credinţei noastre decât faptul că pentru noi nu mai există zei mincinoşi? E greu de închipuit că un credincios ar putea accepta ideea că zeul la care se roagă e tot atât de legitim ca oricare altul, cu totul diferit. Credinţa înseamnă excludere, provocare. Creştinismul şi-a încheiat cariera tocmai pentru că nu mai poate urî celelalte religii, tocmai pentru că le *înţelege;* îi lipseşte tot mai mult vitalitatea din care purcede intoleranţa. Or, raţiunea lui de a fi era însăşi intoleranţa. Spre nenorocirea sa, a încetat să fie monstruos. Ca şi politeismul în declin, creştinismul este atins, paralizat de o prea mare largheţe de vederi. Pentru noi, zeul său e tot atât de lipsit de prestigiu ca şi Jupiter pentru păgânii dezorientaţi.

La, ce se reduce toată flecăreala în jurul „morţii lui Dumnezeu", dacă nu la o certificare de deces a creştinismului? Nu îndrăznim să atacăm făţiş religia, îl atacăm pe patronul ei, reproşându-i inactualitatea, timiditatea, moderaţia. Nimeni nu se mai teme şi nu mai respectă un zeu care şi-a risipit cu nesăbuinţă capitalul de cruzime. Suntem marcaţi de toate acele secole când a crede în Dumnezeu însemna a te teme de el, când spaimele noastre îl imaginau milostiv şi totodată lipsit de scrupule. Pe cine ar mai putea el intimida acum, când înşişi credincioşii simt că e depăşit, că nu mai poate fi racordat la prezent, şi încă mai puţin la viitor? Aşa cum păgânismul a trebuit să cedeze în faţa creştinismului, şi acesta din urmă va trebui să îngenuncheze în faţa unei credinţe noi; lipsit de agresivitate, el nu mai constituie o stavilă în faţa erupţiei altor zei; aceştia nu mai au decât să apară, şi vor apărea probabil. Fără îndoială că nu vor avea nici chipul şi nici măcar masca zeilor; dar asta nu înseamnă că vor fi mai puţin redutabili.

Pentru cine libertate şi vârtej ameţitor sunt totuna, o credinţă, ori de unde ar veni, fie şi antireligioasă, constituie o piedică salutară, un jug râvnit, visat, a cărui funcţie va fi aceea de a pune frâu curiozităţii şi neliniştii, de a suspenda spaima de indefinit. Când o astfel de credinţă învinge şi se instalează, rezultatul imediat este reducerea numărului de probleme pe care trebuie să ţi le pui, precum şi diminuarea aproape tragică a opţiunilor. Ai scăpat de povara alegerii; optează alţii în locul tău. Tocmai asta şi aşteptau păgânii rafinaţi, care se lăsau ispitiţi de noua religie: să opteze altcineva pentru ei, să-i îndrume *încotro* să meargă, pentru ca să nu mai şovăie în pragul atâtor temple şi nici să rătăcească printre atâţia zei. Efervescenţa religioasă *lipsită de credo*-ul ce caracterizează întreaga epocă alexandrină se încheie de fapt dintr-o oboseală, dintr-un refuz al peregrinărilor spiritului. Coexistenţa adevărurilor este denunţată, pentru că *puţinul* pe care îl oferă fiecare în parte nu mai mulţumeşte; oamenii aspiră atunci la totalitate, dar frica de a nu cădea din universal în incert, din incert în precar şi amorf e atât de mare, încât vor o totalitate limitată, circumscrisă, sigură. Acum, creştinismul e pe cale de a face experienţa acestei degringolade pe care păgânismul a cunoscut-o la timpul său. El decade, ba chiar îşi grăbeşte decăderea, devenind astfel suportabil pentru necredincioşii din ce în ce mai binevoitori cu el. Chiar învins, păgânismul tot detestat era; creştinii erau nişte apucaţi care nu puteau uita, în timp ce astăzi toată lumea a iertat creştinismul. Argumentele împotriva lui se epuizează încă în secolul al XVIII-lea. Ca un venin ce şi-a pierdut virtuţile, el nu mai poate izbăvi nici osândi pe nimeni. Dar prea mulţi zei a răsturnat pentru ca să poată scăpa nepedepsit de soarta pe care le-ar fi rezervat-o lor. Acum a sunat şi pentru ei ceasul revanşei. Mare trebuie să le fie bucuria văzându-l pe cel mai crunt duşman al lor tot atât de jos ca şi ei, de vreme ce îi acceptă pe toţi fără excepţie. Pe vremea triumfului său, a dărâmat templele şi a siluit conştiinţele pretutindeni unde a avut chef să apară. Un zeu nou, fie şi răstignit de o mie de ori, nu ştie ce-i îndurarea, zdrobeşte tot ce-i iese în cale, se înverşunează să ocupe cât mai mult spaţiu. În felul acesta ne face să plătim scump faptul că nu l-am recunoscut la timp. Câtă vreme era obscur, putea avea un oarecare farmec: încă nu bănuiam în el stigmatele biruinţei.

Niciodată nu-i mai „nobilă” o religie decât atunci când ajunge să se considere o superstiţie şi asistă cu detaşare la propria ei eclipsă. Creştinismul s-a format şi a crescut în ura faţă de tot ce nu era el însuşi; această ură l-a susţinut de-a lungul carierei sale; odată încheiată această carieră, ia sfârşit şi ura lui. Cristos nu va pogorî în Infern; a fost vârât la loc sub lespedea mormântului şi, de astă dată, acolo va rămâne, nu va mai ieşi probabil nicicând: nu mai are pe *cine* elibera nici pe pământ, nici în adâncurile lui. Când te gândeşti la excesele care i-au însoţit cariera, nu te poţi opri să evoci exclamaţia lui Rutilius Namantianus, ultimul poet păgân: „De-ar fi dat zeii ca Iudeea să nu fi fost cucerită niciodată!”

De vreme ce se admite că toţi zeii sunt adevăraţi fără deosebire, de ce să te opreşti în drum, de ce să nu-i preamăreşti pe toţi? Pentru Biserică, aceasta ar fi suprema împlinire: ar pieri plecându-se în faţa victimelor sale… Sunt semne care anunţă că simte ispita. Astfel, urmând exemplul templelor antice, şi-ar face un titlu de glorie adunând divinităţile, epavele de pretutindeni. Dar, încă odată, pentru ca toţi ceilalţi zei să poată reînvia, cel adevărat trebuie să piară.

PALEONTOLOGIE

Numai hazardul unei ploi torenţiale m-a silit, într-o zi de toamnă, să intru pentru câteva clipe la Muzeu. Până la urmă, aveam să zăbovesc acolo o oră, două, poate chiar trei. Au trecut câteva luni de la această vizită întâmplătoare, şi tot n-am uitat orbitele acelea care te privesc mai strălucitor decât nişte ochi, bazarul de cranii, rânjetul automat la toate nivelurile zoologiei.

Niciunde nu eşti mai bine servit în materie de trecut. Posibilul pare aici de neconceput sau burlesc. Ai impresia că, de la bun început, carnea s-a eclipsat, că nici n-a existat de fapt, că este exclus să fi fost lipită vreodată pe oasele acelea atât de solemne, atât de pătrunse de importanţa lor. Ea apare ca o impostură, ca o înşelătorie, ca o străvestire ce nu acoperă nimic. Vasăzică asta era tot? Şi de vreme ce nu preţuieşte mai mult, cum de reuşeşte să-mi inspire silă sau groază? Întotdeauna am avut o slăbiciune pentru cei obsedaţi de nulitatea ei şi acordând acestei obsesii o importanţă deosebită:

Baudelaire, Swift, Buddha… Deşi atât de *evidentă,* carnea, este totuşi o anomalie; cu cât o examinezi mai atent, cu atât te depărtezi de ea cu spaimă şi, pe măsură ce reflectezi asupra ei, te îndrepţi spre mineral, te *pietrifici.* Ca să suporţi imaginea cărnii sau ideea de carne îţi trebuie ceva mai mult decât curaj; îţi trebuie cinism. A o numi, precum un Părinte al Bisericii, *nocturnă,* înseamnă a te înşela asupra naturii sale; înseamnă, de asemenea, a-i face prea multă cinste; ea nu-i nici stranie, nici tenebroasă, ci *pieritoare* până la indecenţă, până la nebunie; nu-i doar sediul bolilor, e boala însăşi, neant incurabil, ficţiune degenerată în calamitate. Viziunea mea asupra ei este aceea a unui gropar cu o spoială de metafizică. Greşesc, fără îndoială, gândindu-mă întruna la ea; nu se poate trăi cu obsesia ei: nici chiar un colos n-ar rezista. Eu însumi o simt cum nu-i îngăduit s-o simţi şi ea profită, obligându-mă să-i acord un statut disproporţionat, pentru a mă contopi şi stăpâni în măsură, încât până şi spiritul meu nu mai e decât viscere. Pe lângă trăinicia şi *seriozitatea* scheletului, ea pare ridicol de vremelnică şi de frivolă. Ea linguşeşte şi răsfaţă pe un împătimit de precaritate cum sunt eu. Iată de ce mă simt în largul meu în acest muzeu unde totul te pofteşte la euforia unui univers curăţat de carne, la jubilarea după-vieţii.

La intrare, omul stă *în picioare*; toate celelalte animale, gârbovite, împovărate, prăbuşite, până şi girafa, în pofida gâtului ei, până şi iguanodonul, grotesc în dorinţa lui de a se ridica. Deşi mai aproape de noi, se vădeşte limpede că acest urangutan, această gorilă, acest cimpanzeu au trudit zadarnic pentru a se ţine drept. Eforturile lor neizbutind, au rămas pe loc, jalnici, opriţi la jumătate de drum, contrariaţi în aspiraţia lor la verticalitate. Într-un cuvânt, nişte cocoşaţi. Am fi rămas şi noi ca ei, nu încape nicio îndoială, fără şansa pe care am avut-o de a face un pas decisiv înainte. De atunci, ne străduim să ştergem orice urmă a originii noastre umile; de aici şi aerul provocator şi caracteristic al omului. Pe lângă el, cu ţinuta şi cu aerele pe care şi le dă, până şi dinozaurii par timizi. Cum adevăratele sale eşecuri abia încep, va avea timp să se înţelepţească. Totul lasă să se întrevadă că, înapoindu-se la faza lui iniţială, se va întâlni iar cu acest cimpanzeu, cu această gorilă, cu acest urangutan, va semăna din nou cu ei şi îi va veni tot mai greu să se fâţâie în poziţia lui verticală. Ba poate că,

împovărat de oboseală, va fi şi mai cocârjat decât tovarăşii săi de odinioară. Ajuns în pragul senilităţii, se va *remaimuţi,* căci nu văd ce ar avea mai bun de făcut.

Carnea, cu alte cuvinte stârvul, ne tulbură şi ne îngrijorează mult mai tare decât scheletul; dar tot ea ne şi linişteşte. Călugării buddhişti frecventau bucuros osuarul: unde să blochezi mai sigur dorinţa şi să te eliberezi de ea? Macabrul fiind în toate epocile de fervoare şi de interioritate o cale de eliberare, rămăşiţele noastre s-au bucurat de multă trecere. În Evul Mediu, mântuirea era obligatorie, oamenii credeau cu energie: cadavrul era la modă; credinţa era pe atunci viguroasă, neîmblânzită, îndrăgea lividul şi fetidul, ştia ce foloase se pot trage din putreziciune şi hidoşenie. Astăzi, o religie edulcorată nu se mai ataşează decât de nişte fantasme drăgălaşe, de Evoluţie şi de Progres. Zadarnic i-am pretinde să ne ofere echivocul modern al Dansului macabru.

„Cel care aspiră la nirvana nu trebuie să pună preţ pe nimic", citim într-un text buddhist. E destul să contemplăm aceste spectre, să ne gândim la destinul cărnii ce se lipea de ele, pentru a înţelege urgenţa detaşării. Nu există asceză fără o dublă meditaţie asupra cărnii şi asupra scheletului, asupra vremelniciei cumplite a uneia şi permanenţei inutile a celuilalt. Cu titlu de exerciţiu, e bine să ne despărţim din când în când de chipul nostru, de pielea noastră, să ne despuiem de acest înveliş amăgitor, să îndepărtăm apoi, măcar pentru o clipă această umplutură de grăsime ce ne împiedică să desluşim în noi *fundamentalul.* Exerciţiul odată încheiat, suntem mai liberi şi mai singuri, aproape invulnerabili.

Pentru a învinge legăturile şi neajunsurile ce decurg din ele, ar trebui să contemplăm orice fiinţă iubită în nuditatea ei ultimă, să-i străpungem cu privirea măruntaiele şi toate celelalte, să ne tăvălim în oroarea secreţiilor sale, în fiziologia sa de stârv iminent. Această viziune n-ar trebui să fie morbidă, ci metodică, o obsesie dirijată, deosebit de salutară prin încercările ei. Scheletul ne îndeamnă la seninătate; cadavrul la renunţare. În lecţia de deşertăciune pe care ne-o dau şi unul şi altul, fericirea se confundă cu distrugerea legăturilor noastre. Să nu fi escamotat niciun amănunt dintr-o asemenea învăţătură şi totuşi să mai pactizezi cu nişte simulacre!

Binecuvântate vremurile când nişte solitari îşi puteau sonda abisul fără să treacă drept obsedaţi, drept smintiţi! Dezechilibrul lor nu era afectat de un coeficient negativ, ca în cazul nostru. Ei sacrificau zece, douăzeci de ani, o viaţă întreagă, pentru un presentiment, pentru o *străfulgerare* de absolut. Cuvântul „profunzime" n-are sens decât aplicat acelor timpuri când călugărul era considerat drept cel mai nobil exemplar uman. Că este pe cale de dispariţie, nimeni n-o va tăgădui. De secole, el nu face decât să-şi supravieţuiască. Cui i s-ar adresa într-un univers care îl considera „parazit"? În Tibet, ultima ţară unde mai însemna ceva, a fost îndepărtat. Era totuşi o consolare extraordinară să gândeşti că mii şi mii de sihaştri puteau medita acolo, *astăzi,* asupra temelor din *Prajnaparamita.* Chiar de-ar fi odios sub toate aspectele, monahismul ar preţui oricum mai mult decât orice alt ideal. Mai mult ca oricând, ar trebui să construim mânăstiri… pentru cei care cred în totul şi pentru cei care nu cred în nimic. Unde să fugi? Nu mai există niciun loc unde să poţi detesta ca profesionist această lume.

Pentru a înţelege irealitatea şi a te pătrunde de ea, trebuie s-o ai mereu prezentă în minte. Din ziua când o simţi, când o *vezi,* totul devine ireal, exceptând această irealitate, singura care face existenţa tolerabilă.

E un semn de trezie să ai obsesia agregatului, simţământul din ce în ce mai viu de a fi tocmai locul de întâlnire al câtorva elemente, sudate timp de o clipă. „Eul" conceput ca un dat substanţial şi ireductibil mai mult dezorientează decât linişteşte: cum sa accept ideea că acest *ceva,* care părea atât de temeinic alcătuit, ar înceta să mai existe? Cum să te desparţi de ceea ce subzistă prin sine, de ceea ce *este*? Putem abandona o iluzie, oricât de înrădăcinată ar fi; ce să faci, în schimb, în faţa consistentului, a durabilului? Dar neavând de a face decât cu ceea ce există, cu fiinţa care se întinde pretutindeni, prin ce mijloc să te smulgi de ea fără să-ţi pierzi cumpătul? Să postulăm înşelătoria universală din precauţie sau din preocupare terapeutică. Temerii că nu există nimic îi urmează aceea că ceva totuşi există. Acceptăm mult mai greu să ne despărţim de inexistenţă decât de existenţă. Nu pentru că această lume nu există, dar realitatea ei nu-i o realitate

propriu-zisă. Totul pare să existe şi nimic nu există.

Orice aspiraţie premeditată, chiar şi cea la nirvana, când n-ai libertatea de a renunţa la ea, este o piedică precum oricare alta. Ştiinţa pe care o convertim în idol se degradează în nonştiinţă. Aşa cum o arată, la timpul ei, înţelepciunea vedică: „În bezne adânci se află cei care se lasă pradă neştiinţei; în bezne şi mai adânci cei care se desfată în ştiinţă". Să gândeşti fără să ştii că o faci, ori mai degrabă să nu gândeşti defel, să te mulţumeşti cu asta şi să devorezi tăcerea, iată la ce ar trebui să ducă clarviziunea. Nicio voluptate nu s-ar putea compara cu aceea de a *şti* că nu gândeşti. Vor obiecta unii: a şti că nu gândeşti nu înseamnă oare tot a gândi? Fără îndoială, dar nimicnicia gândirii este depăşită în timpul când, în loc să sari de la o idee la alta, rămâi cu eliberare în lăuntrul uneia singure, care le refuză pe toate celelalte şi se anulează de la sine, de îndată ce îşi atribuie drept conţinut propria-i absenţă. Această ingerinţă în mecanismul normal al spiritului nu-i fecundă decât cu condiţia s-o reînnoim după bunul nostru plac: ea trebuie să ne lecuiască de înrobirea faţă de ştiinţă, de superstiţia oricărui sistem. Eliberarea care ne seduce, care ne obnubilează, nu-i eliberare. Să facem în aşa fel încât nimic să nu fie al nostru, începând cu dorinţa, această generatoare de spaime. Când totul ne înfricoşează, singura scăpare e să gândim că dacă frica este reală, întrucât este senzaţie, senzaţia *prin excelenţă,* în schimb, lumea care o provoacă se reduce la o alcătuire trecătoare de elemente ireale; în consecinţă, frica este cu atât mai covârşitoare cu cât acordăm o autoritate mai mare eului şi lumii, şi trebuie negreşit să scadă când descoperim impostura acestora. Nu-i adevărat decât triumful nostru asupra lucrurilor, nu-i adevărat decât acest atestat de irealitate, pe care clarviziunea noastră îl întocmeşte zi de zi, ceas de ceas. A ne elibera înseamnă a ne *bucura* de această irealitate şi a o căuta clipă de clipă.

Văzută din exterior, fiecare fiinţă este un accident, o minciună (exceptând în iubire, dar iubirea se situează în afara cunoaşterii şi a adevărului). Poate că ar trebui să ne privim din afară, cam aşa cum îi privim pe ceilalţi, şi să încercăm a nu mai avea nimic comun cu noi înşine: dacă, faţă de mine, m-aş comporta ca un străin, m-aş vedea murind cu o deplină lipsă de

curiozitate: întocmai ca şi viaţa, moartea nu mi-ar fi „a mea”. Şi una şi alta, câtă vreme îmi aparţin şi mi le asum, constituie încercări mai presus de puterile mele. Când, dimpotrivă, mă conving că sunt lipsite de existenţă intrinsecă şi n-ar trebui să mă privească nicidecum, — ce uşurare! De ce atunci, ştiind că, în ultimă instanţă, totul este ireal, să mă mai entuziasmez pentru cine ştie ce fleac? Mă entuziasmez, firește, dar nu mă pasionez, adică nu acord niciun interes *real.* Şi nu ating acest dezinteres căruia mă consacru decât schimbându-mi vechiul eu pe unul nou, eul viziunii dezabuzate, şi care triumfă aici, în mijlocul acestor fantome, unde totul mă infirmă, unde cel care eram îmi apare depărtat, de neînţeles. Acum recunosc în deplina lor lumină evidenţele cărora le întorceam spatele înainte vreme. Mă aleg astfel cu avantajul de a nu-mi mai recunoaşte nicio obligaţie faţă de carnea mea, faţă de orice carne. Ce cadru mai prielnic pentru a cugeta asupra celor optsprezece varietăţi de vid pe care le expun textele mahayaniste, atât de grijulii în catalogarea diverselor tipuri de carenţă! Aceasta pentru că aici te din capul locului într-o stare de acută irealitate.

Este aproape de necrezut cât de mult aderă frica la carne; e lipită de ea, inseparabilă şi aproape de nedesluşit. Aceste schelete, n-o simt, fericite schelete! Ea este singura legătură fraternă care ne leagă de animale, deşi ele n-o cunosc decât sub forma ei firească, sănătoasă, dacă vrem, ignorând-o pe cealaltă, cea care se iveşte fără motive, pe care o putem reduce, după toane, fie la un proces metafizic, fie la o chimie dementă, şi care, zilnic, la o oră imprevizibilă, ne atacă şi ne cotropeşte. Ca s-o îmblânzim, am avea nevoie de ajutorul tuturor foştilor dumnezei. Ea se manifestă atunci când suntem covârşiţi de slăbiciunea noastră cotidiană, chiar în clipa când am fi gata-gata să leşinăm dacă un fleac nu ne-ar împiedica; acest fleac este secretul verticalităţii noastre. A te ţine drept, în picioare, implică o demnitate, o disciplină pe care am asimilat-o greu şi care ne salvează întotdeauna în ultima clipă, în acea tresărire când percepem tot ce poate fi anormal în cariera cărnii, ameninţată, boicotată de ansamblul elementelor care o definesc. Carnea a *trădat* materia; neliniştea pe care o simte, pe care o îndură, este pedeapsa ei. Îndeobşte, însufleţitul face

figură vinovată în raport cu inertul; viaţa este o stare de culpabilitate, cu atât mai gravă cu cât nimeni nu-şi dă seama de aceasta cu adevărat. Dar, greşeală coextensivă individului, ce apasă asupră-i fără ca acesta să ştie, fiind preţul pe care trebuie să-l plătească pentru promovarea sa în existenţa separată, pentru nelegiuirea făptuită împotriva creaţiei indivize, această greşeală, deşi inconştientă, nu-i cu nimic mai puţin reală şi răzbate clar în deznădejdea creaturii.

Umblând printre aceste carcase, încerc să-mi reprezint povara de frică pe care trebuie s-o fi târât cu ele, iar când mă opresc în faţa celor trei maimuţe, nu pot să nu atribui stagnarea lor din evoluţie unei greutăţi analoage, care, apăsând asupră-le, le-a dat această, înfăţişare slugarnică şi speriată. Şi chiar aceste reptile, oare nu tot sub o asemenea povară au fost nevoite să se târască umilitor şi să se apuce să producă venin de-a dreptul în praf, pentru a-şi răzbuna condiţia infamă? Tot ce vieţuieşte, animalul sau insecta cele mai respingătoare, nu face decât să tresară; tot ce vieţuieşte, prin simplul fapt că vieţuieşte, merită compătimire. Şi mă gândesc la toţi cei pe care i-am cunoscut, la toţi cei care nu mai sunt, lăfăindu-se de multă vreme în coşciugele lor, eliberaţi pe vecie de carne — şi de frică. Şi mă simt uşurat de povara morţii lor.

Anxietatea este conştiinţă a fricii, o frică de grad secund, reflectând asupră-şi. Ea este făcută din imposibilitatea de a intra în comunicare cu întregul, de a ne asimila acestuia, de a ne pierde în el; ea stăvileşte curentul ce trece de la lume la noi, de la noi la lume, şi nu se favorizează reflexele decât pentru a le distruge şi mai temeinic elanul, ea limpezeşte necurmat spiritul; or, nu există speculaţie cu oarecare greutate care să nu purceadă dintr-o îmbătare, dintr-o pierdere de control, dintr-o aptitudine de a te rătăci, deci de a te înnoi. Inspiraţie pe dos, anxietatea ne cheamă la ordine la cel mai mic avânt, la cea mai mică divagaţie. Această supraveghere este funestă gândirii, brusc paralizată, încolţită într-un cerc blestemat, condamnată să nu poată ieşi din ea însăşi decât în sacade şi pe furiş. Ca atare, e adevărat că dacă aprehensiunile noastre ne îndeamnă să căutăm eliberarea, tot ele ne şi împiedică, totuşi, s-o obţinem. Deşi se teme atât de mult de viitor încât e pe punctul de a face din el unicul obiect al preocupărilor sale, anxiosul este prizonierul trecutului, este chiar singurul om care

are într-adevăr un trecut. Relele sale, cărora le este înrobit, nu-l fac să înainteze decât pentru a-l trage mai bine îndărăt. El ajunge să regrete frica brută, anonimă, din care toate se trag, care este începutul, originea, principiul a tot ce vieţuieşte. Oricât de crâncenă ar fi, ea este totuşi suportabilă, de vreme ce toate vieţuitoarele se resemnează cu ea; ea le scutură şi le răvăşeşte, dar nu le distruge. Nu la fel se întâmplă cu acea frică rafinată, „recentă", posterioară apariţiei „eului", când primejdia, difuză, omniprezentă, nu se materializează niciodată, frică întoarsă asupră-şi, care, lipsită de altă hrană, se autodevorează.

Chiar dacă nu m-am întors la Muzeu, cu gândul am fost acolo aproape zilnic, nu fără un oarecare folos: ce poate fi mai liniştitor decât să cugeţi necurmat la această ultimă simplificare a fiinţelor? Brusc, cu imaginaţia răcită, te vezi cum vei fi; o lecţie, nu, un acces de modestie. Despre buna folosinţă a scheletului… Ar trebui să-l utilizăm în clipe grele, cu atât mai mult cu cât îl avem *la îndemână.*

N-am nevoie de Holbein şi nici de Baldung Grien; în materie de macabru, mă bizui pe mijloacele mele. Dacă socot necesar sau am eu chef, nu-i om pe care să nu-l pot despuia de învelişul său carnal. De ce să pizmuiesc ori să mă înfricoşeze aceste oase care poartă cutare nume, acest craniu care nu mă iubeşte? de ce să iubesc pe cineva ori să mă iubesc pe mine însumi, să sufăr oricum, de vreme ce ştiu imaginea pe care trebuie s-o evoc pentru a îndulci aceste mizerii! Conştiinţa vie a ceea ce pândeşte carnea ar trebui să distrugă şi iubirea şi ura. Ea nu izbutite în realitate decât să le atenueze şi, numai rareori, să le supună. Altminteri ar fi prea simplu: ar fi destul să-ţi reprezinţi moartea pentru a fi fericit… şi macabrul, împlinindu-ne cele mai tainice dorinţe, ar fi *numai folos*.

Mă îndoiesc că m-aş fi referit atât de des la aceste locuri dacă n-ar favoriza în mod evident inaptitudinea mea pentru iluzie. Aici, unde omul nu înseamnă nimic, îţi dai seama cât de inapte sunt doctrinele eliberării să-l înţeleagă, să-i interpreteze trecutul şi să-i descifreze viitorul. Aceasta pentru că eliberarea n-are conţinut decât pentru fiecare dintre noi în parte, şi nu pentru mulţime, incapabilă să înţeleagă raportul ce există între ideea de vid şi senzaţia de libertate. Nu vedem cum anume ar putea fi salvată omenirea în bloc; cufundată în minciună,

dedicată unui adevăr inferior, ea va confunda întotdeauna aparenţa şi substanţa. Admiţând, în pofida oricărei evidenţe, că ar urma un drum ascendent, ea n-ar putea dobândi, la capătul urcuşului, gradul de clarviziune al celui mai obtuz sannyasin indian. În existenţa cotidiană, este cu neputinţă să spui dacă această lume este reală sau ireală; Tot ce putem face, tot ce facem cu adevărat, este să trecem fără încetare de la o teză la alta, mulţumiţi cât se poate de putinţa de a ne eschiva de la o alegere care oricum n-ar rezolva niciuna dintre dificultăţile noastre imediate.

Trezirea este independentă de capacităţile intelectuale: poţi avea geniu fiind totodată un nătâng, spiritualiceşte se înţelege. Pe de altă parte, cu ştiinţa în sine, nu eşti mult mai avansat. Şi un analfabet poate avea „ochiul Cunoaşterii”, aflându-se astfel mai presus de oricare savant. A simţi că ceea ce eşti nu te reprezintă,că ceea ce ai nu-ţi aparţine, a nu mai fi complice cu nimeni şi nimic, nici măcar cu propria ta viaţă, — iată ce înseamnă a vedea exact, iată ce înseamnă a coborî până la rădăcina zero a toate cele. Cu cât te deschizi vacuităţii şi te impregnezi mai mult cu ea, cu atât te sustragi fatalităţii de a fi tu însuşi, de a fi om, de a fi viu. Dacă totul este vid, această întreită fatalitate va fi şi ea vid. Astfel, magia tragicului este de la bun început atacată. Să valoreze oare eroul care se prăbuşeşte tot atât de puţin ca şi cel care triumfă? Nimic mai prestigios decât o moarte frumoasă, dacă această lume este reală; dacă nu, atunci a te extazia la orice fel de deznodământ este curată neghiobie. A catadicsi să ai un „destin”, a fi orbit sau numai ispitit de „extraordinar” dovedeşte că rămâi închis la orice adevăr superior, că eşti departe de a deţine „ochiul”cu pricina. A situa pe cineva înseamnă a-i determina gradul de trezie, progresele pe care le-a realizat în perceperea iluzoriului şi a falsului la aproapele său şi la sine însuşi. Cu cel care se înşală asupra a ceea ce este, nu-i de conceput nicio comunicare. Pe măsură ce se cască prăpastia care ne separă de actele noastre, constatăm cum se împuţinează subiectele de dialog şi numărul semenilor. Această solitudine nu ne trezeşte amărăciunea, întrucât nu decurge din talentele, ci din renunţările noastre. Şi mai trebuie să adăugăm că ea nu exclude câtuşi de puţin primejdia orgoliului spiritual, care există fără doar şi poate atâta vreme cât ne aplecăm asupra

sacrificiilor consimţite şi iluziilor refuzate. Cum să te învingi pe tine însuţi fără să-ţi dai seama, când detaşarea pretinde o stăruitoare conştiinţă de sine? Astfel, tocmai ceea ce o face posibilă o şi ameninţă în acelaşi timp. În ordinea valorilor interioare, orice superioritate care nu devine impersonală e sortită pieirii. De ce oare nu te poţi rupe de lume fără să bagi de seamă! Ar trebui să putem uita că detaşarea este un *merit;* altminteri, în loc să ne elibereze, ne învenineză. A-i atribui lui Dumnezeu orice reuşită de-a noastră, a crede că nimic nu izvorăşte din noi, că totul este dat, iată, după Ignaţiu de Loyola, singurul mijloc eficace de a lupta împotriva trufiei. Recomandarea e bună pentru stările fulgurante, în care intervenţia graţiei pare obligatorie, nu însă pentru detaşare, rezultat al unei acţiuni de subminare, îndelungată şi anevoioasă, căreia *eul* îi este victimă: cum să nu-ţi faci dintr-asta un titlu de glorie?

Zadarnic ni se înalţă nivelul spiritului; calitativ rămânem neschimbaţi; rămânem prizonierii limitelor noastre: imposibilitatea de a extirpa orgoliul spiritual este o consecinţă, cea mai supărătoare. „Nicio făptură, observă Toma din Aquino, nu se poate înălţa peste starea ei firească fără a înceta să mai existe.” Totuşi, dacă omul unelteşte, o face tocmai pentru că a vrut să fie mai presus de condiţia lui firească. Nu a izbutit, şi nemăsuratele lui strădanii l-au alterat în mod fatal, l-au *denaturat.* Iată de ce orice întrebare privitoare la om nu se pune fără frământări şi fără *pasiune.* Din acest motiv, desigur, e mai decent să te înduioşezi asupra lui decât asupra ta (ceea ce a înţeles atât de bine Pascal). Cu timpul, această pasiune devine atât de istovitoare, că nu te mai gândeşti decât la mijloacele de a scăpa de ea. Nici fatalitatea de a fi tu însuţi, nici aceea de a fi în viaţă, nu s-ar putea compara cu aceea de a fi om; de îndată ce mă hărţuieşte, ca să-i scap, îmi refac mental plimbarea printre aceste oseminte, care, în ultima vreme, mi-au fost adesea de mare ajutor; le zăresc şi mă agăţ de ele: confirmându-mi credinţa în vacuitate, ele mă ajută să întrezăresc ziua când nu voi mai avea de îndurat obsesia umanului, cel mai cumplit dintre toate lanţurile. Dacă vrei să fii liber, trebuie să te eliberezi de el cu orice preţ; dar, pentru a fi liber cu adevărat, un pas mai mult se impune: să te eliberezi de libertatea însăşi, s-o cobori la nivelul unei prejudecăţi sau al

unui pretext pentru a nu mai trebui s-o idolatrizezi… Abia atunci vom începe să învăţăm cum se acţionează *fără a dori.* Meditaţia asupra oribilului pregăteşte în acest sens: a te învârti în jurul cărnii şi a decrepitudinilor ei înseamnă a te iniţia în arta de a disocia dorinţa de act, — operaţiune nefastă pentru spiritele agitate, indispensabilă contemplativilor. Câtă vreme dorim, trăim înrobiţi, suntem abandonaţi lumii; de îndată ce nu mai dorim, cumulăm privilegiile unui obiect sau ale unui dumnezeu: nu mai depindem de nimeni. Că dorinţa nu poate fi dezrădăcinată este mai mult decât adevărat; câtă pace, totuşi, numai *imaginându-te* scutit de ea! Pace atât de insolită, încât e tulburată de o plăcere perversă: o senzaţie atât de suspectă nu-i oare totuna cu o răzbunare a naturii împotriva celui care s-a făcut vinovat de a aspira la o condiţie atât de puţin firească?

În afara nirvanei *în timpul vieţii* — performanţă rară, capăt practic inaccesibil — eliminarea dorinţei este o himeră; n-o suprimăm, o întrerupem, şi această întrerupere, în mod foarte straniu, se însoţeşte cu o impresie de putere, cu o certitudine nouă, necunoscută. Oare voga monahismului, în alte secole, nu s-ar explica prin această dilatare consecutivă refluxului poftelor? Îţi trebuie putere pentru a lupta împotriva dorinţei; această putere sporeşte când dorinţa se retrage, iar dorinţa odată oprită, se opreşte şi frica. Pentru ca, la rândul ei, anxietatea să accepte un armistiţiu asemănător, trebuie să mergi mai departe, să abordezi un spaţiu mult rarefiat, să te apropii de o bucurie abstractă, de o exaltare acordată deopotrivă fiinţei şi nefiinţei.

Se spune în Katha-Upanishad, în legătură cu *atman,* că este „bucuros şi fără bucurie”. Aceasta e o stare la care se accede atât prin afirmarea cât şi prin negarea unui principiu suprem, atât prin abatere de la Vedanta cât şi de la Mahayana. Oricât de deosebite ar fi, cele două căi se întâlnesc în experienţa finală, în lunecarea dincolo de aparenţe. Esenţialul nu-i să ştii pentru ce vrei să te eliberezi, ci până *unde* poţi înainta pe drumul eliberării. Fie că te topeşti în absolut, fie în vid, în ambele cazuri vei ajunge la aceeaşi bucurie neutră, bucurie fără vreo determinare, tot atât de despuiată ca şi anxietatea, al cărei remediu se vrea, când nu-i de fapt decât rezultatul ei, concluzia pozitivă. Între ele, simetria este evidentă; ai zice că sunt „construite”, şi una şi alta, după acelaşi tipar; ele se

lipsesc de orice stimulent exterior, îşi sunt suficiente, se armonizează şi comunică în profunzime. După cum bucuria concretă nu-i decât o frică învinsă, tot astfel bucuria neutră nu-i decât o anxietate transfigurată. Din afinităţile lor, din permeabilitatea lor decurge posibilitatea de a te ridica de la una înspre cealaltă, ca şi primejdia de a te întoarce îndărăt, de a cădea iar într-o stare anterioară pe care o credeai depăşită. Iată în ce măsură orice progres spiritual este ameninţat la însăşi temelia lui. Pentru eliberatul neîmplinit, pentru veleitarul nirvanei, nimic mai lesnicios şi mai frecvent decât să se replieze spre vechile lui spaime. Dar când din timp în timp i se întâmplă să reziste, el îşi însuşeşte exhortaţia din *Dhammapada:* „Străluceşte pentru tine însuţi, ca propria ta lumină" şi, câtă vreme o adoptă şi o urmează, îi înţelege dinăuntru pe cei care i se conformează fără încetare.

DESPRE NEAJUNSUL DE A TE NAŞTE

(1973)

DESPRE NEAJUNSUL DE A TE NAŞTE

Ora trei dimineaţă. Percep această secundă, apoi încă una, fac bilanţul fiecărui minut.

De ce oare! — *Pentru că m-am născut*.

Dintr-un tip special de veghe provine punerea sub acuzaţie a naşterii.

♦

„De când sunt pe lume" — acest *de când* mi se pare încărcat cu o semnificaţie atât de înfricoşătoare încât devine insuportabilă.

♦

Nu trebuie să ne înhămăm la o operă, trebuie doar să spunem ceva ce poate fi murmurat la urechea unui beţiv sau a unui muribund.

♦

A te răzvrăti împotriva eredităţii înseamnă a te răzvrăti împotriva a miliarde de ani, împotriva *primei* celule.

♦

Ştiu că naşterea mea este o întâmplare, un accident ridicol, şi totuşi, de îndată ce uit asta, mă comport ca şi cum ar fi un eveniment capabil, hotărâtor pentru bunul mers şi echilibrul lumii.

♦

A fi în viaţă — brusc sunt izbit de ciudăţenia acestei expresii, ca şi cum ea nu s-ar aplica nimănui.

♦

Când îţi refuzi lirismul, înnegrirea unei pagini devine o încercare; la ce bun să scrii pentru a spune. *exact* ceea ce aveai de spus.

♦

Este imposibil să *simţi* că a fost un timp când nu existai. De aici ataşamentul pentru personajul care erai înainte de a te fi născut.

♦

Nu-i umil cel care se urăşte.

♦

Întotdeauna am căutat peisajele dinainte de Dumnezeu. De aici şi slăbiciunea mea pentru Haos.

♦

N-ar trebui să scriem cărţi decât pentru a spune în ele lucruri pe care n-am îndrăzni să le încredinţăm nimănui.

♦

Valoarea intrinsecă a unei cărţi nu depinde de importanţa subiectului (altminteri teologii şi-ar impune de departe întâietatea), ci de modul de a aborda accidentalul şi insignifiantul, de a stăpâni infimul. Esenţialul n-a cerut niciodată un dram de talent.

♦

Nu merită osteneala să te sinucizi, pentru că oricum ar fi prea târziu.

♦

Decepţiile mele, în loc să se adune într-un centru şi să se constituie, dacă nu în sistem, cel puţin într-un ansamblu, s-au

răzleţit, fiecare închipuindu-se unică şi pierzându-se astfel, din lipsă de organizare.

♦

Este specific bolii să vegheze când totul doarme, când totul se odihneşte, chiar şi bolnavul.

♦

Ce dezamăgire că înţeleptul de care am cea mai mare nevoie, Epicur, a scris mai bine de trei sute de tratate! Şi ce uşurare că s-au pierdut.

♦

— Ce faci de dimineaţa până seara?
— Mă suport.

♦

Plotin, povesteşte Porphyrios, avea darul de a citi în suflete. Într-o zi, fără alt preambul, i-a spus discipolului său, foarte uimit, să nu încerce să se sinucidă, ci să facă mai degrabă o călătorie. Porphyrios a plecat în Sicilia: acolo s-a lecuit de melancolie, dar, adaugă el cu multă părere de rău, a lipsit astfel de la moartea magistrului, survenită în timpul absenţei sale.

De multă vreme filosofii nu mai citesc în suflete. Nu-i asta meseria lor, mi se va spune. Se poate. Dar nici să nu ne mirăm că au ajuns să nu prea ne intereseze.

♦

Timpul pur, timpul decantat, eliberat de evenimente, de fiinţe şi de lucruri, nu se percepe decât în anumite momente ale nopţii, când îl simţi înaintând, cu singura grijă de a te târî spre o catastrofă exemplară.

♦

Dacă ne-am putea vedea cu ochii celorlalţi, am dispărea pe loc..

♦

Fizionomia picturii, a poeziei, a muzicii, peste un secol? Nimeni nu şi-o poate închipui. Ca şi după căderea Atenei sau a Romei, va interveni o lungă pauză. Din cauza epuizării mijloacelor de expresie, şi a conştiinţei înseşi. Pentru a reînnoda cu trecutul, omenirea va trebui să-şi inventeze o a doua naivitate, fără de care artele nu vor putea reîncepe niciodată.

♦

Într-una din capelele acelei biserici de-a dreptul hidoase, se poate vedea o Fecioară înălţându-se cu Fiul ei deasupra globului terestru. O sectă agresivă care a subminat şi cucerit un imperiu şi i-a moştenit tarele, începând cu gigantismul.

♦

Se spune în *Zohar,* „De îndată ce a apărut omul, au apărut numaidecât şi florile.”

Aş crede mai degrabă că ele se aflau acolo mult înaintea lui şi că venirea sa le-a cufundat pe toate într-o stupoare din care încă nu s-au dezmeticit.

♦

Singura spovedanie sinceră este cea pe care o facem indirect — vorbind despre ceilalţi.

♦

„O Satan, Stăpânul meu, ţie mă dărui pe veci!” — Cât regret că n-am reţinut numele călugăriţei care, scriind acestea cu un cui muiat în sângele ei, ar merita să figureze într-o antologie a rugăciunii şi a laconismului.

♦

Marea vină a naturii este că n-a ştiut să se mărginească la un singur regn. Alături de cel vegetal, totul pare inoportun, nelalocul său. Soarele ar fi trebuit să se supere la ivirea primei gâze, şi să se mute când a dat buzna cimpanzeul.

♦

Ultimii cărora le iertăm infidelităţile faţă de noi sunt cei pe care i-am dezamăgit.

♦

Orice mizantrop, oricât de sincer ar fi, ne aminteşte uneori de acel bătrân poet ţintuit la pat şi uitat de toată lumea, care, pornit împotriva contemporanilor săi, decretase că nu mai vrea să primească pe nimeni. De milă, nevasta lui se ducea să sune din când în când la uşă.

♦

Îmi era cu totul indiferentă. Brusc, după foarte mulţi ani, gândindu-mă că, orice s-ar întâmpla, n-o voi mai revedea niciodată, era cât pe ce să mi se facă rău. Nu înţelegem ce este

moartea decât amintindu-ne pe neaşteptate de cineva care n-a însemnat nimic pentru noi.

♦

Pe măsură ce arta se înfundă în impas, se înmulţesc artiştii. Această anomalie încetează să mai existe ca atare când te gândeşti că arta, pe cale de epuizare, a devenit în acelaşi timp şi imposibilă şi facilă.

♦

Cu cât cineva este mai împovărat de ani, cu atât vorbeşte despre dispariţia sa ca despre un eveniment depărtat, cât se poate de improbabil. Deprinderea de a trăi s-a înrădăcinat în el atât de adânc, încât a devenit inapt pentru moarte.

♦

Tot ce este încă viu în folclor provine dinaintea creştinismului. — La fel ca şi tot ce este viu în fiecare dintre noi.

♦

Am pierdut născându-ne ceea ce vom pierde murind: totul.

♦

Pe vremea când luni de-a rândul străbăteam Franţa cu bicicleta, marea mea plăcere era să mă opresc în cimitirele de ţară, să mă lungesc între două morminte şi să fumez aşa ore întregi. Mi se pare cea mai activă epocă din viaţa mea.

♦

Un film despre animalele sălbatice; cruzime necurmată sub toate latitudinile. „Natura”, torţionar de geniu, plinii de sine şi de opera sa, exultă nu fără temei: în fiece secundă, tot ce vieţuieşte ştie ce este frica şi provoacă frică. Mila este un lux bizar, pe care nu putea să-l născocească decât cea mai perfidă şi mai feroce dintre fiinţe, din nevoia de a se pedepsi şi tortura, tot din ferocitate.

♦

În ciuda părului ei alb, încă mai făcea trotuarul. O întâlneam deseori în Cartierul Latin, către orele trei dimineaţa, şi nu-mi plăcea să mă întorc acasă fără s-o aud povestindu-mi fel de fel de aventuri sau anecdote. Am uitat şi anecdotele şi aventurile. N-am uitat însă promptitudinea cu care, într-o noapte când m-am apucat să tun şi să fulger împotriva tuturor „păduchioşilor” care dorm, ea mi-a luat vorba, cu, arătătorul

îndreptat spre cer: „Şi de *păduchiosul de sus* ce zici?”

♦

Doi duşmani: unul şi acelaşi om divizat.

♦

Antidotul plictisului este frica. Leacul trebuie să fie mai puternic decât boala.

♦

Ca urangutan propriu-zis, omul e vechi; ca urangutan istoric e relativ recent: un parvenit care n-a apucat să înveţe *să se poarte cuviincios.*

♦

Nu voi uita prea curând expresia de oroare pe ceea ce fusese faţa lui, rânjetul, groaza, nemângâierea fără margini şi agresivitatea. Nu era mulţumit, nu. Niciodată n-am văzut om mai stânjenit în sicriul său.

♦

Este inelegant să-i reproşezi cuiva sterilitatea, când ea este postulată, când este modul său de împlinire, visul său…

♦

Unui student care voia să afle cum mă situez în raport cu autorul lui Zarathustra, i-am răspuns că de multă vreme am încetat să-l frecventez. De ce? M-a întrebat el. — Pentru că mi se pare prea *naiv…*

Îi reproşez înflăcărările şi chiar fervorile. N-a dărâmat idoli decât pentru a-i înlocui cu alţii. Un fals iconoclast, cu manifestări de adolescent şi un soi de virginitate, de inocenţă, inerente carierei sale de solitar. N-a observat oamenii decât de la distantă. Dacă i-ar fi privit de aproape, niciodată n-ar fi putut concepe nici predica supraomul, viziunea năstruşnică, ridicolă, dacă nu grotescă, himeră sau toană ce nu se putea isca decât în mintea cuiva care n-a apucat să îmbătrânească, să cunoască detaşarea, îndelungul dezgust senin.

Mi-e mult mai aproape un Marc Aureliu. Nicio şovăială din parte-mi între lirismul freneziei şi proza acceptării; găsesc mai multă alinare, şi chiar mai multă speranţă, alături de un împărat obosit decât alături de un profet înflăcărat.

♦

Rămâi întotdeauna uimit văzând că marii mistici au produs

atât de mult, că au lăsat un număr atât de însemnat de tratate. Se gândeau fără îndoială că astfel îl slăvesc pe Dumnezeu şi nimic mai mult. În parte este adevărat, dar numai în parte.

Nu creezi o operă fără să te legi de ea, fără să i te aserveşti. Scrisul este actul cel mai puţin ascetic cu putinţă.

♦

Nu există sfinţenie fără o aplecare spre scandal. Asta nu-i adevărat doar pentru sfinţi. Oricine se manifestă, indiferent cum, dovedeşte că are, mai mult sau mai puţin dezvoltat, gustul provocării.

♦

Simt că sunt liber, dar *ştiu* că nu sunt.

♦

Îmi place să citesc aşa cum citeşte o coafeză: identificându-mă cu autorul şi cu cartea. Orice altă atitudine mă face să mă gândesc la disecţia unui cadavru.

♦

Dezagregarea morală când te afli într-un loc prea frumos. Eul se destramă în contact cu paradisul.

Nu încape îndoială că primul om a făcut alegerea ştiută tocmai pentru a evita această primejdie.

♦

Gogol, în speranţa unei „regenerări”, ducându-se la Nazaret şi plictisindu-se acolo ca „într-o gară din Rusia”; este exact ce ni se întâmplă tuturor când căutăm afară ceea ce nu poate exista decât în noi.

♦

Acest filosof n-are ţinută sau, ca să ne conformăm jargonului, n-are „formă interioară”. E prea căutat ca să mai fie viu sau măcar „real”. E o păpuşă sinistră. Ce fericire să ştiu că niciodată n-o să-i mai deschid cărţile!

♦

O carte este o sinucidere amânată.

♦

Orice prietenie este o dramă ascunsă, un şir de răniri subtile.

♦

Luther mort de Lucas Fortnagel. Mască terifiantă, agresivă, plebeiană, de un sublim porcin… redând bine trăsăturile celui

pe care niciodată nu-l vom lăuda îndeajuns pentru a fi proclamat: „Visele sunt mincinoase; să te c… în pat, iată singurul adevăr.”

Într-un exorcism medieval, se pomenesc toate părţile trupului, chiar şi cele mai mărunte, pe care demonul este poftit să le părăsească; un tratat nebun de anatomie, ai spune, care seduce prin excesul de precizie, prin profunzimea amănuntelor şi neaşteptatul său. O incantaţie minuţioasă. *Ieşi din unghii*! E absurd, dar nu lipsit de efect poetic. Căci adevărata poezie n-are nimic comun cu „poezia.”

♦

Fericitule Iov, tu care nu erai silit să-ţi comentezi strigătele.

♦

Ajunşi la o anumită vârstă, ar trebui să ne schimbăm numele şi să ne refugiem într-un cotlon uitat de lume, unde n-am cunoaşte pe nimeni, unde n-am risca să revedem prieteni sau duşmani, unde am duce viaţa tihnită a unui răufăcător surmenat.

♦

Misiunea mea este să sufăr pentru toţi cei care suferă *fără să ştie.* Trebuie să plătesc pentru ei, să ispăşesc inconştienţa lor, şansa pe care o au de a ignora cât sunt de nefericiţi.

♦

Filosofia, care îşi asumase menirea de a submina credinţele, când a văzut creştinismul răspândindu-se şi pe punctul de a învinge, a făcut cauză comună cu păgânismul, ale cărui superstiţii i s-au părut preferabile insanităţilor triumfătoare. Atacându-i pe zei şi distrugându-i, îşi închipuise că descătuşează spiritele; în realitate, le abandona unei noi înrobiri, mai rea decât cea veche, noul zeu care avea să se substituie zeilor neavând o slăbiciune deosebită nici pentru toleranţă nici pentru ironie.

Filosofia, se va obiecta, nu-i răspunzătoare de venirea acestui zeu, nu pe el îl recomanda ea. Fără îndoială, dar ar fi trebuit să-şi dea seama că nu dărâmi nepedepsit zeii, că alţii vor veni să le ia locul şi că din această schimbare n-are nimic de câştigat.

♦

Fanatismul este moartea conversaţiei. Nu pălăvrăgim cu un candidat la martiriu. Ce să-i spui cuiva care refuză să-ţi

înţeleagă raţiunile şi care, din momentul când nu te înclini în faţa alor sale, ar prefera să piară decât să cedeze? Să vină fuga diletanţii şi sofiştii! Aceştia măcar înţeleg toate raţiunile…

♦

Oricare popor, într-un anumit moment al carierei sale, se crede ales. Atunci dă şi ce-i mai bun şi ce-i mai rău din el.

♦

Progresul este nedreptatea pe care o făptuieşte fiecare generaţie faţă de cea care a precedat-o.

♦

Îmbuibaţii se urăsc ei înşişi, nu pe ascuns, ci public, şi doresc să fie măturaţi într-un fel sau altul. În orice caz, preferă ca aceasta să se întâmple cu propriul lor concurs. Iată aspectul cel mai ciudat, cel mai original al unei situaţii revoluţionare.

♦

Romanii decadenţei nu preţuiau decât odihna grecească (*otium graecum*), tocmai ceea ce dispreţuiseră mai mult în epoca lor de vigoare. — Analogia cu naţiunile civilizate de astăzi este atât de flagrantă, încât ar fi indecent să mai insistăm asupra ei.

♦

Alaric spunea că un „demon” îl împinge împotriva Romei.

Fiecare civilizaţie vlăguită îşi aşteaptă barbarul, şi fiecare barbar îşi aşteaptă demonul.

♦

Romanii, turcii şi englezii au putut întemeia imperii trainice pentru că, refractari la orice doctrină, n-au impus niciuna naţiunilor subjugate. Niciodată n-ar fi reuşit să exercite o hegemonie atât de îndelungată dacă ar fi fost loviţi de vreun viciu mesianic. Opresori neprevăzuţi, administratori şi paraziţi, seniori fără convingeri, ei deţineau arta de a combina autoritatea cu indiferenţa, rigoarea cu delăsarea. Această artă, secretul adevăratului stăpân, le-a lipsit spaniolilor de odinioară, cum avea să le lipsească şi cuceritorilor din epoca noastră.

♦

Printr-un decret aprobat în unanimitate, Temistocle a

hotărât condamnarea la moarte a tălmaciului ambasadorilor trimişi de Xerxes să ceară atenienilor pământul şi apa, „fiindcă a îndrăznit să folosească limba greacă pentru a exprima poruncile unui barbar”.

Un popor nu comite un astfel de gest decât în culmea carierei sale. Se află în plină cădere, se află în afara circuitului de îndată ce nu mai crede în limba sa, de îndată ce nu mai gândeşte că ea este forma supremă de expresie, limba însăşi.

♦

De îndată ce animalelor nu mai trebuie să le fie frică unora de altele, ele cad în năuceală şi capătă înfăţişarea aceea copleşită pe care le-o constatăm în grădinile zoologice. Indivizii şi popoarele ar oferi acelaşi spectacol dacă într-o zi ar ajunge să trăiască în armonie, să nu mai tremure pe faţă sau pe ascuns.

♦

Dacă aş fi trăit la începuturile creştinismului, mi-e teamă că aş fi căzut şi eu în mrejele sale. Îl urăsc pe acest simpatizant, pe acest fanatic ipotetic, nu-mi iert această raliere de acum două mii de ani.

♦

Pentru a măsura bine înapoierea pe care o reprezintă creştinismul în raport cu păgânismul, nu trebuie decât să comparăm platitudinile despre sinucidere debitate de Părinţii Bisericii cu părerile formulate asupra aceluiaşi subiect de Pliniu, de Seneca şi chiar de Cicero.

♦

Atenţie la eufemisme! Ele agravează grozăvia pe care ar trebui s-o deghizeze:

Să foloseşti în loc de *decedat* sau *mort* cuvântul *dispărut* mi se pare bizar, chiar absurd.

♦

Când omul uită că este muritor, se simte menit să săvârşească fapte mari şi uneori chiar izbuteşte. Această uitare, rod al lipsei de măsură, este în acelaşi timp şi cauza nenorocirilor sale. „Muritorule, gândeşte ca un muritor.” Antichitatea a inventat *modestia tragică.*

♦

Dintre toate statuile ecvestre de împăraţi romani, n-a

supravieţuit năvălirilor barbare şi eroziunii veacurilor decât aceea a lui Marc Aureliu, cel mai puţin împărat dintre toţi, şi care s-ar fi împăcat cu orice altă condiţie.

♦

Nu-i voi mai citi pe înţelepţi. Mi-au făcut prea mult rău. Ar fi trebuit să mă abandonez instinctelor, să-mi las nebunia să înflorească. Am făcut exact contrariul, mi-am pus masca raţiunii, şi masca a ajuns să se substituie feţei şi să uzurpe restul.

♦

Ideea că este mai bine să nu fi existat niciodată se numără printre cele care întâmpină cea mai mare împotrivire. Fiecare, incapabil să se privească altfel decât din interior, se crede necesar, ba chiar indispensabil, fiecare se simte şi se percepe ca o realitate absolută; ca un tot, ca totul. De îndată ce te identifici pe de-a-ntregul cu propria ta fiinţă, reacţionezi ca Dumnezeu, *eşti* Dumnezeu.

Numai când trăieşti concomitent în interiorul şi la marginea fiinţei tale poţi concepe, cu toată seninătatea, că ar fi fost preferabil ca accidentul care eşti să nu se fi produs.

♦

Un scriitor nu ne-a marcat pentru că l-am citit mult, ci pentru că ne-am gândit la el peste măsură. Nu i-am frecventat în mod special nici pe Baudelaire nici pe Pascal, dar n-am încetat să mă gândesc la mizeriile lor, care m-au însoţit pretutindeni cu aceeaşi credinţă ca şi ale mele.

♦

Imperiul troznea din toate încheieturile, barbarii se urneau… Ce să faci, decât să evadezi din secol?

Fericite vremuri când aveai unde fugi, când spaţiile însingurate erau accesibile şi primitoare! Noi am fost deposedaţi de toate, până şi de pustiu.

♦

Filosofia nu se învaţă decât în agora, într-o grădină sau acasă. Catedra este mormântul filosofului, moartea oricărei gândiri vii, catedra este spiritul îndoliat.

♦

Întotdeauna am trăit cu conştiinţa imposibilităţii de a trăi, iar ceea ce mi-a făcut existenţa suportabilă este curiozitatea de

a vedea cum voi trece de la un minut, de la o zi, de la un an la altul.

♦

Port-Royal. În această mare de verdeaţă, atâtea lupte şi sfâşieri din pricina unor fleacuri! Orice credinţă, după un timp, pare gratuită şi de neînţeles, ca şi, de altfel, contra-credinţa care a distrus-o. Dăinuie doar buimăceala pe care şi una şi cealaltă o provoacă.

♦

Voi mai putea rămâne în picioare? Mă voi prăbuşi?

♦

Nimeni n-a iubit mai mult ca mine această lume, şi dacă totuşi mi-ar fi fost oferită pe tavă, chiar copil aş fi strigat: „Prea târziu, prea târziu!”

♦

Ce-ai păţit, dar spune, ce-ai păţit? — Nimic, nimic, am făcut doar o săritură în afara sorţii mele şi nu mai ştiu acum încotro să mă îndrept, spre ce să alerg…

SFÂRTECARE

(1979)

CELE DOUĂ ADEVĂRURI

„Ora închiderii a sunat în grădinile Occidentului”.
Cyril Connolly

Potrivit unei legende de inspiraţie gnostică, în cer a avut loc

o luptă între îngeri, în urma căreia partizanii lui Mihail i-au învins pe ai Dragonului. Îngerii nehotărâţi, care se mulţumiseră doar să privească, au fost surghiuniţi pe pământ, să facă aici alegerea pe care nu s-au încumetat s-o facă în cer, alegere cu atât mai anevoioasă cu cât nu aduceau cu ei nicio amintire a bătăliei şi mai puţin încă a atitudinii lor echivoce.

Astfel, demarajul istoriei ar avea drept cauză o ezitare, iar omul ar purcede dintr-o nehotărâre originară, din incapacitatea în care se afla, înainte de izgonirea lui, de a se decide. Azvârlit pe pământ pentru a învăţa să opteze, va fi condamnat la act, la aventură; şi nu va deveni capabil de aceasta decât în măsura în care va fi înăbuşit în el spectatorul. Numai cerul îngăduind până la un anumit punct neutralitatea, istoria, cu totul dimpotrivă, va apărea ca pedeapsă a celor care, înainte de a se întrupa, nu găseau niciun temei să se alăture unei tabere anume şi nu alteia. Înţelegem de ce oamenii sunt atât de grăbiţi să îmbrăţişeze o cauză, să se aglutineze, să se adune în jurul unui adevăr. În jurul cărui soi de adevăr?

În buddhismul târziu, mai ales cel din şcoala Madyamika, accentul este pus pe opoziţia radicală dintre adevărul adevărat sau *paramartha,* apanaj al celui eliberat, şi adevărul oarecare sau *samvriti*, adevăr „învăluit”, mai exact „adevăr al greşelii”, privilegiu sau blestem al celui neeliberat.

Adevărul adevărat, ce-şi asumă toate riscurile, inclusiv pe cel al negării oricărui adevăr şi a ideii înseşi de adevăr, este prerogativa inactivului, a celui care se situează cu deliberare în afara sferei actelor şi pentru care nu contează decât confiscarea insubstanţialităţii (fie ea bruscă sau metodică), confiscare ce nu se însoţeşte cu vreun sentiment de frustrare, ci, dimpotrivă, căci deschiderea către nonrealitate implică o misterioasă îmbogăţire. Istoria va fi pentru el un vis urât căruia i se va supune, căci nimeni n-are puterea de a plăsmui coşmarurile pe care le-ar dori.

Pentru a înţelege esenţa procesului istoric, sau mai degrabă *lipsa* lui de esenţă, trebuie să ne înclinăm în faţa evidenţei că toate adevărurile pe care acesta le cară după sine sunt „adevăruri ale greşelii”, sunt ca atare, deoarece ele atribuie o natură proprie celor care nu posedă niciuna, o substanţă celor care oricum n-ar putea s-o aibă. Teoria dublului adevăr ne îngăduie să distingem locul pe care îl ocupă, în ierarhia

irealităţilor, istoria, paradis al somnambulilor, obnubilare în mers. La drept vorbind, ea nu-i cu totul lipsită de esenţă, de vreme ce este *esenţă a înşelăciunii,* cheie pentru tot ce orbeşte, pentru tot ce ajută trăirea în timp.

Sarvakarmaphalatyaga... După ce am scris acest cuvânt fascinant cu litere groase pe un petec de hârtie, l-am agăţat, cu mulţi ani în urmă, pe peretele odăii mele, astfel încât să-l pot contempla cât e ziua de lungă. A rămas acolo luni de-a rândul, pentru ca până la urmă să-l dau jos, când am băgat de seamă că mă legam tot mai mult de magia lui şi tot mai puţin de conţinut. Totuşi, înţelesul lui: *detaşare de rodul actului,* este de asemenea importanţă încât cel care s-ar pătrunde cu adevărat de acest înţeles n-ar mai avea nimic de îndeplinit, ajungând la singurul capăt valabil, la adevărul adevărat, ce le anulează pe toate celelalte, denunţate drept vide, el însuşi vid de altminteri — dar vid conştient de sine. Imaginaţi o conştientizare suplimentară, încă un pas spre trezie, şi cel care îl va face nu va mai fi decât o fantomă.

Când ai atins acest adevăr limită, începi să faci figură jalnică în istorie, care se confundă cu ansamblul „adevărurilor greşelii", adevăruri dinamice al căror principiu este, cum şi trebuie, iluzia. Cei treji, dezabuzaţii, în mod inevitabil debili, nu pot fi centru de evenimente, pe simplul motiv că le-au întrezărit găunoşenia. Interferenţa celor două adevăruri este fertilă pentru trezire dar nefastă pentru act. Ea marchează începutul unei rupturi, atât pentru un individ cât şi pentru o civilizaţie, sau chiar pentru o rasă.

Înainte de trezire, treci prin momente de euforie, de iresponsabilitate, de beţie. Dar, după abuzul de iluzii, urmează saţietatea. Cel treaz este desprins de toate, este ex-fanaticul prin excelenţă, care nu mai poate suporta povara himerelor, fie ele ispititoare ori groteşti. S-a depărtat atât de mult de ele, încât nu înţelege cum de l-au putut pasiona. Graţie lor strălucise şi se afirmase. Acum, trecutul, ca şi viitorul său, i se pare aproape de neînchipuit. L-a irosit substanţa, precum popoarele care, abandonate demonului mobilităţii, evoluează prea repede, şi care, tot lichidându-şi idolii, ajung să nu mai aibă niciunul de rezervă. Charron nota că, într-un răstimp de zece ani, la Florenţa a fost mai multă efervescenţă şi au avut

loc mai multe tulburări decât în cinci sute de ani în cantonul Grisons (Elveţia — n. tr.), conchizând că o comunitate nu poate dăinui decât atunci când izbuteşte să-şi păstreze spiritul adormit.

Societăţile arhaice au durat vreme atât de îndelungată pentru că ignorau pofta de a inova şi de a se prosterna mereu în faţa altor simulacre. Când le schimbi de la o generaţie la alta nu trebuie să te aştepţi la longevitate istorică. Grecia antică şi Europa modernă sunt tipuri de civilizaţie lovite de moarte prematură datorită unei aviditǎţi de metamorfoză şi a unui consum excesiv de zei şi de succedanee de zei. China şi Egiptul de odinioară s-au lăfăit timp de milenii într-o admirabilă scleroză. La fel şi societăţile africane, înainte de contactul lor cu Occidentul. Întrucât au adoptat alt ritm, acum sunt şi ele ameninţate. Pierzând monopolul stagnării, se activează tot mai mult şi se vor prăbuşi în mod inevitabil, ca şi modelele lor, ca şi acele civilizaţii febrile, inapte să se întindă pe mai mult de zece secole. În viitor, popoarele care vor deţine hegemonia se vor bucura şi mai puţin de ea: istoriei încetinite i s-a substituit în mod inexorabil istoria precipitată. Cum să nu-i regreţi pe faraoni şi pe colegii lor chinezi!

Instituţiile, societăţile, civilizaţiile se deosebesc prin durată şi semnificaţie, supuse totodată unei legi care vrea ca impulsul invincibil, factor al ascensiunii lor, să slăbească şi să se înţelepţească după o bucată de vreme, decadenţa corespunzând unei epuizări a generatorului de forţă care este delirul. În comparaţie cu perioadele de expansiune, de dementă mai bine zis, cele de declin par raţionale, cum de altfel şi sunt, chiar peste măsură —, fiind prin aceasta aproape la fel de funeste ca şi celelalte.

Un popor care s-a realizat, care şi-a cheltuit talentele, exploatându-şi până la capăt resursele geniului, ispăşeşte această reuşită nemaiaducând nimic. Şi-a făcut datoria, aspiră să vegeteze, dar, spre nenorocirea sa, nu va mai avea latitudinea s-o facă. Atunci când romanii — sau ce mai rămăsese din ei — au vrut să se odihnească, barbarii s-au urnit puhoi. Citim în cutare manual despre năvăliri că germanii care serveau în armata şi în administraţia imperiului adoptau nume latine până la mijlocul secolului al V-lea. Începând din acest moment, numele germanic devine obligatoriu. Seniorii vlăguiţi,

rămaşi în urmă în toate sectoarele, nu mai erau temuţi, nici respectaţi. La ce bun atunci să te numeşti ca ei? „O toropeală nenorocită domnea pretutindeni”, observa Salvian, cenzorul cel mai neînduplecat al decadenţei antice în ultimul ei stadiu.

În metrou, într-o seară, priveam atent în jur: eram cu toţii veniţi de aiurea… Printre noi totuşi, două sau trei figuri *de aici*, siluete stinghere care păreau să-şi ceară iertare că se aflau acolo. Acelaşi spectacol la Londra.

Astăzi, migraţiile nu se mai fac prin deplasări compacte, ci prin infiltrări succesive: o insinuare treptată printre „indigenii” prea anemiaţi şi prea distinşi pentru a se mai înjosi la ideea de „teritoriu”. După o mie de ani de vigilenţă, porţile se deschid… Când te gândeşti la îndelungatele rivalităţi dintre francezi şi englezi, apoi dintre francezi şi germani, ai spune că, slăbindu-se reciproc, toţi aceştia n-aveau altă menire decât să grăbească momentul prăbuşirii comune pentru ca alte specimene de umanitate să preia schimbul. Ca şi cea veche, noua *Völkerwanderung* va stârni o confuzie etnică ale cărei faze nu le putem prevedea limpede. În faţa acestor mutre atât de desperecheate, ideea unei comunităţi cât de cât omogene este de neconceput. Însuşi faptul că o asemenea mulţime pestriţă este posibilă sugerează că autohtonii din spaţiul pe care ea îl ocupă au renunţat de mult la dorinţa de a salva fie şi umbra unei identităţi. La Roma, în secolul al III-lea al erei noastre, dintr-un milion de locuitori, doar şaizeci de mii erau de viţă latină. De îndată ce un popor a dus la bun sfârşit ideea istorică pe care avea misiunea s-o întrupeze, el nu mai are niciun motiv să-şi păstreze specificul, să-şi cultive originalitatea, să-şi apere trăsăturile în mijlocul unui haos de chipuri.

După ce au guvernat asupra celor două emisfere, occidentalii sunt pe cale de a ajunge de râsul lor nişte spectre subtile, coborâtorii de pe urmă ai unei rase pe cale de-a se stinge, hărăziţi unei condiţii de paria, de sclavi vlăguiţi şi veştezi, căreia poate îi vor scăpa ruşii, aceşti *ultimi* albi. Pentru că ei mai au orgoliu, acest motor, nu această cauza a istoriei. Când o naţiune nu mai are orgoliu şi încetează să se considere raţiunea sau scuza universului, ea se exclude singură din devenire. Înseamnă că a *înţeles* — spre fericirea sau nenorocirea ei, potrivit opticii fiecăruia. Dacă pe ambiţios

aceasta îl duce la disperare, în schimb pe meditativul niţelus pervers îl fascinează. Numai naţiunile primejdios de avansate merită să ne interesăm de ele, mai ales când întreţii raporturi tulburi cu Timpul şi-i dai târcoale lui Clio din nevoia de a te pedepsi, de a te flagela. De altminteri, tocmai această nevoie este stimulentul operelor, al celor importante ca şi al celor neînsemnate. Fiecare dintre noi lucrează *împotriva* intereselor sale: nu suntem conştienţi de acest lucru câtă vreme acţionăm, dar dacă vom examina indiferent ce epocă, vom constata că aproape totdeauna ne agităm şi ne sacrificăm pentru un duşman virtual sau declarat: oamenii Revoluţiei pentru Bonaparte, Bonaparte pentru Bourboni, Bourbonii pentru dinastia de Orléans… Să nu inspire oare Istoria decât rânjete şi chiar să nu aibă un scop! Dimpotrivă, n-are doar unul singur, are chiar mai multe, numai că le atinge *de-a-ndoaselea*. Fenomenul este universal verificabil. Realizăm opusul a ceea ce am urmărit, înaintăm în răspărul frumoasei minciuni pe care ne-am propus-o; de aici interesul biografiilor, cel mai puţin plicticos dintre genurile dubioase. *Voinţa* n-a slujit niciodată pe nimeni: lucrul cel mai discutabil pe care îl producem este tocmai acela la care am ţinut cel mai tare, pentru care ne-am impus cele mai multe privaţiuni. Aceasta e deopotrivă de adevărat şi pentru un scriitor şi pentru un cuceritor ca şi, de fapt, pentru primul venit. Orice sfârşit îndeamnă la tot atâtea reflecţii ca şi sfârşitul unui imperiu, sau al omului însuşi, atât de mândru că a ajuns la poziţia verticală şi atât de temător să n-o piardă, să nu-şi recapete înfăţişarea primitivă, încheindu-şi cariera aşa cum o începuse: cocârjat şi păros. Asupra fiecărei făpturi apasă primejdia de a retrograda spre punctul ei de pornire (parcă spre a ilustra inutilitatea itinerariului străbătut, ca şi a oricărui itinerar), iar cel care izbuteşte să i se sustragă totuşi dă impresia că se abate de la o datorie, că refuză să respecte regula jocului, născocindu-şi un mod de a decădea prea paradoxal.

Menirea epocilor de declin este aceea de a pune o civilizaţie în adevărata ei lumină, de a o demasca, de a o despuia de toată strălucirea ca şi de trufia legată de împlinirile ei. Ea va putea să-şi dea astfel seama cât preţuia şi cât preţuieşte, precum şi de ceea ce era iluzoriu în eforturile şi convulsiile ei. În măsura

în care se va desprinde de ficţiunile care i-au asigurat faima, va face un pas uriaş spre cunoaştere… spre dezabuzare, spre trezia generalizată, promovare fatală, care o va proiecta în afara istoriei, dacă nu s-a trezit cumva numai pentru că pur şi simplu a încetat să mai fie prezentă în istorie şi să exceleze. Universalizarea treziei, rod al luciditǎţii, ea însăşi rod al tocirii reflexelor, e semn de emancipare în ordinea spiritului şi de capitulare în cea a actelor, adică tocmai aceea a istoriei, care se reduce la un proces verbal de faliment: de îndată ce-ţi îndrepţi privirile asupră-i, eşti în situaţia unui spectator consternat. Corelarea maşinală pe care o stabilim între *istorie* şi *sens* este tipul perfect al „adevărului greşelii”. Istoria comportă, dacă vrem, un sens, dar tocmai acest sens o pune în discuţie, o neagă clipă de clipă, făcând-o astfel amuzantă şi sinistră, jalnică şi măreaţă, într-un cuvânt irezistibil demoralizantă. Cine ar lua-o în serios dacă ea n-ar fi calea însăşi a degradării? Numai faptul că ne ocupăm de ea spune mult despre ceea ce este, conştiinţa istoriei fiind, după Erwin Reisner, simptom de sfârşit al timpurilor (Geschichts *bewusstsein ist Symptom der Endzeit)*. Într-adevăr, nu poţi avea obsesia istoriei fără să cazi în obsesia concluziei sale. Teologul cugetă la evenimente *în perspectiva* Judecăţii de apoi; anxiosul (sau profetul), în perspectiva unui decor mai puţin fastuos dar tot atât de important. Şi unul şi altul mizează pe o calamitate analoagă celei pe care indienii Delaware o proiectau în trecut, şi în timpul căreia, potrivit tradiţiilor, nu numai oamenii se rugau cuprinşi de groază, ci şi dobitoacele. Dar perioadele senine? Vor obiecta unii. Există fără doar şi poate, cu toate că şi seninătatea nu-i decât un coşmar strălucitor, un calvar *reuşit.*

E cu neputinţă de admis opinia celor convinşi că tragicul e hărăzit doar individului şi nicidecum istoriei. Departe de a-i scăpa, ea îi este supusă şi e mai marcată de el decât eroul tragic însuşi, întorsătura pe care o va lua aflându-se în centrul curiozităţii pe care o trezeşte. Ne pasionăm pentru ea pentru că ştim instinctiv ce surprize o pândesc, şi ce debuşeu admirabil oferă ea fricii… Pentru un spirit prevenit, ea nu adaugă totuşi mare lucru insolubilului, fundăturii originare. La fel ca tragedia, ea nu rezolvă nimic, pentru că nu-i nimic de

rezolvat. Iscodim viitorul întotdeauna din detracare. Păcat că nu putem respira ca şi cum evenimentele, în totalitatea lor, ar fi suspendate! De fiecare dată când acestea se manifestă ceva mai intens, suntem prinşi de un acces de determinism, de turbare fatalistă. Prin liberul arbitru, se explică doar *suprafaţa* istoriei, aparenţele pe care le îmbracă, vicisitudinile exterioare, nu însă şi profunzimile, cursul real, care păstrează, orice-ar fi, un caracter derutant, chiar misterios. Rămâi uluit că Hannibal, după Cannae, n-a tăbărât asupra Romei. Dacă ar fi făcut-o, ne-am lăuda astăzi că suntem coborâtori din cartaginezi. A susţine că un capriciu, hazardul, aşadar individul, nu joacă un rol este o inepţie. Totuşi, ori de câte ori ne înfăţişăm devenirea în ansamblu, verdictul din *Mahabharata* revine stăruitor în minte: „Nodul Ursitei nu poate fi desfăcut; nimic pe lumea asta nu-i rodul faptelor noastre”.

Victime ale unei duble vrăji, hărţuiţi între cele două adevăruri, condamnaţi să nu putem alege unul decât pentru a-l regreta numaidecât pe celălalt, suntem prea clarvăzători ca să nu fim nişte dezumflaţi, dezmeticiţi şi din iluzii, şi din lipsa de iluzii, asemuindu-ne printr-asta cu Rancé care, prizonier al propriului său trecut, şi-a consacrat existenţa de ermit ca să polemizeze cu cei pe care îi părăsise. Cu autorii de pamflete ce îi puneau la îndoială atât sinceritatea convertirii cât şi temeiul lucrărilor, arătând printr-asta că-i mai uşor să reformezi ordinul trapiştilor decât să te retragi din lume. Tot astfel, nimic mai uşor decât să denunţăm istoria; nimic, în schimb, mai anevoios decât să ne smulgem din istorie când din ea ne tragem şi nu se lasă uitată. Ea este obstacolul revelaţiei supreme, piedică pe care izbutim s-o rupem numai după ce am perceput nulitatea oricărui eveniment, exceptându-l pe cel ce reprezintă însăşi această percepere, şi datorită căruia atingem, uneori, adevărul adevărat, adică victoria asupra tuturor adevărurilor. Atunci înţelegem vorba lui Mommsen: „Un istoric trebuie să fie ca Dumnezeu, trebuie să iubească totul şi pe toţi, chiar şi pe diavol”. Cu alte cuvinte, să înceteze să prefere, să se deprindă cu absenţa, cu obligaţia de a nu fi nimic. Este permis să ni-l închipuim pe cel eliberat ca pe un istoric lovit brusc de intemporalitate.

N-avem de ales decât între adevăruri irespirabile şi şmecherii salutare. Numai adevărurile care nu permit să trăieşti merită numele de adevăruri. Superioare exigenţelor celui care trăieşte, ele nu catadicsesc să ne fie complici; sunt adevăruri „inumane”, adevăruri de vertigiu, pe care le refuzăm pentru că nimeni nu se poate lipsi de susţinători deghizaţi în sloganuri sau în zei. Dezolant e să constaţi că, în fiecare epocă, cei care recurg cel mai adesea la ficţiuni şi la minciună, sunt tocmai iconoclaştii sau cei care se pretind iconoclaşti. Lumea antică trebuie să fi fost foarte bolnavă de vreme ce a avut nevoie de un antidot atât de grosolan ca acela pe care avea să i-l administreze creştinismul. Lumea modernă e la fel de bolnavă şi ea, judecând după remediile de la care aşteaptă miracole. Epicur, cel mai puţin fanatic dintre înţelepţi, a fost marele păgubaş, atunci, cum este şi astăzi. Te prinde mirarea şi chiar spaima când auzi nişte oameni vorbind despre eliberarea Omului. Cum oare nişte sclavi ar elibera Sclavul? Şi cum să crezi că istoria — procesiune de erori — o mai poate duce multă vreme? Ora închiderii va suna curând în grădinile de pretutindeni.

AMATORUL DE MEMORII

Cum nu ridică vocea niciodată şi nici nu bruschează tonul, moralistul este în mod firesc bine crescut, şi-o şi dovedeşte detestându-şi semenii cu eleganţă şi, amănunt mai important, scriind puţin… Există oare semn mai bun de „civilizaţie” decât laconismul? A insista, a te explica, a demonstra — tot atâtea forme de vulgaritate. Cine pretinde un minimum de ţinută, departe de a se teme de sterilitate, trebuie, dimpotrivă, să aspire la ea, să saboteze cuvintele în numele Cuvântului, să pactizeze cu tăcerea, să nu renunţe la ea decât din când în când şi pentru a se cufunda într-însa şi mai adânc. Maxima, care aparţine unui gen discutabil, constituie totuşi un exerciţiu de pudoare, căci îţi îngăduie să te smulgi din necuviinţa pletorei verbale. Mai puţin exigent, pentru că nu-i atât de concentrat, portretul este cel mai adesea o maximă, diluată la unii, îngroşată la alţii; cu toate acestea, în mod excepţional, el poate să capete aspectul unei *maxime explodate,* să evoce infinitul prin acumulare de trăsături sclipitoare şi voinţa de a fi

exhaustiv: asistăm atunci la un fenomen fără echivalent, la un caz, acela al unui scriitor care, simţindu-se prea strâmtorat într-o limbă, o depăşeşte, evadează din ea — împreună cu toate cuvintele pe care aceasta le conţine... el le sileşte, le dezrădăcinează, şi le însuşeşte, pentru a le folosi după bunul său plac, fără nicio consideraţie pentru ele, nici pentru cititor, căruia îi administrează un memorabil, un magnific martiraj. Mare prost crescut şi Saint-Simon!

... Nu mai prost crescut decât Viaţa, a cărei replică literară este, dacă se poate spune aşa. În cazul lui, nicio slăbiciune pentru abstract, niciun stigmat *clasic;* la acelaşi nivel cu imediatul, el are spirit prin simţurile lui şi, dacă deseori e nedrept, niciodată nu-i făcut. Alături de ale sale, toate celelalte portrete par nişte scheme, compuneri stilizate, lipsite de energie şi de autenticitate. Marele lui atu: nu ştia că are geniu, nu cunoştea acest caz limită de servitute. Nimic nu-l încurcă, nimic nu-l intimidează; dă buzna, se lasă dus de frenezia lui, fără să-şi inventeze scrupule, nici reţineri stânjenite. O sensibilitate ecuatorială, răvăşită de revărsările sale, incapabilă să-şi impună stavilele consecutive deliberării sau retragerii în sine. Niciun desen, niciun contur definit. Crezi că citeşti un elogiu, dar eşti repede dezamăgit; brusc, răsare o trăsătură neprevăzută, un adjectiv ce ţine de pamflet; de fapt, nu-i vorba nici de o apologie nici de o execuţie, ci de individ ca atare, elementar şi întortocheat, vomitat de Haos în plin Versailles.

Doamna du Deffand, care citea *Memoriile* în manuscris, găsea că stilul este „abominabil”. Aceasta era fără îndoială şi părerea lui Duclos, care le cercetase şi el pentru a extrage amănunte despre Regenţă, a cărei istorie o scria folosind un limbaj cât se poate de insipid: un Saint-Simon educorat, graţia striveşte vigoarea. Prin claritatea lui pustiitoare, prin refuzul insolitului şi al incorectitudinii, al stufosului şi al arbitrarului, stilul secolului al XVIII-lea sugerează o degringoladă în perfecţiune, în nonviaţă. Un produs de seră, artificial, cadaveric, căruia repugnându-i orice dezlănţuire, n-o putea produce o operă de originalitate deplină, cu tot ce implică ea impur şi insolit. În schimb, o puzderie de lucrări în care se etalează un verb diafan, fără prelungiri nici enigme, un verb anemiat, supravegheat, cenzurat de modă, de Inchiziţia limpidităţii.

♦

„N-am destul timp liber ca să am gust.” Vorba asta — atribuită nu mai ştiu cărui personaj — depăşeşte înţelesul unei butade. De fapt, gustul este apanajul trândavilor şi al diletanţilor, al acelora care, având timp de prisos, şi-l pierd cu nimicuri subtile şi frivolităţi premeditate, al acelora mai ales care îl folosesc împotriva lor înşişi.

„Într-o dimineaţă (era o duminică), îl aşteptam la liturghie pe prinţul de Conti; eram în salon, aşezate în jurul unei mese pe care ne pusesem toate cărţile de rugăciune. Mareşăleasa (mareşăleasa de Luxemburg) se amuza răsfoindu-le. Deodată se opreşte la două sau trei rugăciuni mai speciale care i se părură de *foarte prost gust* şi ale căror expresii erau într-adevăr bizare.” (Doamna de Genlis: *Memorii.)*

Nimic mai absurd decât să ceri unei rugăciuni să se conformeze limbajului, să fie *scrisă.* E mai degrabă important să fie stângace, niţeluş nătângă, deci *adevărată.* Această calitate nu era deosebit de preţuită de nişte minţi agere în piruete, şi care mergeau la liturghie tot aşa cum ar fi mers la un supeu sau la vânătoare. Gravitatea, indispensabilă pietăţii, le lipsea; nu le plăcea şi nu cultivau decât *adorabilul.* Cuvintele mareşălesei o înrudesc cu acel cardinal din Renaştere care se declara prea îndrăgostit de latineasca lui Virgiliu şi a lui Salustiu ca s-o poată suporta pe aceea, vulgară, a Evangheliilor. Anumite rafinamente sunt incompatibile cu credinţa: gustul şi absolutul se exclud… Niciun dumnezeu nu rezistă la surâsul spiritului, la îndoială dezinvoltă; în schimb, îndoiala sfredelitoare n-aşteaptă decât să se nege pe sine, să se transforme în fervoare. Zadarnic am căuta acest gen de metamorfoză într-o lume în care rafinamentul ţine de acrobaţie.

Prin mecanismul genezei sale, prin însăşi natura sa fiecare limbă conţine virtualităţi metafizice; franceza, cea a secolului al XVIII-lea mai ales, aproape că nu comportă niciuna: claritatea ei provocatoare, inumană, refuzul indeterminatului, al obscurităţii esenţiale, chinuitoare, fac din ea un mijloc de expresie ce poate râvni la mister dar nu are cu adevărat acces la el. De altminteri, în franceză, misterul, ca şi ameţeala, când nu-i postulat, când nu-i voit, rezultă cel mai adesea dintr-o meteahnă a spiritului sau dintr-o sintaxă în derivă.

O limbă moartă, observă un lingvist, este o limbă în care nu

ai dreptul să faci greşeli. Cu alte cuvinte, n-ai dreptul să-i aduci cea mai mică inovaţie. În epoca Luminilor, franceza ajunsese la această extremă limită a rigidităţii şi a desăvârşirii. După Revoluţie, n-a mai fost atât de riguroasă şi de pură; dar a câştigat în naturaleţe ceea ce pierdea în perfecţiune. Pentru a supravieţui, pentru a se perpetua, avea nevoie să se depraveze, să fie îmbogăţită cu numeroase noi improprietăţi, să iasă din salon în stradă. Dintr-odată, sfera ei de influenţă şi de radiaţie s-a restrâns. Ea n-a putut fi limba Europei cultivate decât într-o epocă în care, deosebit de sărăcită, atinsese cel mai înalt grad de transparenţă. Un idiom se apropie de universalitate când se emancipează de originile sale, când se depărtează şi se dezice de ele; ajuns aici, dacă vrea să-şi recapete puterile, să evite irealitatea sau scleroza, trebuie să renunţe la exigenţele lui, să-şi sfărâme cadrele şi modelele, trebuie să binevoiască să accepte prostul gust.

♦

De-a lungul întregului secol al XVIII-lea se desfăşoară spectacolul fascinant al unei societăţi viermănoase, prefigurare a umanităţii ajunse la capăt, lecuită pe vecie de ziua de mâine. Lipsa de viitor, încetând să fie monopolul unei clase, se va întinde atunci asupra tuturora, într-o superbă democratizare prin vacuitate. Nu-i necesar cine ştie ce efort de imaginaţie pentru a-ţi reprezenta acest ultim stadiu: nu puţine fapte îl sugerează. Însuşi conceptul de progres nu mai poate fi separat de acela de deznodământ. Popoarele de pretutindeni vor să se iniţieze în arta de a se săvârşi, şi fac asta cu o asemenea aviditate, încât, pentru a o satisface, vor refuza orice formulă susceptibilă s-o frâneze. La capătul unui secol, se înălţa eşafodul; la capătul istoriei ne putem închipui un decor de altă amploare.

Orice societate care se leagănă în perspectiva sfârşitului ei va sucomba la primele lovituri; lipsită de orice principiu de viaţă, fără nimic care să-i permită să reziste forţelor ce-o împresoară, ea va ceda farmecului prăbuşirii. Revoluţia a triumfat pentru că puterea era o ficţiune, iar tiranul o fantomă: ea s-a războit literalmente cu nişte spectre. De altfel, o revoluţie, oricare, nu biruie decât atunci când luptă cu o ordine *ireală.* Tot aşa se întâmplă cu orice putere care se impune, cu orice mare cotitură istorică. Goţii n-au cucerit Roma, ci un

cadavru. Singurul merit al barbarilor este acela de a fi avut fler.

Regentul a fost simbolul profundei corupţii de la începutul secolului. Ceea ce izbeşte la el în primul rând este lipsa totala de „caracter”. Trata afacerile de stat cu aceeaşi dezinvoltură ca pe cele private: şi unele şi altele nu-l interesau decât în funcţie de vorbele de duh pe care le prilejuiau. Deopotrivă de inconstant, în pasiuni ca şi în vicii, se deda acestora din lene şi, ai spune, cu un fel de lipsă de interes. Incapabil să iubească şi nici să urască, a trăit în afara multelor sale talente, pe care însă nu catadicsea să le cultive. „Până-ntr-atât de nestatornic în toate cele, încât nu putea înţelege că cineva ar putea fi totuşi statornic”, el era, adăugă Saint-Simon, de o „insensibilitate care îl făcea să rămână rece la cele mai crunte şi mai primejdioase ofense; cum nervul şi principiul urii şi al prieteniei, al recunoştinţei şi al răzbunării este unul şi acelaşi, şi cum acest resort îi lipsea, urmările erau nesfârşite şi dăunătoare.”

Decăzut şi ineficace, de o bicisnicie miraculoasă, el a dus frivolitatea la paroxism, inaugurând astfel o eră de avortoni hipercivilizaţi, fermecaţi de naufragiu şi vrednici să piară în el. De aici, avea să rezulte o mare dezordine în treburile statului. Contemporanii săi nu s-au mulţumit doar să-l facă răspunzător pentru ea, ci au cutezat chiar să-l compare cu Nero; ar fi trebuit totuşi să-i arate mai multă indulgenţă şi să se considere fericiţi că îndură un absolutism atenuat de incurie şi farsă. Că a fost dominat de nişte bandiţi, în frunte cu abatele Dubois, este de netăgăduit; dar delăsarea puşlamalelor surâzătoare nu-i oare de preferat vigilenţei incoruptibililor? Era lipsit de „nerv”, desigur; pe de altă parte, această carenţă este o virtute, pentru că face cu putinţă libertatea sau cel puţin simulacrele ei.

Abatele Galiani (şi Nietzsche va face mare caz de el) este unul dintre puţinii care au înţeles că într-un moment când le declama împotriva opresiunii, dulceaţa moravurilor era totuşi o realitate. Lui Ludovic al XlV-lea, obtuz şi intransigent, el nu şovăia să i-l opună pe Ludovic al XV-lea, capricios şi sceptic. „Când comparăm cruzimea cu care i-au persecutat iezuiţii pe janseniştii de la Port-Royal cu blândeţea persecuţiei la care au fost supuşi enciclopediştii, constatăm deosebirea de domnii, de moravuri şi de inimă a celor doi regi. Unul căuta faima şi lua

zarva drept glorie; celălalt era un om de lume[7] care profesa fără tragere de inimă cea mai josnică meserie, cea de rege. Multă vreme nu vom întâlni vreundeva o asemenea domnie."

Dar abatele pare să nu fi înţeles că dacă toleranţa este de dorit şi dacă numai ea justifică osteneala de a trăi, tot ea se dovedeşte a fi, în schimb, un simptom de slăbiciune şi de disoluţie. Această evidenţă tragică nu i se putea impune cuiva care întreţinea relaţii cu acei mari amatori de iluzii care au fost enciclopediştii; ea avea să-şi impună evidenţa într-o epocă mai dezabuzată, mai recentă... Societatea de atunci, acuma ştim, era lipsită
de vigoarea necesară pentru a persecuta, deci pentru a se conserva. Despre Ludovic al XV-lea, Michelet spunea că „avea *nimicul* în suflet". Cu şi mai multă îndreptăţire, ar fi putut spune acelaşi lucru despre Ludovic al XVI-lea. Iată explicaţia unei epoci minunate şi condamnate. Secretul dulceţii moravurilor este un secret mortal.

Revoluţia a fost provocată de abuzurile unei clase detaşate de orice, până şi de privilegiile sale, de care se agăţa dintr-un pur automatism, fără patimă nici înverşunare, căci avea o slăbiciune vădită pentru ideile celor ce aveau s-o nimicească. Bunăvoinţa faţă de adversar este un semn distinctiv al debilităţii, adică al toleranţei, care nu-i, în ultimă instanţă, decât o *cochetărie de muribunzi.*

„Aveţi destule experienţe, îi scria marchiza du Deffand ducesei de Choiseul, dar vă lipseşte una pe care sper că n-o veţi face niciodată: privarea de simţăminte, cu durerea de a nu te putea lipsi de ele.

Aflată la apogeul artificiului, epoca avea nostalgia naivităţii, a stării care îi lipsea cel mai mult. Sentimentele naive, sentimentele autentice, ea le rezerva, în schimb, sălbaticului, inocentului sau prostului, modele inaccesibile unor spirite rău înzestrate pentru a se tăvăli în „prostie", în simplitate şi nimic mai mult. Odată suverană, inteligenţa se ridică împotriva tuturor valorilor străine de domeniul ei şi nu oferă niciun simulacru de realitate de care să te poţi agăţa. Cine se ataşează de ea din cult sau manie ajunge negreşit la „privarea

7 În original: *honnête homme,* termen consacrat ce defineşte modelul de comportament ideal In secolul al XVII-lea francez. (N. trad.).

de simţăminte” şi la regretul de a se fi închinat unui idol care nu împarte decât vid, cum dovedesc scrisorile doamnei du Deffand, document nepreţuit despre flagelul lucidităţii, exasperarea conştiinţei, desfrâul interogărilor şi al perplexităţilor la care sfârşeşte omul rupt de toate, omul care a încetat să mai fie *natural.* Nenorocirea vrea ca, odată lucid, să devii din ce în ce mai lucid; nicio posibilitate de a trişa sau de a da îndărăt. Şi acest progres se săvârşeşte în paguba vitalităţii a instinctului. „Nici roman nici temperament”, spunea marchiza despre ea însăşi. Înţelegem de ce legătura ei cu Regentul n-a ţinut mai mult de două săptămâni. Semănau prea tare, erau primejdios de exteriori propriilor senzaţii. Plictisul, chinul lor comun, nu înfloreşte oare tocmai în prăpastia ce se cască între spirit şi simţuri? Niciun impuls spontan, nicio inconştienţă de aici înainte. „Iubirea” suferă cea dintâi din această cauză. Definiţia pe care i-o dă Chamfort se potrivea de minune unei epoci de „fantezie” şi de „epidermă” în care Rivarol se lăuda că poate rezolva o problemă de geometrie în clipa cea mai încordatei a unei anume convulsii. Totul era cerebral, chiar şi spasmul. Fenomen şi mai grav, o asemenea alterare a simţurilor, în loc să afecteze doar câţiva izolaţi, devine deficienţa, plaga unei clase, extenuată de folosirea constantă a ironiei.

Orice veleitate, ca şi orice manifestare de emancipare, comportă o latură negativă: din clipa când nu vom mai purta niciun lanţ… invizibil, când nimic nu ne va limita din lăuntru, incapabili, din lipsă de sevă şi de inocenţă, să ne mai făurim interdicţii, vom alcătui o masă de slăbănogi mai experţi în exegeza decât în practica sexualităţii. N-ai acces la un înalt grad de conştiinţă fără primejdii, aşa cum nu te dezbari nepedepsit de anumite constrângeri salutare. Totuşi, dacă excesul de conştiinţă sporeşte conştiinţa, excesul de libertate, fenomen deopotrivă de funest, dar în sens invers, ucide întotdeauna libertatea. De aceea, o mişcare de emancipare, indiferent în ce domeniu, reprezintă în acelaşi timp un pas înainte şi un început declin.

Aşa cum o naţiune în care nimeni nu binevoieşte să fie *servitor* este pierdută, tot aşa putem concepe şi o umanitate în care individul, pătruns de unicitatea lui, nu va mai accepta o muncă subalternă, oricât de „onorabilă” ar fi ea.

În *Caietele* sale, Montesquieu consemna la timpul său: „Nimeni nu mai poate suporta lucrurile care au un temei statornicit: militarii nu pot suporta războiul; slujbaşii din ministere, ministerul; şi tot aşa în toate cele.” Totuşi, omul dăinuie şi va dăinui atâta timp cât nu-şi va fi pulverizat ultima prejudecată şi ultima credinţă; când se va hotărî în cele din urmă s-o facă, năucit şi nimicit de îndrăzneala sa, se va pomeni gol în faţa prăpastiei ce înlocuieşte dispariţia tuturor dogmelor şi a tuturor tabuurilor.

Cine vrea să se instaleze într-o realitate sau să opteze pentru un crez, fără a izbuti, se răzbună ridiculizându-i pe cei care reuşesc în mod spontan. Ironia provine dintr-un dor de naivitate dezamăgit, neîmplinit, care, din prea multe eşecuri, se acreşte şi se învenineză. În mod inevitabil, ea ajunge să ia o extindere universală; iar când atacă de preferinţă religia şi o subminează, o face pentru că simte nemărturisit amărăciunea că nu poate crede. Şi mai dăunătoare este batjocura necruţătoare, înverşunată, degenerată în sistem şi frizând autodistrugerea. În 1726, marchiza de Prie fiind exilată în Normandia, doamna du Deffand o urmează ca să-i ţină de urât. Într-o *Istorie* a *Regenţei,* Lemontey povesteşte că „cele două prietene îşi trimiteau în fiecare dimineaţă cupletele satirice pe care le compuneau una împotriva celeilalte”.

Într-un mediu în care defăimarea era de rigoare, şi în care lumea stătea de veghe de frica singurătăţii („Ar fi preferat orice întristării de a se duce la culcare”, spunea Duclos despre una dintre femeile la modă), nu putea exista nimic sacru în afara conversaţiei, a vorbelor muşcătoare, a săgeţilor aparent poznaşe, dar cu intenţie ucigaşă. Nimeni nefiind cruţat, pe bună dreptate s-a semnalat, ca aspect caracteristic al timpului, „decăderea admiraţiei”. Totul se leagă: fără naivitate, fără pietate, nu există capacitatea de a admira, de a considera fiinţele în sine, în realitatea lor originală şi unică, în afara accidentelor temporare; admiraţia, îngenuncherea lăuntrică ce nu implică nici umilire nici sentiment al neputinţei, este prerogativa, certitudinea şi mântuirea celor puri, tocmai a celor care nu bântuie saloanele.

Numai popoarele certăreţe, indiscrete, pizmuitoare, cârcotaşe, au o istorie *interesantă:* cea a Franţei este în cel mai

înalt grad. Bogată în evenimente, şi mai cu seamă în scriitori, care să le comenteze, ea este providenţa amatorului de Memorii.

Francezul e capricios sau fanatic, el judecă după toane sau conform unui sistem; cu toate acestea, sistemul însuşi ia la el aparenţa unei toane. Trăsătura care îl defineşte exact este versatilitatea, cauză a perindării de regimuri la care asistă ca spectator amuzat sau frenetic, grijuliu mai ales să arate că, până şi în furiile sale, nu se lasă niciodată păcălit, rând pe rând beneficiar şi victimă a acelui „spirit literar" ce constă, după Tocqueville, în a căuta „ceea ce-i ingenios şi nou mai mult decât ceea ce-i adevărat, a îndrăgi mai mult spectacolul decât ceea ce serveşte, a te arăta foarte sensibil la reuşita jocului şi a intonaţiei actorilor, independent de consecinţele piesei şi a lua în cele din urmă hotărâri călăuzit mai degrabă de impresii decât de temeiuri" *(Amintiri*). Şi Tocqueville adaugă: „... poporul francez, luat în masă, judecă prea adesea în politică asemenea unui om de litere".

Literatul este cel mai puţin apt să înţeleagă modul de funcţionare al statului; el nu dovedeşte oarecare competenţă decât în timpul revoluţiilor, tocmai pentru că atunci autoritatea este abolită, iar în vacanţa puterii, el are facultatea de a-şi imagina că totul se poate rezolva prin atitudine sau frază. Nu-l interesează atât instituţiile libere cât simulacrele şi cabotinajul libertăţii. Nu-i deloc de mirare că oamenii din 89 s-au inspirat de la un lunatec ca Rousseau, şi nu de la Montesquieu, spirit temeinic, căruia nu-i place să bată câmpii şi care nu va putea servi drept model unor retori idilici sau sangvinari.

În ţările anglo-saxone, sectele îi îngăduie cetăţeanului să dea frâu liber nebuniei sale, nevoii sale de controversă şi de scandal; de aici diversitatea religioasă şi uniformitatea politică. În ţările catolice, dimpotrivă, resursele de delir ale individului nu se pot valorifica decât în anarhia partidelor şi a facţiunilor; acolo îşi satisface el pofta de erezie. Nicio naţiune n-a găsit până în prezent secretul de a fi deopotrivă *înţeleaptă* în politică şi în religie. Chiar dacă acest secret ar fi cunoscut în cele din urmă, francezii ar fi ultimii care să vrea să tragă foloasele, ei care, de-ar fi să-l credem pe Talleyrand, au făcut revoluţia *din vanitate,* defect atât de înrădăcinat în firea lor, încât prin aceasta devine o calitate, în orice caz un resort care îi incită să

producă şi să acţioneze, să *strălucească* mai ales; de aici *spirtul,* parada inteligenţei, preocuparea de a triumfa asupra semenului cu orice preţ, de a avea ultimul cuvânt cu orice preţ. Dar dacă vanitatea ascute facultăţile, abate de la locul comun şi combate indolenţa, ea îşi transformă din păcate supuşii în nişte jupuiţi de vii; de aceea, prin chinurile suferite de pe urma ei, francezii au plătit pentru toate şansele de care s-au bucurat din plin. Timp de o mie de ani, istoria s-a învârtit în jurul lor: asemenea chilipir se ispăşeşte; pedeapsa lor a rămas şi rămâne iritarea unui amor-propriu veşnic nemulţumit, veşnic nepotolit. Când erau puternici, se plângeau să nu sunt destul de puternici; acum se plâng că nu mai sunt totul. Aceasta e drama unei naţiuni ulcerate în prosperitate ca şi în nenorocire, insaţiabilă şi schimbătoare, prea răsfăţată de soartă pentru a cunoaşte modestia sau resemnarea, incapabilă să păstreze măsura atât în faţa inevitabilului cât şi în faţa nesperatului.

EXERCIŢII DE ADMIRAŢIE

Eseuri şi portrete
(1986)

VALÉRY ÎN FAŢA IDOLILOR SĂI

A fi înţeles este o adevărată nenorocire pentru un autor; Valéry a fost înţeles şi pe vremea când trăia, şi după aceea. Să fi fost oare atât de simplu, atât de *penetrabil?* Desigur că nu. Dar a făcut imprudenţa să ofere prea multe precizări, şi despre sine, şi despre opera lui, s-a dezvăluit, s-a denunţat, a pus la dispoziţie nenumărate chei, a risipit multe dintre echivocurile indispensabile prestigiul secret al unui scriitor: în loc să lase altora preocuparea de a-l ghici, şi-a asumat-o el însuşi; a împins până la viciu mania de-a explica. Prin aceasta, misiunea comentatorilor a fost considerabil uşurată: iniţiindu-i de la bun început în miezul preocupărilor şi al gesturilor sale, el nu-i invita să-i disece opera, ci mai degrabă propriile-i spuse pe

marginea ei. Din acest moment, menirea oricărei interogări cu privire la Valéry era aceea de a lămuri dacă în cutare sau cutare privinţă fusese victima unei iluzii ori, dimpotrivă, a unei *excesive* clarviziuni, a unei judecăţi desprinse de real, în amândouă cazurile. Nu numai că a fost propriul său comentator, dar toate lucrările sale nu sunt decât o autobiografie mai mult sau mai puţin camuflată, o introspecţie savantă, un *jurnal* al spiritului său, o provocare a experienţelor sale, a oricăreia dintre experienţele sale, la rangul de eveniment intelectual, un atentat împotriva a tot ce putea fi la el *impuls iraţional,* o rebeliune împotriva profunzimilor sale.

A şti să demontezi orice mecanism, pentru că totul este mecanism, sumă de artificii, de trucări sau, ca să folosim un cuvânt mai onorabil, de operaţiuni; a te apleca plin de interes asupra resorturilor, a te preschimba în ceasornicar, a vedea *înăuntru,* a înceta să te mai laşi amăgit, iată ceea ce prezintă cu adevărat importanţă în ochii săi. Omul, aşa cum îl concepe el, nu valorează decât prin capacitatea sa de nonconsimţire, prin gradul de luciditate la care va fi fost ajuns. Această nevoie de luciditate te face să cugeţi la gradul de *trezie* pe care îl presupune orice experienţă spirituală, şi care va fi determinată de răspunsul la întrebarea capitală: „Până unde ai ajuns în perceperea irealului?”.

S-ar putea urmări în amănunt paralelismul dintre căutarea deliberată a lucidităţii *dincoace* de absolut, aşa cum se prezintă ea la Valéry, şi căutarea treziei în perspectiva absolutului, care este de fapt calea mistică. Şi într-un demers şi într-altul este vorba de o exacerbare a conştiinţei, dornică să scuture iluziile pe care le târăşte după sine. Orice analist necruţător, orice denunţător al aparenţelor, cu atât mai mult orice „nihilist”, nu-i decât un mistic *blocat,* şi asta doar pentru că îi displace să dea un conţinut lucidităţii sale, s-o abată în sensul mântuirii, asociind-o cu o întreprindere care o depăşeşte. Valéry fusese prea contaminat de pozitivism pentru a concepe alt cult decât acela al lucidităţii *în sine.*

„Mărturisesc că mi-am făcut un idol din spiritul meu, dar altul n-am găsit.” Valéry nu s-a dezmeticit niciodată din uimirea pe care i-o prilejuia spectacolul spiritului său. El nu i-a admirat decât pe cei care îşi divinizau propriul spirit şi ale căror aspiraţii erau atât de excesive, încât puteau să fascineze doar

sau să deruteze. Ceea ce l-a sedus la Mallarmé era nesăbuitul, acela care în 1885 îi scria lui Verlaine: „întotdeauna am visat şi-am încercat altceva, cu răbdare de alchimist, gata să sacrifice orice vanitate şi orice satisfacţie, aşa cum odinioară îţi aruncai în flăcări mobilierul şi grinzile acoperişului, ca să aţâţi vâlvătăile focului la care se elaborează Marea Operă. Ce anume? E greu de spus: o carte, pur şi simplu, în numeroase opuri, o carte care să fie o carte, arhitecturală şi premeditată, nu o culegere de inspiraţii fortuite, fie şi admirabile… Voi merge mai departe, voi spune: Cartea, încredinţat că în fond nu există decât una…" Încă în 1867, într-o scrisoare către Cazalis, el formulase aceeaşi dorinţă grandioasă şi delirantă: „… nu voi intra fără o reală strângere de inimă în suprema Dispariţie dacă nu-mi voi fi terminat opera, care este Opera, Marea Operă, cum spun alchimiştii, străbunii noştri."

Dar ideea creării unei opere care să *concureze* lumea, care să nu fie reflexul, ci dublul ei, nu din alchimişti a scos-o, ci mai degrabă din Hegel, din acel Hegel pe care nu-l cunoştea decât indirect; prin Villiers, care la rându-i îl răsfoise, doar, cât să-l poată cita la nevoie, numindu-l pompos „reconstructorul Universului", formulă care desigur l-a frapat pe Mallarmé, de vreme ce Cartea viza tocmai reconstrucţia Universului. Dar este posibil ca această idee să-i fi fost inspirată şi de raporturile lui cu muzica, de teoriile epocii, provenite din Schopenhauer şi propagate de wagnerieni, pentru care muzica era singura artă capabilă să traducă esenţa lumii. De altminteri, însăşi opera lui Wagner avea prin ce să sugereze vise grandioase, să invite la megalomanie, întocmai ca alchimia sau hegelianismul. Un muzician, şi încă un muzician fecund, poate aspira eventual la rolul de demiurg; dar cum ar putea oare un poet, şi încă un poet delicat până la sterilitate, fără riscul ridicolului sau al nebuniei? Toate acestea ţin de domeniul divagaţiei, ca să folosim un cuvânt îndrăgit de Mallarmé. Şi tocmai acesta e aspectul prin care atrăgea, convingea. Valéry îl continuă şi îl imită când vorbeşte de acea *Comedie* a intelectului pe care îşi propunea s-o redacteze într-o zi. Visând să depăşeşti măsura, te îndrepţi uşor spre iluzia absolută. Când, la 3 noiembrie 1897, Mallarmé îi arăta lui Valéry paginile corectate din *O aruncare de zar,* şi-l întreba: „Nu vi se pare că-i un act de demenţă?" — *dementul* nu era Mallarmé, ci acel

Valéry care, într-un acces de sublim, avea să scrie că, în acest poem, într-un aranjament tipografic atât de straniu, autorul încercase „să ridice o pagină la puterea cerului înstelat”. Asumarea unei misiuni imposibil de realizat şi chiar de definit, voinţa de vigoare când eşti ros de cea mai subtilă anemie, presupune o oarecare punere în scenă, o dorinţă de a înşela, de a trăi intelectualiceşte mai presus de mijloacele tale, o voinţă de legendă, şi de eşec, ratatul, la un anumit nivel, fiind incomparabil mai captivant decât cel care a izbutit.

Ne interesează tot mai mult nu ceea ce a spus un autor, ci ceea ce ar fi vrut să spună, nu actele, ci proiectele sale, mai puţin opera sa reală cât cea visată. Mallarmé ne pasionează pentru că îndeplineşte condiţiile scriitorului nerealizat, nerealizat în raport cu idealul disproporţionat pe care şi-l fixase, atât de disproporţionat, încât uneori eşti înclinat să-l numeşti naiv sau impostor pe acela care n-a fost în realitate decât un halucinat. Suntem fervenţii operei avortate, abandonate în drum, imposibil de încheiat, zădărnicite de înseşi exigenţele ei. Ciudăţenia, în acest caz, este că opera nici n-a fost începută, de vreme ce din Carte, această rivală a Universului, nu rămâne practic niciun indiciu revelator; este îndoielnic că temelia ei s-ar fi aflat în notele distruse de Mallarmé, cele care i-au supravieţuit nemeritând să zăbovim asupra lor. Mallarmé: o veleitate de gândire, o gândire care nu s-a materializat niciodată, care s-a ferecat în eventual, în ireal, detaşată de orice act, superioară oricărui obiect, oricărui concept chiar…, o aşteptare a gândirii. Şi ceea ce el însuşi, duşman al vagului, a exprimat în cele din urmă, e tocmai această aşteptare care nu-i nimic altceva decât vagul însuşi. Dar acest vag, care este spaţiul a ceea ce depăşeşte măsura, comportă un aspect pozitiv; permite să imaginezi *grandios.* Tot visând Cartea, Mallarmé şi-a deschis calea spre unic: dacă ar fi fost mai *rezonabil,* ar fi lăsat o operă oarecare. La fel putem spune şi despre Valéry, care este rezultatul ideii, aproape mitologice, pe care şi-a făcut-o despre propriile sale facultăţi, despre ceea ce ar fi putut extrage din ele, dacă ar fi avut posibilitatea sau timpul să le folosească într-adevăr. Nu sunt oare *Caietele* sale depozitul vraişte al Cărţii pe care şi el însuşi vroia s-o redacteze? Valéry însă a mers mai departe decât Mallarmé, dar, întocmai ca şi acesta din urmă, n-a putut duce

la bun sfârşit un proiect care cere încăpăţânare şi o mare invulnerabilitate la plictiseală, această rană care, cum mărturisea el însuşi, îl chinuia fără încetare. Or, plictiseala înseamnă discontinuitatea, oboseala provocată de orice raţionament susţinut, întemeiat, obsesia pulverizată, groaza de sistem (Cartea n-ar fi putut fi decât sistem, sistem *total),* groază de insistenţa, de *durata* unei idei; plictiseala este şi însăilătură, fragment, notă, *caiet,* în sfârşit diletantism din lipsă de vitalitate şi, de asemenea, din teamă de a fi sau de a părea *profund.* Atacul lui Valéry împotriva lui Pascal s-ar putea explica printr-o reacţie de pudoare: nu-i oare indecent să-ţi etalezi secretele, sfâşierile, abisurile? Să nu uităm că pentru un mediteranean ca Valéry *simţurile* aveau importanţa lor şi că pentru el categoriile fundamentale nu erau ceea ce este şi ceea ce nu este, de ceea ce nu există deloc şi ceea ce pare să existe. Nimicul şi Aparentul: *fiinţa* ca atare era lipsită în ochii săi de dimensiune şi chiar de conţinut…

Nici Mallarmé, nici Valéry nu erau destul de înzestraţi ca să abordeze Cartea. Înaintea lor, Poe ar fi fost în măsură să conceapă proiectul ei şi, deopotrivă, să se apuce de ea; de altfel, s-a şi apucat la drept vorbind, *Euréka* fiind un fel de operă-limită, de extremitate, de ţel, de vis colosal şi *realizat.* „Am dezlegat taina Universului.” — „Nu mai simt dorinţa să trăiesc, de vreme ce am scris *Euréka*” — sunt exclamaţii pe care Mallarmé le-ar fi rostit cu plăcere; nu prea avea dreptul, nici chiar după magnificul impas care este O *aruncare de zar.* Baudelaire îl numise pe Poe un „erou” al Literelor; Mallarmé va merge mai departe, îl va numi „cazul literar absolut”. Nimeni astăzi n-ar ratifica asemenea judecată, dar asta n-are nicio importanţă, fiecare individ, ca şi fiecare epocă, neavând *realitate* decât prin exagerările sale, prin capacitatea sa de a supraestima, prin zeii săi. Şirul modelor literare sau filosofice aduce mărturia unei nevoi irezistibile de a adora: cine n-a fost hagiograf la vremea lui? Un sceptic va găsi pe cineva mai sceptic decât el, pe care să-l venereze. Chiar şi în secolul al XVIII-lea, când defăimarea devenise instituţie, „decăderea admiraţiei” nu trebuie să fi fost atât de generală pe cât o credea Montesquieu.

Pentru Valéry, tema tratată în *Euréka* aparţine literaturii. „Cosmogonia este un gen literar de o remarcabilă persistenţă

şi de o varietate uluitoare, unul dintre genurile cele mai vechi din câte există". La fel gândea şi despre istorie şi chiar despre filosofie, „gen literar specific, caracterizat prin anumite subiecte şi prin frecvenţa anumitor termeni şi a anumitor forme". Se poate susţine că, exceptând ştiinţele pozitive, totul se reduce pentru el la literatură, la ceva suspect, dacă nu chiar vrednic de dispreţ. Dar unde am putea găsi pe cineva mai *literar* decât el, cineva la care grija pentru cuvânt, idolatrizarea limbajului să fie susţinute cu mai multă înfocare? Narcis întors sieşi împotrivă, el dispreţuia singura activitate în acord cu natura lui: predestinat Verbului, era în mod esenţial literat, şi pe acest literat ar fi vrut să-l înăbuşe, să-l nimicească; pentru că n-a izbutit, s-a răzbunat pe literatură despre care a spus cele mai cumplite grozăvii. Cam asta ar fi schema psihologică a raporturilor sale cu literatura.

Euréka n-a marcat evoluţia lui Valéry. *Geneza unui poem,* dimpotrivă, este un eveniment major, o întâlnire capitală. Tot ce avea să gândească după aceea despre mecanismul actului poetic se află aici. Ne închipuim încântarea cu care trebuie să fi citit că în nicio privinţă compoziţia *Corbului* nu poate fi atribuită hazardului sau intuiţiei, şi că poemul a fost conceput cu „precizia şi logica riguroasă a unei probleme de matematică". Altă declaraţie a lui Poe, de astă dată din *Marginalia* (CXVIII) trebuie să-l fi încântat în aceeaşi măsură: „Nenorocirea (Valéry ar fi spus *fericirea)* anumitor spirite este aceea de-a nu se mulţumi niciodată cu ideea că pot înfăptui un lucru, nici chiar că l-au înfăptuit; ei simt nevoia să ştie şi în acelaşi timp să le arate şi celorlalţi cum anume l-au înfăptuit."

Geneza unui poem era din partea lui Poe o mistificare (*a mere hoax);* Toată opera lui Valéry purcede dintr-o lectură… naivă, dintr-o fervoare pentru un text în care poetul îşi bate joc de cititorii săi creduli. Acest entuziasm juvenil pentru o demonstraţie atât de fundamental antipoetică dovedeşte pe deplin că la origine, în adâncurile sale, Valéry nu era poet; pentru că toată fiinţa lui ar fi trebuit să se răzvrătească în faţa acestei demolări calculate şi necruţătoare a delirului, în faţa acestui rechizitoriu împotriva celui mai elementar reflex poetic, împotriva raţiunii de a fi a poeziei; dar el simţea fără îndoială nevoia acestei incrimări astuţioase, a acestei puneri sub acuzaţie a oricărei creaţii spontane, pentru a putea justifica,

scuza propria lui lipsă de spontaneitate. Ce poate fi mai consolator decât această savantă etalare de *sforării! Geneza unui poem* nu era un catehism pentru poeţi, ci pentru versificatori, care a încântat desigur latura de virtuoz a lui Valéry, înclinarea lui de a supralicita pe planul reflecţiei, gustul pentru artă ca joc secund, pentru arta *în* artă, cultul minuţiei, precum şi acea voinţă de a te afla, clipă de clipă, în afara a ceea ce faci, în afara oricărei rătăciri, poetice sau de altă natură. Doar un maniac al lucidităţii putea savura această întoarcere cinică la izvoarele poemului, care contrazice toate legile producţiei literare, această premeditare nesfârşit de minuţioasă, această acrobaţie nemaipomenită din care Valéry a extras principiul de bază al crezului său poetic. El a consacrat teoretic şi a propus ca model inaptitudinea sa de a fi poet în chip firesc, s-a agăţat de o tehnică pentru a-şi ascunde lacunele congenitale, a pus — nelegiuire de neiertat — poetica mai presus de poezie. Se poate presupune cu îndreptăţire că toate tezele sale ar fi fost cu totul deosebite dacă ar fi fost capabil să producă o operă mai puţin elaborată. El a propovăduit dificilul din *neputinţă:* toate exigenţele sale sunt exigenţele unui artist, nicidecum ale unui poet. Ceea ce la Poe nu era decât joc, la Valéry este dogmă, dogmă literară, adică ficţiune *acceptată.* Ca bun tehnician, a încercat să reabiliteze procedeul şi meşteşugul în dauna *harului.* Din orice teorie, în artă se înţelege, s-a preocupat să desprindă concluzia cea mai puţin poetică, şi de ea se crampona, sedus până la obnubilare de însăşi *facerea* operei, de invenţia lipsită de fatalitate, de ineluctabil, de destin. Întotdeauna a crezut că poţi fi altul decât eşti, şi întotdeauna a vrut să fie altul decât era, mărturie stând regretul lui mistuitor că nu-i om de ştiinţă, regret care l-a îndemnat să susţină destule extravaganţe, în estetică mai ales; acelaşi regret i-a inspirat condescendenţa faţă de literatură; ai spune că se înjoseşte când discută despre literatură şi catadicseşte doar să cultive poezia. Adevărul este că n-o cultivă, se *exersează* doar, cum a spus-o limpede în repetate rânduri. E bine cel puţin că nonpoetul din el, împiedicându-l să amestece proza cu poezia şi să dorească să confecţioneze poezie cu orice preţ şi pretutindeni, după exemplul simboliştilor, l-a scutit de calamitatea care este orice proză ostentativ poeticii. Când abordezi un spirit atât de mlădios ca

al său, încerci voluptatea rară de a-i detecta iluziile şi lacunele care, deşi nu sunt evidente, nu sunt şi mai puţin reale, luciditatea absolută fiind incompatibilă cu existenţa, cu exerciţiul suflului. Şi trebuie neapărat s-o recunoaştem că un spirit lucid, indiferent de gradul emancipării sale de lume, trăieşte mai mult sau mai puţin în irespirabil.

♦

Poe şi Mallarmé există pentru Valéry; Leonardo, e limpede, nu-i decât un pretext, un nume şi nimic mai mult, o figură pe de-a întregul construită, un monstru ce deţine toate puterile pe care nu le avem şi ni le-am dori. El răspunde la acea nevoie de a te vedea împlinit, realizat în cineva pe care îl imaginezi şi care reprezintă rezumatul ideal al tuturor iluziilor pe care ţi le-ai făcut despre tine însuţi: erou care a învins propriile tale neputinţe, care te-a eliberat din limitele tale, depăşindu-le *în locul tău.*

Introducerea la metoda lui Leonardo, care datează din 1894, dovedeşte că Valéry era desăvârşit chiar de la debutul său, cu alte cuvinte, era cu desăvârşire matur ca scriitor: de la bun început a fost cruţat de corvoada ameliorării, a progreselor. Cazul nu-i lipsit de analogii cu acela al compatriotului său, care putea afirma pe insula Sfânta Elena: „Războiul este o artă ciudată; vă asigur că am dat şaizeci de bătălii; ei bine, n-am învăţat nimic în plus faţă de ceea ce ştiam de la cea dintâi.” Şi Valéry ar fi putut susţine la bătrâneţe că ştia totul, chiar de la prima tentativă, şi că în materie de exigenţă cu sine şi cu opera sa, nu era mai înaintat decât la douăzeci de ani. La o vârstă când alţii merg pe dibuite, când maimuţăresc pe toată lumea, el îşi găsise maniera, stilul, forma sa de gândire. Mai admira fără îndoială, dar ca *maestru.* Asemenea tuturor spiritelor perfecte, era *mărginit,* cu alte cuvinte cantonat în anumite teme din care nu putea ieşi. Probabil că dintr-o reacţie împotriva lui însuşi, împotriva frontierelor sale atât de perceptibile, a fost atât de intrigat de fenomenul Leonardo, un spirit universal, de posibilitatea greu de conceput a unei multiplicităţi de talente care înfloresc fără a-şi dăuna, care coabitează fără a se anula între ele. Nu se putea să nu-l *întâlnească* pe Leonardo; cu toate acestea, Leibniz se impunea mai mult, fără îndoială. Dar pentru a-l ataca pe Leibniz avea nevoie, pe lângă o competenţă ştiinţifică,

şi de cunoştinţe ce-i lipseau, de o curiozitate impersonală de care nu era capabil. Cu Leonardo, simbol al unei civilizaţii, al unui univers sau a orice altceva, arbitrariul şi dezinvoltura erau mult mai lesnicioase. Cu atât mai bine dacă îl şi citezi din când în când, dar numai cât să poţi vorbi şi mai temeinic despre tine însuţi, despre propriile tale gusturi şi aversiuni, pentru a-i pune la punct pe filosofi invocând un nume care, singur el, cumulează facultăţi niciodată întrunite laolaltă la vreunul dintre ei. Pentru Valéry, problemele abordate de filosofie şi maniera în care le enunţă ea se reduc la nişte „abuzuri de limbaj", la nişte false probleme, sterile şi interşanjabile, lipsite de orice rigoare, fie verbală, fie intrinsecă; i se părea că o idee este denaturată de îndată ce filosofii pun stăpânire pe ea, mai mult: că gândirea însăşi se viciază în contact cu ei. Sila lui de jargonul filosofic este atât de convingătoare, atât de contagioasă, încât o împărtăşeşti pentru totdeauna, ajungi să nu mai poţi citi un filosof *serios* decât cu neîncredere sau dezgust, şi te lipseşti pe viitor de orice termen fals misterios ori savant. Cea mai mare parte a filosofiei se reduce la o crimă de lezlimbaj, o crimă împotriva Verbului. Orice formulă de şcoală ar trebui proscrisă şi asimilată unui delict. Acela care, pentru a înlătura o dificultate sau rezolva o problemă inventează un cuvânt sonor, pretenţios, ba chiar un cuvânt pur şi simplu este în mod inconştient necinstit. Într-o scrisoare către F. Brunot, Valéry scria: „… pentru a te lipsi de un cuvânt îţi trebuie mai mult spirit decât pentru a-l introduce". Ce-ar mai rămâne dacă am traduce elucubraţiile filosofilor în limbaj normal? Pentru cei mai mulţi dintre ei, întreprinderea ar fi catastrofală. Dar trebuie să adăugăm imediat că aproape în aceeaşi măsură ar fi catastrofală şi pentru un scriitor, mai ales pentru un Valéry: ce valoare ar mai avea proza lui dacă i-am elimina strălucirea, dacă am reduce una sau alta dintre cugetările sale la simple conture scheletice? El însuşi era păcălit de limbaj, de *alt* limbaj, ce-i drept mai real, mai *existent.* Nu inventa cuvinte, dar trăia la un mod cvasiabsolut în limbajul său propriu, astfel încât superioritatea lui asupra filosofilor era exact aceea de a aparţine unei irealităţi mai mici decât a lor. Criticându-i atât de aspru, a dovedit că el, omul atât de avizat de obicei, se poate lăsa furat, înşelat. De altfel, o dezabuzare totală ar fi ucis întrânsul nu numai pe „omul de gândire", cum se autodenumea

câteodată, ci, pierdere şi mai gravă, pe jonglerul, pe histrionul vocabulei. „Clarviziunea imperturbabilă” la care visa, n-a atins-o, din fericire; altminteri „tăcerea” lui s-ar fi perpetuat până la moarte.

Gândindu-ne mai bine, aversiunea lui faţă de filosofi avea ceva impur; de fapt era obsedat de aceştia, nu-i puteau fi indiferenţi, îi hăituia cu o ironie vecină cu arţagul. Toată viaţa şi-a interzis voinţa de-a construi un sistem; cu toate acestea, nutrea, ca şi faţă de ştiinţă, un regret mai mult sau mai puţin conştient pentru sistemul pe care nu l-a putut construi. Ura purtată filosofiei este întotdeauna suspectă: s-ar spune că nu te ierţi pentru că n-ai fost filosof şi, ca să ascunzi acest regret, sau această incapacitate, îi beşteleşti pe cei care, mai puţin scrupuloşi sau mai înzestraţi, au avut şansa de a construi micul univers neverosimil care este o doctrină filosofică bine articulată. Faptul că un „gânditor” îl regretă pe filosoful care ar fi putut fi, este de înţeles; dar e mai greu de înţeles că regretul acesta îi munceşte şi mai tare pe poeţi: ne gândim iarăşi la Mallarmé, deoarece Cartea lui nu putea fi decât opera unui filosof. Prestigiu al rigorii, al gândirii *lipsite de farmec*! Şi poeţii sunt extrem de sensibili în această privinţă, dintr-un fel de ruşine că trăiesc fără jenă ca paraziţi ai Improbabilului.

Filosofia profesorilor este una; metafizica este cu totul altceva. Te-ai fi aşteptat din partea lui Valéry la oarecare indulgenţă faţă de metafizică măcar. Nici vorbă. O denunţă insidios, şi n-ar lipsi mult ca s-o trateze, cum o face pozitivismul logic de care este foarte apropiat în multe privinţe, ca pe o „maladie a limbajului”. Şi-a făcut un titlu de glorie din ridiculizarea anxietăţii metafizice. Chinurile lui Pascal îi inspiră reflecţii de inginer: „Pentru Leonardo nu există revelaţii. Nici abis căscat în dreapta lui. Un abis l-ar îndemna să se gândească la un pod. Un abis i-ar putea folosi la încercarea vreunei uriaşe păsări mecanice.” — Când citeşti afirmaţii de o asemenea dezinvoltură de neiertat, nu-ţi mai trece prin minte decât o singură idee: să laşi totul baltă şi să-l *răzbuni* pe Pascal. Ce sens are să-i reproşezi că a abandonat ştiinţa, când acest abandon a fost rezultatul unei treziri mult mai importante decât descoperirile ştiinţifice pe care le-ar fi putut face mai târziu? În absolut, perplexităţile pascaliene la hotarele rugii cântăresc mai greu decât cine ştie ce taină smulsă lumii

exterioare. Orice cucerire *obiectivă* presupune un recul lăuntric. Când omul îşi va atinge ţelul pe cure şi l-a asumat: aservirea Creaţiei — va rămâne cu desăvârşire gol: dumnezeu şi fantomă. Valéry subscrie fără rezerve, fără vreo reticenţă la această mare iluzie a timpurilor moderne care este scientismul. Să fie doar o întâmplare că, în tinereţea sa, la Montpellier, ocupa odaia în care locuise, cu mulţi ani înainte, Auguste Comte, teoreticianul şi profetul scientismului?

Dintre toate superstiţiile, cea mai lipsită de originalitate este cea a ştiinţei. Te poţi desigur consacra activităţii ştiinţifice, dar entuziasmul pentru ea, când *nu-i domeniul tău,* este cel puţin jenant. Valéry şi-a creat singur legenda de poet-matematician. Şi toată lumea l-a crezut pe cuvânt, deşi pe de altă parte el însuşi a recunoscut că nu-i decât un „amant nefericit al celei mai frumoase ştiinţe", şi i-a declarat lui Frédéric Lefèvre că, în tinereţe, n-a reuşit să intre în marină din cauza „neînţelegerii absolute a ştiinţelor matematice. Nu pricepeam o iotă. Erau pentru mine tot ce poate fi mai străin, mai de nepătruns, mai descurajator pe lumea asta. Nimeni n-a înţeles vreodată mai puţin decât mine pe vremea aceea existenţa şi chiar posibilitatea celei mai simple chiar matematici..." — Că mai târziu a prins gustul matematicilor, este de netăgăduit; dar a prinde gust şi a te pricepe nu-i totuna. S-a interesat de matematici fie ca să-şi creeze un statut intelectual de excepţie, fie din dorinţa de a se erija drept erou al unei drame la limita puterilor spiritului, fie ca să pătrundă într-un domeniu în care nu te mai poticneşti de tine însuţi în fiecare clipă. „Nu ştiu cuvinte care să exprime dulceaţa de a simţi că există o întreagă lume din care Eul este cu desăvârşire absent." Să fi cunoscut Valéry aceste cuvinte despre matematici ale Sophiei Kowalevsky? Probabil că o nevoie analoagă îl mâna spre o disciplină atât de depărtată de orice formă de narcisism. Dar dacă vom pune la îndoială faptul că există în el această necesitate profundă, atunci raporturile sale cu ştiinţa te îndeamnă să te gândeşti la entuziasmul excesiv al acelor femei din secolul Luminilor despre care chiar el însuşi a vorbit în prefaţa *Scrisorilor persane,* şi care bântuiau laboratoarele, admirau cu înfocare anatomia sau astronomia. Trebuie să recunoaştem, spre lauda lui, că, în felul în care se pronunţă despre ştiinţe, regăsim tonul unui monden din marea

epocă, ultimul ecou al saloanelor de odinioară. Am putea detecta deopotrivă, în asiduitatea cu care urmăreşte inabordabilul, un dram de mazochism; să adori, pentru a te tortura singur, ceea ce nu vei atinge niciodată; să te pedepseşti pentru că nu eşti decât un simplu amator în materie de Ştiinţă.

Singurele probleme pe care le-a înfruntat ca expert, ca iniţiat, sunt cele ale formei sau, ca să fiu mai exact, ale scriiturii. „Geniu sintactic", aceste cuvinte ale lui Claudel despre Mallarmé i se potrivesc tot atât de bine, dacă nu şi mai bine, lui Valéry, care mărturiseşte el însuşi că îi datorează lui Mallarmé ideea „de a concepe şi la a situa mai presus *de toate operele,* stăpânirea conştientă a funcţiei limbajului şi sentimentul unei libertăţi superioare a expresiei, faţă de care orice gândire nu-i decât un incident, un eveniment particular". — Cultul lui Valéry pentru rigoare nu depăşeşte proprietatea termenilor şi efortul conştient de a obţine o strălucire *abstractă* a frazei. Rigoare a formei şi nu a materiei. Se pare că pentru *Tânără Parcă* i-au trebuit peste o sută de ciorne: autorul îşi face un titlu de glorie dintr-asta, discerne aici simbolul însuşi al unui demers riguros. Să nu laşi nimic pe seama improvizaţiei sau a inspiraţiei (sinonime blestemate în ochii săi), să supraveghezi cuvintele. Să le cântăreşti, să nu uiţi niciodată că limbajul este singura, unica realitate — iată în ce constă această voinţă de expresie, împinsă atât de departe încât devine înverşunare pentru fleacuri, căutare istovitoare a preciziei infinitezimale. Valéry este un salahor al Nuanţei.

El a mers până la extrema limită a limbajului, acolo unde acesta, aerian, de o subtilitate primejdioasă, nu mai este decât *esenţă*, de dantelă, ultima treaptă *înainte* de ireal. Nu ne putem închipui o limbă mai epurată decât a lui, mai miraculos de vlăguită. De ce să negăm că nu rareori ea este excesiv de împopoţonată sau de-a dreptul preţioasă? El însuşi ţinea la mare stimă preţiozitatea, aşa precum o dovedeşte această mărturie semnificativă: „Cine ştie dacă odinioară Molière nu ne-a păgubit de vreun Shakespeare, atunci când i-a acoperit pe preţioşi de ridicol?" — Reproşul ce s-ar putea aduce preţiozităţii este că l-a făcut pe scriitor prea conştient, prea pătruns de superioritatea sa asupra instrumentului: cântând la el întruna şi mânuindu-l cu virtuozitate, el deposedează

limbajul de tot misterul şi de toată vigoarea sa. Or, limbajul trebuie să *reziste;* când cedează, când se supune deplin capriciilor unui prestidigitator, el se descompune într-o serie de invenţii şi piruete, în care triumfă în fiece clipă asupra lui însuşi şi se fragmentează împotriva sa până la anulare. Preţiozitatea este scriitura scriiturei: un stil care se dedublează şi devine obiectul propriei sale căutări. Ar fi totuşi abuziv să-l considerăm pe Valéry un preţios; dar se cuvine să spunem că avea *tresăriri* de preţiozitate. Era cât se poate de firesc la cineva care nu percepe nimic *în spatele* limbajului, niciun substrat sau reziduu de realitate. Cuvintele în sine ne apără de neant, acesta pare să fie *fondul* gândirii sale. Deşi *fond* este un termen căruia i-a refuzat deopotrivă şi accepţiunea estetică şi cea metafizică. Oricum, el a mizat într-adevăr pe cuvinte, a dovedit astfel că mai crede în ceva. Doar dacă ar fi sfârşit prin a se detaşa de ele, atunci abia l-am fi putut socoti „nihilist". În orice caz, nu putea fi un nihilist, fiindcă era prea sensibil la necesitatea imperioasă a minciunii pentru a exista. „Ne-am pierde curajul dacă nu ne-ar susţine idei false", a spus Fontenelle, — scriitorul cu care Valéry seamănă cel mai mult prin graţia pe care ştia s-o confere celei mai mărunte idei.

Poezia este *ameninţată* atunci când poeţii acordă prea mult interes teoretic limbajului, făcând din el un subiect constant de meditaţie, când îi conferă un statut excepţional, aparţinând mai mult teologiei decât esteticii. Obsesia limbajului, întotdeauna destul de acută în Franţa, n-a fost aici niciodată atât de virulentă şi atât de sterilizantă ca astăzi: nu suntem departe de a promova unealta, intermediarul gândirii ca obiect unic al gândirii, ba chiar ca substitut al absolutului, ca să nu spunem al lui Dumnezeu. Nu poate exista gândire vie, fecundă, care să muşte realul, când cuvântul se substituie brutal ideii, când vehiculul are mai multă importanţă decât încărcătura pe care o transportă, când unealta gândirii este asimilată gândirii însăşi. Ca să gândeşti cu adevărat, gândirea trebuie să *adere* la spirit; când se desprinde de spirit, când îi devine exterioară, spiritul este frânat din capul locului, se învârteşte în gol, nu mai are decât o resursă: el însuşi, în loc să se agaţe de lume, pentru a sorbi dintr-însa substanţa sau pretextele sale. Scriitorul trebuie să se ferească să reflecteze prea mult asupra limbajului, să evite cu orice preţ transformarea lui în substanţa obsesiilor

sale, să nu uite că operele importante au fost făcute *în pofida* limbajului. Un Dante era obsedat de ceea ce avea de spus şi nu de *spunere.* De multă vreme, dintotdeauna, am fost ispitiţi să susţinem, literatura franceză pare să fi căzut în mrejele şi sub despotismul Cuvântului. De aici subţirimea, fragilitatea, extrema ei delicateţe, precum şi manierismul ei. Mallarmé şi Valéry încununează o tradiţie şi prefigurează o epuizare; şi unul şi altul sunt simptome de sfârşit ale unei naţiuni *gramatice.* Un lingvist a putut afirma chiar că Mallarmé tratează franceza ca pe o limbă moartă, şi „pe care n-ar fi auzit-o nicicând vorbită". Se cuvine să adăugăm că în cazul lui se vădeşte şi un dram de poză, ceva de „parizian ironic şi şmecher", cum notase Claudel, o umbră de „şarlatanie" de foarte mare clasă, o oboseală de om trecut prin toate — trăsături pe care le vom regăsi, mai subliniate, la acel Valéry al „refuzului confuz de a fi indiferent ce", formulă-cheie a demersului său intelectual, principiu director, regula şi deviza spiritului său. Şi, într-adevăr, Valéry nu va fi niciodată *integral,* nu se va identifica nici cu fiinţele nici cu lucrurile, va fi *alături,* marginal faţă de orice, şi asta nicidecum dintr-un fel de jenă de ordin metafizic, ci din exces de reflecţie asupra operaţiunilor, asupra funcţionării conştiinţei. Ideea dominantă, ideea care dă un sens tuturor tentativelor sale, se învârteşte în jurul acelei distanţe la care se situează conştiinţa faţă de ea însăşi, al acelei *conştiinţe* a *conştiinţei,* aşa cum se schiţează ea mai ales în *Notă şi Digresiune,* din 1919, capodopera sa „filosofică", în care, căutând, printre senzaţiile şi judecăţile noastre, o *invariantă,* el n-o găseşte în personalitatea noastră schimbătoare ci în eul pur, „pronume universal", „apelativ pentru *aceasta* care n-are niciun raport cu un chip", „care n-are nume", „care n-are istorie", şi care nu-i, pe scurt, decât un fenomen de exacerbare a conştiinţei, doar o existenţă limită, cvasifictivă, lipsită de orice conţinut determinat şi fără vreun raport cu subiectul psihologic. Acest eu steril, sumă a refuzului, chintesenţă a nimicului, neant conştient (nicidecum conştiinţă a neantului, ci neant care se cunoaşte şi care respinge accidentele şi vicisitudinile subiectului contingent), acest eu, ultima etapă a lucidităţii, a unei lucidităţi decantate şi purificate de orice complicitate cu obiectele sau evenimentele, se situează la antipodul Eului — productivitate infinită, forţă

cosmogonică — aşa cum îl concepuse romantismul german.

Conştiinţa nu intervine în actele noastre decât pentru a perturba înfăptuirea lor, conştiinţa este o perpetuă reluare în discuţie a vieţii, este probabil ruina vieţii. *Bewusstsein als Verhãgnis,* „Conştiinţa ca fatalitate", este titlul unei cărţi apărute în Germania între cele două războaie, al cărei autor, trăgând consecinţele viziunii sale despre lume, s-a sinucis. În mod evident, există în fenomenul conştiinţei o dimensiune dramatică, funestă, care nu i-a scăpat lui Valéry (dacă ne gândim la „luciditatea ucigaşă" din *Sufletul şi Dansul),* dar el nu putea insista prea mult asupra ei, fără să intre în contradicţie cu teoriile sale obişnuite despre rolul benefic, în creaţia literară, a conştiinţei, în opoziţie cu caracterul suspect al transei: ce este toată poetica sa dacă nu apoteoza conştiinţei? Să fi zăbovit ceva mai mult asupra tensiunii dintre Vital şi Conştient, şi ar fi trebuit să răstoarne scara valorilor pe care o ridicase şi căreia i-a rămas credincios de-a lungul carierei sale.

Valéry a considerat cunoaştere autentică efortul de a se defini pe sine, de a stărui asupra propriilor sale operaţiuni mentale. Dar a *te* cunoaşte nu înseamnă *a cunoaşte;* sau mai degrabă nu-i decât o varietate a lui a cunoaşte. Valéry a confundat întotdeauna *cunoaştere* şi *clarviziune.* Şi voinţa de a fi clarvăzător, de a fi inuman de lucid, se însoţeşte la el cu un orgoliu abia ascuns: se cunoaşte şi se admiră că se cunoaşte. Să fim drepţi: nu-şi admiră spiritul, se admiră ca Spirit. Narcisismul lui, inseparabil de ceea ce numea „emoţii" şi „patetism" al intelectului, nu-i decât un narcisism de jurnal intim, nu-i decât dragostea de eu în calitatea lui de aberaţie *unică,* nu-i nici eul celor cărora le place să *se asculte,* la modul psihologic, se înţelege; nu, este un eu abstract. Mai exact: eul unui individ abstract, departe de complezenţele introspecţiei sau de impurităţile psihanalizei. Să observăm că defectul lui Narcis nu-i era câtuşi de puţin consubstanţial: cum să explici altminteri că singurul domeniu în care posteritatea i-a dat indiscutabil dreptate este acela al consideraţiilor şi al previziunilor politice? Datorită istoriei, idol pe care s-a străduit să-l sfărâme, dăinuie el în cea mai mare măsură, supravieţuieşte, încă este actual. Pentru că spusele lui cu privire la istorie sunt cel mai des citate, printr-o ironie pe care

probabil că ar fi gustat-o. Ne îndoim de poemele sale, respingem poetica sa, dar îl invocăm, tot mai des, pe moralistul şi pe analistul atent al evenimentelor. Acest îndrăgostit de sine avea stofă de extravertit. Se simte că aparenţele nu-i displăceau, că nimic nu îmbrăca la el un aspect morbid, profund, deosebit de intim, şi că Neantul însuşi, pe care l-a moştenit de la Mallarmé, nu era decât o fascinaţie scutită de rătăcire, şi nicidecum o deschidere spre groază sau extaz. În nu mai ştiu care Upanişadă, se spune că „esenţa omului este cuvântul, esenţa cuvântului este imnul". Valéry ar fi subscris la prima aserţiune şi-ar fi negat-o pe cea de-a doua. În această consimţire şi în acest refuz trebuie căutată cheia împlinirilor şi a limitelor sale.

MIRCEA ELIADE

L-am întâlnit pe Eliade prima oară prin 1932, la Bucureşti, unde tocmai terminasem vagi studii de filosofie. Era pe atunci idolul „noii generaţii" — formulă magică, pe care noi o invocăm cu mândrie. Îi dispreţuiam pe „bătrâni", pe „ramoliţi", cu alte cuvinte, pe toţi cei trecuţi de 30 de ani. Mentorul nostru spiritual ducea împotriva lor o adevărată campanie, îi dărâma unul câte unul şi aproape totdeauna lovea fără greş, spun „aproape", căci uneori se mai înşela, cum i s-a întâmplat atunci când l-a atacat pe Arghezi, mare poet, a cărui singură vină era aceea de a fi fost recunoscut, consacrat. Lupta dintre generaţii ni se părea a fi cheia tuturor conflictelor şi principiul explicativ al tuturor evenimentelor. A fi tinăr însemna, pentru noi, a fi în mod automat şi genial. Această infatuare, vor spune unii, există de când lumea. Fără îndoială, dar nu cred s-o fi împins cineva atât de departe ca noi. În ea se exprima, se exacerba voinţa de a forţa Istoria, pofta de a ne implica în istorie, de a stârni ceva nou cu orice preţ. Frenezia era la ordinea zilei. În cine se întrupa? Într-un personaj care se înapoia din India, tocmai ţara care întotdeauna a întors spatele Istoriei, cronologiei, devenirii ca atare. N-aş sublinia acest paradox dacă el n-ar dezvălui o dualitate profundă, o trăsătură de caracter la Eliade, solicitat deopotrivă de esenţă şi de accident, de intemporal şi de cotidian, de mistică şi de literatură. În cazul lui, această dualitate nu aducea cu sine nicio sfâşiere: prin firea şi spre

norocul lui, el poate trăi simultan sau rând pe rând la niveluri spirituale diferite şi, fără nicio dramă, poate studia extazul şi urmări anecdota.

Încă de pe vremea când l-am cunoscut, mă miram cum poate aprofunda Sankya (despre care tocmai publicase un lung articol), interesându-se în acelaşi timp de ultimul roman apărut. De atunci încoace, spectacolul unei curiozităţi atât de cuprinzătoare, atât de dezlănţuite, care la oricine altul în afară de el putea fi morbidă, n-a încetat să mă seducă, pentru că Eliade n-are nimic din încăpăţânarea sumbră şi perversă a maniacului, a obsedatului care se îngrădeşte într-un singur domeniu, într-un singur sector şi respinge restul ca accesoriu şi frivol. Unica obsesie pe care i-o cunosc şi care, s-a tocit, ce-i drept, cu vârsta, este aceea a poligrafului, deci a antiobsedatului prin excelenţă, pentru că, dintr-o sete nestinsă de explorare, e lacom să se năpustească asupra oricărui subiect. Pe Nicolae Iorga, istoric român, figură extraordinară, fascinantă şi tulburătoare, autor a mai bine de o mie de lucrări, pe alocuri extrem de vii, în general prolixe, defectuos construite, de necitit, pline de sclipiri înecate într-un adevărat haos — Eliade îl admira cu patimă pe atunci, aşa cum admiri elementele naturii, o pădure, marea, câmpurile, fecunditatea în sine, tot ce răsare, proliferează, năpădeşte şi se afirmă. Superstiţia vitalităţii şi a randamentului, în literatură mai cu seamă, nu l-a părăsit niciodată. Merg poate prea departe, dar am toate motivele să cred că, în subconştientul său, el pune cărţile mai presus de zei, şi lor mai mult li se închină. Oricum, n-am întâlnit pe nimeni care să le iubească atât de pătimaş. Niciodată nu voi uita înfrigurarea cu care, sosind la Paris imediat după Eliberare, le pipăia, le mângâia, le răsfoia; în librării, exulta, *oficia,* cu fascinaţie idolatră. Atâta entuziasm presupune un mare fond de generozitate, fără de care nu poţi aprecia belşugul, exuberanţa, risipa, calităţi prin care spiritul *imită* natura şi o depăşeşte. Nu l-am putut citi niciodată pe Balzac; la drept vorbind, am încetat să-l mai frecventez încă din pragul adolescenţei; lumea lui îmi este interzisă, inaccesibilă, nu izbutesc să pătrund în ea, mă respinge. De câte ori n-a încercat Eliade să mă *convertească*! Citise *Comedia umană* la Bucureşti; o recitea la Paris în 1947; poate că o mai reciteşte la Chicago. Întotdeauna i-a plăcut romanul amplu, forfotitor,

desfăşurat pe multe planuri şi îngemănându-se astfel melodia „infinită”, cu prezenţa masivă a timpului, cu acumularea de amănunte şi abundenţa de teme complexe şi divergente; în schimb, avea oroare de tot ceea ce, în Litere, este *exerciţiu,* de jocurile anemice şi rafinate mult îndrăgite de esteţi, de latura fezandată, de-a dreptul putregăită, a anumitor producţii lipsite de sevă şi instinct. Dar pasiunea lui pentru Balzac se poate explica şi altfel. Există două categorii de spirite: cele preocupate de proces şi cele preocupate de rezultat; unele urmăresc desfăşurarea, etapele, exprimările succesive ale gândirii sau ale acţiunii; celelalte, expresia finală, ce exclude restul cu desăvârşire. Prin temperament, am fost întotdeauna înclinat spre cei din urmă, spre un Chamfort, un Joubert, un Lichtemberg, spre cei care dau o formulă fără a destăinui calea urmată până la ea; fie din pudoare, fie din sterilitate, ei nu izbutesc să se elibereze de superstiţia conciziei; ar vrea să spună totul într-o pagină, într-o frază, într-un cuvânt; din când în când reuşesc, rareori însă, e adevărat: laconismul trebuie să capituleze şi să tacă, dacă nu vrea să cadă într-o profunzime fals enigmatică. Nu-i mai puţin adevărat că atunci când îţi place această formă de exprimare extrem de purificată, sau, dacă preferăm, sclerozată, e greu să te desprinzi de ea şi să-ţi placă alta cu adevărat. Cine i-a frecventat îndelung pe moralişti, greu îl mai poate înţelege pe Balzac; poate, în schimb, să ghicească temeiurile celor care nutresc pentru el o mare slăbiciune, care extrag din universul lui o impresie de viaţă, de dilatare, de libertate, necunoscută amatorului de maxime, gen minor în care perfecţiunea şi asfixia se contopesc.

Oricât de categoric ar fi gustul lui Eliade pentru sintezele vaste, nu-i totuşi mai puţin adevărat că ar fi putut străluci şi în fragment, în eseul scurt şi fulgurant: de fapt a strălucit în acest gen, dovadă primele sale producţii, nenumăratele mici texte pe care le-a publicat atât înainte de plecarea lui în India cât şi la întoarcere. În 1927 şi 1928, colabora regulat la un cotidian din Bucureşti. Locuiam pe atunci într-un oraş de provincie, unde îmi terminasem liceul. Ziarul ajungea acolo la ora unsprezece dimineaţa. În pauză, mă repezeam la chioşc să-l cumpăr, şi astfel m-am putut familiariza cu nume mai mult sau mai puţin insolite ca Asvaghoshu, Ksoma de Körös, Buonaiutti, Eugenio

d’Ors şi atâtea altele. Preferam mai cu seamă articolele despre străini, deoarece operele lor, de negăsit în orăşelul meu, mi se păreau misterioase şi definitive, fericirea reducându-se pentru mine la speranţa de a le şi citi într-o bună zi. Eventuala dezamăgire se profila departe, aşadar, pe când cea pentru autorii autohtoni o aveam la îndemână. Câtă erudiţie, câtă vervă şi câtă vigoare cheltuite în aceste articole ce nu trăiau decât o singură zi! Sunt sigur că erau palpitante şi că nu le exagerez valoarea prin deformările amintirii. Le citeam ca un împătimit, dar un împătimit lucid. Preţuiam în ele mai ales harul cu care tânărul Eliade umplea de freamăt orice idee, o făcea molipsitoare, o împresura cu un nimb de isterie, dar o isterie pozitivă, stimulatoare, sănătoasă. Este limpede că acest har îi este dat doar unei vârste, şi chiar dacă îl păstrezi şi după aceea, nu-ţi place să-l mai etalezi când te ocupi de Istoria religiilor… Nicăieri n-a izbucnit cu mai multă strălucire ca în acele „Scrisori către un provincial”, scrise de Eliade la întoarcerea sa din India şi publicate în foileton în acelaşi cotidian. Cred că niciuna din aceste Scrisori nu mi-a scăpat, pe toate le-am citit, toţi le citeam de fapt, pentru că pe noi ne priveau, nouă ne erau adresate. Cel mai adesea eram luaţi la rost în ele, şi fiecare dintre noi îşi aştepta rândul. Într-o zi a venit şi rândul meu. Eram poftit, nici mai mult nici mai puţin, să-mi lichidez obsesiile, să nu mai năpădesc periodicele cu ideile mele funebre, să abordez alte probleme decât aceea a morţii, marota mea de atunci şi dintotdeauna. Să mă înclin în faţa unei astfel de somaţii? Nu eram deloc dispus s-o fac. Nu admiteam cu niciun preţ că s-ar putea trata şi altă problemă decât aceasta — tocmai publicasem un text despre „viziunea morţii în arta nordică”, şi eram foarte hotărât să perseverez în această direcţie. În forul meu interior, îi reproşam prietenului meu că nu se identifică în nimic, că vrea să fie *totul,* pentru că nu poate fi ceva, că este, într-un cuvânt, incapabil de fanatism, de delir, de „profunzime”, înţelegând printr-asta facultatea de a te dărui unei manii şi de a te fixa în ea. Credeam că a fi ceva înseamnă a-ţi asuma total o atitudine, refuzându-te astfel disponibilităţii, piruetelor, necurmatei reînnoiri. A-ţi făuri o lume a ta, un absolut mărginit, de care să te agăţi din răsputeri, mi se părea datoria primordială a spiritului. Înţelegeam printr-asta ideea de angajare, dacă vreţi, dar o

angajare ce ar fi avut drept unic ţel viaţa interioară, o angajare faţă de tine însuţi, nu faţă de altcineva. Îi reproşam lui Eliade că este insesizabil tocmai pentru că e prea deschis, prea mobil, prea entuziast. Îi reproşam de asemenea că nu se preocupă numai de India; mi se părea că India poate ţine cu folos loc de orice şi că a te mai ocupa şi de altceva înseamnă a te degrada. Toate aceste învinuiri au fost formulate într-un articol cu titlu agresiv: „Omul fără destin" — în care mă răfuiam cu versatilitatea acestui spirit pe care îl admiram, cu incapacitatea sa de a fi omul unei singure idei; demonstram acolo aspectul negativ al fiecăreia dintre calităţile sale (este modul clasic de a fi nedrept şi neloial faţă de cineva), îl condamnam că îşi stăpâneşte pornirile şi pasiunile, că le poate folosi după bunul său plac, că escamotează tragicul şi ignoră „fatalitatea". Acest atac în toată legea avea cusurul de a fi prea general: putea fi îndreptat împotriva oricui. În definitiv, de ce oare un spirit teoretic, un om preocupat de anumite probleme ar trebui să treacă neapărat drept un erou sau un monstru? Nu există nicio afinitate substanţială între idee şi tragedie. Dar pe vremea aceea credeam că orice idee trebuie să se întrupeze sau să se preschimbe într-un strigăt. Convins că descurajarea este semnul treziei, al cunoaşterii, îi purtam pică prietenului meu pentru că-i prea optimist, pentru că se interesează de prea multe lucruri şi iroseşte o activitate incompatibilă cu exigenţele adevăratei cunoaşteri. Fiind eu însumi abulic, mă consideram mai emancipat decât el, ca şi cum abulia mea fusese rezultatul unei cuceriri spirituale sau al unei voinţe de înţelepciune. Mi-aduc aminte că într-o zi i-am spus că într-o viaţă anterioară s-a hrănit desigur numai cu ierburi, de vreme ce a putut păstra atâta prospeţime şi încredere şi, deopotrivă, atâta inocenţă. Nu-i puteam ierta faptul că mă simţeam mai bătrân decât el, că îl făceam răspunzător de acrelile şi de eşecurile mele, şi mi se părea că toate speranţele şi le dobândise pe seama speranţelor mele. Cum de putea să se agite în atâtea domenii deosebite? Veşnic curiozitatea, în care vedeam un demon, sau, ca şi sfântul Augustin, o „boală", aceasta era învinuirea constantă pe care i-o aduceam. Dar, în cazul lui, curiozitatea nu era o boală, ci, dimpotrivă, un semn de sănătate. Şi tocmai aceasta sănătate i-o reproşam şi i-o invidiam deopotrivă. Dar, aici, se impune o mică indiscreţie.

Fără îndoială că nu m-aş fi încumetat să scriu „Omul fără destin” dacă o împrejurare deosebită nu m-ar fi hotărât s-o fac. Amândoi aveam o prietenă comună, o actriţă de mare talent, care, spre nenorocirea ei, era obsedată de probleme metafizice. Această obsesie avea să-i compromită şi cariera, şi talentul. Pe scenă, în mijlocul unei tirade sau al unui dialog, preocupările ei esenţiale o contopeau pe neaşteptate, o invadau, puneau stăpânire pe spiritul ei, şi, brusc, tot ce debita în clipa aceea i se părea de o nerozie inadmisibilă. Asta s-a resimţit în jocul ei; era prea integră ca să poată sau să vrea să trişeze. N-au concediat-o, s-au mulţumit să-i dea mici roluri insignifiante care n-aveau cum s-o mai stânjenească. A profitat de aceasta pentru a se dedica interogărilor şi gusturilor ei speculative în care punea toată patima pe care înainte o risipea în teatru. Căutând răspunsuri, s-a îndreptat spre Eliade, iar după aceea, mai puţin inspirată, spre mine. Într-o bună zi, nemaiputând să reziste, Eliade a izgonit-o şi a refuzat s-o mai vadă. Ea a venit să-mi povestească dezamăgirile. Ne-am întâlnit apoi deseori, o lăsam să vorbească, ascultam. Era uluitoare, e drept, dar atât de acaparatoare, atât de extenuantă, atât de insistentă, încât după fiecare întâlnire a noastră, istovit şi fascinat, mă duceam să mă îmbăt în prima crâşmă. O ţărancă (era o autodidactă venită dintr-un sat uitat de lume) dar care îţi vorbea despre Neant cu un brio şi o fervoare nemaipomenită! Învăţase câteva limbi străine, cochetase cu teosofia, îi citise pe marii poeţi, trăise destule decepţii, niciuna totuşi n-o mâhnise atât de tare ca aceasta din urmă. Meritele, ca şi chinurile ei, erau atât de mari, încât, la începutul prieteniei noastre, mi s-a părut inexplicabil şi inadmisibil faptul că Eliade a putut s-o trateze cu atâta aroganţă. Felul cum s-a purtat cu ea fiind de neiertat în ochii mei, am scris, ca s-o răzbun, „Omul fără destin”. Când articolul a apărut pe pagina întâi a unui săptămânal, a fost încântată, l-a citit cu glas tare în prezenţa mea, ca şi cum ar fi fost vorba de cine ştie ce monolog prestigios şi l-a analizat apoi paragraf cu paragraf. „Niciodată n-ai scris ceva mai bun”, mi-a spus — elogiu deplasat pe care şi-l decerna ei înseşi, căci, într-un fel, nu provocase chiar ea articolul, furnizându-i şi elementele? Mai târziu am înţeles oboseala şi exasperarea lui Eliade, ca şi ridicolul atacului meu excesiv, pentru care de altfel nu mi-a purtat niciodată pică. Ba chiar l-a şi amuzat.

Această trăsătură merită să fie semnalată, pentru că experienţa m-a învăţat că scriitorii — suferind cu toţii de o memorie prodigioasă — sunt incapabili să uite o insolenţă prea clarvăzătoare.

Tot pe atunci, Eliade a început să ţină cursuri la Facultatea de Litere din Bucureşti. Mă duceam să-l ascult ori de câte ori puteam. Fervoarea pe care o risipea în articolele sale se regăsea fericit în aceste lecţii, cele mai însufleţite, cele mai vibrante din câte mi-a fost dat să aud vreodată. Fără însemnări, fără nimic în faţă, purtat de un vârtej de erudiţie lirică, zvârlea cuvinte convulsionate şi totuşi coerente, subliniate de mişcarea crispată a mâinilor. O oră de încordare, după care, adevărat miracol, nu părea deloc epuizat şi poate că nici nu era. Ca şi cum ar fi deţinut arta de a-şi amâna la nesfârşit oboseala. Tot ce este *negativ,* tot ce incită autodistrugerea atât pe planul fizic, cât şi pe cel spiritual, îi era pe atunci şi-i este şi astăzi străin. De aici provine inaptitudinea lui pentru resemnare, pentru remuşcare, pentru orice sentimente care implică impasul, marasmul, lipsa de viitor. Iarăşi, poate că nu hazardez prea tare, dar cred că, având o înţelegere perfectă a păcatului, Eliade nu are totuşi simţul lui: e prea febril pentru asta, prea dinamic, prea grăbit, prea plin de proiecte, prea intoxicat de posibil. N-au simţul acesta decât cei care-şi rumegă la nesfârşit trecutul uzat, care se fixează asupra lui fără a se putea rupe de el, care îşi născocesc păcate din nevoia de torturi morale şi se complac în amintirea oricărui act ruşinos sau ireparabil pe care l-au făptuit, pe care mai ales voiau să-l făptuiască. Drept vorbind, nişte obsedaţi. Doar ei au timp să coboare în genunile remuşcării să se statornicească, să se tăvălească acolo, doar ei sunt plămădiţi, din această materie din care e făcut creştinul autentic, altfel spus cineva ros, răvăşit, stăpânit pe pofta nesănătoasă de a fi un blestemat şi sfârşind totuşi prin a şi-o învinge — această victorie, niciodată deplină, fiind ceea ce numeşte el „a avea credinţă”. De la Pascal şi Kierkegaard încoace, nu mai putem concepe „mântuirea” fără un alai de infirmităţi şi fără desfătările tăinuite ale dramei lăuntrice. Astăzi mai cu seamă, când „maledicţia” este la modă, în literatură, se înţelege, am vrea ca toată lumea să trăiască în angoasă şi maledicţie. Dar poate fi un savant *blestemat*? Şi de

ce ar fi? Oare nu ştie el prea multe lucruri ca să mai poată accepta infernul, cercurile strâmte ale acestuia? Este aproape sigur că doar laturile sumbre ale creştinismului mai trezesc în noi un oarecare ecou şi poate că ar trebui într-adevăr să-l vedem în *negru* dacă vrem să-i regăsim esenţa. Dacă această imagine, dacă această viziune este cea adevărată, atunci Eliade se află cu siguranţă la marginea acestei religii, atât prin profesie cât şi prin convingere: nu este el unul dintre reprezentanţii cei mai străluciţi ai unui nou alexandrinism care, întocmai ca şi cel vechi, pune toate credinţele pe acelaşi plan, fără a putea să adopte vreuna? Pe care s-o preferi, pentru care să te rosteşti, şi ce divinitate să invoci de vreme ce refuzi să le ierarhizezi? Nu ţi-l imaginezi *în rugăciune* pe un specialist în istoria religiilor. Sau, dacă se roagă cu adevărat, atunci îşi dezminte învăţătura, se contrazice, îşi ruinează Tratatele, unde nu figurează niciun *adevărat* dumnezeu, unde toţi dumnezeii sunt egali. Degeaba îi descrie şi-i comentează cu talent, viaţă tot nu le poate insufla: le va fi stors astfel toată seva; comparându-i pe unii cu alţii îi va fi uzat pe unii împotriva altora, în detrimentul tuturora, iar ceea ce mai rămâne din ei sunt doar simboluri anemice cu care Credinciosul n-are ce face, presupunând că la acest stadiu al erudiţiei, al dezabuzării şi al ironiei, ar putea exista cineva care să creadă cu adevărat. Suntem, toţi cu Eliade în frunte, nişte foşti credincioşi, suntem toţi nişte spirite religioase fără religie.

BENJAMIN FONDANE[8]
Strada Rollin Nr. 6

Faţa cea mai brăzdată, cea mai scobită din câte ne-am putea închipui, o faţa cu riduri milenare, deloc împietrite, pentru că sunt însufleţite de zbuciumul cel mai molipsitor şi mai exploziv. Nu mă săturam contemplându-l. Niciodată înainte vreme nu mi-a fost dat să văd atâta potrivire între aparenţă şi rostire, între fizionomie şi cuvânt. Mi-este cu neputinţă să-mi

8 B. Fundoianu. (N. tr.)

amintesc ceva spus de Fondane, oricât de neînsemnat, fără să simt numaidecât prezenţa imperioasă a trăsăturilor sale.

Îl vizitam adeseori (l-am cunoscut pe vremea Ocupaţiei), întotdeauna cu gândul să nu zăbovesc la el mai mult de-o oră, dar îmi petreceam toată după-amiaza, din vina mea, bineînţeles, şi nu dintr-a lui: îi plăcea grozav să vorbească, iar eu n-aveam curajul să întrerup un monolog care mă lăsa istovit şi fermecat. Cu toate acestea, în timpul primei mele vizite, făcute cu intenţia de a-i pune câteva întrebări despre Şestov, eu am fost cel care nu mai contenea să vorbească. Or, din nevoia de a mă împăuna fără îndoială, nu i-am pus nicio întrebare, preferând să-i expun motivele slăbiciunii mele pentru filosoful rus, al cărui discipol nu atât fidel cât inspirat era el însuşi. Poate că nu-i inutil să semnalez aici că între cele două războaie Şestov era foarte cunoscut, în România, cărţile sale fiind citite cu mai multă fervoare decât oriunde, ceea ce, de altfel, n-avea nicio legătură cu Fondane, care a fost foarte surprins să afle că, în ţara de unde venea, noi urmasem acelaşi itinerar ca şi el… Nu era oare ceva tulburător într-asta şi mai mult decât o coincidenţă? Nu puţini dintre cititorii cărţii sale despre *Baudelaire* au fost surprinşi de capitolul despre plictiseală. În ceea ce mă priveşte, întotdeauna am legat predilecţia lui Fondane pentru această temă de obârşia sa moldavă. Paradis al neurasteniei, Moldova este o provincie al cărei farmec trist este de-a dreptul irezistibil. La Iaşi, capitala ei, am petrecut în 1936 două săptămâni în care doar alcoolul m-a ajutat să nu cad pradă celor mai dizolvante gânduri negre. Adeseori, Fondane cita versuri de Bacovia, poetul plictisului moldav. Un plictis nu atât de rafinat ca „spleen”-ul, dar mult mai corosiv. Este o enigmă pentru mine cum izbutesc atâţia să nu moară din pricina lui. Experienţa „hăului” are, precum se vede, izvoare depărtate.

Ca şi lui Şestov, lui Fondane îi plăcea să pornească de la un citat, simplu pretext la care se referea tot timpul şi din care trăgea concluzii neaşteptate. Expunerile sale aveau întotdeauna un fel de farmec misterios, în ciuda subtilităţii lor, pentru că era într-adevăr subtil, aş spune chiar că făcea abuz de subtilitate, viciul său evident. În general, nu ştia, să se

oprească — avea geniul *variaţiunii* — şi, ascultându-l, ai fi spus că *punctul* îl îngrozeşte. Asta izbea în improvizaţiile sale, izbeşte în cărţile sale, în cea despre *Baudelaire* mai cu seamă. În repetate rânduri, îmi spusese că ar trebui să elimine din ea multe pagini, şi e de neînţeles că n-a făcut-o când se ştie că trăia în cvasicertitudinea unei tragedii iminente. Se socotea ameninţat şi chiar era, dar putem presupune că în sinea lui se resemnase cu condiţia de victimă, căci fără această misterioasă complicitate cu Ineluctabilul şi fără o anumită fascinaţie a tragediei, nu s-ar putea explica refuzul oricărei precauţii, cea mai elementară fiind aceea de a-şi schimba domiciliul. (Se pare că a fost denunţat chiar de portarul locuinţei sale.) Stranie „nepăsare" din partea cuiva deloc naiv şi ale cărui judecăţi de ordin psihologic sau politic dovedeau o clarviziune excepţională. Păstrez amintirea foarte exactă a uneia dintre primele mele vizite în timpul căreia, după ce mi-a enumerat tarele vertiginoase ale lui Hitler, mi-a descris prăbuşirea Germaniei cu imaginile unui vizionar, şi cu asemenea amănunte, încât în momentul acela am crezut că asist la un delir. Nu era decât o descriere anticipată.

În materie de literatură, nu-i împărtăşeam întotdeauna gusturile. Îmi recomandase stăruitor *Shakespeare* de Victor Hugo, carte aproape ilizibilă şi care mă face să mă gândesc la cuvintele folosite recent de un critic american pentru a califica stilul *Tropicelor triste: the aristocracy of bombast* — aristocraţia emfazei. Expresia este frapantă, deşi nedreaptă în acest caz.

Îi înţelegeam mai bine părtinirea în cazul lui Nietzsche. Îi plăceau racursiurile lui, incomparabil mai dense decât ale lui Novalis, faţă de care avea rezerve. De fapt, nu-l interesa atât ceea ce spune un autor cât ceea ce ar fi putut spune, ceea ce ascunde, însuşindu-şi astfel metoda lui Şestov, *peregrinarea prin suflete,* într-o măsură mult mai mare decât prin doctrine. Sensibil ca nimeni altul la cazurile extreme, la ascunzişurile captivante ale anumitor sensibilităţi, mi-a vorbit odată despre un rus alb care, timp de optsprezece ani, suferise în tăcere crezând că nevasta lui îl înşela. Într-o zi, după atâţia ani de supliciu mut, nemaiputând răbda, a avut cu ea o explicaţie în urma căreia, convins că toate bănuielile sale fuseseră

neîntemeiate, incapabil să îndure ideea că se chinuise degeaba atât amar de vreme, s-a dus în camera alăturată şi şi-a zburat creierii.

Altă dată, evocând anii săi bucureşteni, mi-a citit un articol abject scris împotriva lui de Tudor Arghezi, mare poet dar şi mai mare pamfletar, aflat pe atunci în închisoare din motive politice (era după războiul din 1914). Fondane, foarte tânăr, se dusese să-i ceară un interviu. Drept răsplată, acesta şi-a îngăduit să-i facă un portret caricatural atât de odios, încât niciodată n-am putut înţelege ce anume l-a făcut pe Fondane să mi-l arate. Avea însă astfel de detaşări… Îngăduitor din fire, îngăduinţa lui înceta faţă de cei care credeau că *au găsit,* cei care, într-un cuvânt, se converteau, indiferent la ce. Îl preţuia mult pe Boris de Schloetzer, şi a trăit o mare dezamăgire când a aflat că traducătorul magistral al lui Şestov fusese în stare *să treacă* la catolicism. Nu-şi mai venea în fire, asimila această convertire unei trădări. *A căuta* era pentru el mai mult decât o necesitate sau o obsesie, a căuta necurmat era o fatalitate, fatalitatea lui, perceptibilă până şi în felul de a articula, mai ales când se înflăcăra sau oscila fără o clipă de linişte între ironie şi gâfâit. Veşnic o să-mi reproşez că nu i-am notat spusele, sclipirile, salturile unei gândiri îndreptate în toate direcţiile, luptând neobosit cu tirania şi cu nulitatea evidenţelor, avidă de propriile ei contradicţii şi parcă înfricoşată că ar putea *reuşi.*

Îl revăd răsucind ţigară după ţigară. Nu-i plăcere mai mare, repeta el, decât să aprinzi o ţigară pe nemâncate. Nu-şi refuza această plăcere, în ciuda unui ulcer la stomac de care îşi propunea să se ocupe mai târziu, într-un viitor asupra căruia nu-şi făcea nicio iluzie… Soţia celui mai vechi prieten al său îmi spunea pe atunci că nu-l poate suporta din pricina a ceea ce numea ea „înfăţişarea lui atât de nesănătoasă”. E drept că faţa lui Fondane nu trăda semnele prosperităţii; numai că totul în el era dincolo de sănătate şi de boală, ca şi cum acestea n-ar fi fost decât nişte etape depăşite. De aceea, semăna cu un ascet, un ascet de o vivacitate prodigioasă şi o vervă care te făcea să uiţi — în timp ce vorbea — cât este de fragil şi de vulnerabil. Dar când tăcea, el, omul care, în ciuda tuturor adversităţilor, îşi

domina destinul, dădea impresia că târăşte cu sine ceva nespus de jalnic şi, în anumite momente, ceva *pierdut.* Poetul englez David Gascoyne (care avea să aibă şi el o soartă tragică, în alte împrejurări) mi-a povestit că timp de câteva luni a fost urmărit de imaginea lui Fondane, cu care se întâlnise întâmplător pe Bulevardul Saint-Michel în ziua morţii lui Şestov. Veţi înţelege lesne de ce, după treizeci şi trei de ani, prezenţa acestui om atât de apropiat stăruie şi astăzi, nespus de vie, în mintea mea şi de ce nu trec niciodată prin faţa casei cu numărul 6 de pe Strada Rollin fără o strângere de inimă.

FITZGERALD

Experienţa pascaliană a unui american

Luciditatea este la unii oameni un dat primordial, un privilegiu, ba chiar o stare de graţie. Nu trebuie s-o dobândească, nici să aspire la ea: îi sunt predestinaţi. Toate experienţele lor cooperează pentru a-i face lor înşişi transparenţi. Bolnavi de clarviziune, aceasta îi defineşte în aşa măsură, încât nici nu suferă din pricina ei. Trăind într-o necurmată criză, ei o acceptă în chip firesc; ea este imanentă existenţei lor. La alţii, luciditatea este un rezultat tardiv, rodul unui accident, al unei rupturi lăuntrice ivite la un moment dat. Până atunci, închişi într-o plăcută opacitate, ei aderau la certitudinile lor fără să le cântărească şi nici să le ghicească vidul. Iată-i dezmeticiţi şi angajaţi parcă fără voie în cariera cunoaşterii; iată-i împleticindu-se în mijlocul unor adevăruri irespirabile, pentru care nimic nu-i pregătise. De aceea îşi simt noua condiţie nu ca pe o favoare, ci ca pe o „lovitură”. Nimic nu-l pregătise pe Scott Fitzgerald să înfrunte sau să îndure aceste adevăruri irespirabile. Efortul de adaptare pe care l-a făcut nu-i totuşi lipsit de patetism.

„E limpede că a trăi înseamnă a te prăbuşi treptat. Loviturile care te doboară la modul cel mai spectaculos, marile lovituri neaşteptate care vin — sau par să vină — dinafară, cele de care îţi aminteşti, cele pe seama cărora pui totul şi despre

care vorbeşti cu prietenii în clipele de slăbiciune, nu lasă urme de la bun început. Dar există alt gen de lovituri, venite dinlăuntru, şi de care prea târziu îţi dai seama pentru a te mai apăra de ele. Atunci ai revelaţia irevocabilă că niciodată nu vei mai fi cel care ai fost."

Acestea nu sunt reflecţiile unui romancier strălucit, la modă… *This Side of Paradise, The Great Gatsby, Tender is the Night, The Last Tycoon,* dacă s-ar fi mărginit la aceste romane, Fitzgerald n-ar prezenta decât un interes literar. Din fericire, tot el este autorul acelui *Crack-up* din care am dat mai sus o mostră unde îşi descrie prăbuşirea, unica lui mare *reuşită.*

Tânăr fiind, e stăpânit de o singură obsesie: să ajungă un „successful literary man". Şi ajunge. Cunoaşte celebritatea, şi chiar o glorie de bun gust. (Lucru de neînţeles pentru noi: T. S. Eliot îi scrie că a citit de trei ori *Marele Gatsby*!) Banii îl obsedează: vrea să câştige cât mai mulţi şi nu se sfieşte s-o spună. În scrisori, ca şi în însemnări, revine întruna asupra acestui subiect, până-ntr-atât încât te întrebi uneori dacă te afli în prezenţa unui scriitor sau a unui om de afaceri. Nu că mi-ar displăcea corespondenţa în care se mărturisesc necazuri materiale. O prefer de o mie de ori celei — fals eterate — care le escamotează sau le învăluie în poezie. Contează însă maniera şi tonul. Cât de anemice şi fade mi se par acum scrisorile lui Rilke, pe care le iubeam atât de mult pe vremuri! Nu conţin nicio aluzie la latura meschină a sărăciei. Scrise pentru posteritate, „nobleţea" lor mă îngreţoşează. În ele, îngerii stau cot a cot cu sărăntocii. Nu credeţi oare că e o anume necuviinţă sau o naivitate calculată să perorezi pe tema asta în epistolele adresate unor ducese? A afişa o mare puritate sufletească frizează indecenţa. Nu cred în îngerii lui Rilke şi cu atât mai puţin în sărăcii lui. Prea „distinşi", ei sunt lipsiţi de cinism — sarea mizeriei. În schimb, scrisorile lui Baudelaire sau ale lui Dostoievski — scrisori de milogi — mă emoţionează prin tonul lor jeluitor, deznădăjduit, avid. Simţi că vorbesc despre bani pentru că n-au cum să-i câştige, că s-au născut săraci şi săraci vor rămâne, orice s-ar întâmpla. Sărăcia le este consubstanţială. Ei nu aspiră câtuşi de puţin la succes pentru că ştiu că nu-l pot dobândi. Or, ceea ce ne supără la Fitzgerald, la cel de la debutul său, e faptul că aspiră la succes şi îl şi obţine. Din fericire însă, acest succes nu va fi decât un ocol, o

eclipsă a conştiinţei sale, înainte de trezirea de sine, de revelaţia că nu va mai fi niciodată cel care a fost.

Fitzgerald moare în 1941, la patruzeci şi patru de ani; criza lui se situează prin 1935-1936, epoca în care redactează articolele ce vor alcătui *Crack-up.*[9] Înainte de această dată, evenimentul capital al vieţii sale rămâne căsătoria cu Zelda. Împreună, ei duc existenţa artificială a americanilor pe Coasta de Azur. Mai târau, el va califica şederea sa în Europa drept „şapte ani de risipă şi de tragedie", şapte ani în care au trecut prin toate extravaganţele, bântuiţi parcă de dorinţa tainică de a se istovi, de a se goli lăuntric. Inevitabilul se produce: Zelda se prăbuşeşte în schizofrenie şi nu supravieţuieşte bărbatului ei decât pentru a muri în incendiul care a distrus o casă de nebuni. „Zelda, spusese el odată, este un caz şi nu o persoană." Înţelegea desigur prin aceasta că ea nu interesa decât psihiatria, în timp ce el ar fi cu adevărat o persoană: un caz ce ţine de domeniul psihologiei sau al istoriei.

„Adeseori pe vremuri, fericirea pe care o trăiam se apropia de un extaz pe care nu l-aş fi putut împărtăşi nici măcar cu cea mai scumpă fiinţă. Simţeam nevoia s-o port cu mine de-a lungul străzilor liniştite şi să distilez din ea fragmente infime în fraze scurte pe care le scriam. Facultatea mea de a fi fericit era, cred, excepţională. Nu avea nimic firesc, era tot atât de anormală ca şi perioada de prosperitate pentru America. Tot astfel, ceea ce mi se întâmplă acum corespunde acelui val de disperare care a înghiţit naţiunea la ieşirea din anii de belşug."

Să lăsăm deoparte complezenţa cu care Fitzgerald se consideră drept expresia unei „generaţii pierdute" sau îşi interpretează propria criză pornind de la nişte date exterioare. Pentru că această criză, dacă ar proveni numai şi numai dintr-o conjunctură, ar pierde orice semnificaţie. Prin ceea ce conţin specific american, revelaţiile din *Crack-up* nu privesc decât istoria literară, istoria într-un cuvânt. Ca experienţe intime, ele ţin totuşi de o esenţă, de o intensitate care transcende contingenţele şi continentele.

„Ceea ce mi se întâmplă acum…" Ce i s-a întâmplat lui Fitzgerald? Trăise în beţia succesului, îşi dorise fericirea cu orice preţ, râvnise să ajungă un scriitor de primă importanţă.

---

9 *The Crack-up*: Texte autobiografice, note şi aforisme. Ediţie postumă apărută la New Directions, New York. (N. a.).

La propriu şi la figurat, trăise într-un somn. Dar iată că somnul îl părăseşte. Începe să se trezească, şi ceea ce descoperă în starea sa de veghe îl umple de groază. O sterilitate clarvăzătoare îl copleşeşte şi îl paralizează

Insomnia ne dăruieşte o lumină pe care n-o dorim, dar după care, inconştient, jinduim. O cerem fără voia noastră, împotriva noastră. Prin ea — şi pe seama sănătăţii noastre — căutam altceva, nişte adevăruri primejdioase, dăunătoare, tot ceea ce somnul ne-a împiedicat să întrezărim. Totuşi insomniile nu ne eliberează de înlesnirile şi de ficţiunile noastre decât ca să ne pună în faţa unui orizont închis: *ele ne luminează impasurile.* Ne condamnă în timp ce ne eliberează: echivoc de nedespărţit de experienţa nopţii. Zadarnic încearcă Fitzgerald să-i scape. Ea îl asaltează, îl striveşte, e prea profundă pentru spiritul său. Va apela oare la Dumnezeu? Urăşte minciuna; cu alte cuvinte, n-are niciun acces la religie. Universul nocturn i se ridică în faţă ca un absolut. N-are acces nici la metafizică; va fi totuşi silit să se îndrepte spre ea. Este evident că nu era copt pentru nopţile sale.

„Iată grozăvia ivindu-se ca furtuna. Şi dacă această noapte o prefigurează pe cea care îi urmează morţii; dacă dincolo nu-i decât un fior necurmat pe marginea unei prăpăstii în care ne împinge tot ce e laş şi corupt în noi şi unde ne preced laşitatea şi corupţia lumii. Nicio scăpare, nicio ieşire, nicio speranţă, ci doar necontenitele repetări ale sordidului şi ale semitragicului… Sau poate aşteptare nesfârşită la fruntariile vieţii, fără puterea de a trece vreodată pragul ce ne desparte de ea. Când orologiul bate ora patru, nu mai sunt decât un spectru.”

La drept vorbind, cine în afară de mistic sau de omul căzut pradă unei mari pasiuni este cu adevărat copt pentru nopţile sale? Poţi dori să-ţi pierzi somnul când eşti credincios; dar lipsit de orice certitudine, cum să rămâi ore şi ore de-a rândul singur cu tine însuţi? Îi putem reproşa lui Fitzgerald că n-a ghicit importanţa nopţii ca prilej sau metodă de cunoaştere, ca dezastru ce îmbogăţeşte; dar nu putem rămâne insensibili la patetismul veghilor sale, când „repetările sordidului şi ale semitragicului” erau la el urmarea respingerii lui Dumnezeu, a inaptitudinii de a fi complicele celei mai mari fraude metafizice, a minciunii supreme a nopţilor noastre.

„Mijlocul obişnuit de a te agăţa în clipa prăbuşirii este să te gândeşti la cei ce luptă cu adevărata mizerie sau cu boala: iată un gen comod de euforie la îndemâna oricui în momentele de deprimare şi un remediu salutar în timpul zilei. Dar la ora trei dimineaţa faptul că ai uitat un simplu pachet ia proporţii tot atât de tragice ca şi o condamnare la moarte: remediul devine inoperant. Or, în adevărata noapte a sufletului, e veşnic ora trei dimineaţa, zi de zi."

Adevărurile diurne nu mai au curs în „adevărata noapte a sufletului". Şi în loc să binecuvânteze această noapte ca pe un izvor de revelaţii, Fitzgerald o blestemă, o asimilează decăderii sale şi îi refuză orice valoare de cunoaştere. *El face o experienţă pascaliană fără spirit pascalian.* Ca toţi oamenii uşuratici, nu cutează să se cufunde în el însuşi. O fatalitate îl împinge totuşi. Îi este silă să-şi împingă propria fiinţă până la limitele ei, şi totuşi le atinge fără voia lui. Capătul la care ajunge, departe de a fi rezultatul unei plenitudini, este expresia unui spirit zdrobit: ţicneală fără margini, experienţă negativă a infinitului. Răul de care suferă îşi implântă rădăcinile până-n izvoarele afectivităţii. În privinţa asta se explică el însuşi într-un text care ne dă cheia tulburărilor sale:

„Singurul lucru pe care îl căutam era liniştea cea mai deplină pentru a descoperi de ce am ajuns să fiu trist în faţa tristeţii, melancolic în faţa melancoliei, tragic în faţa tragediei, *de ce mă identificăm acum cu obiectele ororii şi ale compasiunii mele."*

Text capital, text de om bolnav. Pentru a-i înţelege importanţa să încercăm a defini, prin contrast, comportamentul unui om sănătos, al unui om care acţionează. Să ne acordăm, în acest scop, un supliment de sănătate…

Oricât de contradictorii şi de intense ar fi stările noastre, în mod normal le dominăm, izbutim să le neutralizăm: „ănătatea" este facultatea prin care ne păstrăm la o anumită distanţă de ele. O fiinţă echilibrată reuşeşte întotdeauna să-şi escamoteze adâncurile sau să se strecoare printre propriile-i abisuri. Sănătatea — condiţie a acţiunii — presupune o fugă de sine, o dezertare din noi înşine. Nu există acţiune autentică fără fascinaţia *obiectului.* Când acţionăm, stările noastre lăuntrice nu contează decât prin relaţia lor cu lumea exterioară; ele n-au nicio valoare intrinsecă; de aceea le putem stăpâni. Dacă ni se

întâmplă să fim trişti, suntem trişti *din cauza* unei situaţii determinate, a unui incident sau a unei realităţi exacte.

Bolnavul, în schimb, procedează cu totul altfel. El îşi trăieşte stările în ele însele, tristeţea trist, melancolia melancolic, împărtăşeşte orice tragedie, o experimentează în mod tragic. Nu-i decât subiect, şi nimic altceva. Dacă se identifică în obiectele ororii sau ale compasiunii sale, aceste obiecte nu constituie pentru el decât modalităţi diverse ale propriului său eu. A fi bolnav înseamnă a coincide total cu tine însuţi.

„Gestul cel mai mărunt — să mă spăl pe dinţi, să cinez cu un prieten — îmi cere acum un efort… Mi-am dat seama că nu simt iubirea pe care o port semenilor mei, ci mă silesc s-o simt, iar în raporturile mele cu exteriorul…, *nu mai pun decât amintirea unor vechi gesturi.”*

Dacă Zelda avea să cunoască ruptura cu realul sub aspectul ei reparabil, Fitzgerald a avut norocul s-o încerce sub o formă atenuată: o schizofrenie pentru literaţi… Să adăugăm că — alt noroc — el a fost un expert în „self-pity” a cărui practicare abuzivă l-a scutit de o prăbuşire totală. Nu-i vorba de un paradox. Abuzul de milă faţă de noi înşine ne conservă raţiunea, căci această aplecare asupra propriilor noastre nefericiri purcede dintr-o stare de alarmă a vitalităţii, dintr-o reacţie de energie, exprimând totodată o travestire elegiacă a propriului instinct de conservare. Să nu vă fie deloc milă de cei cărora le este milă de ei înşişi. Ei nu se vor prăbuşi cu totul niciodată.

Fitzgerald a supravieţuit crizei sale fără a o depăşi deplin. El speră totuşi să găsească un echilibru între „simţul inutilităţii oricărui efort şi acela al necesităţii de a lupta, între certitudinea eşecului inevitabil şi imperativul reuşitei”. Fiinţa sa, gândeşte el, şi-ar continua atunci cursa întocmai ca „o săgeată între două puncte ale neantului, pe care numai gravitaţia ar putea s-o readucă pe pământ”.

Aceste accese de orgoliu sunt accidentale. În sinea lui, ar vrea să se întoarcă, în ceea ce priveşte raporturile cu oamenii, la subterfugiile existenţei convenţionale; ar vrea *să dea îndărăt.* Pentru a izbuti, îşi va impune o mască.

„Un zâmbet — da, aveam să-mi confecţionez un zâmbet. Lucrez încă la el. Vreau să pun în el toată arta hotelierului, a

bătrânei canalii mondene, a directorului de şcoală într-o zi de premieri, a liftierului negru… a infirmierei care soseşte într-o nouă casă, a unui model care pozează nud pentru prima oară, a figurantului optimist împins în faţa aparatului de filmat…”

Criza lui nu avea să-l ducă nici la mistică şi nici la o disperare finală sau la sinucidere, ci la dezamăgire. „O pancartă *Cave Canem* e agăţată permanent pe uşa mea. Dar voi încerca cel puţin să mă port ca un animal bine dresat; dacă îmi veţi arunca un os cu un pic de carne pe el, voi merge chiar până la a vă linge mâna.” E destul de estet pentru a-şi îndulci mizantropia prin ironie şi pentru a introduce o notă de eleganţă în economia dezastrelor sale. Stilul său dezinvolt ne lasă să întrezărim ceea ce s-ar putea numi *farmecul vieţii distruse.* Aş adăuga chiar că eşti „modern” în măsura în care eşti sensibil la acest farmec. Reacţie de dezabuzaţi, fără îndoială, de indivizi care, incapabili să recurgă la un arierplan metafizic sau la o formă transcendentă de mântuire, îşi îndrăgesc suferinţele ca pe nişte înfrângeri acceptate. Dezabuzarea este echilibrul învinsului. Ca învins, după ce a conceput adevărurile necruţătoare din *Crack-up,* se duce Fitzgerald la Hollywood în căutarea succesului, — veşnic succesul, în care de altminteri nu mai putea crede. La capătul unei experienţe pascaliene, să scrii scenarii! În ultimii săi ani de viaţă, ai spune că nu mai aspiră decât să-şi compromită abisurile, să-şi deprecieze nevrozele, ca şi cum, în adâncul său, s-ar fi simţit nevrednic de prăbuşirea pe care tocmai o suferise. „Vorbesc cu autoritatea pe care mi-o conferă eşecul”, spusese el într-o zi. Numai că, pe măsură ce trece timpul, el degradează acest eşec, îl despoaie de orice valoare spirituală. Nu trebuie deloc să ne mirăm: în „adevărata noapte a sufletului”, el se zbate mai degrabă ca victimă decât ca erou. Aşa se întâmplă cu toţi cei care îşi trăiesc drama în termeni de psihologie; inapţi să perceapă un absolut exterior împotriva căruia să lupte sau căruia să i se închine. Ei recad veşnic în ei înşişi pentru a vegeta, în cele din urmă, *sub* adevărurile pe care le-au întrezărit. Ei sunt, încă odată, nişte dezabuzaţi; pentru că dezabuzarea — recul după dezastru — este caracteristica individului care nu se poate distruge printr-o nenorocire, nici s-o îndure până la capăt spre a triumfa asupra ei. Dezabuzarea este „semitragicul” ipostaziat. Şi de vreme ce Fitzgerald nu s-a putut menţine la

înălţimea dramei sale, nici nu l-am putea număra printre anxioşii de calitate. Interesul pe care îl prezintă pentru noi constă tocmai în această disproporţie dintre insuficienţa mijloacelor şi amploarea neliniştii pe care a trăit-o.

Un Kierkegaard, un Dostoievski, un Nietzsche îşi domină propriile experienţe, şi, deopotrivă, vertigiile, pentru că ei *valorează* mai mult decât ceea ce li se „întâmplă". Destinul le precede viaţa. Nu-i cazul lui Fitzgerald: existenţa lui este mai prejos de ceea ce descoperă. El nu considera momentul culminant al vieţii sale decât un dezastru de care nu se consolează, în ciuda revelaţiilor prilejuite de acesta. Crack-up este „coborârea în infern"[10]* a unui romancier. Nu vrem câtuşi de puţin să minimalizăm astfel valoarea unei mărturii adânc tulburătoare în sine. Un romancier ce nu vrea să fie decât romancier, suferă o criză care, o bucată de vreme, îl proiectează dincolo de minciunile literaturii. El se trezeşte la câteva adevăruri care îi zguduie certitudinile şi tihna spiritului. Eveniment nu prea frecvent în lumea literelor, unde somnul este de rigoare, eveniment care, în cazul de faţă n-a fost înţeles întotdeauna în adevărata lui semnificaţie. Astfel admiratorii lui Fitzgerald deplâng faptul că insistă asupra eşecului său şi că, tot ocupându-se de el şi întorcându-l pe toate feţele, şi-a ratat cariera literară. Noi deplângem, dimpotrivă, faptul că nu s-a dedicat cu destulă fidelitate acestui eşec, că nu l-a aprofundat şi nici nu l-a exploatat îndeajuns. Incapacitatea de a alege între literatură şi „adevărata noapte a sufletului" vădeşte un spirit de categoria a doua.

1955

EA NU ERA DE AICI...

N-am întâlnit-o decât de două ori. Puţin. Dar extraordinarul

---

10 În original: saison en enfer, cu trimitere la titlul cunos¬cutului ciclu rimbaldian : „Une saison en enfer". Cum în limba română un anotimp în infern nu spune nimic, iar sensul cuvântului saison este şi acela de sejur într-o staţiune şi, pentru anu¬mite localităţi, epoca în care sosesc turişti, am optat pentru coborâre în infern, mai exact atât în spiritul contextului cât şi, presupunem, chiar în acela al lui Rimbaud. (N. tr.)

nu se măsoară în dimensiunile timpului. De la bun început m-a cucerit prin aerul absent şi parcă de pe altă lume, prin şoaptele ei (ea nu *vorbea),* prin gesturile stângace, prin privirile care nu aderau nici la fiinţe şi nici la lucruri, prin înfăţişarea de spectru fermecător. „Cine eşti dumneata? De unde vii?" era întrebarea pe care îţi venea să i-o pui neaşteptat şi la care n-ar fi putut răspunde, până-ntr-atât se confunda cu propriul ei mister sau n-ar fi vrut să-l trădeze. Nimeni nu va şti vreodată cum făcea ca să respire, prin ce rătăcire ceda magiei suflului, şi nici ce căuta printre noi. Sigur este că nu era de aici, şi nu împărtăşea decăderea noastră decât din politeţe sau din cine ştie ce curiozitate bolnăvicioasă. Doar îngerii şi incurabilii pot inspira un sentiment analog celui pe care îl încercai în prezenţa ei. Fascinaţie, stânjeneală supranaturală.

Din clipa când am văzut-o, m-am îndrăgostit de timiditatea ei, o timiditate unică, de neuitat, care îi dădea aparenţa unei vestale istovite în slujba unui zeu clandestin sau a unei mistice răvăşite de nostalgia extazului ori, dimpotrivă, de abuzul de extaz, pe veci inaptă să reintegreze evidentele!

Copleşită de bunuri, în înţelesul lumesc vorbind, părea totuşi desprinsă de toate, în pragul unei cerşetorii ideale, hărăzită să-şi murmure sărăcia în străfundul imperceptibilului. De altminteri, ce putea stăpâni sau rosti, când tăcerea îi ţinea loc de suflet, iar uimirea, de univers? Şi nu evoca ea oare acele făpturi iscate din lumina lunară despre care vorbeşte Rozanov? Cu cât gândeai la ea mai mult, cu atât erai mai puţin înclinat s-o judeci după gustul şi vederile timpului. Un soi de fatalitate vetustă apăsa asupră-i. Din fericire, însuşi farmecul ei se înscria în revolut. Ar fi trebuit să se nască altundeva, şi într-altă epocă, în mijlocul landelor din Haworth, în piele şi dezolare, alături de surorile Bronte…

Cine ştie să descifreze chipurile omeneşti citea lesne pe al ei că nu-i condamnată să dureze, că va fi cruţată de coşmarul anilor. Vie, părea atât de puţin complice cu viaţa, încât n-o puteai privi fără să gândeşti că n-o vei revedea niciodată. Un veşnic bun-rămas era semnul şi legea firii sale, strălucirea unei predestinări, pecetea trecerii sale pe pământ; de aceea îl şi purta ca pe un nimb, fără nicio ostentaţie, din simplă solidaritate cu nevăzutul.

SCURTĂ SPOVEDANIE

N-am poftă de scris decât atunci când mă aflu într-o stare explozivă, în febră sau crispare, într-o stupoare transformată în frenezie, într-un climat de răfuieli în care invectivele înlocuiesc palmele şi loviturile. Asta începe de obicei aşa: un uşor tremur ce se înteţeşte treptat, ca după o insultă pe care ai încasat-o fără să răspunzi. Exprimarea face cât o replică târzie sau cât o agresiune amânată: scriu ca să nu trec la fapte, ca să evit o criză. Exprimarea este o uşurare, o revanşă indirectă a celui care nu poate digera o ruşine şi care se răzvrăteşte *în cuvinte* împotriva semenilor săi şi chiar împotriva lui însuşi. Indignarea nu-i atât reacţie morală cât literară; este chiar resortul inspiraţiei. Dar înţelepciunea? Aceasta e tocmai contrariul. Înţeleptul din noi ne spulberă toate elanurile, el este sabotorul care ne discreditează şi ne paralizează, care îl pândeşte pe nebunul din noi pentru a-l potoli şi a-l compromite, pentru a-l dezonora. Inspiraţia? Un dezechilibru brusc, voluptate fără nume de a ne afirma sau de a ne distruge. N-am scris nici măcar un singur rând la temperatura mea normală. Şi totuşi, ani îndelungaţi, m-am considerat a fi singurul individ scutit de metehne. Acest orgoliu mi-a fost benefic: el mi-a îngăduit să înnegresc hârtie. Practic am încetat să produc în clipa când, delirul potolindu-mi-se, am căzut pradă unei modestii pernicioase, funestă acelei febrilităţi care emană intuiţiile şi adevărurile. Nu pot produce decât atunci când, părăsit pe neaşteptate de simţul ridicolului, ajung să mă consider începutul şi sfârşitul tuturor lucrurilor.

A scrie este o provocare, din fericire un punct de vedere fals asupra realităţii, care ne situează *mai* presus de ea şi de aceea ce ni se pare că este. A-l concura pe Dumnezeu, şi chiar a-l întrece numai prin puterea limbajului, iată performanţa scriitorului, specimen ambiguu, sfâşiat şi infatuat, care, ieşit din condiţia sa firească, s-a abandonat unui superb vertigiu, personaj veşnic deconcertant, uneori odios. Nimic mai jalnic

decât cuvântul şi totuşi mulţumită lui ne înălţăm la senzaţii de fericire, la acea dilatare ultimă când rămâi singur cu desăvârşire, fără cea mai măruntă impresie de apăsare. Supremul atins prin vocabulă, prin simbolul însuşi al fragilităţii! Ciudăţenia este că îl putem atinge şi prin ironie, cu condiţia ca aceasta, împingând până la extremă limită opera ei de demolare, să ne dăruiască un dumnezeu pe dos. Cuvintele ca agenţi ai unui extaz răsturnat... Tot ce este cu adevărat intens ţine de paradis şi de infern, cu deosebirea că raiul nu-l putem decât întrezări, în timp ce iadul avem norocul de a-l percepe şi, mai mult chiar, de a-l *simţi.* Există un avantaj şi mai important, al cărui monopol îl deţine scriitorul: acela de a se descotorosi de *primejdiile* sale. Lipsit de facultatea de a înnegri hârtie, mă întreb ce aş fi ajuns. A scrie înseamnă a te lepăda de remuşcări şi de ranchiune, înseamnă a-ţi voma secretele. Scriitorul este un detracat: ca să se vindece, el foloseşte nişte ficţiuni ce sunt cuvintele. Câte nelinişti, câte accese sinistre am depăşit datorită acestor remedii insubstanţiale!

A scrie un viciu care te poate dezgusta. Adevărul este că scriu din ce în ce mai puţin, şi voi sfârşi fără îndoială prin a nu mai scrie deloc, prin a nu mai găsi nici cel mai mic farmec acestei lupte cu ceilalţi şi cu mine însumi.

Când ataci un subiect, fie şi cel mai anodin, încerci un sentiment de plenitudine, însoţit de un dram de morgă. Fenomen încă şi mai straniu: senzaţia de superioritate atunci când evoci o figură pe care o admiri. În mijlocul unei fraze, cu ce uşurinţă te crezi buricul pământului! A scrie şi a venera nu merg laolaltă: vrând-nevrând, a vorbi despre Dumnezeu înseamnă a-l privi *de sus.* Scrisul este revanşa creaturii şi răspunsul ei dat unei Creaţii făcute de mântuială.

RECITIND...[11]

11 Tradus în germană de Paul Celan, Précis de Décomposition a apărut la Rowohlt în 1957. Când a fost reeditat la Klett-Cotta, acum cinci ani, directorul de la Akzerte mi-a cerut să-l prezint cititorilor revistei. Iată originea acestui mic text (E.M.C.).

Recitind această carte scrisă cu mai bine de treizeci de ani în urmă, încerc să regăsesc personajul care eram şi care se ascunde, îmi scapă, în parte cel puţin. Zeii mei erau Shakespeare şi Shelley. Pe cel dintâi îl frecventez şi acum; pe al doilea, rareori. ÎI citez ca să arăt cu ce fel de poezie eram intoxicat. Lirismul învolburat se acorda cu înclinaţiile mele: îi desluşesc din păcate urmele în toate încercările de atunci. Cine mai poate citi un poem ca *Epipsychidon*? Oricum, îl citeam cu încântare. Platonismul isteric al lui Shelley mă plictiseşte de moarte; efuziunii, indiferent sub ce formă s-ar înfăţişa, îi prefer acum concizia, rigoarea, răceala voită. Viziunea mea asupra lucrurilor nu s-a schimbat în mod fundamental; ceea ce s-a schimbat fără îndoială este *tonul.* De fapt, fondul unei gândiri se modifică rareori cu adevărat; supuse în schimb metamorfozei sunt turnura, aparenţa, ritmul. Îmbătrânind, mi-am dat seama că poezia mi-e tot mai puţin necesară: să fie oare gustul pentru poezie legat de un prisos de vitalitate? Simt din ce în ce mai mult — un mare rol joacă desigur oboseala — o slăbiciune pentru uscăciune, pentru laconism, în detrimentul exploziei. Or, *Manualul* era o explozie. Scriindu-l aveam impresia că mă eliberez de o senzaţie de apăsare cu care n-aş fi putut continua multă vreme: trebuia să respir, trebuia *să izbucnesc.* Simţeam nevoia unei explicaţii decisive, nu atât cu oamenii, cât cu existenţa în sine, pe care mi-ar fi plăcut s-o provoc la duel, fie şi numai ca să văd cine va învinge. Ca să fim sinceri, eram aproape sigur că eu voi birui, că este cu neputinţă ca ea să triumfe. S-o încolţesc, s-o urmăresc până-n pânzele albe, s-o nimicesc prin raţionamente frenetice şi accente amintind de Macbeth sau Kirilov — asta era ambiţia mea, ţelul, visul, programul meu clipă de clipă. Unul dintre primele capitole se intitulează *Antiprofetul.* De fapt, reacţionam ca un profet, îmi atribuiam o misiune, dizolvantă dacă vreţi, dar o misiune totuşi. Atacându-i pe profeţi, mă atacam pe mine însumi şi… pe Dumnezeu, după principiul meu de atunci, conform căruia n-ar trebui să te ocupi decât de El şi de tine însuţi. De unde şi tonul de violenţă uniformă al unui ultimatum (nu succint cum ar fi trebuit să fie, ci stufos, difuz, insistent), al unei somaţii adresate cerului şi pământului, lui Dumnezeu şi

surogatelor lui Dumnezeu, pe scurt *tuturora.* În furia disperată a acestor pagini, zadarnic am căuta o umbră de modestie, de reflecţie senină şi resemnată, de acceptare şi răgaz, de fatalism surâzător. Nesăbuinţa şi nebunia tinereţii mele, precum şi o irezistibilă voluptate de a nega ajung aici la apogeu. Ceea ce m-a ademenit întotdeauna în negaţie este puterea de a te substitui în tot şi toate, de a fi un fel de demiurg pe dos, de a *dispune* de lume, ca şi cum ai fi colaborat la facerea ei şi ai avea apoi dreptul, dacă nu chiar datoria, să-i grăbeşti pieirea. Distrugerea, urmare imediată a pornirii de a nega, corespunde unui instinct profund, unui tip de invidie pe care orice om o încearcă desigur în sinea lui faţă de prima fiinţă, de poziţia ei, de ideea pe care o reprezintă şi simbolizează. Zadarnic i-am frecventat pe mistici; în sinea mea am fost mereu de partea Demonului: neputând să-l egalez prin putere, am încercat să mă asemăn lui măcar prin insolenţă, acreală, arbitrar şi toană.

După apariţia în spaniolă a *Manualului,* doi studenţi andaluzi m-au întrebat dacă se poate trăi fără „fundamentación”. Le-am răspuns că este adevărat că nicăieri n-am găsit o temelie solidă, dar am reuşit totuşi să rezist, căci, pe măsură ce anii trec, te obişnuieşti cu toate, chiar şi cu ameţeala. Şi-apoi nu veghem şi nici nu ne întrebăm întruna, luciditatea absolută fiind incompatibilă cu respiraţia. Dacă am fi conştienţi clipă de clipă de tot ce ştim, dacă, bunăoară, conştiinţa lipsei de fundament ar stărui neîncetat şi intens totodată, ne-am curma viaţa sau ne-am lăsa să lunecăm în idioţie. Existăm mulţumită clipelor când uităm anume adevăruri, şi asta pentru că în timpul acestor intervale acumulăm energia care ne va îngădui să înfruntăm tocmai aceste adevăruri. Când mă dispreţuiesc, îmi spun, spre a-mi recăpăta încrederea, că, la urma urmei, în pofida unei perceperi a lucrurilor pe care puţini ar fi putut s-o îndure, am reuşit să mă menţin în fiinţă sau într-un simulacru de fiinţă. În Franţa, numeroşi tineri mi-au declarat că au fost atraşi mai cu seamă de capitolul *Automatul,* această chintesenţă de intolerabil. Se vede că sunt în felul meu un luptător, de vreme ce propriile mele cugetări nu m-au doborât.

Cei doi studenţi m-au mai întrebat de ce n-am renunţat să

scriu, să public. N-are oricine norocul să moară tânăr, a fost răspunsul meu. Prima mea carte cu titlu sforăitor — *Pe culmile disperării* — am scris-o în româneşte, la vârsta de 21 de ani, promiţându-mi în acelaşi timp să nu mai reîncep vreodată. Apoi am comis alta, urmată de aceeaşi promisiune. Comedia s-a repetat mai bine de patruzeci de ani. De ce? Pentru că scriind, oricât de puţin, mă ajutam să trec dintr-un an într-altul, obsesiile odată *exprimate* fiind astfel anemiate şi pe jumătate înfrânte. A produce este o uşurare extraordinară. A publica, nu mai puţin. O carte apărută înseamnă propria ta viaţă sau o parte din ea care se desprinde de tine, nu-ţi mai aparţine, a încetat să te mai istovească. Exprimarea te diminuează, te sărăceşte, te descarcă de povara propriei tale fiinţe, exprimarea este pierdere de substanţă şi eliberare. Ea te goleşte, aşadar, te salvează, te scapă de un prea plin stânjenitor. Când urăşti pe cineva până-ntr-atât încât ai vrea să-l lichidezi, cel mai bun lucru este să iei o foaie de hârtie şi să scrii de nenumărate ori că X e un ticălos, o lepădătură, un monstru. Vei observa numaidecât că îl urăşti mai puţin şi aproape că nici nu te mai bate gândul răzbunării. Cam aşa am procedat şi faţă de mine însumi şi faţă de lume. *Manualul* l-am extras din drojdia din mine ca să ponegresc viaţa şi să mă ponegresc pe mine însumi. Rezultatul? M-am suportat mai bine, cum, de altminteri, am suportat mai bine şi viaţa. Fiecare se doftoriceşte cum poate.

Prima versiune a cărţii a fost redactată foarte repede în 1947 şi se numea *Exerciţii negative.* Am arătat-o unui prieten care mi-a înapoiat-o după câteva zile spunându-mi:. „Trebuie rescrisă în întregime.” Sfatul lui m-a indispus foarte tare, dar, din fericire, l-am urmat. De fapt am scris-o de patru ori, pentru că nu voiam cu niciun preţ să fie considerată produsul unui venetic. Aveam, nici mai mult nici mai puţin, ambiţia să rivalizez cu băştinaşii. De unde mi se trăgea oare atâta trufie? Părinţii mei ştiau doar româneşte şi ungureşte şi-o rupeau un pic pe nemţeşte; singurele cuvinte franţuzeşti cunoscute de ei erau *bonjur* şi *merci.* Aşa erau mai toţi transilvănenii. Când, în 1929, am plecat la Bucureşti pentru nişte vagi studii, am constatat că majoritatea intelectualilor de acolo vorbesc curent franceza; de unde şi furia mea, cu care doar citeam în franceză,

o furie ce avea să dureze vreme îndelungată şi încă mai durează, sub altă formă, pentru că, odată ajuns la Paris, nu m-am putut niciodată dezbăra de accentul meu valah. Şi-atunci, de vreme ce tot nu pot articula ca autohtonii, să încerc măcar să scriu ca ei, acesta trebuie să fi fost raţionamentul meu inconştient, altminteri cum să-mi explic înverşunarea cu care vreau să mă măsor cu ei, ba chiar, nesăbuită cutezanţă, să-i depăşesc?

Eforturile pe care cheltuim ca să ne afirmăm, ca să ne întrecem cu semenii noştri şi, dacă se poate, să le-o luăm înainte, au raţiuni josnice, inavuabile, puternice deci. Hotărârile nobile, dimpotrivă, emanând din strădania de a ne pune în umbră, sunt în mod inevitabil lipsite de vigoare, şi le abandonăm repede, cu sau fără părere de rău. Tot ce ne face să excelăm purcede dintr-un izvor tulbure şi suspect, impur în cel mai înalt grad, de fapt din străfundurile noastre.

Şi mai este ceva: ar fi trebuit să aleg oricare alt idiom, în afară de franceză, căci aerul ei distins nu-mi şade bine, ea este la antipodul firii mele, al revărsărilor mele, al eului meu adevărat şi al genului meu de mizerii. Prin rigiditatea ei, prin suma de constrângeri elegante pe care le reprezintă, limba franceză îmi apare ca un exerciţiu de asceză sau mai degrabă ca un amestec de cămaşă de forţă şi de salon. Or, tocmai din cauza acestei incompatibilităţi m-am legat de ea atât de mult, încât am exultat atunci când marele savant new yorkez Erwin Chargaff (născut, ca şi Paul Celan, la Cernăuţi) mi-a mărturisit că, după părerea lui, nu merită să existe decât ceea ce este exprimat în franceză…

Astăzi, când această limbă se află în plină decădere. Cel mai mult mă întristează constatarea că francezii nu par să sufere din cauza asta. Şi tocmai mie, rebut al Balcanilor, mi-e dat să mă întristez asistând la naufragiul ei. Ei bine, odată cu ea, nemângâiat, voi pieri şi eu!

MĂRTURISIRI ŞI ANATEME
(1987)

PE MARGINEA EXISTENŢEI

Când Iisus a coborât în iad, deţinătorii vechii legi, Abel, Enoh, Noe, i-au pus la îndoială învăţătura şi n-au răspuns chemării sale. L-au luat drept un trimis al Ispititorului de ale cărui capcane se temeau. Doar Cain şi cei de teapa lui au aderat la doctrina sa, ori s-au făcut că aderă, l-au urmat şi-au părăsit împreună cu el iadul. — Iată ce susţinea Marcion.

„Fericirea păcătosului" — cine altul decât acest ereziarh a consolidat mai temeinic şi a perceput cu atâta acuitate invincibilitatea acestei vechi obiecţii la ideea de Creator milostiv sau cel puţin onorabil.

♦

Paleontolog amator, am petrecut câteva luni cugetând asupra scheletului. Rezultat: abia câteva pagini… Subiectul, ce-i drept, nu invita la prolixitate.

♦

Să aplici acelei tratament unui poet şi unui gânditor mi se pare o lipsă de gust. Sunt domenii de care filosofii n-ar trebui să se atingă. A dezarticula un poem aşa cum dezarticulezi un sistem e un delict, ba chiar un sacrilegiu.

Lucru ciudat: poeţii exultă când nu înţeleg ce se debitează pe seama lor. Jargonul îi măguleşte şi le dă iluzia unei avansări. Această slăbiciune îi coboară la nivelul propriilor lor glosatori.

♦

Pentru buddhist (la drept vorbind pentru Orient în general) neantul nu comportă semnificaţia cam sinistră pe care i-o atribuim noi. El se confundă cu o experienţă limită a luminii, sau dacă vrem, cu o stare de eternă absenţă luminoasă, de vid strălucitor: este fiinţa care şi-a învins însuşirile, sau mai degrabă o nonfiinţă suprem pozitivă care împarte o fericire fără materie, fără substrat, fără vreun sprijin într-o lume oarecare.

♦

Atât de împlinit în singurătate, încât cea mai neînsemnată întâlnire e răstignire pentru mine!

♦

Filosofia hindusă urmăreşte eliberarea; cea greacă, exceptându-i pe Pyrrhon, Epicur şi câţiva inclasabili, dezamăgeşte: ea nu caută decât... adevărul.

♦

Unii au comparat Nirvana cu o oglindă ce nu mai oglindeşte niciun obiect. O oglindă veşnic pură aşadar, veşnic fără întrebuinţare.

♦

După ce Cristos îl numise pe Satan: „Prinţ al acestei lumi", sfântul Pavel, vrând să supraliciteze, avea să nimerească în plin: „dumnezeu al acestei lumi".

Mai avem oare dreptul să facem pe dezmoşteniţii când asemenea autorităţi arată atât de limpede cine ne guvernează?

♦

Omul este liber, nu însă şi prin ceea ce e profund în el. La suprafaţă, face orice vrea; în straturile cele mai ascunse ale fiinţei sale, „voinţa" este o vocabulă fără sens.

Ca să-i dezarmăm pe invidioşi, ar trebui să ieşim pe stradă în cârje. Doar spectacolul decăderii noastre îi mai umanizează cât de cât pe prietenii şi pe duşmanii noştri.

♦

Pe bună dreptate credem că odată cu fiecare sfârşit de epocă asistăm la dispariţia ultimelor urme ale Paradisului terestru.

♦

Iarăşi Cristos. După o povestire gnostică, din ură pentru *fatum,* el s-ar fi înălţat la ceruri să strice acolo ordinea sferelor şi să ne împiedice să mai citim în aştri.

În tevatura aceea, ce-o fi păţit biata mea stea?

♦

Kant a aşteptat să ajungă la adânci bătrâneţi până să desluşească laturile sumbre ale existenţei şi să semnaleze „eşecul oricărei teodicee raţionale".

... Alţii, mai norocoşi, şi-au dat seama de asta înainte chiar de-a începe să filosofeze.

♦

S-ar zice că, invidioasă pe viaţă, materia o pândeşte

necontenit ca să-i descopere punctele slabe şi s-o pedepsească pentru iniţiativa şi trădările ei. Aceasta deoarece viaţa nu-i viaţă decât prin infidelitate faţă de materie.

♦

Sunt distinct de toate senzaţiile mele. Nu reuşesc sa înţeleg cum. Nu reuşesc să înţeleg nici măcar *cine* le încearcă. Şi-apoi, cine-i acest *eu* la care mă refer la începutul celor trei propoziţiuni.

♦

Am parcurs de curând o bibliografie. Ideea că toate personajele evocate nu mai există decât în această carte mi s-a părut atât de insuportabilă, încât a trebuit să mă lungesc, căci simţeam că leşin.

♦

Cu ce drept îmi arunci în faţă adevărurile mele? Îţi arogi o libertate pe care o resping. Tot ce susţii este exact, recunosc. Dar nu te-am autorizat să fii sincer cu mine. — (După fiecare explozie de furie, ruşine însoţită de invariabila împăunare: „Asta, cel puţin, înseamnă viaţă”, urmată, la rându-i, de-o ruşine şi mai mare.)

♦

„Sunt un laş, nu pot îndura suferinţa de-a fi fericit”.

Pentru a-l înţelege pe cineva, pentru a-l *cunoaşte* cu adevărat, mi-ajunge să-l văd cum reacţionează la această mărturisire a lui Keats. Dacă nu pricepe imediat, n-are rost să mai continui.

♦

Omul fiind un animal cârcotaş, oricare dintre cuvintele sau gesturile sale are valoare de *simptom*...

♦

„Sunt uluit că un om atât de remarcabil a putut muri”, i-am scris văduvei unui filosof. Mi-am dat seama de stupiditatea scrisorii mele abia după ce am expediat-o. Să-i trimit alta, ar fi însemnat să risc altă gafă. În materie de condoleanţe, tot ce nu-i clişeu frizează necuviinţa sau aberaţia.

♦

Septuagenară, lady Montague mărturisea că nu se mai

priveşte în oglindă de unsprezece ani.

Excentricitate? Poate, dar numai pentru cei care ignoră calvarul întâlnirii cotidiene cu propria-ţi mutră.

♦

Nu pot vorbi decât despre ceea ce simt; or, nu simt nimic în momentul acesta. Totul mi se pare anulat, totul e suspendat pentru mine. Caut să nu mă amărăsc şi nici să nu mă făIesc cu asta. „De câte ori în cursul numeroaselor vieţi pe care le-am trăit, citim în *Tezaurul adevăratei legi,* ne-am născut zadarnic, am murit zadarnic."

♦

Cu cât înaintează omul, cu atât nu va mai avea la ce să se convertească.

♦

Cel mai bun mijloc de a te descotorosi de un duşman e să-l vorbeşti peste tot de bine. I se va repeta şi el nu va mai avea puterea să-ţi facă vreun rău: i-ai tăiat elanul… Va întreţine în continuare campania împotriva ta, dar fără vigoare şi metoda, căci, inconştient, va fi încetat să te urască. E învins, ignorându-şi înfrângerea.

♦

Este cunoscut cazul lui Claudel: „Sunt de partea tuturor Jupiterilor, împotriva tuturor Prometeilor."

Zadarnic ţi-ai pierdut orice iluzie despre revoltă, asemenea enormitate îl trezeşte în tine pe teroristul aţipit.

♦

Nu purtăm pică celor pe care i-am insultat; dimpotrivă, suntem gata să le recunoaştem toate meritele imaginabile. Din nefericire, nu întâlnim niciodată această generozitate şi din partea celui insultat.

♦

Nu mă interesează cei care se lipsesc de Păcatul originar. În ceea ce mă priveşte, recurg la el în toate împrejurările; lipsit de Păcatul originar, nu văd cum aş evita o necurmată consternare.

♦

Kandinsky susţine că *galbenul* este culoarea vieţii.

… Înţelegi acum de ce culoarea asta e atât de dăunătoare ochilor.

♦

Când trebuie să luăm o hotărâre capitală, cel mai primejdios lucru este că cerem sfatul cuiva, ştiut fiind că, exceptând câţiva rătăciţi, nimeni nu ne vrea sincer binele.

♦

A născoci cuvinte noi ar fi, după doamna de Staël, „simptomul cel mai sigur al sterilităţii ideilor”. Această remarcă pare astăzi mai îndreptăţită decât la începutul secolul trecut. Încă în 1649, Vaugelas decretase: „Nimănui nu-i este îngăduit să fabrice cuvinte noi, nici măcar regelui”.

Fie ca filosofii, mai mult chiar decât scriitorii, să cugete asupra acestei interdicţii înainte de-a se apuca să gândească!

♦

Într-o noapte albă înveţi mai multe decât într-un an de somn. Cu alte cuvinte, o bătaie zdravănă e mult mai instructivă decât siesta.

♦

Durerile de urechi de care suferea Swift sunt în parte la originea mizantropiei sale.

Dacă mă interesează atât de mult infirmităţile celorlalţi, o fac pentru a-mi găsi numaidecât puncte comune cu ei. Uneori am impresia că am împărtăşit toate chinurile celor pe care i-am admirat.

♦

Azi dimineaţă, după ce l-am auzit pe un astronom vorbind despre *miliarde de sori*, am renunţat să-mi mai fac toaleta: la ce bun să te mai speli?

♦

Plictiseala e fără îndoială o formă a anxietăţii, dar a unei anxietăţi purificate de frică. Atunci când te plictiseşti nu te mai temi de nimic, dacă nu cumva chiar de plictiseală.

♦

Cineva care a trecut printr-o încercare se uită de sus la cei care n-au trebuit să treacă prin ea. Ifosele insuportabile ale celor operaţi…

♦

La expoziţia Paris-Moscova, fiorul ce m-a trecut în faţa portretului lui Remizov tânăr, pictat de Ilia Repin. Când l-am

cunoscut, Remizov avea optzeci şi şase de ani: locuia într-un apartament aproape gol la care portăreasa jinduia pentru fiica ei, uneltind evacuarea lui sub pretext că apartamentul a devenit un focar de infecţie, un cuib de şobolani. Aici ajunsese acela pe care Pasternak îl socotea drept cel mai mare stilist rus. Contrastul dintre bătrânul mohorât, jalnic, uitat de toată lumea şi imaginea tânărului strălucitor pe care îl aveam sub ochi mi-a tăiat tot cheful de a mai vizita restul expoziţiei.

♦

Anticii suspectau reuşita nu numai pentru că se temeau de invidia zeilor, ci şi de primejdia dezechilibrului interior legat de orice succes în sine. Ce superioritate le conferă asupra noastră faptul că au înţeles acest pericol!

♦

Este cu neputinţă să petreci nopţi albe şi să practici o meserie: dacă, în tinereţea mea, părinţii nu mi-ar fi *finanţat* insomniile, cu siguranţă că m-aş fi sinucis.

♦

Sainte-Beuve scria în 1849 că tineretul se depărtează de răul romantic ca să viseze, după exemplul saint-simonienilor, „triumful nelimitat al industriei”.

Acest vis, realizat pe deplin, discreditează toate iniţiativele noastre şi însăşi ideea de *speranţă.*

♦

Dacă ar şti copiii pe care nu mi i-am dorit fericirea ce mi-o datorează!

♦

În timp ce dentistul îmi sfărâma fălcile, îmi spuneam că Timpul este unicul subiect asupra căruia merită să cugeţi, că din cauza Lui mă aflu pe scaunul acesta fatal şi că totul trosneşte, inclusiv rămăşiţele mele de dinţi.

♦

Dacă l-am suspectat întotdeauna pe Freud, tatăl meu poartă întreaga vină: îi povestea mamei mele ce-a visat şi-mi strica astfel toate dimineţile.

♦

Pornirea spre rău fiind înnăscută, nu-i nevoie să-ţi dai osteneala s-o dobândeşti. Copilul îşi exercită de la bun început

instinctele rele, şi cu câtă iscusinţă, cu câtă competenţă, cu câtă înverşunare!

O pedagogie demnă de acest nume ar trebui să prevadă stagii limitate în cămaşă de forţă. Şi poate că s-ar cuveni ca această măsură să fie extinsă şi dincolo de copilărie, la toate vârstele, spre marele beneficiu al tuturora.

♦

Vai de scriitorul care nu-şi cultivă megalomania, care o vede scăzând fără să reacţioneze. În scurt timp îşi va da seama că nu devii, nepedepsit un om *normal*.

♦

Eram prada unei nelinişti de care nu vedeam cum voi scăpa. Sună cineva la uşă. Deschid. O doamnă de o anumită vârstă, pe care chiar că n-o aşteptam. Timp de trei ore m-a bombardat cu asemenea inepţii încât neliniştea mi s-a preschimbat în mânie. Eram salvat.

♦

Tirania sfărâmă sau fortifică individul; libertatea îl moleşeşte şi face din el o fantomă. Omul are mai multe şanse de salvare prin infern decât prin paradis.

♦

Frânturi, gânduri fugare, aşa le numiţi. Le putem oare spune *fugare* când este vorba de nişte obsesii, deci de gânduri a căror însuşire este tocmai aceea de a nu *fugi*?

♦

Tocmai scrisesem câteva cuvinte foarte moderate, foarte cuviincioase cuiva care nu le merita deloc. Înainte de a le trimite, am mai adăugat câteva aluzii muiate într-o vagă fiere. În fine, chiar în clipa când puneam scrisoarea la cutie, am simţit cum mă cuprinde furia şi, odată cu ea, un dispreţ pentru pornirea mea nobilă, pentru regretabilul meu acces de *distincţie.*

♦

Cimitirul din Picpus. Un bărbat şi o doamnă ofilită. Paznicul le spune că cimitirul e rezervat urmaşilor de ghilotinaţi. Doamna intervine:

Şi noi suntem!

Cu ce ifos! La urma urmei, poate că a spus adevărul. Dar tonul acela provocator m-a împins imediat de partea călăului.

♦

Deschizând într-o librărie *Predicile* Magistrului Eckhart, citesc că suferinţa celui care suferă pentru el însuşi este insuportabilă, pe când a celui care suferă în numele lui Dumnezeu este uşoară, pentru că însuşi Dumnezeu poartă povara ei, fie şi îngreunată de suferinţa tuturor oamenilor.

Nu întâmplător am căzut pe acest pasaj, căci i se aplică perfect celui care niciodată nu se va putea descărca pe cineva de tot ce-l împovărează.

♦

Potrivit Kabbalei, Dumnezeu îngăduie ca strălucirea lui să scadă, pentru ca îngerii şi oamenii s-o poată îndura. Cu alte cuvinte, Creaţia coincide cu o slăbire a luminii devine, cu o strădanie spre umbră pe care Creatorul a îngăduit-o. Ipoteza umbririi voite a lui Dumnezeu are meritul de a ne deschide propriile noastre bezne, răspunzători de incapacitatea noastră de a primi o anume lumină.

♦

Idealul ar fi să te poţi repeta precum… Bach.

♦

Ariditate grandioasă, supranaturală: ca şi cum aş începe o a doua existenţă, pe altă planetă unde nu s-ar cunoaşte Verbul, într-un univers îndărătnic faţă de limbaj şi inapt să-şi creeze unul.

♦

Nu locuim într-o ţară, locuim într-o limbă. Asta şi nimic altceva înseamnă patria.

♦

După ce ai citit într-o lucrare de inspiraţie psihanalistă că Aristotel, în tinereţe, fusese cu siguranţă gelos pe Filip, tatăl lui Alexandru, viitorul său învăţăcel, nu te mai poţi împiedica să gândeşti că un sistem care se vrea o terapeutică, şi în care se plăsmuiesc asemenea conjecturi, nu poate fi decât suspect, pentru că *inventează* secrete din plăcerea de a inventa explicaţii şi vindecări.

♦

Cineva care răzbate, indiferent în ce domeniu, are negreşit ceva de şarlatan.

♦

O vizită într-un spital, şi, după cinci minute, devii buddhist dacă nu cumva eşti deja, şi redevii dacă între timp ai renunţat.

♦

Parmenide. Nu zăresc nicăieri fiinţa pe care o exaltă, şi mă văd rău în sfera lui care nu prezintă nicio spărtură, niciun *loc* pentru mine.

♦

În compartiment, în faţa mea, o femeie de-o urâţenie indecentă horcăia, cu gura căscată, căzută parcă într-o dezgustătoare agonie. Ce-i de făcut? Cum să rezişti la asemenea spectacol? — Stalin mi-a venit în ajutor. În tinereţea lui, în timp ce trecea între două rânduri de zbiri care îl biciuiau, s-a concentrat în lectura unei cărţi, abătându-şi astfel atenţia de la loviturile cu care era gratificat. Încurajat de acest exemplu, m-am cufundat şi eu într-o carte, oprindu-mă plin de râvnă asupra fiecărui cuvânt până ce monstrul şi-a curmat agonia.

♦

Îi spuneam deunăzi unui prieten că, deşi nu mai cred în scris, n-aş vrea totuşi să renunţ, că munca este o iluzie care poate fi justificată şi că, după ce am mâzgălit o pagină sau doar o frază, mă apucă totdeauna pofta să fluier.

♦

Religie, ca şi ideologiile care le-au moştenit viciile, se reduc la nişte cruciade împotriva umorului.

♦

Toţi filosofii pe care i-am cunoscut erau fără excepţie nişte impulsivi.

Meteahna Occidentului i-a marcat probabil chiar şi pe cei care ar fi trebuit să scape nevătămaţi.

♦

A fi asemenea lui Dumnezeu şi nu asemenea zeilor, iată ţelul adevăraţilor mistici, care ţintesc prea sus pentru a se mulţumi cu politeismul.

♦

Sunt invitat stăruitor să particip la un colocviu undeva în

străinătate, pentru că incertitudinile mele ar prinde bine, se pare.

Scepticul de serviciu al unei lumi în agonie.

În ce rezid, n-o voi şti niciodată. Este adevărat că nu ştim nici în ce rezidă Dumnezeu, căci nu văd ce poate însemna expresia: a *rezida în sine* pentru noi care nu avem temelie nici înlăuntrul nici în afara noastră.

♦

Abuzez de cuvântul Dumnezeu, îl folosesc des, mult prea des. Fac asta ori de câte ori ating o extremitate şi am nevoie de o vocabulă pentru a indica ceea ce vine *după.* ÎI prefer pe Dumnezeu neconceputului.

♦

Cutare carte pioasă ne asigură că incapacitatea de a lua o decizie e semn că nu eşti „luminat de lumina divină”.

Cu alte cuvinte, nehotărârea, această *obiectivitate* totală, ar fi calea pierzaniei.

♦

Întotdeauna descopăr o fisură la toţi cei care se interesează de aceleaşi lucruri ca mine…

♦

Am citit o carte despre bătrâneţe numai pentru că mă îndemna fotografia autorului. Ce amestec de rânjet şi de implorare, şi expresia aceea de stupoare scrâşnită, — ce reclamă, ce garanţie!

♦

„Această lume n-a fost creată ca dorinţă a Vieţii”, se spune în Ginza, text gnostic al unei secte mandeene din Mesopotamia.

Să ne amintim de aceste cuvinte ori de câte ori nu avem un argument mai bun pentru a neutraliza o decepţie.

♦

După atâţia ani, după o întreagă viaţă, o revăd. „De ce plângi?” a fost prima mea întrebare. „Nu plâng”, mi-a răspuns. Într-adevăr, nu plângea, îmi zâmbea, dar cum vârsta îi deformase trăsăturile, bucuria nu mai găsea acces pe chipul ei pe care s-ar fi putut citi la fel de bine: „Cine nu moare tânăr, se va căi mai devreme sau mai târziu.”

♦

Cel care îşi supravieţuieşte îşi ratează… biografia. În definitiv, nu se pot considera împlinite decât destinele frânte.

♦

N-ar trebui să ne deranjăm prietenii decât pentru înmormântarea noastră. Dar chiar şi atunci…!

♦

Plictiseala, această boală considerată frivolă, care ne face să întrezărim totuşi hăul din care emană nevoia de a ne ruga.

♦

„Nimic din tot ce a creat Dumnezeu nu-i inspiră mai multă silă decât lumea asta, ţi-o urăşte atât de tare, încât din ziua când a creat-o nici nu s-a mai uitat la ea.”

Nu ştiu cine era misticul musulman care a scris aceste cuvinte, voi ignora pe vecie numele acestui prieten.

♦

Incontestabilul atu al muribunzilor: să poţi profera banalităţi fără a te compromite.

♦

Retras la ţară după moartea fiicei sale Tullia, Cicero, copleşit de durere, îşi scria scrisori de consolare. Ce păcat că n-au fost regăsite, şi mai păcat că această terapeutică n-a devenit curentă! Este adevărat că, odată adoptată, religiile ar fi dat de mult faliment.

♦

Un patrimoniu care ne aparţine în mod indiscutabil: orele când n-am făcut nimic… Ele ne formează, ne individualizează, ne fac *deosebiţi.*

♦

Un psihanalist danez care suferea de nişte migrene rebele şi se tratase zadarnic la un confrate, s-a dus la Freud care l-a vindecat în câteva luni. Freud însuşi povesteşte cazul şi n-avem de ce să nu-l credem. Un discipol, oricât de rău bolnav ar fi, nu poate să nu se însănătoşească prin contactul zilnic cu Maestrul său. Ce cură mai bună decât să vezi că omul pe care îl respecţi mai mult decât pe oricine e atât de preocupat de mizeriile tale! Puţine sunt infirmităţile care n-ar consimţi să se încline la asemenea solicitudine. Să reamintim că Maestrul avea toate însuşirile unui întemeietor de sectă deghizat în om de ştiinţă. Dacă a obţinut unele vindecări, aceasta se datorează mai puţin

metodei cât *credinţei* sale.

♦

„Bătrâneţea este lucrul cel mai neaşteptat din câte i se întâmplă omului”, notează Troţki cu câţiva ani înainte de moarte. Ce jalnic revoluţionar ar fi fost dacă, tânăr fiind, ar fi avut intuiţia exactă, viscerală, a acestui adevăr!

♦

Faptele mari nu sunt posibile decât în epocile când auto-ironia nu face încă ravagii.

♦

Aşa i-a fost soarta: să nu se împlinească decât pe jumătate. Totul era *ciuntit* în el: felul de-a fi, ca şi felul de-a gândi. Un om în fragmente, el însuşi un fragment.

♦

Visul, abolind timpul, aboleşte moartea. Defuncţii profită de ocazie ca să ne inoportuneze. Noaptea trecută, mă pomenesc cu tata. Era aidoma celui pe care îl ştiam dintotdeauna şi totuşi am avut o clipă de ezitare. Dar dacă nu-i el? Ne-am sărutat după obiceiul românesc, dar aşa cum se întâmpla cu el întotdeauna, fără efuziuni, fără căldură, fără demonstraţiile fireşti unui popor expansiv. Datorită acestui sărut sobru, glacial, am ştiut că este el. M-am trezit spunându-mi că nu înviem decât ca musafiri nepoftiţi şi nedoriţi, că această nemurire supărătoare e singura posibilă.

♦

Punctualitatea, varietate a „maniei scrupulului”. Ca să ajung la timp, aş fi în stare să comit o crimă.

♦

Mai presus de presocratici, eşti înclinat uneori să-i aşezi pe acei ereziarhi ale căror opere au fost ciopârţite sau distruse, şi din care n-au rămas decât frânturi de fraze, cât se poate de misterioase.

♦

De ce oare după ce ai făcut o faptă bună, îţi vine să urmezi un drapel, oricare?

♦

Pornirile generoase comportă o oarecare primejdie: ne fac să ne pierdem capul. Dacă nu cumva suntem generoşi tocmai pentru că ne-am pierdut capul, generozitatea fiind o formă

evidentă de beţie.

♦

Ori de câte ori mi se pare că pot concepe viitorul, am impresia că m-am umplut de Har.

♦

Dacă am putea să identificăm viciul de fabricaţie a cărui urmă în univers este atât de evidentă!

♦

M-am mirat întotdeauna văzând cât de vii, de fireşti, de inatacabile sunt sentimentele josnice. Când le trăieşti, te simţi înviorat, reintegrat în comunitate, la acelaşi nivel cu semenii tăi.

♦

Omul uită cu atâta uşurinţă că este blestemat, pentru că-i blestemat dintotdeauna.

♦

Critica este un contrasens: trebuie să citeşti nu ca să-l înţelegi pe celălalt, ci ca să te înţelegi pe tine însuţi.

♦

Cel care se vede *aşa cum este* se înalţă mai presus de cel care învie morţii. Vorba asta a spus-o un sfânt. A te cunoaşte pe tine însuţi este legea fiecăruia, şi n-o încalci fără riscuri. Adevărul este că nimeni n-are curajul s-o încalce, şi tocmai aşa se şi explică exagerarea sfântului.

♦

E mai uşor să-l imiţi pe Jupiter decât pe Lao Zi.

♦

A te ţine în pas cu evenimentele înseamnă a dovedi un spirit fluctuant care nu urmăreşte nimic personal, inapt pentru obsesie, acest impas *fără sfârşit.*

♦

Eminenta faţă bisericească lua în râs păcatul originar. „Dar acest păcat este mijlocul vostru de subzistenţă. Fără el, aţi muri de foame, căci îndeletnicirea voastră n-ar mai avea niciun temei. Dacă omul n-ar fi păcătuit chiar din momentul apariţiei sale, atunci de ce a mai venit Cristos? Ca să răscumpere ce şi pe cine?” Drept răspuns la obiecţiile mele, n-a avut decât un zâmbet condescendent.

O religie moare când numai adversarii ei se mai străduiesc

să-i păstreze integritatea.

♦

Germanii nu-şi dau seama că e ridicol să-i bagi în aceeaşi traistă pe un Pascal şi pe un Heidegger. Distanţa este aceeaşi ca între un *Schicteal* şi un *Beruf*, între un destin şi o profesie.

♦

O tăcere abruptă în toiul unei conversaţii ne readuce brusc la esenţial; ea ne arată cu ce preţ trebuie să plătim inventarea cuvântului.

♦

Să nu mai ai nimic comun cu oamenii afară de faptul că eşti om!

♦

O senzaţie trebuie să decadă foarte tare pentru a găsi de cuviinţă să se preschimbe în idee.

♦

Credinţa în Dumnezeu te scuteşte să crezi în orice altceva — ceea ce constituie un nepreţuit avantaj. I-am invidiat întotdeauna pe credincioşi, deşi mi se pare mai uşor să te crezi tu însuţi Dumnezeu decât să crezi în Dumnezeu.

♦

Un cuvânt, disecat, nu mai înseamnă nimic, nu mai este nimic. La fel ca un trup care, după autopsie, este mai puţin decât un cadavru.

♦

Orice dorinţă stârneşte în mine o contra-dorinţă, aşa încât, orice aş face, contează doar ceea ce n-am făcut.

♦

Sarvam anityam = totul e tranzitoriu (Buddha)

Formulă pe care ar trebui să ne-o repetăm la fiecare ceas al zilei, cu riscul — admirabil — de-a crăpa.

♦

Nu ştiu ce sete diabolică mă împiedică să denunţ pactul cu respiraţia mea.

♦

Să-ţi pierzi somnul şi să-ţi schimbi limba. Două încercări, una independentă de voinţa ta, cealaltă deliberată. Singur,

faţă-n faţă cu nopţile şi cu cuvintele.

♦

Oamenii sănătoşi nu sunt reali. Au totul, în afară de *fiinţa* — pe care ţi-o conferă doar o sănătate improbabilă.

♦

Dintre toţi Anticii, Epicur este probabil cel care a ştiut mai bine ca oricare să dispreţuiască gloata. Un motiv în plus ca să-l cinstim. Ce idee de a-l plasa atât de sus pe un măscărici ca Diogene! Grădina în cauză ar fi trebuit s-o frecventez, nu agora, şi nici, cu atât mai vârtos, butoiul…

(Cu toate acestea, chiar şi Epicur m-a dezamăgit, şi nu odată. Nu-l considera el pe Theognis din Megara un *prost* pentru că declarase că-i mai bine să nu te naşti sau, odată născut, să treci cât mai degrabă porţile Hadesului?)

♦

„Dacă ar trebui să clasez mizeriile omeneşti, scrie tânărul Tocqueville, aş face-o în următoarea ordine: boala, moartea, îndoiala.”

♦

Îndoiala ca plagă — niciodată n-aş fi putut susţine asemenea lucru, dar îl înţeleg ca şi cum l-aş fi conceput eu însumi, într-altă viaţă.

♦

„Sfârşitul omenirii va veni când toată lumea va fi ca mine”, am declarat într-o zi, într-un acces pe care n-am căderea să-l calific.

♦

Abia ieşit afară, exclam: „Câtă desăvârşire în această parodie de Infern!”

♦

„Zeii trebuie să vină la mine, nu eu să merg la ei”, i-a răspuns Plotin discipolului său Amelius, care voia să-l ducă la o ceremonie religioasă.

La cine, în lumea creştină, am întâlni un orgoliu de asemenea calitate?

♦

Trebuia să-l laşi să vorbească despre toate, şi să încerci să izolezi cuvintele fulgurante care-i scăpau. Era o erupţie verbală lipsită de sens, cu gesticulaţii de sfânt histrionic şi ţicnit. Ca să

te pui la nivelul său, trebuia să divaghezi ca el, să proferezi sentinţe sublime şi incoerente. O întrevedere postumă, între două stafii pătimaşe.

♦

La Saint-Sëverin, ascultând, la orgă. *Arta Fugii,* îmi spuneam şi-mi repetam întruna: „Iată *refutarea* tuturor anatemelor mele.”

FRACTURI

Odată ieşit din cercul de erori şi iluzii înlăuntrul căruia se desfăşoară actele noastre, este aproape imposibil să mai iei poziţie. Pentru orişice, fie că afirmi fie că negi, e nevoie de un minimum de neghiobie.

♦

Ca să întrezăreşti esenţialul nu trebuie să practici nicio meserie. Să stai doar lungit toată ziua şi să gemi…

♦

Tot ce mă pune în dezacord cu lumea îmi este consubstanţial. Am învăţat foarte puţin din experienţă. Decepţiile mele m-au precedat întotdeauna.

♦

Există o plăcere de netăgăduit în a şti că tot ce faci n-are nicio bază reală, că-i totuna să făptuieşti sau nu un act. Nu-i mai puţin adevărat că în gesturile noastre zilnice pactizăm cu Vacuitatea, cu alte cuvinte, rând pe rând şi câteodată în acelaşi timp, considerăm lumea drept reală şi ireală. Amestecăm adevărurile pure şi adevărurile sordide, şi această mixtură, o ruşine pentru gânditor, este revanşa celui care vieţuieşte pur şi simplu.

♦

Nu durerile violente ne marchează, ci durerile surde, stăruitoare, suportabile, care fac parte din viaţa noastră de toate zilele şi ne subminează cu aceeaşi conştiinciozitate ca şi Timpul.

♦

Nu putem răbda mai mult de un sfert, de oră disperarea altcuiva.

♦

Prietenia nu prezintă interes şi n-are rost decât atunci când eşti tânăr. Pentru un om în vârstă lucrul cel mai supărător este supravieţuirea prietenilor săi.

♦

Putem imagina orice, prezice orice, în afară de limita până la care ne putem degrada.

♦

Ceea ce mă mai leagă de realitate este o sete moştenită de la nişte strămoşi care au împins până la ignominie curiozitatea de a exista.

♦

Cât s-or fi detestat oamenii în întunericul şi-n duhoarea cavernelor! E de înţeles de ce pictorii care de bine de rău vieţuiau acolo n-au vrut să eternizeze imaginea semenilor şi au preferat-o pe cea a animalelor.

♦

„După ce am renunţat la sfinţenie…” — Şi când te gândeşti că am fost în stare să proferez asemenea enormitate! Cu siguranţă am o scuză să nu-mi pierd speranţa că o voi descoperi până la urmă.

♦

În afară de muzică, totul e minciună, chiar singurătatea, chiar extazul. Muzica este şi una şi alta *în mai bine.*

♦

Cum simplifică totul vârsta! La bibliotecă cer patru cărţi: două, cu litera prea mică, le dau la o parte; a treia, prea… serioasă, mi se pare de necitit. O iau pe cea de a patra. Fără convingere…

♦

Poţi fi mândru de tot ce-ai făcut, dar ar trebui să fii mult mai mândru de ceea ce n-ai făcut. Este o mândrie pe care rămâne s-o născocim.

♦

O seară petrecută împreună cu el te istovea, căci necesitatea de a te controla, de a evita cea mai mică aluzie susceptibilă să-l rănească (şi totul îl rănea) te lăsa în cele din urmă vlăguit, nemulţumit de el şi de tine însuţi. Ţi-era necaz că i-ai împărtăşit părerile din scrupule împinse până la josnicie, te dispreţuiai că n-ai explodat, în loc să-ţi impui un exerciţiu de delicateţe atât de extenuant.

♦

Despre un câine sau despre un şobolan nu spunem niciodată că-i *muritor*. Cu ce drept îşi arogă omul acest privilegiu? La urma urmei, moartea nu-i găselniţa lui, şi a te închipui unicul ei beneficiar e un semn de trufie.

♦

Pe măsură ce slăbeşte memoria, elogiile cu care am fost răsfăţaţi se şterg în folosul învinuirilor. Şi-i drept să fie aşa: pe cele dintâi le-am meritat rareori, pe când celelalte pun oarecum în lumină ceea ce ignoram despre noi înşine.

♦

Dacă m-aş fi născut buddhist, aş fi rămas buddhist; născut creştin, am încetat să mai fiu încă din prima tinereţe când, mai mult decât astăzi, aş fi dus mai departe, dacă aş fi aflat-o la timp, blasfemia scăpată de Goethe chiar în anul morţii sale, într-o scrisoare către Zelter: „Crucea este cea mai hidoasă imagine de sub soare”.

♦

Esenţialul se iveşte deseori la capătul unei lungi conversaţii. Marile adevăruri se spun în pragul uşii.

♦

Demodate la Proust sunt acele fleacuri încărcate cu o prolixitate ameţitoare, izul greţos al stilului simbolist, acumularea de efecte, saturaţia poetică. E ca şi cum Saint-Simon ar fi suferit influenţa Preţioaselor. Nimeni nu l-ar mai citi astăzi.

♦

O scrisoare demnă de acest nume se scrie sub imperiul admiraţiei sau al indignării, al exagerării într-un cuvânt. E de înţeles de ce o scrisoare înţeleaptă este o scrisoare avortată.

♦

Am cunoscut scriitori mărginiţi şi chiar proşti. În schimb, traducătorii pe care am avut prilejul să-i întâlnesc erau mai inteligenţi şi mai interesanţi decât autorii pe care îi traduceau. Pentru că trebuie să gândeşti mai mult ca să traduci decât ca să „creezi”.

♦

Cineva considerat „extraordinar” de cei apropiaţi nu trebuie să ofere dovezi împotriva lui însuşi. Să se păzească să lase cumva urme, să nu scrie mai ales, dacă îşi doreşte să fie într-o zi pentru toţi ceea ce fusese doar pentru câţiva.

♦

Pentru un scriitor, a-şi schimba limba este ca şi cum ar scrie o scrisoare de dragoste cu dicţionarul.

♦

„Simt că ai ajuns să urăşti la fel de tare ceea ce gândesc ceilalţi ca şi ceea ce gândeşti tu despre tine”, mi-a spus ea de la bun început după o lungă despărţire. Când să plece iar, mi-a povestit un apolog chinezesc din care reieşea că nimic nu egalează uitarea de sine. Prin ce neînţelegere tocmai ea, fiinţa cea mai *prezentă,* cea mai încărcată cu energie interioară şi energie într-un cuvânt, cea mai ţintuită de eul ei, cea mai încărcată de mine din câte se pot închipui, predică până-ntr-atât estomparea încât ai crede că oferă un exemplu desăvârşit?

♦

Nepermis de prost crescut, zgârie-brânză, jegos, obraznic, subtil, prinzând cele mai mărunte nuanţe, urlând de fericire în faţa unui exces sau unei glume, intrigant şi calomniator…, totul în el era farmec şi repulsie. Un ticălos pe care îl regreţi.

♦

Menirea fiecăruia e să ducă la bun sfârşit minciuna pe care o întruchipează, să izbutească a fi doar o iluzie secătuită.

♦

Luciditatea: un martiriu permanent, un inimaginabil tur de forţă.

♦

Pentru a-şi satisface nevoia de a etala secrete, cei care vor să ne facă destăinuiri scandaloase mizează cu cinism pe curiozitatea noastră. Ei ştiu totodată foarte bine că îi vom invidia prea tare pentru a le divulga.

♦

Numai muzica poate crea o complicitate indestructibilă între două fiinţe. Pasiunea e vremelnică, se degradează ca tot ce-i viu, în timp ce muzica e de o esenţă superioară vieţii, şi, bineînţeles, morţii.

♦

N-am nicio înclinaţie pentru Mister pentru că totul mi se pare inexplicabil, ce tot spun? Pentru că trăiesc din inexplicabil şi sunt ghiftuit cu inexplicabil.

♦

X. îmi reproşează că mă comport ca un spectator, că nu particip, că mi-e silă de tot ce e nou — „Dar eu nu vreau să schimb absolut nimic”, i-am răspuns. N-a prins înţelesul replicii mele. M-a luat drept un modest.

Pe bună dreptate s-a remarcat că jargonul filosofic se perimează la fel de repede ca şi argoul. Cauza? Cel dintâi e prea artificial; al doilea, prea viu. Două excese distrugătoare.

♦

De luni, de ani, îşi trăieşte ultimele zile şi vorbeşte despre sfârşitul său la trecut. O existenţă postumă. Mă mir cum, aproape fără să mai mănânce, reuşeşte să supravieţuiască. „Trupul şi sufletul meu au pus atâta timp şi atâta înverşunare pentru a se suda, încât nu mai reuşesc să se despartă”.

N-are vocea unui muribund, pentru că de multă vreme nu mai e în viaţă. „Sunt o lumânare peste care s-a suflat” este cuvântul cel mai exact spus de el despre ultima lui metamorfoză. Pe când evocam posibilitatea unui miracol, „Ar trebui mai multe”, a fost răspunsul său.

♦

După cincisprezece ani de singurătate absolută, sfântul Seraphin de Sarow exclama în faţa celui mai neînsemnat vizitator: „O, bucuria mea!”

Cine oare, frecventându-şi fără întrerupere semenii, ar fi atât de extravagant ca să-i salute astfel?

♦

A supravieţui unei cărţi distrugătoare e la fel de penibil pentru cititor ca şi pentru autor.

♦

Trebuie să ne aflăm într-o stare de receptivitate, adică de slăbiciune fizică, pentru ca vorbele să ne emoţioneze, să se strecoare în noi, să-şi înceapă acolo un fel de carieră.

♦

A fi numit *deicid* este cea mai măgulitoare insultă care poate fi adresată und individ sau unui popor.

♦

Orgasmul este un paroxism; disperarea de asemenea. Unul durează o clipă; celălalt, o viaţă.

♦

Avea un profil de Cleopatră. Şapte ani mai târziu: ar putea cere cu succes de pomană la colţ de stradă. — Să te lecuieşti pe veci de orice fel de idolatrie, să-ţi treacă pofta să mai cauţi *insondabilul* în nişte ochi, într-un surâs şi-n celelalte.

♦

Să fim rezonabili: nimănui nu-i este dat să se vindece deplin de toate. Fără o decepţie universală, n-ar putea exista nicio cunoaştere universală.

♦

Ceea ce nu-i sfâşietor e superfluu, în muzică cel puţin.

♦

Brahms ar reprezenta „die Melancholie des Unvermögens”, melancolia neputinţei, de-ar fi să-l credem pe Nietzche.

Această judecată, enunţată în pragul prăbuşirii sale, răpeşte pe veci strălucirea acesteia.

♦

Să nu fi realizat nimic şi să mori surmenat.

♦

Aceşti trecători îndobitociţi — cum oare au ajuns aşa? Şi cum să-ţi închipui asemenea spectacol în antichitate, de pildă la Atena? Un minut de luciditate ascuţită în mijlocul acestor osândiţi, şi toate iluziile se prăbuşesc..

♦

Cu cât deteşti mai mult oamenii, cu atât eşti mai copt pentru Dumnezeu, pentru un dialog cu nimeni.

♦

Marea oboseală duce tot atât de departe ca şi extazul, cu deosebirea că datorită ei *cobori* spre extremităţile cunoaşterii.

♦

Aşa cum apariţia Răstignitului a tăiat istoria în două această noapte a tăiat acum în două viaţa mea.

♦

Totul pare degradat şi inutil de îndată ce muzica tace.

Înţelegi că poţi s-o urăşti şi să fii în acelaşi timp ispitit să asimilezi absolutul ei unei fraude. De fapt trebuie să i ne împotrivim cu orice preţ *atunci când o iubim prea tare.* Nimeni n-a înţeles mai bine ca Tolstoi cât de primejdioasă e, pentru că ştia că muzica poate face din el tot ce vrea. De aceea a şi ajuns s-o urască, de frică să nu ajungă jucăria ei.

♦

Renunţarea este singura formă de acţiune care nu înjoseşte.

♦

Ne putem oare închipui un citadin care nu aibă suflet de ucigaş?

♦

Să nu-ţi placă decât gândirea indefinită care nu ajunge la cuvânt şi gândirea instantanee care nu trăieşte decât prin cuvânt. Divagaţia şi butada.

♦

Un tânăr german îmi cere un franc. Intru în vorbă cu el şi aflu că a colindat lumea, că a fost în India ai cărei cerşetori îi sunt dragi şi cu care îi place să semene. Totuşi, nu aparţii nepedepsit unei naţiuni didactice. L-am urmărind cerşind: părea să fi urmat cursuri de cerşetorie.

♦

În căutarea unei formule care să mulţumească toată lumea, natura şi-a fixat alegerea asupra morţii care, era de prevăzut, n-avea să satisfacă pe nimeni.

♦

Există la Heraclit o latură delphică şi o alta de manual şcolar, un amestec de intuiţii fulgerătoare şi de rudimente; un inspirat şi un institutor. Ce păcat că n-a făcut abstracţie de ştiinţă, că n-a gândit întotdeauna în *afara* ei!

♦

Ceea ce piere n-a existat nicicând. Ce sentinţă rostită asupra celor vii, dacă-i adevărată, aşa cum s-a susţinut!

♦

Am tunat şi fulgerat atât de des împotriva oricărei forme de acţiune, încât a mă manifesta, indiferent cum, mi se pare o impostură, ba chiar o trădare. — Cu toate, acestea, continui să respiri. — Da, fac şi eu ce face toată lumea. *Dar*…

♦

În timp ce-mi expunea proiectele sale, îl ascultam fără să

pot uita că nu va apuca sfârşitul săptămânii. Ce nesăbuinţă din partea lui să vorbească despre viitor! Dar, odată afară, cum să nu te gândeşti că la urma urmei nu-i o deosebire chiar atât de mare între un muritor şi un muribund? Absurditatea de a croi planuri e doar ceva mai evidentă în cel de al doilea caz.

♦

Eşti totdeauna demodat odată cu cei pe care îi admiri. Cum citezi pe altcineva decât pe Homer sau pe Shakespeare rişti să pari depăşit sau ţicnit..

♦

La rigoare ni-l putem închipui pe Dumnezeu vorbind franţuzeşte. Niciodată pe — Cristos. Cuvintele sale sună bine într-o limbă care nu-i deloc la largul ei în naivitate sau în sublim.

♦

Să te întrebi de atât amar de vreme asupra omului! E greu să împingi mai departe inclinaţia spre morbid.

♦

Oare mânia vine de la Dumnezeu sau de la diavol? — Şi de la unul, şi de la celălalt: cum să-ţi explici altminteri faptul că visează galaxii întregi pe care să le facă praf şi pulbere şi e disperată că n-are la îndemână decât această sărmană, jalnică planetă?

♦

Te zbaţi atâta — pentru ce? Pentru a redeveni ceea ce erai înainte de a fi.

♦

X., care a ratat totul, mi se plângea că n-are destin. — Ba da, ba da. Şirul eşecurilor dumitale e atât de remarcabil încât pare să trădeze un ţel providenţial.

♦

Femeia conta atâta timp cât simula pudoarea şi rezerva. Cum a scăzut în ochii noştri de când a ieşit din acest joc! Deja nu mai preţuieşte nimic, căci a ajuns să semene cu noi. Aşa dispare una dintre ultimele minciuni care făceau existenţa suportabilă.

♦

A-ţi iubi aproapele este de neconceput. Cine-i cere unui virus să iubească alt virus?

♦

Singurele evenimente notabile într-o viaţă sunt despărţirile. Tot ele se şterg ultimele din memoria noastră.

♦

Când am aflat că e total impermeabil şi la Dostoievski şi la Muzică, am refuzat, în ciuda marilor sale merite, să mă mai întâlnesc cu el. Îi prefer de departe un arierat sensibil la primul sau la cea de a doua.

♦

Faptul că viaţa n-are niciun sens este o raţiune de a trăi, singura de altfel.

♦

Cum, zi de zi, am trăit în compania Sinuciderii, ar fi nedrept şi ingrat din partea mea s-o denigrez. Ce poate fi mai sănătos, mai firesc? Nesănătoasă şi nefirească e pofta îndârjită de-a exista, meteahnă gravă, meteahnă prin excelenţă, meteahna mea.